

ФВ 666

125

ИЛИА
ЧАВЧАЗЕ

ЧИСЛО ПРИЧАСТИЯ

АМОТЬ ТИГЛАД

—

Чиа Чавабаге РАССКАЗЫ

Абхазское государственное
издательство
1963

8CF-3
Иштагабаев
ОДАМБЕДІЛ
БІЛДЕРДІКСІЗ

Иштагабаев

АЖАБЖЫҚУА

АВ. 666

Аңының ақынтықтарата
шектүркескінде
1963

Г1
Ч12

Е и т а р г . ё и т

Г. Г. Папаскъыр-пүхә, О. М. Жвания

Խ ու ժ

АМФАСОЫ ИАНЦАМҔАҚУА

I

Ашыкъ, асаат фба рзыцәкъя, зың зэзэмкуа, эхы хэмкуа силажәкәа икәз асыуардынхъча, апъошты мәнгага ўуардын таҳәзәни, наха саҳъаигылаз асас-ааирта ашә иныланргылт. Ари ахықалаз Владикавказ ауп.

Иңашытәү! Аурыс саҳъатыхөңәэ зақа нақушәнни итырхзен ари асыуардынхъча ихы-иңи газа асаҳъя, — ихуда сиҳасыкүза, наашьаратэ нықуашәа тымчза, уи ианыңшүеит ирахуратэ қашыакуа! Ари асаҳъя зақа ибзианы уағы илаңш захартэ икәз ақара, — ақарамоу ф-нтэ рыла сиҳангъы, дыгүхүршәзган нара зсаҳъя тыхыз ихата! Аха ирхәөйт абас: «Алъсадгыл алюатцәкъагы хаауп, иғуқатцагоуп» хәа. Алға ахааразы ишәасхәара хәа актыы сыйзырам, агуахуаразы акузар, ишәасхәөйт уи шүгүқатцагоу, сиҳарак, улағырз анаанаго.

Адәйкуларазы сеанаанбыста, ассибыттара атзы скәргы, саҳтантэ һарадатра затәйк акун исымазазгы, иршәни асыуардын илакусыжыт, амала, нара нағыхуч-циамызт, еилахәара жыщэк нақаран, нас сыштыҳъяка саҳъаҳәйт, абыкъашәа издүрүз сыйза афранцыз нахь, бзинала хәа насхәри.

— Изхүнда абри асқипаж? — наалыркъяны дсаз-цаант нара апъоштымәнгага ўуардын дахуапшуга, уақа наңхъя дақутәэн дхырсысуа, макъана цъя ацра иалымтىциз асыуардынхъчагы.

— Аурыскуа, — иатаскит сара.

— Ааи, ус ауп! Җәлап хәа сыйкам азәгъы, ари ус шакуу мал ацәйзкыша... Хымпъада, адунен аңы даты-кам! Даара сгу уалоуп, абри ала умнықуар қамла-зози? — урхәарах зегъы кыдырыр қалап, ухы шакуап.

— Икоутарызен! Урстэйлан зегы абри изланы^{аум}кую. Исыхълакъ исычхароуп саргы.

Убри азы ауми нас, даара хара изца!^{ауджоршы}.. Моя бзина укулаант! Аиаша ххэозар, сара абриала аныкуара сымгуа^{ауджоршы} каларын! Абзиаразы, зеңпш қамло егыкам, мышкы зны цьара ханкүшэозар, сухроонт ҳшембадыруаз ухоумырштырц.

Абартқуа рыштахъ, бзинала хәа сенхъарц снапы ааныланы изаилиардууусит европаа ишы^{ауджоршы}кацало енгыш.

Сара аевуардын слакуттәйт.

Аевуардынхъча илакуа тыркуүни дласыхуапъшын неабаакуа дларыцакъент абура нар^{ауджоршы}архханы, ашицэхэагы акамчы лархикъент. Арт асы сиңыр^{ауджоршы}куа рлымхакуагы аадмыркуацент.

— Ахы-ы, ауыныш шәнхухаант, сихыжэга сым^{ауджоршы}ден! — лларык^{ауджоршы}каант нара, фәръхъя најуракуа днарфахан, иш^{ауджоршы}апкуагы ныкункшент.

— Хант, абаакуа, шәентцамхан! — дрыку^{ауджоршы}каант ишимчыз, аха дара ахъгытазгы нахымтцысит.

Ап^{ауджоршы}енцир ақынтан даапъшны арт и^{ауджоршы}калакуаз зегы гузат^{ауджоршы}оз сыйза — афранцыз иенизнымыло аччара да^{ауджоршы}ын. Дызхычозыз ари абзамык?

— Урстэйлан зегы абрин ала аума изланы^{ауджоршы}? Хана-ха! — дыччон нара. — Абар, изланы^{ауджоршы}! Урт мамзарты, ирыхъзода ух^{ауджоршы}арауазен?

Самхаччент саргы, сзенгурбъоз хәа акгы шы^{ауджоршы}казымыгы.

Аевуардынхъча илакуа рыщегъяны даасыхуапъшит. Аштахъ, аарлахәа, ихчая и^{ауджоршы}каз ихуда нак инаирхэйн ишилшоз қамчыла ашицэ-шицэхәа иекуа днарысит. И^{ауджоршы}алап, арт аскуа иенилркаазар уаха пүсихуа шрымамыз; ирыкүшээз атакс, атыхуттәны, реаанибыртан ифа-тибаркъян ионт ишрүлшоз ала.

Идэйкулент ирулакъ. Ирхаз атэт^{ауджоршы}акуа иенилашыгесхъян азы, бжыс баапъсыл рхылцуан хаара хәа акы атца замкуа, аевуардын айы^{ауджоршы}а-гугуахаа ахахәра илланы ицион, анахь-арахъ сарш^{ауджоршы}аун, скыдна^{ауджоршы}къон...

Абасала, сара Владикавказ сыкутны азъыкъалыгъи
ахъ сдоыкулент. Терек ацха сыкусит, уака азъыкъалыгъи
акум, сагъахуампъшит нара. Сара сацшэент Терек азы
азы зыжэкуоз ауаа сыштеректэымыз гуфарас скартар-
хээ. Арака азы нацашьш изыжэкуоз ауаа, акырткуа
ускак бзина ирбомызт, — ирцээмбын, Изырцээмбызгы
абри азы акун, акы, избан акузар, уакатын ауза Терек
рыхехыкутъсалан назыгушыны азы ржауан; фбагы, урт-
теридалсулинаахээ иршиштэн; хъягы, избанзар... избан-
зар... избанзар, хъягы, — Терек азы рыхуласуан дара.
Уча уара шыта, нацых уи нузатьх'узар, акыртуа
жэллар абарт реңш агуаанагаракуа иримоу!

Ах, Терек, уара ауаа ртархаы! Угурга гатэымзаап!
Уазъшишь, ёымтзакуа ацсы шадаз! Уи, еергь-сергъхээ
ашътахъ ааханрханы ацы Урыстэылани, нара архакуен,
адэ хэыршракуен рагъ нархарц егъатымкуа ишыкъаз,
ацьеөхээ дау бжык ныкугент. Уажэы, Владикавказ ам-
тантэн, нацсара зкумыз хара х-Терек, уи апоет зызбаху
имаз Терек акузам:

«Терек щак'усинт, Терек гүнкүүент
Ацаакъакуагъ нара нацдырбызунт».

Арака уи убас итынчын, убас аевирхэмычаны ацсы
заны илениуан, улахуатъшыр угу наанагарын, ацса итыр-
цент, ма енхабыра дук артент хээ.

Мамзаргы, икалап зынамтуа, наакуршаны, аангуга-
сигуа, нара нацныкуаша, агу өазаша цакъак ахыкъам
азы акузар.

«Ацаакъа тақуа-тағакуа
Агъта енкуатцэа рхагъсит,
Адуненгъы нартом тынчра
Ирхуатырц ртаххент».¹

Ишакухалакгы, уара с-Терек гурвала утэуп! Уара,
саньша, цьюуки-цьюуки реңш, утэула агуацхаракуа уду-
кылозар калап. Уафы игуаламшэакуа өалом уара утбаа-
тыцэра, мыч ду змоу уштыбжъкуа, угурымра, угункъ-

¹ Апоема «Абжыас-цээ зишуу» ажынта.

ра, тұхуацъаара змазам, ацақъакуен уарен шасиқүйір
ра, ахақ дукуа ақуқуахә нейлатшо уахърыжело, үмбә
артбаразы укупъаракуа. Абарт реңпыш икоуптамағым; П
куа, уағы иунибаалаша, уағы игуасы нағиззакуатшыл
аанкылара зкум, мыч ду змоу, уара х-Терек үес! Арака
үтъсы узенте, итқуоу, имчыдахаз уағызаха, цэгъа-
шә урыщасшьоит, уагъгунахасшьоит!

«Адунен дагуа! — Харгъежъуа қазумоузен,

Ма ҳагъабакаужъуен!»

Шыбыжъаахъан, сара Ларси астанциағы санааз. Лар-
си сисиааның зызбаху схәара енпыш гурбъара ҳәа ис-
пъылаз еғышкам, ақызатсык ада, — стәнла сазааигуахо-
салагацыпъхъаза, наха-наха исъыло налагент, инхыр-
фатъшылдан излаттыз нара апъшзаракуа, ашәапъыцылъ-
цыйртца налагацыпъхъаза Терек наха-наха аеарыцэльон,
игурымуан. Уи сара сгу қанатсон.

Сныңналт итаңыз астанциа уадағы. Даара иста-
хын чанк снахуар, убри ақынты уака иқаз, зызшыапык
хтәаз асолдат идысцент асамуар ыкуиргыларц, уи ас-
танциа ақарул нақудаарын. Сара снени аңәартаду сны-
куисент, асамуар ашра сазғышы, сагынцанагалт хүн-
рак.

Дүшүн-шыкуса нақъак Урыстәыла сықан, ари аамтала
зынзатсык нағамхарғы сыръсадғыл сымбент. Дүшүн-
шыкуса!.. Иенлүкаауо апъхъаф, изаку шыкускуаны ина-
сыз сара сзы арт апъшын-шыкуса? Акы, урт инимдеа-
зоз шыкускуазшәа збон, сыръсадғыл сахъацэыхараз-
азы. Әбагты, арт апъшын-шыкуса қалент апъстазаара на-
шытәнаны, алашарен алашыцарен ащха рыйжызгаз апъ-
хъатән апъстазаара нашықаны. Аха зетын рзы акумызт
үи! Уи ус иззықалаз зыхшыен згүн тарапла изырлашарц
Урыстәылака иң ауаа рзы маңара акун, убри аңара
алагы урт аўыхра налагар акун. Убарт ашыкүскуа
убас ишыкүсмент, акупъщәацәкъагы абри аамтала ргүи
рыхшыен рөы ипъытлеит адырра, апъстазара ишакунаго
енпыш. Ари апъырлара налтыр алшон жырыргуц еила-
пъахкуа зхынхәдзы, мамзаргы, жырыргуц змазамкуа
ихаххала икоу ажымжә. О, шәара схыртәтәа пъшы-
шыкусакуа! Ибаргузен, шәара уи изхышәтәз ащха ица-
пымцәзакуа икүсиз ауағы; ибаргузен, шәара ишатахыз
енпъштәкъа зхы шәазырхуаз ауағы...

Владикавказ сақыналтызыңға, наразнак ^{жарасып} сыпсадгыл асынтаң аңша, сүгүгүң зындақ ^{шұрақталып} нақалент. Иқуар-саруа сзыкутәаз асыуардың абарбалқуа ахажәкүа нахырынкөз ирхылтцауз аштыбыжы иснатомызт ақыр этазк'уаз сгуалашәаракуа рыхуцха. Аха уажәзы сақышкоу астанцинатә уада тың ағы сабдуәсін уарт рабаңаи ишықартталоз еңшіш шылапқуа неңтыхны аңараптау санныкуна, уажәштә узласыхузен, схуцракуа сымырыстей! — атынхутааны, зынзак сымргулазгалазент дара, убарт схуцракуа. Убасқан, сара сәғірхъя нағызаңырттит, атаңа ленпіш илшіззаза иенлахәаэстәыла, нара ағы избахъяз аблаккыгакуа, исахаҳяз, исхызгахъяз зегзы. Уарт еңшітагыланы ақакала иңырттуа рәаархент схуцрагы. Убасқак реенишьклапұсаны, акатаңа иңдеки наануан, сара нарбанзаалак уарт ақы сазаатғыланы азхуцха соортә еңшіш. Ажәакала смы ағы иңырттит ареволиуцина бұбұа: сгу атаң итаршәйз ахуцракуа хыхъ ихалент, хыхъ иқаз тәка сгу атахъ илбаант. Аңхъаф уара уамыршәаант, «ареволиуцина» хаа ажә исхәаз! Ареволиуцина нацуң атынчра. Ағғы аңхъаза иенлашыроуп, иенбафароуп, ишненуа ихуашуенит, нас ауп, иказказуа аңштәм бзина аманы ианышқало. Абас ауп адунен ағы зегзы шықало.

Абас акун, сарғы абыржөы тағылазаашыас исымаз. Пұытрак ашытакхъ, схуцракуа зегзы ибұбуааңа ртыңқуа анырыкылент. Убарт ракытә хүпра затәык амаңыс еңшіш, сханынта шылапақында исылкъон, илакы-лакъуа исгулан. Ишненуаз, унинаңлент аеакгы, унгы — аеакы, абас, аки-аки аңылара наңын, зегзы неңлаланы иенбігру ақы рылтааны. Сышъяңылари сыпсадгыл, нағышыңасырызен сара ахатагы? — сазхууан сара. — Сыңыс нахәарызен сара сыпсадгыл, исанахәарызеншы наргы? Иалудыраауазен, иқалап, зынзак саднамылазаргы, — тәым дгылк ақыны иентахаз, уақа нағызызхаз, нағышәйз сара. Иқалап, саднакыларгы, избан ақузар, сара сұы наанхеит сыпсадгыл исыланатхъяз ақашы. Ишъяқастары, сыпсадгыл агу аартны исаңжәэ оналагар, нахәар гуақрас намакуоу, агурғакуа, агурьыаракуа, губыртаси гүкаждыгаси намакуоу ртәы ухәа

зегы, сара изхаштхьюу збышшээ исゼенлиымкааузар агап хап, нара гутыхас намакуюу акгы? Ижалоит, ус акумкуя, нара, гук-пүсүк ала исенгурьсаны шашоу еңди¹ салыш таҳәхәэ саднакыларгы, ижалоит, инхәо саднадар көрүсүл алымда кыдтанды исзызырфуа иалагаргы. Исылшару ускан сара, сенцира эгу ацқаҳаны икоу сыпсадгыл агу зыркуандаша ажәак ахәара, исылшару абри сажәа ала жъжашы змам суаажалар рыхъжъара, лағырда шала иңиуа рылаңырз арбара, исылшару апъзды ныңхъахао аус зуа суаажылар агура дыргара, хара хем аткысгы иенцәнни ацымызуаңгыя итагылоу атэйлакуа шыкоу, уака инхо ауаагы цэгъабазарыла рыйсы штоу? Сара агура ганы сыйкан, стәнла гук-пүсүк ала сшаднакыло азы, избан акузар, нара ауп сара сыйхылтыз, нара ауп эшъя салтыз. Иенлискаант сара, ибзиәзини нара абызшәэ, избан акузар, нара сыйпсадгыл ауп сара сыйзъоу, нас, аб иажәа ахшара имахар җалома, лымхала енпүш гулагы, зегы акы ауп бызшәала иенкумшәэзаргы, аби апъен цәала иенбамдырырц залшом. Зегы акы ауп, исхәо рмахаузаргы, ахшара игу итоу, инхәарц иңтахыу ани аби исылрыкааует. Мшәан, арт сзызхүщку зегы сыйпсадгыл ағы санисилакъ хиенцизажақуаша ртәи ауп, ус акумкуя, сыйпсадгыл ақататоқуагы сыйнаттар ускан ишъяқастар? Абри енпүш аз-цаара схы иластан ахуира сақутны сааттылт. Абри инаацнатәеит хыкъ зызбаху схәакуаз, сыйгулагаланы сымакуаз исенүенпүшмиз ахуцракуа.

— Инаашатоқъяны иқастараны исыхутоузен сара? — сыйжы иңганы саззаант схы.

— Уааи чаңжәра, ухаткы, — насатенкт, наангаз асамуар астол ишкүргүло, астанциа ақарул.

— Ачай-ба?!

— Ааи, мшәан, ижәкәйрц акузами, асамуар ықургыл хәа зсашибәаз? — десэттаант ақарул газа, дагындиоылтит. Убри аштыах минуткуак аабжысхыан енпүш, ашә аартны ихы ааленкүт аурыс фицарк, нас иныди-тахт. Уи ихы-иңи апъшра злаказ ала, наразнак иум-дырырц залшомызт, ауаткен нареи ибзиәнни ишенибадыр-уаз. Уахынхуаңшуаз фажәи жәабақа шыкуса иутартадыкан. Нара убасты, наразнак иудыруан уни дышимеас-фымыз.

— Исышэт афналара азин! — ихэент, аурыс ~~бышса~~
ла. — Сара аподполковник Н. соул, хар гылоул ~~абра~~
Ларси, арота командирс самоуп.

Даара сенгүрбъонт, — иатаскит сара, ~~зльжигчээ~~
ириханы никыз инапы ааимсхит.

— Шаабантэн аауен шэара?

— Петербургынтай сааусент.

— Даара сгу нахуонт! Абра ~~ка~~ енцш тыць цэйтца-
ха хүчүк аёы шэара амфасцээ, убри енцш икоу атзы-
ла лаша ақынтэн наауен сарен хахьенбадыруа. Эхахы
зыхши ыкоу ауафы дарбанзаалакгы иналуп аншэен
ауаатэйфарен реапхъя ауаа лашакуен нарен реиба-
дирра, убри алагы енлымгаракуа имоу иерылгара.
Даара сгу нахуонт! Аиццажэара ахшиг азы цыфоуп...

Абас аанхэан, фагхъя сара сахь инапы аанрихент,
саргыз наасырбууент.

— Шэара шээзүстада, зангацс ишэймоузен? — дэзы-
тцаант нара.

— Мартценфыс ёрманы туцьарк иёы сыкоуп.

— Умартиенфу!.. — ихэент игу ишамыхуаз удырра-
ты икышэ нарцэишээ.

— Ус ауп ухатки.

Абри ауаф, абарт ажэакуа аниаҳатцэкья, иаразнак
өвируаф дурак аанишнитсан, хатыр акутсаны ихэарц дыз-
лагаз ажэагыз азицсахит аминут азы.

— Нас, уабб-бантэн аауен узра уажээ? — өврхы-
кумцала иульшаны дентасастгаант нара.

— Петербургынтай.

— Хы! — даацьшэмрчент афицер. — Петербургын-
тай! Зенгьшыкам ауп, зенгьшыкам! Петербург абра уеа-
гысоутент акуу? Петербург даараца икалаакь бзноуп, —
ихэн иеноуштын акуарда дныкутэсит. — Петербург...
О, Петербург — калакь дууп! Петербург — идуззоу ка-
лаакуп, Шэара шэыкалаакь цэхэх хүчү иенишум!
Мшээн, шэара шэыкалаакь, калаакум? Аханы угыланы
указьцэр, атыхуан икашьонт... Ус аума ишыкоу Пе-
тербург!.. Уи ажара зысхэзөн мшээн, ишэймбен шэа-
ра?.. Урыстэыла агу! Цабыргыуп уажэраанза Урыстэы-
ла зегэы агу наанагон, гус намоу Москва ауп хээ. Аха,
абри енцш, амдыр гуаанагаракуа иркусьент урт сара:

азин сышэт шэахэара, сара — сыйфуп. Сакуитызаант
шэйрдирра. Ус шэсихуамьшии сара! Сара соуп ирэил-
зыркааз, Урыстэыла агу Петербург шакуу. Шырасуяжыл
ишиымбазен Иэлиоров ибаҳча?

Сара абри афицар сахызызырчууд сгу иаанагент:
издирууда иенлагоу-аэзы иакузар хээ. Аха иага ус аку-
заргы, ицэажаашаа затцээж ада деилагент злоухэашааз
тэакы идубаломын.

— Ижэбент акуу нас Иэлиоров ибаҳча? — дийтасаз-
тваахт нара.

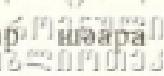
— Излеилышкаазен шэара, Урыстэыла агу Петер-
бург шакуз? — сизтаант атыхутэантэн азцаара иситаз
атак өмчээжүү.

— Мап, архьха шэара исашэхээ: Иэлиоров ибаҳча
жэбуу ижамбоу? Шэара убрахьтакуа зегы, атцара
уваа ражээ азызырчууд шэашылзам, убри азы ауп,
акы шэахыгын тэакахы шэээцо. Шэара ишээлшом
шэыхшын азыштын ишэахаа азхуцра, назхом ун шадыр-
ра. Арт зегы зыхжээ алахтра ахьшымам ауп... Уи-
моу шэара нағышээздырзум изакуу: ацивилизация, асо-
циация, аргументация, аинтеллигенция, акассация, афи-
лология... Ун егъаурым! Зны ишља шээлышкаари шэа-
ргы... Анцээ ицышьзарала, Урыстэлантэн имачфим-
куя афицерцээ шэзаарыштуунт шэгуутаразы... мап, иен-
быуп, шэара архьха исашэхээ: Иэлиоров ибаҳча жэбуу
ижээмбоу? Мап анакуха, Петербург шэймбазент ауп
иаанаго!

— Избент.

— Ах, иубент нас? Ус анакуха, зла хту ауаа ригута
уалагылт! Даара сенгурбьюонт, даара сенгурбьюонт! Иэлио-
ров ибаҳча! Изакутэ бахчоузен, аа?! Абар, блахкыга фен-
ала итэу альбанат хээ изээу! Фена захьзу жэдьруу шэа-
ра? Фена, ун атцара змоу ауаа ражээ ауп, икалап шэа-
ра ишээмыдьруазар. Ус баша ажэала нухэозар, иа-
нагонт абаҳча тээауп хэса блахкыгала хээ. Изакутэ
миоузен урт рыбла ихыу! Далх нүүчхүү, — унапы анаа-
зырхха ухаа акгы атахзам. Абарт зегы қазцо алахтра
ауп! Шэара шэыхэса, ахацээ шырбалакь аеытэахра
иалагонт. Мап, Петербург... қалакъ дууп, алахтра өн-
мат змоу қалакъуп, Иэлиоровтэн абаҳча — аблахтра иа-
кармоуп, ун убас ибаҳчууп... — Абас аанхээн, ари аца-

ра уаф инаңқыраракуа рхыцакуа аандкылайы ҳәа днаргузит.

— Сакугуб'үеңт, астол иңгүлоу асамуар! Шәара ишөйзүшүн ҳәа?

— Шәгуанагара шәмжьеңт.

— Сакугуб'үеңт, шәара ақалакъ лаша ақынтын шәйзлаауа ала, аченжәрахъ саашәпхъан ҳәа?

— Убриты шәмжьеңт.

— Ҳәарас итахыузен, аромгы шәымазар акухап.

— Үи азы, шәйхәнәт саташымпари.

— Үи сгуамъхеңт. Шәара шәкыртуоу шәеирману?

— Сқыртууп.

— Даара сгу нахуонт шәахъкыртуоу. Ҳара ҳ.-Лермонтов ишән акырткуа билалон ҳәа, аха нага ус акузарты, зөгүү абы ауп, аирманкуа раткыс иенбүуп. Апапирор шәымазар?

— Исымоуп.

— Сакугуб'үеңт саурхап ҳәа?

— Гүк-пәсик ала, бзиа ибаны шәасырхон!

— Ус аякұха, ачай сымдашетәа, нас тара быйшәала ханцәражәап шәарен сарен. Шәара, ҳәарас итахыузен, аттара быйшәа айлкаара шәңгүудағашт, аха сара ишәзентасхәалап баша ажәала, убри ала нагышзы-марнастәып сажәакуа реилкаара.

Ачай атәца интастәән нағұхья астол илыкүсырғылент. Ачай длахуан, апапирор иңырбины длалагент:

— Шәара шәтәыта, тара быйшәала нағұзозар, затахым тәйлоуп. Ажәакала, аиша ҳүзозар, лаҳтыра ҳәа изакузаалакгы абы аманы иқам. Иенлукаау?

— Даара ибниащәкъаны иенлискаауент.

— Сара ишәсімхәази, мәзән, шәмыцхраауент ҳәа, аттара жәакуа реилкаарағы. Альхаза, ҳалагап шәтәыла алахтара шамам атәы, үи наанагонт, изакузаалакгы алахтара иажәланы ишамам. Ачай Москватәуп ҳәа сы-коуп?

— Мап, Ставрополь наасхеңт.

— Зөгүү акоуп! Ишысқааз енгүш, ҳалагап шәара шәтәыла алахтара шамам алацаражәара. Ари наанагонт, шәтәыла алашыңара ищаханы икоуп ҳәа. Иенлукаау?

— Ази, ибниаӡаны иенлискаант.

— Шәтәылағы алахтара шығам ала ҳалагозар, зөгүү

рагъхъаза иргылани, ишәенлүркаатоуп алахтра захбзу.
Уи сара абас иенлискааует. Шәзхүц уада дайшцак!
Шәзхүцма?

— Сазхүцит.

— Издыруада, аңенцүр аартны ишәңгынхазар, нашэйркы уигы.

— Иасырkit, — схәент сара, ачча сыйнымкыло.

— Даара ибизоуп! Аңенцүркыны ашэйркызар, апымараш энашыншт.

— Иласынштит.

— Аңырараш лашэйштэр, — усқан, хәрас ишәхүзен, илашщахент ауда ағнұцқа. Шаара актың жөбазом. Исаалыркьаны, аңаашы ххаза иаркны ирыманы назыналан, наразнак илашакақарада нақалент. Абрин ауп алахтра хәа изүү.. Аиаша ххөзар, апапироң шөгъязам. Иқалап Петербургтызыар?

— Мап, Владивосток наасхусит.

— Зегың ақы ами! Уажәнштә шәара иенлишкәау алахтра захъзыз?

— Даара ибизаңданы иенлискаант.

— Уажәнштә, сара ианшәсилсиркәа алахтра ишәнк'уз, исахар стахыуп, шәара шөң ацивилизация шишиакуғылоу атсы!

— Абрин атыхуала, сара ақымзаракгы сыйшәаҳәом. Сыңсадтыл аңы сымниежтес даара ақыр ааңтует.

— Егъоурим, нас! Сара уажәнштә енлискаап, уи тагылазаашыас иамоу. Зәқағ генералцә шымада шәара шәкүрттәмә?

— Иқалар қалап, фажәа-фык рақара ақыртуа генералцә.

— Ишъя, фажәа-фык ухәама? О-о, нағымаңзам! — ишәйт иңашыны ҳ-афицер. Фажәа-фык! Напык азна ауда икоу — фажәа-фык агенералцә рымоуп. Аан, сах, шәара шөң ацивилизация бүбуазаап. Ассир смахауен! Фажәа-фык агенералцә! Исызхатом! Иқалап, щара бызшәала наххөзар, абаша генералцәагы агенералцәкъакуа ирхышыңжыз алазар, та-ажаак ала наххөзар, агенерал башацаа, итеге еилуктаартә иуасхәап үтәхызаргы, зәңцаа рұкуду агенералцәагы агенералхәа иупхъязозар? Убыстәкъа ақузаргы қалап!

— Мап, агура шәсиргөнт ус шакум, — скууент са-

збүліктілік

ра, — наашәасхәаз зегы шиашоу, урт генералцәа-
жыуп.

— Фажә-фык агенералцәатәкъя шымбай? Ус ²⁰²²⁻⁰⁹⁻⁰³ жа-
куха ахъз-аңыша агент Урыстәыла! Уи ашыаңа ахынен-
нагалакъ зехыныңзара ацивилизация шыакунарбүуюнт.
Зәка шыкуса түазеи уака аурискуа неижътєи?

— Хынмажән жәаба шыкуса түсент.

— Ес-быжышыкуса фыңға-фыңға агенералцәа? Ус
маңзам уи, имачу цивилизациазам! Изакутә генерал-
куоуси! Генерал нашакуатәкъоуп! Аңзә имчала, аци-
вилизация абасенпш шыңа тбаала идэйкулар ари
нахысты, даеа хынфажән жәаба шыкуса рыштыхъ иқа-
лонит даеа фажә-фык агенералцәа, абас ала ишәоусент
зыңда фынфажә-фык агенералцәа. Даара кыр этизк'уа
усул уи, сара уи ақара-фык шымбай үшә амалахазгы
сгу наанагомызд! Иагызылаздыррыз, миәзән, сара? Ма-
ккана х-шыкусагы цың имциң, абри атзылағы саамы
сыкенжътєи.. Аиашазы, шетәыла анаука сазхуцратәы
замтагы сымамызд. Сара арака дасакын сиапы злакыз.
Имачу усума, ақазара дүзза атахууп. Ақыр енлисканит,
акыр тоурыхкуа срыпъхъент, саамта зегы абарт ртца-
ра йакусырзит. Аха уи сара зыңзакгы сгу паладам,
иқастаз наанакузаалакгы баша изуам, игылауа аңар сы-
хъз снагы иргуалашәзелашт.

— Иқашәпазен шәара ускак имызырт?

— Сара иқастаз аума шәэзыщаауа? Имачзам уи.
Абар, иқастаз, Урыстәылан ахратера иенимирхит. Ата-
удыра қыараныңыда наанхент. Урт ңаарархара идэйку-
лент. Адуңен зегы аңы иқалент апұстазаара шөгъя,
ихазаамтахент. Абри енпш сыйсадгыл этагылаз агуакра
сгу назымхазт шеи гуакык иенпш аус азура салагент.
Иагысхәент: нағыенкүсірхент! Исхүцит убри енпш ақы, ақыраның-
ца ңаашынан рах иңеммұнчлартә енпш. Митәнк зла-
замыз аңы ауп ари нахушәңз ахыныңшашааз. Дызбент
зны, абынчра даараذا назыманшәалаз деңишчикк, уи,
наанакузаалакгы ашықартрағы шықар таңжыумызд.
Схүчит, сентахүчит дышқақусхри ҳә, аға ақыраамтаза
акгы сзыпъшааумызд, аштыхъ, исхүчит ашықар ашкак-
тулка итатсаны ацаңха асырклариц, аха наамыркыкуа
наанаасцәйнх, ма сылаңш нанаатшәа даханы агара

далагон. Атсыхутәңәң саалаган ф-мтык кны инасаны ашықартра интартәнү ахфа нахаспен, ашықтар ас-мыркзент. Ашкатулка ашә шааирлактәкә амткуа лтыппып схәнт. Аусура аңынтаң сашаилакъ сиңгыштәкъ ашкатулка синтапъшны амткуа анысмба ашықар ган, изгарыда угуныла с-деншчик ида? Убри аастуала-шәнән ақатара салагенжытен аденишчик уаха дым-быйчит. Есышыжы ачай шаазжәлакъ сиңгыштәкъ амт-ра салагон. Икни ашкатулка илтасыртсон, нас хулаан-за ус сымазамыт, стынчуп. Издируан, азегы дынс-циымбычыз. Шәгу ишиаанагои, ибзиазами исхүцүз? Митәйк уамыргуамщуа, уи сиңш ауағы абыячра да-куз'я еттықам табыргыла! Уи зекхынцъярагы шу-хуонт, ашкатулка ақны акы уццахырц анутаххо. Абри атәү уара уда датеазы иасымхәзәзәң, аха уара иу-сымхәар сгу намуит, избан акузар, шотымла убри ақара бзина избейт. Үңсадгыл асы уаниеилакъ алахтра змам шәтәуадцә зегзы ирылартәә абри. Амала, ауатка аж-ра азы макъана акты сымхуцт. Амткуа ауатка зәз ағытлика ртартәара салаган, аха ищақурылент ишән-хаша. Изулак уигы акы азысхуцроуп... Мап, уара уту ишаанаго сыздырам, аха даара ағстаара схүцит, ус аку-зами? Абар, абарт афранцызцагы, абарт рөйзәә ағстааракуа даара ирызказоуп, аха рмашыннакуа рыху цэгъюуп. Сара иқастаң ағыцаапшыгара капекты наң-саәзам, наххәәп, уадағрас налоузәи, мшән, ф-мтык кны акуалап, ртартәара? Акымзаракгы зтахзам уи-зында иус марноуп! Уажәштә шәра шәзахуци, изакутә лтшәа бзиноу сара сапъшыгара ианиуша? Ари енпш альшыгара, ауаң зегзы ианрылатцаалакъ, амткуа раахуара налагар қалап. Абасала, адунен асы иңыр-тхып наархуаша-иртиша даеа өңцк: Зны униаануа үкалакъ ушалоу, ушымгүрзә наауылап амткуа ахыр-тиуа дәкъянк. Ицэгъоума нас уи, мшән? Имлашыуа ауаң зақағы амткуа рыбзоурала ача дырхаяу нала-тода?! Изакуゼи нас, амт үажәштә? — акгы наңса-зами? Иалоузен матәахус? Акымзаракгы! Иубома ах-шың змоу ауаң, ащарен алахтрен змоу рұзабаан рымчи заку хуартара дуу атәыла нартауа! Сара арах азра зын-закгы сгу итазамыт, аха зақа исыхәз удыруоу. Сара гуаныла исхөон: иңәа агуенлгара бзинаху ансита, сы-

уаажалар идсырхуароуп, аха мшәан, арт өңүц, иқада^зл^и атәйлағац^зку алахтра енхагы ирыгымы, убри-әкын^зт^и иртахыуп ацхыраара. Арақа иатахыуп алахтра змоу ауаа. Уаапъши ұытрак арақа иқало убап! Сара, ишуа-хаз енпъш хыхъ иуасхәсит саңышгара атә, уажәы, иқадонт дасајәы дөагыланы, уи енпъшу даса апъшыгара өңүцк ағынцаргы. Уимоу, иқалап, Иалиоров ибаҳча қантаргы шәыкалакъ аәы: иқалар алшонт, уи абаҳчачы, анаукатә усзуғзә атаххаргы, убри әкын^з, зыбла хту Петербургын^зтәи ауаа арахъ нааргы. Нас — шәара шәхатагы ижәбара шәықоуп, уи абаҳчачы шәыхәсахүчку анааинуа аңыцахәа иштоу, убасқан нутахызар, азәы илахәа бхатцкы-быпъсатцкы хәа, нутахызаргы — дасајәы, азәымзар азәгы мал уцәылкраны залшом. Убасқан шәуаажәлар рхатә ұынат рбараны икоуп, баша ажәала наххәозар... аха баша ажәамоу, тара бызшәалаты ажәа ұынат уаха хәашы амазам... иенлукаауоу?..

— Лан, ибназаны иенлыскаауент!

IV

Убри аухатәкъа ахулъаз сара Стеңантциндиқа схалент. Абри ахулбылахъ убыскак исирин, ауха уақа сыльхьент, уақатәи аблаккыгакуа рыла сгу сыртәыри. О. Кырттыла!

Иабакоу адунен аәы иенірьу акуакь,
Иабакоу өаңьара уаха Кырттыла».

Ауада санындәйліттәкъа наразнак сылатыш наахент иенкудааха зеýрхаракны Стеңантцинда нахагылаз, — уи Казбек-ашыха хәа наштоууп, изакутә нырхароузен абри ашыха намоу! Абас ахәара зылшо нара затцэык ауп: ажә-ған — скылца ауп, адгыл — сымца ауп. Уи инеибанениңши зехыннцьара иқуашккараза иқан, ажәған етәара ишкуакуаза нацан нара. Җаңкуумк наадамхаргы, պүстхәацк уи ахыцәкуахъ нубомызт, нааңьшуван иказ-казуа ахы-аәы хуаштырак аларшәымкуа. Амала, иқаңхана-каччоз нацәа

затәрк аапъшуан уахынтың тысра амамкуа, уи унахуа-
пышыр угу наангарын, иенкүшәй-иенкүтцаха амитә
зымехакны игылаз, Мкинвари ашъха ду үшәншайын жа-
хуаپшунт хәа! Идуззоуп нара, мыч ду змоу аки ауп,
нағытынчуп, аха ишкуакуоуп, ихьшәашәоуп. Уи ақазшы
сара уамашәа ибаны сахуацшуан, аха уи абара сту
ахәомызт, избан акузар, сархышәашәон, саръхазомызт.
Ажәак ала, енкүтцаха, Мкинвари атентыпш зыбла
аадымхаларыз хәа уағы дқаломызт, аха уенизты ну-
бартә икәмәйт. Изыстахыузен, нас, сара уи атетпүши
ашъхынгыларен. Адунен ағы аикәрамракуа икоу адун-
ентөн аилыхаракуа, адунентөн аикүмшәаракуа, адун-
ен ағы агуакракуа, агурбъаракуа ухәа акғы нара
дмырциыхыз'узар, нара ахаракыракуа дмыргуамту-
зар. Мтас намоу адгыл шакуугы, хылъас нахоу
ажәфән шакуугы, зегы акоуп гула урт ирцәыхароуп,
гурфа-мырфа амазам. Избаны саанихазом сара, абаң
реинш икоу ахара гыларакуа, абаң реинш икоу атет-
пүшика, ашъхынгыларакуа. Аицәа дакуныхәаант, аапуса-
реи аанғыларен зыкузам, аанқылашыагъ змазам, снагъ
ихуашьза иленуа Терек! Ацакъя енкүатца налкъаны
нааусит нара абъель-агутуга ахга, уи абжы рхнағуент,
намеханак'усит амған нахъаауа излысуа зегы. Сара
бзина избсит Терек хуашь аштыбжы, аапъсара қамта-
закуа акупъара, аилатсара нағу. Терек — уи ағыхара
нағу апъстазаара ахы-аты асаҳа ауп; аапъсара қамта-
куа ахышәфзыштыра напъсоу хаң сахьюоп: уи ахы-ағы
хуашь ианубаалонт нара атәыла агуакра иштәгымлоу.
Мкинвари — назада набышра экум, зышхынгылара ду-
ззоуп хаң-сахьюоп; ихьшәашәоуп нара тысра акум азы.
Мап, бзина избом сара Мкинвари — избан акузар, ихара-
кциоуп, ацекуа ақынза иенишь амамкуа! Акуакыкуа
змоу, адунен ианаңызу ахаха, еснагъ тақа адгыл ағы
иштартшоит. Адгыл ақынты ауп, фынс идыргыло нарбани-
заалакты ашылапы шырк'уа, ағыныргылара хыхынтын
налагоны уағыттағса имбазаит. Абар, убрн азы ауп, стэы-
ла ағы бзинаху Терек ақазшы сиңа бзина изызбо. Мап,
истахым сара Мкинвари, ахьшәашәара ужы унар-
шоит, ирласны уаражәеүит. Ааи, уи харакыуп. Аха на-
зыузазен сара ахаракыра, ахыщекуанза сзымназозар,
нара аттыланамыркүуазар? Мап, иесәымъыуп сара Мки-

ивари! Мъинвари дысгууланаршээнт Гиоте дүззэ. Төрек-цакурдъя аатъсара экумыз Баирон. Ахъз-афьца! Убүүш-п заант Терек!

ЗЫЛДЫРМОДО

Усируп уара — алеңшәацэгъя, ианакузаалакъ ухы түнчра аудом. Уаатгылаарауен мачзак — аха наразнак уфынгараны уқалозар акухап, агуамч бубуа эндо уштыбжыгъы ышасып адааъкуа ркуацкуа ё бжылхы. Иатахым аатгылара, убас уерышэгъаны унасла с-Терек, уиауп адунен аёы атынчреи амчреи апъстазара наэто...

V

Ихулент. Сара сцент Мъинварин Тереки сгу итахухуа иштээ, убарт убаскак сыхшың рзыштыланы срызхууцан, исымбазакуа аамта раңданы ищаазап. Амра адунен илыкуцит, апъхара азныжыны, иавталент ашъхара. Илашьцент акгы умбо, иаанкүтэент аштыбжыкуюагы, адуунен илахатэент атынчра хъантаза.

Цхыбжъонхент. Аха исгуулашэм сзызхууцуз, исыйдым шыкаларыз ишоонт хээ сымгүйүазар. Ус акумзар апъстазаарагы акыр нацсаахозма?

Бэна избонт ашэаңыңыз, апъсабара эказшыакуа.

Цхыбжъонын, аха сара цээмфаху җамтазакуа адзы сыйкугыланы слымхакуа кылда сазызырфуун икуңа-кусуа иленуаз Терек аштыбжы. Зегын түнчрахент: уара азны затээж утынчым Терек! Ихатца, сара ишийлискаауа, абри еиңш итынчым апъсабараацы аапъсара җамтазакуа узхашшаауз, нара ргубзыңшыа змамыз адунен аёы.

Икалонт зны-зынла упъстазаараы убри еиңш аамта-куак, ауафытсыңса иаанкуршаны икоу апъсабара агу итоу зегын удыруушаа, нара, апъсабара ахатагы ааини, аа сийкаа хээ уапъхъя иаагылошээ инуба. Убри ақынта, уара нухэр җалонт, ианакузаалакгы садээжын схала саанымхозааз хээ — ускан уара ф-шыапык эндо цыршэаганы, ауафы хээ баша ахъз ухны ухы убо ужалонт. Сара схүцракуен Терек агурымракуен маңа ендхээллагак шрымаз уаха ишийлискаант. Сгу тытны ицома схээ енсүү налагает, снапкуа қыцькыңызан. Изыхъязози абарт зегы? Хаапъшып, аамта иканацааант азцаара атак...

Иңхыбжөнхент зында. Итыңхент, ауаа рыштыбыжь лах-ұых, ргуак-пәәкракуа зиубаалоз реңғаҳуда жүгеріүүдің Иңеңт иғужәажәэз адунеи, нара акуша-мыңуша жириз гы нубомызт уағыттысысато пъстазаара затәйкгы! О, зақа хаара атамзен адунеи ауааттысса рыштыбыжь ананымфуа! Мап, истихам сара иенкүшшы икоу, алашыцара хъантада зхажыу атх цәарсыс, исшәырба, икка-за еңлгоу, тынчра змам агуакра, ананамгара ракуцара нағы амш! О, зақа усцымбызен, уара атх лашә! Уара адунеи асым үкамзар, ауааттысса абасқак агуакра итам-гылар қаларын. Уара уцэйртца ауп адунеи икуу ауа-аттысса зегы ашәззыңзара итазыргылаз. Згу шәнни икоу ауааттысса абыржыраанзагы ирзыңшааум изны-лаша амшә. Абар, ауафыттысса уажынгы акульара датуп. аха нахъауажераанза зыкъ-фык ракы азәи затәйкгы дзықамлент абаңт реңпүш арыщараракуа ирзыкоутаз ир-наанишаз. Абар, уара, уара уоуп, ауағы иғуакракуа зыр-чиаяу! Издыруада, ауафыттысса наңаңаа зақағы абри уара ухыбра атқаң реңтаптахны икоу уажәй? Издыруада зақағ жыңгаси-шылжәсәи, уара ишабжьютуз апъарда анағска ауафыттысса изы ашъахатакуа ржыни-уа, урт рылагы зақағ уааттысса рразык ришаахауа? Уара, атх, урыщхраауп абаңт, хынхы зызбаху ххәз қуаз ақазааракуа рымғаптараңы! Уара улашыцарала иршеноу ауааттысса ирзыгуатом абри ағыза агуакра из-тагылоу, анасыптараракуа иримоу, насыпс ирғұхъязо: — уара уциныш пъцоахоуп, алашыцара қауцоит! Усқырти нақ, уара нашара злам! О, усыззәйтцердің уара амш лаша!

VI

Астанаңа сара иенлискааит, ағағасы апъошта уа-ғы дақугубұртә ишиқамыз, избан акузар, аекуа рыхомызт. Исабжыргент иенінуп ҳәа Ғасанауриңа чыла сцарц, сыйекуа еңтүнгүсахло, уинахысты, убас. Ари аб-жыгара хшығ зиңу акы акуны исыпхъязеит. Уатыңы ишаашалакъ текуак қырала икны снарықутраны ашъха схытып ҳәа сгу наанаган сцент.

Иаашент. Шақа убзиңузеи уара, ашыжытәи ашәахуа! Исируп апъасабара, ашыжытәи азазала зхы-зәи зәзәу.

Сара сту иаанагон, абри еиңш ашыжы бзиху,
ашыжы наша аан адунен ағы икоу аргуакракуа фүл: намзаракуа зеты ртыхуа ааптөөнт хәа, г. яз: брекүз
уензаты илеинуан итурымуда, иңкүртъо. Адунен агуакра
ненкүтәшль амамзаап убома...

Иаашент, адунен иаакуфт ауаа рыштыбжы. Амш
фацхъя тынчра змамыз аускуа инаргулагылт. Зака
ибзиуゼи ауафы ацәа далтца даналагалак! Иеихагы
иенійуп, ауафы ацәа далаңзар, аха даныцоугы, игу
ажажаахәа иңхозар адунен икуу ауаа ринасыңдаракуа.

Уара стыла гулымцаах, нумоу уара абарт иренп-
шу апъацаа? Сара салагонт убарт рыпъшаара, избозар
реңдүхъя схырхуоит.

Астанциа слэылтны сыйнаскан сышненуаз, амбан
даасцылент мөхевтәйк. Убри имсхит кырала аты
нара убри сатыакуиргүйт сымфаңигарц. Сускуа рымфа-
тысшы затса сту сихнамышшаз, уамашәа сенгурбъой,
убасқак сахыманышзалахаз. Ари амохев исыкүшәаз
даара дуафы қайматзаарын. Уи нара дагығацәзамыст,
ашла ашилаңсо дыкан. Ашытахь, излениллискааз ала,
ары ауағ гүк-ұсык ала ибаны дырзөлымхазаарын,
атымла хүчү аускуа, избан акузар, нара ихататы агу-
тәцкәа дагулагылан.

Аекуа хларыктәэн. Стеңантиминда ақыта ҳиалсит.
Атыхутәэндә акуны Мәниваригы блала иаанимыздент.
Уи ацәкү асырпъагъаны изағшшуан. Абрин сиазлатышуаз
амишәэн ду нархуашшуан ашыжытән сгушкъара, сгуенл-
гара. Өлпүхъя сту аисра налагент, снапкуа қызықын-
уан. Цымбрыла сылаңш нахызгент ихаууала, зесир-
пъагъаны иғылаз Мәнивари, нара убас, сту азыбылуа
слахуаңшит ари ашыха мишәэн ду атака икуль-кусуга
иленуаз азилас Терек гурымгы.

Сара сымфаңызгоз с-мохевтәи ауағы дкағкаңуа
уағ нырхара дук иакун, дақутәэн, т-хүчүк ендөлалаза, уи,
абгалаң сиңш чархушәа ихың-хыңцуа акун ишаауз. Ари сышыха
уағ ихылпъарч хуамсыс илахъ нахажыны
деаңзда убасқак иеыртүнчны ататын тырббуа икуадыр
тбаа дантзалан, изакузаалакты хүциртак имазамкуа,
унанхуаңшыр угу иаанагарын, джаларушу адунен ағы
абри иеніш гурға змамкуа икоу ауафы хәа.

— Иухъзуи, уара сашыа? — спаант сара.

- Лелет Гүнна хәа исыпъхонт, — сатенкит кара.
 — Уабатәну?
 — Уабатәну ба? Ганботнитеуп. Арақа Терек нахагылоу ашхатәуп.
 — Уқыртуоу, ууагъсу?
 — Сызуальсун? Сыртуоуп, Мөхөвтәүн!
 — Шәахынхо даара итып бзиоуп.
 — Ицэгъям, аха хара нахзалоу хәа егыкам.
 — Азы, аҳауа ухәа, зөгъы насып дууп.
 — Хм, — амохев даазьышырччен.
 — Узхычко?
 — Аччарху сахымыччен. Укъатенкуа таңызар артрыла иузыртсаам!
 — Аαι, унгы нашоуп, аха арақа аеафра бзианы икамлазон?
 — Икамлакуа, икалонт аеафра! — адгыл цэгъазам — амала, имачуп.. хайлакыкны хайлланхонт.
 — Шәара, абри амфаду даара ишэыхонт.
 — Иахнатозен, ари амфа хара хуарттарас? Уи зыхуо аттө эмоу, алага-фага знапы алакыу роуп.
 — Шәара мишәан, Ѣара рхара шымныкуазон?
 — Ҳашъамныкуон? Ҳныкуон!
 — Ус анакуха ағарагы шырхаяент ауп, ус ами?
 — Ихархауент. Аха изутахыузен, хұзыба итахазомен, мөхеваа, идырхая — аерманы хұхахутғы иқаттахуп: ағни ирғом, иржоуам, наадырхая зөгъы акрыфартта ағы наанрыжыент.
 — Ус анакуха, ағафакуа рахъ аткыс архакуа рәсі аихара наха иеиъуп, уара излоухәо ала? Уака ауаа наха итэй-иңхә икоуп.
 — Издирүада уаагы ишикакхыу? Икалан уртгы ırхатэ гурғакуа рымазар. Атыпъкуа тахароуп, цзаакыроуп: уақатән ауаа рыпштәкуа рхытга, ипъсиданы икоуп. Арақа — рымч тоуп, измыдоуп. Ари адгыл зшаз нацыттент: уака атәра ықазаарц, арақа — агуабзиара.
 — Иаба сиңбу, нас, уара угуанала, атәра ахыкую акуу, агуабзиара ахыкую акуу?
 — Ағбагы ықазароуп. Еицимзар — акғын хуартазам.
 — Уалапъшыру налухри?
 — Салапъшыру? Ағбагы срылаапъшыру? Сара сгуанала,

аңақъакуа енха сиъасшыонт. Изғыдоуп. Агуакраем. Адам ихучкуатқъагы ҳаскынла ичонт. Иаххан, атка бзинара змам ишпенеуен, — дышчмазафу даанхонт.

Абри аамтазытқъя, ари сышхаяуаң наалырқъаны шашэала енбаркыз имгуархадаңает. Иара ихы ааиз-нымкылазакуа, аты аварахъ длахыфорит, акуадыр дшантэалаз. Аха ииулакъ ихы дахуан дкамхакуа дылбасант, имгуархадаңышыра далагент.

— Рыңдароуп аең акуадыр акутданы акутәара, — дұышшырыччо ғаантит амохевтә. Ушыапкуа лаҳшыны өкүбала акутәара иеніңү егыжам, аиашазы, уакутәоуптыңч, угу каршены.

Сара уи амохев сизымғышзакуа сцент.

VII

— Аңца десмани сүхөонт, исоухәарц, — саахъаңонт исыхъяз амохевтә нахъ, — изаку уахуамоузен ани Степанциминда ағаңхъя иғылоу?

— Терек анырцәкоу?

— Аан, убрі...

— Зыңсы туу утынхаңза зегъы алъха роуаант, нүңдүңсүшью рыйсата нахуаант, — ари свидетели троица ауахуама ауп. Уақа икән ахыццахырта, анкъа убра иртәах'ун кысра зкумыз аматзакуа, настыры реиртәах'ун ажэлар рсоветкуагы...

— Изакута өтүңцахырто? Изаку советузен?

— Ақыртуа хәйніктарцза аамта бааптұскуа рази абрака иртәах'ун, рмалкуа, мәхсүттән ақыркуа нааргахъан аказна, абрака иртәахралы.

— Асовет закүи нас?

— Асовету? Абрака икоуп акелина уи хазы иго аудада ауп, уақа айысыцъя зхоу ида азэгъы ағналара дақунтзам, азбағцә затәзык ракун уа аускұа рызбра азин змаз. Хеви наақалоз аус мөсиракуа зегъы абрака атың икүртсон.

— Уара иулшару исзентаухәарц, ибри асовет аиңқаара зыхъязеи, изаку ускуази уи элаңәажаоз?

— Ишпә сызуамқәон! Иуасхәонт уи атәи хәа издыруа зегъы. Иаххан ажэлар рифнүпкә аиңқаара дукуа,

иңкүмшәрақуа ғалент, урт аус дукуа ылтнит, убакан наанзырган ажолар, налырх'ян 3баңцаас ақарғадар: П уаз атахмадаңа, илендіртәлан азбаразың пәннен шоғыр Абрақа нұзбаны иштырх'уз уи ұсақра акузамызт, иршыу хәа ирхъязан, азғы алаңажәара азин имадымызт.

— Уара зыныр уи асовет аты үалатсақъазу?

— Ман, уи сара сақымдаусит. Ажытәза акун наңқаз рәсонт.

— Уи ағыза уажызы изықами?

— Уажәү?

С-мохевтә дааниң, хыхущаант, сыйнастцаағызы атак симтент. Ғылтқ аабжысханы ихата ғаантит:

— Уара үабатәни?

— Сқыртуоуп. Ислымпышсон, миәзан?

— Изаудыруазеи? Үматәа қыртуа матразам: Үеси-лохәсит аурысқуа ренпш.

— Матәала маңара аума ақыртуа дызлоудыруа?

— Убри азоуп, аматәа зықоу, ауағы ушынанхуапыншакъ наразнак дудыруазароуп дәениуу.

— Ибызшала дудырыр камлазон?

— Уи ала адырра цэгъоуп. Ираңафуп қыртшәала иңәражәо ауаа, наххәп — аирманы, ауапьс, ататар, — убас ираңағыны егыртгы.

— Имачумма, нас ақыртуа матәа зыныздогы?

— Ақыртуа матәа ақыртуа нанишәу зыңзак тақыуп, таңшрак аашуонт. Ақыртуа аурыс матәа анишәу — дәйм үағуп.

— Аматәа закун! Ақыртуа гу изтазаант.

— Инашоуп иүхәо! Аха, ауағы игу узлатапшушаазеи? Агу — аркыуп, нубаζом, аматәа — наразнак улатыш нақушоит.

— Аурыс матәа сшәуп, аха, ихата, гула сышқыртую!

— Иқалап ус акузарғы,

Исыздыруам ари амохевтә исхәз хентоу ихеништоу. Ишакухалакғыы, абри аштыахь нареи сарен хабжъара иңәртпид абри ағыза иңәражәара:

— Сара сыйнастцаағызы атак сумтазеит схәсит. — Сара сүазтааант, уажызы ауаа ауахуамахь матансира изымны-күозеи хәа?

— Уажэу? Иабакоу уажэы ауаа, иабакоу ўрт реиста-
тэара? Хара аурыскуа рнапацаكا хақоуп! Хадзкулааз
зегы апъырхит, зегы азғаразах рхы дырхит.. Абрин
ауахуама атака иштоуп ақыта Гергети. Ари ақытасы
инхоз ауаа рах тоуба иртент, рығысы лытшааанда ауа-
хуама анкурхаразы ишыкуп. Убри ақынта, дара на-
заза рхы иакунцыртент, ашсаахтэкуюа рқынта, ирытент
атара азин, нара уи еғырызыхент урт рщениңеи рмо-
тацәен. Иахъа уажераанзагы, абрин ауахуама ахъаразы
есуаха х-фык, х-фык ауаа дәйкүртцөнт. Гергети икуихо
ауаа ирыхьчонт ауахуама. Аурыскуа анаи уи апъыр-
хит, атара рытара рхахъгы наарымгент. Гергетаа уа-
жэы, зегы реңпүш, даргы аҳаза нацагылоуп. Ажытә
апъцаракуа зегы апъырхит.

— Ус анакуха, уара утэала ажытә апъцаракуен
ажытә аамтени наха иенбұнын?

— Инашаазами нас уи?

— Ишаасоухәара, изленіңыз урт, ма бзиарас иры-
лаз дара?

Ажытә, ицэгъя ибзия ххы ҳара хнапаңы иқан, уи
әкара хгуақуамызд.— абрин ала акун излабзиаз! Аникъа
ауаа уааи, ауағы дуағын, ахатда дхатсан, апъхәыс дыть-
хәысын. Ажытәану? Азән-аәзән ендгылон, ирыханаiba-
шыон, иенцихыраауан! Анатымцаен аибаацәен рыңғашшаны
ашсаахтә рылырхұомызд, ихыреон, раңаацә рәғы рыңғезъя
сибақәомызд. Икахауз дыштырх'уан, итәзыуаз ддиргү-
бзыб'уан, ауағи-ауағи рыңғанибашыон. Ирхәоз ақын.
Уажэы, абарт зегы енпүхбент, ажалар ирхәо енкүшәем,
аәзән-аәзән енташшыцуент, риңа рытибажәауент, иқам
ғылъя енпүш анилатсаара, бзиенбабара. Мап, иқам урт
реңпүш ауаа уажэы. Дарбан, уажетән аамтазы, анатымзә,
аҳәсейибациә згу рзыбылуаны иқоу, дзыжъжъода, ма
лзыргурбъода итәзыуа, икаһаз дыштырх'уада, ма игур-
са зқыда, иштада? Иқам ауаа, иқоуты рхы-рекуагы
рыгукуагы мриуп. Енлишиент ажалар, иенлөйрни
икаһант, ишәзаны рцәа итәзыз оналагент! Ақыртуа ихъз
ацәа қырент, ибжырхит ақыртуа таскуси ақыабзкуси!
Аникъа урт зегы ҳара хтәала иқан. Ибжысит, ихуаң-
сент адунен. Ҳара ҳаңстазаара закухи шытә? Афатә,
ажэтә азы — ишәа, абиназы — ишәа, амғазы — ишәа,

аматансиразы — ишә, азыбразы — ишә! Нас мөхөвәа
рышакуа ишъарури, шытә?

— Уи азы ами нас аамта тынчкуа зыкалаз Уажәш Оңтүстүрүс

— Изахтахыузен, миәзән, аамта тынч, Хамгуа та-
цыйзар? Изахьзүзен атынчра? Абцыар ухы наумырхуар,
ижъакционт, имисасуа, итчу азы асы иңээртүсүнт адабь-
куа, ахуача-мачакуа, аматкуа. Тынчра эмамкуа игу-
рымуа ииакъя ици Терек аёы итоуп ишъкыруа аңсыз-
куа. Ауафы дыпсаанза, изитахыузен атынчра? Ажәлар
рыпсы танаты абаңа ирышәшәо, ирыңазыз иқазарцу?
Ауафы данъслакъ назаза науа атынчра лашә нара изым-
хазон?

— Аан, аха, абаңа шыкуланы шәйдымырхәуази,
ихыдмыртәзи акғы зхаразамыз шетааца?

— Уажәштә наҳагы иерыцәгъяны шәйкүнхашит
аерманы түсүцәгъя! Ажәйтә, ма уаға унжәымлози, уна-
паңы ахәа киы, уи алагы угу укажон, наргы дып-
хьюоцен. Изууризен ахуахутфы-аерманы? Уи уесүзицә-
газом нага уургы, узиакуңом! Хызи-пышенс икоузен
аҳатда изы? Пүхъя, уаға уиакуңозаргы нудыруан уи
дышыбууаз, уинианргы ахъз умоуази, ахуахутфы иқынта
нарбан хъзи-пышенс иуоураны икоу? Пүхъя — аиаша
үхәент уара — дыкан аба, аха ахакунтразы икуңүоз ан-
башыңа рызгын икан кыр этказк'уз ахамтакуагы:
ирыртон адгыл, ашаахтакуа ркынтын рхы иакунтыр-
тәуан. Абан, наххыни Терек аханы, нумбои нааңшуа на-
пыла иқаткам абаа, Иара Арши хәа наңхъонит...

— Напыла иқаткам шыңа?

— Аңцәа ибзоурала, уака уағы дызнеизом, бара-
гы акузам.

— Иутахыз нас уара уи азы шүхәрц?

— Уи ажәйтәэн зине кахетнатэн анбашыңа акулент.
Ажылара аштахъ кахеттаа ирымпүткархалт ари абаа.
Хеви икүнхоз ауаа ари царьшыент — нагырзбит нара
зинапаңы иказ ацихыраара ритаразы ихәарц. Аха уи ацихы-
раара рымимтент. Цыхыраара шырмоуаз анырба ажәлар
рылахъ сиктурцент, гурға дусгы икартцент. Кахеттаа
жэйланы иршынт мөхөвәа мачфымкуа, абаа аёы иха-
лан абираккуюа ыкүхәнаны икарыжыт. Дыкан рхөонт
ускан акырзидыруаз мөхөвәтән таҳмадак. Димазаарын
уағы ишимбац ала итшүзаз пъхак. Ари атахмада из-

бент кахеттән ар аны иниршырыц. Афы аанган абаа-
хыы идэйкуүнтөйт. Амра енпүш икальхоз ишүүдө; и-
төйт, афы тыхны ирылталарап. Изышо иказ күзүттар ишүүлү-
анырба наразнак нажалент, насты атыпъха ѿшза
ирылтозшәа анырба рыла хнакын, бубуала иржэйт. Ари
аамтазы апхәйизба наразнак дьырны наалыртит абаа
агуаша, мохеваагты иралхәент кахеттән ар жынаны
афы ишалыршызы. Можевая ари енпүш анаараңацәкья,
наанын рыеданы абаа илажэлан, афы ишшызы кахеттаа
цкыя икүрттөйт. Абасала, мохеваая фапхъя абаа рым-
күтчархалент. Абри атэс арагвиатән Еристави илмых
акынзагы инаргэйт. Иара ишаанаңаа сиңшүтәкья абаа-
шы даант: апхәйизба лаб ҳамтас иитет атцара лырцара
азин:

— Аан, аха фырхаттарас иалоузен — афаршьра?

— Изаламзеи, мишсан? Ахшыф эндоу фырхаттароуп
үн? Умч экүмхө аус, фыстаарыла уанааироуп.

— Изхасоуҳаазен уара кахеттаа рыхкара атоурых?

— Изуасхәаз ун ауп, уажэштья, ҳара акыртқуа
зегъы хайшыцоуп. Кахеттаа ртэс сара угу алапызы-
жаарц акузам изуасхәаз. Сара иусасхарц истахыз ун
акун, ажэйтэ хара арра харгон, ҳахгы хангзомызт, аха
убри азгы хара аҳамта бзиакуагы хартон. Хын-
пышнила ҳаиникугага захрых'уан ускан, ауаөм баша
дымбжыззомызт. Уажэы, ҳаржыонт чархзарала, тоуба
хруны ҳдыркуүонт.

VIII

Ари амохевтә диашазу диашамзу ҳаа икүзбара сала-
том. Сара исусума ун? Сара сызланықуа фәрасфыз ала
исгуаласыршәонт убрин икынти исахакуаз.

Сара дтас сөәльхъя икүргыланы исыман, убарт исахакуаз зегъы, ун амохевтә игуванагаракуа ухәа ишсаҳаз
сиңшүтәкья рентахәара. Абри сылшазар, — инасыгзент
сылца.

Итегез сенхәакуент ари с-мохевтә сымеаныза, аха
инхәакуаз зегъытәкья ркынпхъра наңсоуп ҳәа исынхъа-
зом, икалонт ўакы рхылтенааргы... Сара ишэасхәент,

уи иңәкәашъакуа рыла ишселиркааң агутыңа
шымаз.

ОМ/ПСБ/ЕЛ

Сара енлықаант, уара с-мохевтә нарбан шәйдескүнде жылданы узыргуак'уаз, узмыртынчуаз! «Хы хирапаңы - икән», — ухәеит уара! Сара исаһант иуқрақуаз, сгу ақыниза иненирц еғьагымкуа сханытә сышапақыниза ақы насылалан соура-зоуроу соанинадеит, сгу ағынзаты илент, улқа нахълеиз анышамитра тыжааны тыңдра ақузамкуа илтатает. Набанза татәазаауен ари ахъаа сара сгуаңы? Ах, набанза, набанза? Сыңызы злуу стэяла, сыйгыл, исышот ари атак шэара!..

1861. ш.

(Атыхутаантай аредакция 1971 ш.)

АЧЧИА ИАЖЭЛБЖЬ

Ишүенүри ахумарын бзина
амардачы
Ашашкакуа наизамтсун
икумцуазар?

I

Сара уамашээ бзина избонт ашэарыцара. Бзина избонт, абнаршээрын агутачы сылсын заны тұлакы саватэаны ашэарахкуа сириенфазо. Зака агуапхара атоуэси уи, нанакузалакгын сгу ахшэаны хәа зықалашам. Аха аиаша ххөзөар, ашэарыцара рыңдароуп: цэгъямыцагъязаргын анцээ иоуп изшаз, урттырысьы тоуп, ари адунен дүззәчы зөгүрш, урттырыльсазаара азин рымоуп, аха ишшюури?. Аныра пүшпакуа баша нахдыртцаом, гунахара этамыз адгыл ачы, альхаза эшье кашыз ауаңы иоуп, нара уи злакашызгын ауаңы ихата ила ауп хәа. Ауаң ашыя наизышионт, саргын мишэн, суафими! Зақараантэ сыбла на баҳьюзен алакуа итдиркъяз ашьабста рх-шэхая, Уи эбашпхъяза альсабара инаатаз апшүзара сгу нахуаны илакы-лакыуа инталон, сатэннатеуан зында. Атэыңа симеђабакуа акульсаны, икутъакусуа, иштыпъраа ицонт нара икалаа, иемырба-сырбо, иттаруа ала шаштысун. Рыңда, нара игуткъя-пүситкъяха ала сзаңцозар хәа ишлеңуа, ашэарыцаа наай-саҳаусент, уи ашэарыцаа гүмбыл ала аткысгын дытхаш-уент ускан. Ашьабста ашьапыштыбжы ала ашэарыцаа силикаусент ишизаангухааз, убаскан нара сиҳаты ие-зықатаны дазкылпшуша даатеонт; игу анысыбжы на-хаяуа далағонт, амца ик'усент, иңсү тхашуа налагонт. Абар, уажэшты ашэарыцаа изаангухент ашьабста, шээж кысрек ақында ианаан ачыкъ аснавакны агу адых-дыххәа иенсуа наизылыонт. Уахынтан наавыха-

хасит ишәазың ари ашьабстарында ахы-асы. Абрин аамтазы, ала ахъюит нара. Ишахъяз ангуваталакъ апъхъатәи ашьапкуа аантыхны ачықъ илахыңаның ворызы аеаархионт, уи агу наанагонт: абар, уажэы снаватәиниң абна снылапка сцап, гүк ала исзыкоу уи абна сакчычап сара, уака исоуп апъсөнгара, сырцәыхъчакапсаңаңа хә. Аха мап, — аускуа ус икаммент, сара ишсылишо атрышо сасуент, шенахуаپъшуандаз нара, убаскан апъсы шааз, ахы аштыхъя наахиаршэтүент, алымхакуаңының ишкүйдүшшүент, алакуа наархылонт шәзызарак, апъынта ашьатакуа анимирккани апъсың лага-фагара налагонт, убри алагы денинкаарц наштылатлонт аңа дааигуюу дхароу. Зака ипъшзахоз жәдүруандаз абрин аамтазы нара, ишишырза, итышәаза, унахуаңышыр угу наанагарын иензиаркукуент хәа апъстазаара нанатаз апъшзараракуа зегы, нара убри алагы наңахымаш үхәарын зеаңтылхны наштытоу аңа игу аркуандара. Аха убаскак ауағы игу тұшқам, абарткуа рөғыззәлхұрыхырт енпүш. Ауағы ифәи зәңниңа итасыз ашьабыста шынгыла ду ишзахуо апъхъака енхонт сыйысы сыйниңгозар хәа, аха, набакоу, агузхәа ахысебжъ гоит. Гүстазаарыла итәң, ахакүнтра ду змаз ашәарах бзиа-ху еизкә адахәйпүш хүчү иныкухаяент, абрака акун, нара апъхъаңа алаңа аахтны адунен нахыныкуышыз, абрака ауп наңаңа алаңаңы ахъаинунаңпүсә. Абрин адәхәйпүш нара азы игаран, уажэы назнышынträхент. Уи апъсышына инахуаپъышыз, згу наарыщданамшыара ауағы дқаломызд. Эхы нақунтыз ари ашьха шәарах шытан сиңтихухуа, чыртыс амадамкуа, аха алакуа лајырзыла иттәзан, сара урт есемши ирнүзшәа салъхъон абас: Уара — сара сыйшың, анңа иниш адунен тбаатыңа ду уазымккуа, сара сзыкугылаз атың хүчгү уаштала ма, сзахыубаазен уи сара, гунаха қасымцаңызен бзантыхыны адунен саакуленижъең.. Ашың адгыл налабаанда ишкүйдүшшәа сгу итазаңт абрин енпүш азхуцра, аха, абар, ашьагын адгыл налабент, изхуартоузен, сара уажәйткүй ишгуалашәонте, хара ауаагы аразәкы чаңаңа, наңдахымен тыңч аиңынхара, өтәңек адгыл азыхан ҳаисуенте. Дгылшыңаңыпъхъаза уахыныкутыла-лакъ, уапъстәңк наадамзаргы ауағы ишьа шкатәахъоу ангуалашәалакъ, сгу наха наатынчхонт, сыйхының

как губбан астом, иқастаң ишашы исынъхазон, ныла нағызысқаңт: «Үйгүй цәгам, уара ажәа зесам аңа-
рахажә арака, уакыз атыңда үахыпсу! Хәрәкәт ауза, БІЛГІЛІК
абри ағыза аразғы анахмоуа ыкоуп».

II

Хара ұқыта шәалсны жәоху верс рақара шәнцалакъ, атқыхуахьшәа шәара ишәптылоит ашәарыцара азы даара иманишәалоу тығык. Уака маңара ауакухы ус нахыманшәалоу, хара ұтәмла бзиаху ақни зехынцәрагы үбас ауп ишикоу, анхацәа ишырхәэ енгыш, арака — «Исус Христос гүтбаала иқуирхәхәнт ириза, нахъабалакъ атыңкуа уамашәа ибзиоуп, ипъшзоуп. Иарбан шәзрах ұхыу арака иумбо: еншыхнышәшәало ашъабста, имгулғысұза абынхәа, неарпъ-марпъуа амшә. Енүенгъым айсааты нағызызыңхазом, үбасқак ираңдоуп. Аха наға ус акузаргы, сара атыңкуа зегын иренъясшөи, зызбаху ұхын исҳәахьюу, ұқыта акалт атып ғышзакуа. Уака сара зегын хүц-хүц симыздахьан, ибзиазаны издүрүан ашәарахкуа ахъамаз. Сара абрахъ шәарыцара фабхъя миши сыйнимхәэз сандалоз ықан, ахулара наасы-минахаанза сшаарыцон. Ианаалашыцалак уака заңгуа дынхон сыйхұпхак уи нахъ тұхъара сцен, шырғазыла ажәған ааймыгго ишналагалактәкъя, сөатқынаны, фалұхъя сцах'уан шәарыцара. Зны, изыхъязаалакгы ф-мәрақара уи абна аганахъ сыйкунамгалазент. Қаңхъя сцандылаз қәа сгу ұхт-ұқыту налагеит. Абар, құхны шыныжы бзиахук азы сыйшәарыцага шәекъ симәдәп ааштыс-хын, слапъхъеит сыйшәарыца лагы. Сындәйкулент акы сыйғымкуа сезаибытәни.

Сыйхұпхада дахынынхоз әқыта ахы аназараңы иубон штакы, уака итагылан иткүншіза ғыны енхасықу хұчык, нара нағақатан анышәғатьшы налхыз ғағыра хұчык шрыщхахуа алахъ енкүшшшы. Уи акуша-мыкуша уа-наңышы-аапъшыр иумдырырц залшомызт арака уағы дышинымхоз. Қыыхъя зны ұбукуы нымхо иқамызт, аха иқалап, уи атаацәара зегын ғызызар, ма иенитатны таңдар аңазар. Иттегүләжызы ари анышәғатьштә ғыны хучы, иэтэз иеніпштәкъя, ауза ирхаштхаз акы акун,

алахъ енкүшшыны ишыненлахара иғылан амда аңықу ақынтықь. Сара лассы-лассы уака сымбағлоо биес! Өрөнбай пысы эхэл азэй дыжаны дысмбациэт. Амала, та-баак абђа цэйкъяа, нагарааны сыйышыргы абрақа ашта итан, имра ихнаблаахъяз ахаскыны хфаакуа акукухээ итмыжжээнин ифо. Уи, икаларын итахызаргы инагуа-гуашээ машк инаскыэр, аха изхуартоузен амч инанагомызтен. Убри ақынта, игъежьуа абри анышгаа-шы-фы акуша-мыкуша икун. Аха, ари ақынта санапырымтиза, абри аштаеы дгуастент азэй дышықаз. Уи збора ашо ақынтықъяа дышытсан, ихы ағынъяа ирханы. Уи уамашээ ишызбоз, снаиафсны сцент хулдзазык. Ашыжыгы саниасуаз сыйышыэр, авар, фанъхъя уака нара дахышшатхыгы. Ахулдзазгы сыйышыэр деңгэзбахит, дышытсан дышытсан, чыртыс имамкуа. Даара ицьасшыент сара, ақысты, иваигуа-сигуа уафытэымса дықазам, ихала икантозен арақа аасгуахут, нағызысызбент уи атыхуала сыхупъха сиаңцааразы. Ус нағыжкастент сара.

— Ишъяуасхэары сыхаара! Арақа азэгыны диздирзом дызустоу, дахынтаааз. Уи дыччиоуп, фы имам, гуара имам, ирхэсит абас дынкыдыгугуало дгуароуп хэа, дычмазаафуп рыхда, нара, уаха царта анимоу убрака дынналазар акухап, авар, уажэшьта итлан уи аахым мыйки бжаки,

— Уафытэымса дима замни нара?

— Исыздырам, сыхаара, уи атэс цэвь сара, арақа икоу ихала иоуп, уаха азэгыны дидабалом, уафы дима-мэр акухап, игурфа экиша.

— Акриәзтодаш?

— Ауаа криәрцонт, Абрин амфала имачымкуа имясшент ауаа. Үрт ракхтэ азэй затээыкгы ча чатрак имтакуа дымфасуам, уаха таекгы дахром нара, ача мацара иеаленгзонт.

— Араатэума нара?

— Иухэо закүзен!.. ҳээрэс итахыузен араатэзам, арақатэзыэр ас дтынхадхозма, анцэрагы абас дикушин-рымыз!

— Уи уицаажаахъоума уара?

— Сыншынмацэажэац! Сиаңажэахъент...

— Нас, уи дахьтэни азы акгын уенмхэзен?

- Ман. Уи арыща, ихыркааны иңражо азэй соуп.
- Икалап, уара акгы азын уизымцаазарғы?
- Сышынзымцаауаз, цюуштү? Абар, уи ~~жаны~~^{жаны} көз: «Сара сыйустуи, сабатэнүүн уара усс изумоузен? Сара суаф қылоуп, ирхаштхьюу азэй соуп. Сишибо сый-оуп, сашья, изатахыузен даеакы аилкаара». Уаҳа нар-банзаалакгы өакы сиймырхает, убри нахыс саргын уа-ха сиймазгаант, дагысымбант. Дыбыналазар акухан.

Абарт зегын уамашэа избонит сара. Қашшас исыман избоз-исахауаз зегын интикааны реилкаара, убри ақынты, шәазхүци шәара, аилкаара зақа сгу инаажхаз, абарт, сабаззен исенхакуаз ажәакуа рыштышь, сара даараза истахын ихи-ицыхуен енлискаарц абри аччина. — Дыбыналазен абри, гутыхас имоузен? — схущуан сара. Иагынхасабит, икастталакгы, абри аччина хатала стөңражәаны исирхәарц, ихы, ицыхуа зегын.

Снак, ашәарыцара ахынтын сабаззен нахъ саауан, сгу цөкөя налақамкуа, избан акузар, күндира сымамызды, настын саалъса, скараха сыйкан. Амра макьана акыр ихаракны икйыдын, аамта ацэкуа антидиртлоз ақынза инесихан. Сара деңгэзбахит абри ауаф насытъда, дыштын дахыштыштыз. Сааттылт, акыргын саанийхүхуаант, аштышь, сгу аасырбууан нара нахъ сөйфасхент, икалалангы җалаант, сиенин ихи-ицыхуен азы сиазтцаап хәа сыйбент. Настын, сара акыр саалъсаны сыйлаказ ала сыйғын аасшып сгуахут. Сиендгылан ფаастит: «Гамар-чуба».

— Анцә аңынтыры ду уитаант, дад, уара, — ишәйт ибжы куашкуацо, дагыфенхент еергүхә. Икалап, уи сахаз үнишьазаргы.

Сара игуастент, уи арыща, анатхахара нара изыхәан даара ишигуадағыз. Ибаф-шағкуа зегын ынтымцааны ицаа итаңсоума ухтарын дангылоз, убаскак ицындағын. Иңымшыктуа аахындыштышынт, ихаңыцкуа енхайрбууент. Ажәак ала, абри ауаф уағы ишимбац зыгысы зылзааны иказ азэй иакун. Иғенжъеккарааза иказ ихи-ицыхуен иакуپсан иңиңкапшың-щенкуараза иказ ашынта хүчкүа, дбабаза дчын иоуразоуруу, унанхуалышыр уту наанагарын, азы имоумашь ҳәа. Ихаху, уи симнааны иказ ижаңен алымт симнааршылын еимараб-еимарабны акун ишиккүа, адунен ахан зи ххәен ркымсыщә.

Ицаршэын лезгин уапа куамъяк, иевларкумпүслин икуршан солдат хамы енхыжэжэак, ивардын иччээн ихыжэжэарааза сирызк, ихахы иштэн ~~отила~~ приши, налхыз, алымт агуутатата артмакк, уи абри аччна иңизцээ анкыдыгуулацаа фызара рзызууз рымфазаа акун. Абри ауаф аўстазаара цэгьяшээ иизыбашкны иказ азэй иакумкуа дыкамызт, аха иеентомызт ипуста-заара цэгья, иеирбуубуон. Исацса-икараха иказ ибла ńушкуа тырхаха аўстазаара дахуацьшуван, дыкупьшуван адунеи, урт гурфала итэйн, аха зегы аки ауп, дара ирхыубаалон амчи асырбуубуарен. Урт унархыгышылар чумдырырц залшомызт, дара зкоу ауафы аўстазаарацы мыкумабарас икоу зегы шихигахьоу, амчен ази дыш-рылахахьоу акырнта, акырнта апъсра ахыку дышны-кугылахьоу, аха акгы ишалымшаз игу бувуара имъя-ра. Уи заќа дрыщаз, итагылазаашьва заќа иччархуз, ажеекала ҳашшы амамызт, аха иблакуа ирхыубаало-мызт агукахара, урт хаакуакуарааза акун илакыца иштыг-ышуаз. Ишьапы ау дукуа балдызда ични ахамы атыхуухы итцьшуван. Урт реимкүшшыяракуа ирыб-жыхыххыаны иубон атэа шкуакууда. Сиенхагыланы санынахуацьш, анцээ цырхагас исумтэн, сгу хынхын нак саанахант.

— Угу сырхынхэйма уара ауафы разы? — өсаантит агуунамзара этаз бжыс тақкыла. Өфөхъя саанихуапу-шыхт: гурфаразу, сара сыркузбара акузу изызхэрэз сзи-лымкаант, аха гунамзара гышэирччарак ихы-иёры на-акулент. Сыгъашылан сқацьшызда саанибакит, схы акыз-гарыз смоузт, нааласыркун цака аштаацьшра салагент, иизымычхант ибла цьбаракуа рхыгышылара. Сара избон схы-сёры еибакны ишикэз, даара схы иакусцент аиакум икастказ, уи атыхуала азтцаара иситазгы атак сзыкам-тент, мамзаргы, исхэараны иказ?

— Ааи, уара унишоуп, — дналагент, рыцха ацэжээ-ра, икастказ сшаххуз ангуенца срынханшызар акухап, — уара унишоуп! Сара схатагы избонит сырсы штаз акуац-куа сшырфаз!.. Сара схатагы иецэмызуп схы. Уара губбанс иумоузен, нас!..

Ауафымра икастказ азы, сгу эзинчхомызт, уи азы нара сириашарц дшаёзгы схы агуаф сыман. Иамаз мшээн, ари риашашьас? Сара уажэы енхагы сыгъах-

шыент. Абри аминут азы схы сцэымыбханы ^{сылан.}
Иенілқааттыс иказ абрақа, сөаңхъя дыштыан,^{Эң жарғырақ} бэзмымз ауағы, адунен зегзы нара иғутасит^{Пәдесірікті оюз} аңытазаара. Имамыэт губырта. Уи итахымз агуцарак-рең, ажза қуандакуен, сара скыши дыкустент, сыштахъ иенсирхент. Абри азы, сара риашашъя сымазамызд! Сара уажыы исыхутаны иказ акызатсык акун, сианеи-хырхуаны, икастаз аханиуанра азы аминауатра схы наадтар акун. Убрніак акузан сара сзыриашараны иказ. Аха исылымшент сара абри енпш ақаттара, исзымгуа-бынт. Дыпъсыеуп ауағы, ах, зақа дыпъсыеузен ухәара-уазен...

— Абар, уажештың шы-мыз ирықууп, абас икен-жытен, — далагахт ғаңхъя нара, — ачымазара сафент, сиңапы сықунакыент, нубонт сахькылнагаз! Хытқакырта сымазамкуа, тынхада-тынтыда сиңкылгугуало сгуароуп, абри ағыны еилабаа ауп хыbras исымоу. Адунен ағы десимам азәйзатсыкгы қара сзы алаңырз казып-саша. Ауаа рендиштәкъя ауп аңсрагын шахаштыз. Сыла траа сазпшуп, аха наануам сара сахы! Икалап, уигы гуразык акузар, ауаа рендиш: уара уаназгуәк'үа нара аеатдаах'үент!.. Ишъазури нас, имаануазар... анца имчала, макъана сылшара сианагонт, изулакъ, сырхәргә ақынза сыйыс назғап, силагылап снышқынтра ашэ... Урт зегзы ус ауп, аха сабаанагеи ухәарауазен абрақа, пұсыртас наласоун...

Хдунен, зәказшы бааңсу, хургъежъуент, хурхынхәуент,
Уара угурға згаз зегзы сара сенпш иңәуент, ус
игуәк'үент,
Уи дабатәну, уа дабоугон, нахынгуамхудо
жыртас нүтонт,
Аха уенизгы анца дибонт, убри дихъчонт,
уи даңзынирхонт!

— Ииашаны иһәоүт, сылашара! Аңсабара сыгутасит сара, сыкунархент адэы. Аха имацым, итбаатызуун анца ихыбра!..

Абас аанхән, ачна ихы дәхашән нун илакуа тыр-

¹ Шота Руставели иноема «Абжас-цээ зинзу» ақытас.

хаха анцэа нахъ, ажээсан днатағышит. Сара. — шээзхүци
зака исызцышьтәхәз абарт ажээакуа исахаа, ишынха-
лаха, иенхызыжэ-енкуужэ саңхъя иштаз аччинацкынтын
иңкышэ, Руставели дыкукын. Уи, зажээакуа цыс зхоу зе-
гы гурбууагас ирымаз, атахызаргы, абри иенгүш гу-
бырта змам уағы насыпъдазаант, акуба дынтартаанза
Руставели абарт иажээакуа ихаштраны дықамызд! Адунси
ыканаты уагымхаант уара, цыра экүм Руставели! —
засгуахут гуаныла сара.

— Ари дышыбакую дықамзаарын, — засгуахут са-
ра, — цыхъя зынзаск төакала дықастгы ак ухаарын, уз-
жээ сиңш акумкуя? Уажэштә маңк агубра соунт, из-
дыруада ари ауағ рыщха ихи-ицыхуен сыйирхэр хээ,
апырхыээ сгу амца нацралт, уамашээ иубаша, нара
аччна ихатагы ацээжээара бзна ибозшээ збент. Азнык
азы сара истаххент эзгарак истарц, аха исэзимгуабызт
сеааныскылент. Икалап, рыщха, нара игуалашээзар ан-
кыятэн иаамтакуа, дхуалкысыуа далагент деилашзаны.
Ари ангуаста иакускит цытрак сааипъсиңшырц, иту
анихаштлак сиаэтцаап сгуахут, ихи-ицыхуен азы. Си-
хагыланы сыйихуацьшуаз, хамтакы ашьтахъ сара сахъ
дааҳыыхын фалъхъя, ибла енкуатцаакуа азихмырсыбъзы-
куа дсыхуацьшуа далагент. Уи ихы-иёы цыхъя енгүш
акумкуя уажээ сиха аеакала аеыпъсахны икан. Абыр-
жээ акун уи наэтцаара аныманшэалаз, аха изхуартоузен
шшалагаша сыйздуруамызд. Схүцит, сенҗахуцит, аха
акгы сгуаламшэент. Ус ауп, ианутахыу иаалыркынаны
иухэаша шүфамшэо, аллах дакушэнзаант. Уара иутахыуп,
аха набақоу, нага уундазгы иакунагахаша ажээ узыгь-
шаауамен! Атыхутэн исызбент сыйецрызыгари, икала-
лакгы қалаант, схэент! Салаган!

— Уара, сашъя, — схэент, сеазцэйлхны, — аратэзэм,
мамзар, абас утынхадаха бзантцыглы утынхадаа укары-
жыуамызд...

— Уара уиашоуп, араатэзэм сара, — сатенкит на-
ра. — Сара арағатэзэм, сара сыйсадгыл харазоуп,
амала иудыруаз, сара убрақагы абас стынхаданы хытца-
кырта сымазамкуа сыйшугарахоз, избан акузар, уақагы
тынха иажэланы дсымазам.

— Араға уаанагенжүтэн кыр тцуоу?

— Акырцуент, сах! Жағхытэн атагаларазы ху-шы-

куса түеңт. Аал, наарыцкыны ху-шыкуса түеңт, солбадылын сарен наазаза ханыртыңжыңт. Сара! Зуборчы менпүш сыйзуз ауағы изы анца сиҳәр, хымбәйдик: дикүзүз шәниусит.

— Назаза ушпапыртын упсадгылы?!. Укурцама?..

— Уи атак ахәразы, сара иуасхәароуп сыйстазаарә атсы зөгъя.

— Исаҳәр, нас, иқалари цэгъярас уи азы?

— Мап, цэгъара қалоит сымхәазент, аха истахымыздын сыйтыскуа зөгъя ауаа ирдырырц, — ихеент аччиң убри енгүш бжын түшкала, сара иагъенлискавант иажәаху иңыхра шылшоз, мачк сгуакыргы.

— Изутахымзен уағы наһарц? Кыр уацәшәома?

— Иарбан сара сзыңшәараны икоу? — дааччент аччиң.

— Нас, изутахымзен иухәарц? Ихәа умшәакуа, анчаң дыманы сүхәонт! — сиҳәент сара, сгу камыжкуа! — уанаазбатәкъя инаркны, анца дшахатуп, гукала-төкъя сиңүзүкалаң, амала...

— Амала избан?

— Ус баша... Сгу иаанаган, уара зразкы зыцмазиз уағуп хәа; — сәксит сара исхәарц истахызын шаку-замызгы. — Исаҳәр уара ухи-үтыхуен, уахынтаана-газ, узустоу, сүхәонт сгу уртынчырц!

— Сара сыйзустоу аума иутахыу? — дааңхент ахзара шитахымыздын улышратас...

III

— Аңабырг азы, — дналагент аччиң, — иага сиургы иуасхәомыздын схи-стыхуен ртөү, апъсра ааигугуны исындымламзар. Сымшкуа ынасқыент уи саргыны издыреңт, ицэгъагушуоптабарт зөгъяны рызхушра, аха иуурызен уанақушәалак! Сгуаңы иаацәирттит исхизгакуа-хызын зөгъя, иапъсахарымын түрт фатъхъя ицэригганы рыла-цажзара? Уи сәккент хәа, сара сзы зөгъя акы ауп, ута-хызаргы сентахәа.

— Сыналарц ианақускызы аамтазы, — дналагент на-ра, — сыйстазаара устәкъагы ибааңсны иказамызды. Агубра сыман, ус акуу етыйс акуу, ишакухалак ғылаба-

ла, пъжашала ча-чапак аасрыхлап хәа, убас ала, сыпсы нытшәаанза сгуагуо сиенлап хәа. Аха сымбатайтын сиңш инашаха, ағътазаараңы исзынханә шәймәнә шәрә бра хүргү аныымкүтаң, шытта нарбану сара сзыңшәраны исымоу. Иуцэымзакуа ахы инаркны атыхуана изиусхәонт сыйхыскуа зегзы, анцәа идыраант сажәабжымырак шаласымто. Сыгунаха сыйхымхзар анцәа сатемитцаант. Анкьа зны сабрагыны сара... Сара стәзырхоз ауафы иртараны икән Георги иңзар, аха ишубо сиңш инахъянзагы сааниует, сырзаптыхамыршаент саңаңа рхымта... иансаамтаз, сыйбууан, амч ду сыман, аламала акы сазынкыло сыйказамызт, исپышын, сназаајан, амала сзаку абрагызы, уи анцәа ду идыруент. Абратыфы имазароуп агу бубуа, агу еиңамк, — ан лхучы ишьамхы дышкүтәо-дөңөресса дыкунтозароуп, уи азы амалахазгы игу еиңамъароуп, инапкуагы мтисыроуп. Сара ус сыйкамызт: схучы захысижьтеңгы суафатан, зегзы рычкасшыон, сгу ңышкан, скүпшразгы гурфа-мырфа цөгъя сымазамкуа сааниуан, ускантан вәмтала ус икәз дмаңын. Аха изхуартоузен, атыхутәан, апұсабарен ауаан сымба-хыркьеңте... Сабрагымхар үсүхуа смоуа скартент.

Сара скажеттәым, — далагахт ащажәара ипъсы зан-такны. — Сара иуасхәент хәа сыкоуп, харантәиза наанагаз азәи шаскуу, алахыщегъя — сыпсы нтшәаанза сыйсалгыл уаха избараны сыйказам, исыбаргүз, уақатәи азыхъкуа зынзатык надамхаргы снахуазшәа сыйказар!.. Сөарамшкуа зегзы убрақа ауп нахъсхыггаз; бжы-шыкуса анксытуауз инаркны шыкусы фажәа сылтагылаанза сахцәа рең сыйкан. Уака, аубу сеатцахәаны хаңынмырха аус шызуаз хыхь анцәа идыруент, тақа — сара, аха издыруада абри атә? Уака сахынаргаз, сара исыкулаз ах иңа хүчү Датико сидырцент. Уи данхүчүз уамашәа дыбзиан, истахы зегзы зашәа икалаша: Ахтыираңы дарбанзаалакгы сгу анырхара азәнны дакуитымызт: Датико симбар изымчхауа дсыштылент, ахтыираңы зегзы нара иңәшәон, ниҳаоз ада акгын қартиомызт. Шөхаткы, шәргын ишәымдыруен, азәи затык ида тъя дызмам зака дирчачатуа. Убри ақынты, Датико даара дхучы лейшәаңгъян, ихы икуачран. Мәззак надамхаргы азәи сгу анирхар, аду алхны исаңшишыаауда далағон. Цабыргыла нара сара скатагы сах-

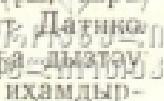
хучы сиңшылент, хашнең-шнеңиуаз бзиягы дсамхабер.
Хаңғызахент наргы саргы. Ауағы даңкульшу иғу,
аўхъя наагулптызы ашет нағызоуп: наҳдаап, амра ани
кулукхалак наагулптыует, аха уи наизгуатом нағынра
тәкъя ақында макъана акыр шыбжью, абас ишыкоу
ачыхъ анаатыслакъ, иңшешенән илкаңсонт. Иалзды-
раауз сара абас шакуз!..

Хәарас натахымузен, аўхъяза, ари ахтынрағы сара
сгу қуандахент, нақутұхент амра, аха аштыхъ, абри
амра ауп сара абас сразқыдаха скәзтаз. Аха наға
ус акузаргы сара сыйны скәштит, избандазхәзгы сгу
ағхъаауамызт, избан акузар уақа санъса дықан, уи убас
лъхэис ленишәацәгъян, дансгуалашәалакъ сәзә сыйхы-
зауа салагон, ашыз сыйхызышә. Ахтынрағы ишыста-
хыз сыйкан, ах сиңәзшә зегъы сүгүшә-мшә Қартон.
Датико сара бзина сибон, саргы нара бзина дызбон. Аха
сара арыщә, үскан иалздыраауз, ахәен атәңең рыс-
зинебабара төнра шалымтуаз, урти еғырти рыбжъара
абзинебабаратә ща абыжъгарә шзалымшоз. Усоуп адун-
ен ағы ишаңду, инишшашәалам ауаа еңғызызәамхароуп,
о, үскан сара абас шакуз хүчзак нағамхарты гуфарас
иқастар, анәен сабдущәен сырныкууент изулакгы,
иқасталакгы сгу санаани ишсирцәоз Датико ибзина-
бара исымаз. Аха шәзара шәазхуци, мишән, исылшарыз-
ма сара абарткуа реилказ?

Датикон сарен жәңіш-жәңіш шыкуса ҳанынар-
тагылоз аамдазы ах итаххент иңде ақалакъ ахъ дганы
атара дтентарц. Хәарас натахымузен уи сиңдар ақун сар-
гы. Ари захаз саб дааит дымышзакуа ах итә. Уи дка-
наны дихәент сара иңде сиңимзакуа ағыны саанижъыры.
Иұмдыруен, жәңіш-шыкуса эхыпчу ачкун ақыта
иқарағы имазаара зака хуартарааду алоу. Ари акурағы
иқоу ачкун ейлкъя, анхашәәти аускуа зегъы рыбжа
акараңәкъя амикъаргы қалоит. Абри адагы саб иөнар-
тасты сара азә затәйк сакун аўхъатөн ильхэис лаҳтә
хшарас имазаз. Сгу наанагонт, саб срышашыны аку-
зар қалап хә, ахара сәдәкүтцарап зитахымхаз.

Сах атахмада зыңсата бзинахаша — дуағы гүпшікан.
Лрышашыны. Уи хымпјада итахымызт Датикон сарен
ханкүгара, аха сабгы дрышхашыент.

— Габрушки, — ихән дааххәент сара сахь, — Әз-

тико уищар утакымзар, уаангыл арака уаб иң. сара анцэа идьраант мчыла улэзыкустом. Издыруеүр Датико даара игу шенхинашуа, аха ишъяаури: аб иоуп, Абас, дуафыразын нара! Мшээн, хара ихамдыр-чен, атэс иң ах шиакуу дызтэу аб иакумкуя, аха нара игу убасжак ихалалын..

Амцаабз агуркыхаа иласхъент, сгу наанагент ах саб-инхээз дакушахатхозаап убо хэа. Ишъяазури афны саан-рыжыр хэа сгу нааташаент. Урт афыцьагы ргу наана-гомызт, санъса лөс саанрыжыр аткыс Датико иң сыйсыр наха ишенийшасшыз. Сгу еидырбуууланы акы иакызышээ збент, сылааырзкуа агуркыхаа рөаархент. Сара сгу нааташаент: анцэа дысзышьажжит убама! Сам-пытшашээзаап фалъхяа санпуса арьныш лнапхыц. Аха абри арищхара салигент нара Датико ихата, анцэа дику-ныхээзант! Ишысхахьюу еиңш, уи дхучы аахыстык иштакхоз җамлар ишенийшашаауз ихахээтэала дыкан. Ир-хээз акуысымтуузшээ аниба игу итакхыхызаап деница-шэнаны ах нахь даахъахээн ҷааантит: — Габрушки ака-лаакъ ахь дсыцшэымтцозар, сарты сацом ижэдьруа-заант! — ихэент Датико ихэхиршээаны, нага рундазтык иихээз даарзахмырьцент, ихэент-иичент, аха зегы ба-шахент. Икантарыз атакмада, итахгушьамызт, саб игу нирхарц, ысыхуа изамтент умхэозар. Уи ибзизаны идьр-уан иңа иказшыакуа. Уаха ысыхуа шамамыз ангүеңтэ-илемамиринашент. — Иумбон с-Датикон уцей бзина ишени-бабо, наанибамбар рзымычхаяа ауп ишыкоу, — ихэент ах саб нахь ихы аарханы. Иеиццаант афыцьеғы! Иш-тэзэм, ахи атэн ишхучу ргубылра иенбакыр, ендэр-лахар. Атэс изы игууырта думи, нахи нарен ианхучкуюз-аахыс анцрызхара. Анцэа дсыманы сухаонт урьырх-гамхаразы, иенбабалаант бзина.

Сгу наанагоит, сах инхээз атак саб цъяа игуамъхент хэа: наразнак дхуацыхуацъшха даанцрашент, уимоу-акалакъ ахь ҳандэйкүлагы бзинала хэа самхэаацакуа илахь енкушьшы иенъяа дхынхэнэ дцент. Иуцымъа-куа иуасхэоит абри аус сара гумбылла сшазныкүаз, иказца сымдым изакузаалак цъара сылахьгы занку-намтент саби сарен хайнъыртца, аштарх ауп икастаз-агазара санаххуу, аха нааг! Саб убринахыс уаха ила-барта цъара изасмоит, хайнъырцзаарын наазада. Убрин-

ашыкус азырында саб, далтит иштазаара. Сади-хент сара азэй затэйк, стынхадаха сенчимни, абыда аныда. Адуңеи дүззәсү, Датико затэйк ида уағы дымна замкуан саакхент. Иара убри иңи аупсыз таңында зөгүрдүйлүк ахъсызгаз.

Хаант ақалакъ ағы. Уақа, хаанрыжыттың куралы иненхъяз өхөндеңбак лөң, уи ах динан. Лара дымзаарын цык, аха апъсабара алзыбажжын даалымкүтнәхъзаап, дкукума-шэйкүмеха лхала затэйк ағындыңан. Лыфын хүчү Кура ахыку икүгүлан, еихасыкүз, иаман фұрадак. Саныныңнаңшы сгу қаҳант. Арака хара ҳазхара ығаны ҳтэй-ҳаңъха ҳаҳықалоугын еғыкәм, аасгуахут. Абрин атэй Датико ианиасхә өсаңтит: уара умшән, амла уакып ҳәз, хара абрин апъхөндеңбак илахтойт жәса-жәса туман, убри ахыхъгын илахтойт зака лтаххо ағы, ача, нас, амла ҳзакрызен сендроу? Җабыргылатәйла ихәтәуп, апъхөндеңбак гүк-пүсек ала дішаңзықа, лара ҳалъацәзаргын уаха наңылтарыз ҳәзактың сыйзыруам, лыпсата бзинаханит, рыха.

Датико шыжыла ашкол ахъ дцион, шыбыжхъяфаралы ағынба даауан, акранифалакъ фалъхъа дцах'узан, дхындуан иара ихулазахъаны, ауахуаматы асаркыл инаңасуаз аамтазы, рыха, иара ишәйтпен аурыс мәтәак. Апъхъазда, ианишәйрца игу-аапъжәзән иненматәзаны атэйуара далағент. Аха шәара ишәимдүрүсөн ауағы ирласны зөгүр дышрышыло. Атыхутәзан, икәнтарыз Датико, дашыңылент. Сара сусутәкуа мачзан. Датико днасқыаганы санаанлакъ ағын сыйссон, еилсыргон, нас ағын хулаанда уаха ус сымадамызт, сөн-снапи енкупьсаны стәан, агуещы әсар. Амала, бзия лбартә-зыкны ҳақас атакуажә зин-ызынла абазарахъ сдаңкултталон ахусхуа-мыхусхуакуа раахуаразы. Егымрт зөгүр лара наалхуон, үзен сара сыгурга лгарын. Сускуа санрылгалақ сымдэйлтиң аулищаң сцон. Уақа хахык сныктазаны имфасуаз срыхуацьшуан сыла траа. Ҳаангурара иғылан уахуама хүчүк, уи аағсшәа хара наңзаангуаны ф-уалищак реинхысыртәры иғылан ихаууала фи дук, уи ағын итэйн сприманык, агуарц, иған еихатә гуашә дүкүак ағында ғанаңға даа.

Убрақа сара лассы-лассы дызбалон имеретин чкунак. Уи есихулбыхе агуашә дынкүтәзаны, икы даамжахазакуа напылағыра шеку

дук апъхъара даёмын. Сара уамашээ избон дагъматууны ашёку дахъаپъхъоз! Сара сгаза хшыф ала сгу, наанатори ашёкупъхъара — зусу ахцээ рымцаара роуп хэрэгжүүлэх акумзаарын ишықаз, ашёку нацхъар өалозаарын сара сенцш иказ ауаа рыцхакуагыбы!

Мэышак асны Датико ашыкъ жаҳындаылтызы хул-быханда афынка дмааజент. Абрақа хаанижътен Физ х-мэ ракара аатхъаны Датико афынка аара далагент игуинанны, уимоу, зны-зынлагы арбабь өүтүндиа даны-мааузгыбы-ыкан. Икалап, атара игу Җиңацэазаргы. Ишысхээз енцш, асны мэышан. Сусутэ мач-сачкуу заанати срылгахъан азы сгу өүсүүа саналага ауалицахъ сындээлтэйт. Ауахуама ағы макъана шыбжъхъя иалым-гајацыз. Аймеретин-циун ишықанталациз енцш агуаша дыкутээни ашёкупъхъара даёмын. Ауалица нымфахын аахаे ду ишытаз сныкутээн изъшра салагент. Ачкун дацхъон ихы аакумхзакуя: уи зны-зынла дыччон, нас. фатъхъа иеакурлусны, наартны ишьамхы икүз ашёку апъхъара далагон. Гүйтрак аштахъ исзымычхазт, соагылан нара нахъ ссыфасхент. Сисидгылан салам истент. Ҳаарас нацахъмузеи, наргы атак ситет.

- Иухъзун уара, сашъя? — өзаңтит нара.
- Габриел, — схент. — Уара?
- Глахука.
- Уара уабатэну?
- Рачатэүп сара.. Уара?
- Саргы насхент сахъатээн.
- Уара Урачатэума? Матцуфыс цьюуки рёны указар акухап? — нацысцент сара.
- Аан, ерманык иңи матцуфыс сыкоуп. Уара?
- Сароу? Сара сах иңи иңи сыкоуп.
- Ани ачкун күпъш, ҳаджъхъя инаасло иңи аума уажъы-кoy?
- Аан.
- Акыр тшуама акалақъ ағы шэмжоужътен?
- Акыргы ааштент. Уара?
- Ө-шикүсака тшент.
- Сара арака сыйенжътен шыкүсик ақара тшент, узысымбациз уажэрәзиңэ?
- Арака сыйкамызт сара, сах Кахетка дюн, уажъ

сигент саргы. Ҳаанижың митәым түам, ф-мэка рөптөн ишүү.

— Цабыргыуп, убри азы акухап узысымбашы?... Убажын күн, ушьамхы икуу? — спасит сара ашәкү сиңдә азы күнү.

— Лакукуоуп, сашья. Аус ансымам саңхъалонт.

— Уаңхъала, убжы рдумы, саргы сазызырлыр стахыуп, — схәнт сара.

Биз ибартә, нарғыз, ажәак ахымхәаакуа исхәаз неңгөйт: далаңгыл аччахәа ибжы рлуны аյхъара. Ах, заңка сиңашыңыз улдыруандаз. «Ибаргузен шыры, ашәкүпхъашы ядыруеңт» аасгуахут. Аха уи акум аус злаз: абарт алакукуа зегы сара исахаҳынан. Дызәйз алаку даналга аббының аанирхәин даеа лакук айхъара далаңгент, аха уигы цыя азызырлаа стахымхеңт, избан акузар ақыта рөү санықаз исахаҳынан. Иаалыръяны сгу иттурьбаант. «Анцәа ишәниша! — схәэн, артәа аатсыргеңт, — наазгазең, мишәэн, араңа ақыта лаку?..» Аан, уи хара хыты ақынты лакун. Ари аемеретин-чкүн, схүцшылакуа уамашаа ибаны ұзаңтит, дызыщачко.

— Уара с-Габриел! — иңгәйт Глахука, иккы дәхана дыссаңшыуа, — нудыруоу ашәкү закуу? Ашәкү убас икоуп, нарбан ажәабжызаалакгы налшоңт ақытакуа рыйнты ақалакъ ахь наанагар, ақалакъ ақынтары нағар алшоңт ақытакуа рахь... Абар, ашәкү закуу! Ауза заңка неңшыхараны иихузең, аха нара амч ала неңшәжәонт, рүгүтыхакуа иенбырхроит.

— Иайлазбо ала, иухракуаз зегы нашатәкъазаргы қалап, — иатаскит сара. — Аха... ари хыты лаку!. Хант, анцәа ишәнаант, ус акузар ашәкү ианыртпозаап. Сүхөнит, уентәңхъ даеазнык!

Ачкүн, гураз ман мкыкуа деңтаңхъаht ари алаку. Изаңахызуен амшху ахәара? Иаахтәаны, абри ашәкү сара бзия избент. Сгу азахатхатпо салагент айхъара, аттара. Сара исгуалашомызт, ианакуззаалакгы сгу абас ақы назыхәо, убри ада тәкы хуцыртас исыммамызт, иуциымжакуа иуасхәонт: сиңашыңуан нара, анцәа сатемитцаант, сиңашыңуан даेамхәајакуа апышқаңаа дахъаңхъоз азы, сара усда сгишиа сгуаран, агуңың сагон. Иагъа зундазгы, Глахука насымхәар сзымчхайт сгу ицалаз стахра:

— Аңзә аңыманы сүхөонт, исзуурц абзинара ду.
исырта апъхарен афре! Сара сентымуп, тынха ~~шынхан~~
лагуны десмазам, уцзабаағасы сыйшэо ~~сүкәйм~~
адунен сыйкунаты исхаштрым, иңакунту аңзә иңүйи-
шыап уара!..

Шәара шәазхүци!.. Усда-хәмысда, заку аамтоузен ба-
ша исыржхаз, апъхара здыруазар, исыбаргуз, абас
агуғын сагозма, сырмылхөзи абарт алакукуа, алакуа
васыштышша срылалозма.

— Уара инашатқәкьаны иутахыума атара? — дәзаит
Глахука.

— Иутахыума хәэ ушъасастцаауен мамзаргы?! Уа-
ра мап умк'уандаз, сара нарбаныз уаха истихыз.., ма-
сыпсыроуп, ма истироуп, уаха изуамыст, — иатаскит
сара стуръаны.

— Ус акузар, иус цәгъам уи, уадафрас иалоузен!

— Уара хымъада, учкуна бзиазар қалап узлазбо-
ала, иғысата бзижаант уаб!, сфағқеит стуръаны.

— Угу иаанамгаант, урцара сара салагонт хәэ! Уи
сацзааштајом сара, аха иабакоу аамта сымазамен. Ду-
зыстышшауент зеңғышыказам арцағы.

Абри анаасаҳатқәкьа сцәнишиңа сақалеит. Убасоуп
павлингы ишахъло — уи иғурбъяцәа аеңръаянаны икоуп,
аблакуа рыла ашъапхыц енкуатқәакуа абаанза, урт ана-
балакы нахыс, алахъ азиқунатонт, уимоу, амтәйжәе-
куагы нхыныштышшыент. Убас ауп ишсихызы сарғы,
сүнхыхынышшыит иаразнак.

— Ех, сашъа! — иатаскит сара сгу иаланы, — ашиңка
сымоуп уара уыс, усзенлимыкаазаап! Арцағы итахыуп
ибзинаны ақырғащара, сара капсан кылтәакгы сымам. Ба-
ша сгу сыңацъызаап, излазбо ала...

Уи дааччан ғаанитит:

— Зәка ууағы цақынууен уара! Ашәакъ хүшәи еңғыш
иаразнак утқыеит! Сарғы издыруеит, уарен сарен
хайтш икоу ауаз ишырмоуа арцаөцәа кыррәцәага
аңвара. Сара дүзүсүншыашауент, худа-пъсада атара узыр-
таша арцағы.

— Сургубзыңырц аума, уара ус зухэо? — гурамгар-
тас дыкны сленхуаъшит сара.

— Аиша уасхәонт Сара! Умшәан, уи азы! Сыгурга га.

— Цабыргытқәкьану?!

— Нас ишъя, мшээн, дузсыпшааует убас *ибоу* аудамы. Ихатэй иашъяк иенпштээкъя дүцхрааует уб.
— Охо!.. табыргылацъя, уи апсыцъя эхоу *уадар* зар қалан, — схәент сара.

— Иагынудырцээгүй, уи апсыцъя эхоу уафуп, анцээ диматуфуп. Иара иоуп саргы атара сзырцаз, анцээ илдүх аудаант.

— Иухдо закун, анцээ дышъяиматуфу? Длапума?

— Нас ишъя, мшээн. Айара — ухеахт уара! Гъара-ла заѣкай назыкайтцара, — уи щэашыркыла даштоуп, уара иенпштээ атара назгуак'яа рыхъяара. Изтахым ауаа анимцыхъяашзялакь, ргу азыхдо икалаанда дрыцрытизом, рхы итагаланы рацэажээара далагоит, даныржуамтзялакь ишыртахым иакушахатхонт. Сара уи аулицаы ауп сахыбиа иныххэахаант убри амш, сара сзыхэн имши шкуакуан... Санибатцээка дсазтаауа иёаанихеит, уабатэну, узустда, узсүзен? — хэа. Сара иасхәент схи-стцыхуси акы аанмыжъкуа зегы. Изатахыузен унайкара ахэара, — схихит абри ауаф ажээ қуандала, дтасент схи-сту, дсымбар сзымчхаауа скалент саргы, хашин-шиенуаз атара сыртцара далагент. Сара скала аусакухыз атара зирцоз, жэа-фык ракара хакан зегы. Абри азы капенкгы хамимхит азэгы, уаргы убас ауп, иумихраны указам. Чнак ауалафаху ансоу иакускин ф-маатк истиари, дысзымгуаандаз исыбаргуз, уаха атахымкуа игу сзынихент.

— Уара, уаб дыкоу? — дщаант нара?

— Мал, ухаткы!

— Уан?

— Сан дыкоуп.

— Дныкузода лара?

— Сара соуп, уаха азэгы длыназам.

— Нас, ицэахы абарт айараакуа уан лзы, — иласынтиент гук ала нара. Имшхуны иумоума, мамзар, иасутоузен сара?

— Сангы илзынтиент илыкунагоз, арт уара узы иныс-кылент, анцээ уанишьялк'яа саргы сугуларшэнэ-усыкуныхзала.

— Аныхэара царада наархуазом, иагыртизом.

— Аухумамахь ига, ма анцээ акы даласыхуап, ухаткы!

- Сашь, апъаразы акузам анцәа ауафы дызылци-
храауа, еснагъ абзиара мацара қоутозароуп. Әмбэлбүрэл
— Усызгуаама ухаткы? Үгэжийншээ
— Мал, инаша ауп сара иуасхэо.
— Исаджьага нас, набазгон арт апъаракуа сара?
— Итэахы ухазы, ухаа иабоугон. Иуцэмыцхузар,
инагайы ит уарен сарен хаткыс инанамто ауаоы. Убри
ауп ихакунту анцэагы игу нахуу! Шэулица атыхуанза
инхонт таацэара икнамгак, урт иримам ача злаархуу
ацьара, еснагъ агуякра, арыцхара итагылоуп, уарен са-
реи, енагъ ҳазхара ыфани ҳакоуп.

Абри ауаа абас ансенхээ, сту илытцаххын, нара убри
зенытцээка исыңшаант эзбаку сенхээз атаацэара, иагъ-
рыстент ицэахны исымаз ф-маатк. Иубома дзакутэ уаф-
пусыбзиоу! Ма нара акыр имахындаз, душуузазар капенк
ацьара изыншашаамызт, ииулакгы, есргүхээ акун ишүсү
шөнвигоз. Иеилыскаант, амал змоу ауаа наха иенжүуп
хээ ирхээ шымшу. Анцәа, агуенлгара бзия ауафы иани-
талакь атахызар дбензаант, атахызаргы дварзаант,
зегы акоуп, — амфа иша даныланы ддэшкүлонт. Уи
дызлакааз зегы уасхэент хээ, зегы акы ауп, ихоутом
уара, ихоуцартэгы икэм. Хара хаучасткачы нара инап
бзинахукууа злакым уск рзыкатом. Анцәа иңъахшьалар
джаакунагонт, абри иенцэш ийоу, уарен сарен ҳаниш атын-
хадацэа рыцхазшьо ауаа ахъаахзаанштуу азы. Ауафра
зласылтыз нара ибзоурала ауп, нацхъяка ибзиараха
анцәа иңигалаант! Баша ирхээзом, уарен сарен ҳөмз-
циа ауаа руал анцәа ихата ишэонт хээ. Абар наргыы, —
ниацитет Глахука, ауахуамахъ инапы рыххо.

— Шыбыжъяхтэн анцәа нашылпра иалгент. Ахдса-
куа касы шкуакуала рхы-рёы умбазо итахэхэнни ауа-
лица тыртээзини инанылт, ахачээ, — шэара ишэымдир-
үен, хара хласскуа зеицьшроу. — ауахуама альхъя агуашэ
ацы иендгутцланы, есмышя енцэш нахъагы, ауу рыхга
анцэажээара иалгент. Абарт рыхута далагылан, иназ-
аазаз пап күцшик.

— Абри нара иоума? — Глахука сизщаант сара, сы-
лакуа заихмырсызьакуа азап сихуацьшуа.

— Иара иоуп, зан. Уаала сашь, хихээп джаакуны-
хэрц,

Атак иңаха самразакуа, деагылан ашәдәсүйгүүрдүү хуамахь иңиженүү. Саргы сиништәлент. Апап ауаа жәпа ригутатәкъя далағылан. Дара, амцкуа реңшүйдепаланы игылан. Уи үйтөк дыреңшүа, акы реңхәкүон, даргы ачча рөмкүхөхөн атак җартон. Цьюктүң алафкуа наңкурыпсалон, наргы дыччо-дыхумаруа атак-куа ритон. Ижәндәз, ускан ауаа заңа игурьзаны иенбарччоз. Икәхин тә-циоукгы, үымтәзакуа ашышы-хәэ игыланы ипшүкүозгы, угу наанагарын, урт нара ихуаңшүеңт, избан акузар, ргу наанагонт, уажәымзар уажәэ ахы лептәшшәэнүү икаңсонт хәэ, урт реңхәнаны игылоуп ахы таңа икаңсаанда намасны иза-ныркыларц хәэ. Абзина дүззә канцар икунагон, абас-как бзина дбаны, ажәлар зыдтәтәлаланы игылаз ауаф. Абри иоуп ауаытәкъя хәэ изөу, абри иоуп изыкунагатәкъяны ахылтъя эхаздо. Ацха ихышу үүшүшп, атарақуагы, атахмадаңзаты идгежылонт, изырура риздүруам. Сгу иалоуп, абри иңыздыру ауаа ахьмачу.

Изыши ауағы азы дшазхуа енпүштәкъя акун, саргы убри иажәакуа рахара шазхууаз. Сыхуда тхәаны си-зыпшүшүнгүн иштәпти. Истахын инхәэз енлыскаары. Уи иңалы-хъатәкъя иенрәжоны дгылан чкуна хучык.

— Урт зегзы бзиоуп, аха уара сара сахь аненира узакутызен? — дистцаант апап, наңхъя игылаз ачкун. — Издируада атара уту ажәазар, уара агајашәа икоу?

— Мамоу цюоушт, — наңенкит ахуцы. — Саб соуништуам.

Апап даатрысит, убасжак игу наисит ачкун иенхәаз.

— Узимшытуа змааноузен?

— Иазхонт нұцаз, — иңәсит.

— Ара дыкоума уаб?

— Абар дахтызуу.

— Уинъхъя арах!

Ачкун дытрысны наб нахь дыфит.

— Абар, ассир, Петре ус дыкоуп хәа сыйкамызт... — өзаантит апап ихала дкундкунмуда, дагъазиңхъухашант.

— Убас ауп ала үйсүзгәль шыжало, — наргы нағом абызаты нанатом, — өзаантит игылакуаз руазек.

Ақыр-қырхәә нааибарчент зөгъы. Апапғы ачча да кит, аха наразнак иссааникүлт.

— Иабдугы наргы ахаан школ итамлациэт, урт азапынгцараптәкъя рыйзыруамызт, нас, шэгу ишъаанагой, иңә атара ииртәп хәә шэйкоума? — агуъ иғылаз изарылғит азәй ибжы. — Петре дуаөхжәоуп, инхаз днахыптараны дықазам, абри иенпүш икоу ауафы изы дзынишыцилоу агурға наха изенбүуп, дзынишыцилам агурьзара этиккис.

— Абас икоу ауаа рзы ауп изхәю; ауаф қүш абзина назхәо дидыруент, агаза, уни азызырға зынзактың итахзам, — ибжы нарылттараант иғылакуаз дасаэзәгы.

Икаларын, абас акыраамтагы деңгүдүртпалар абри ауаф, нара Петре ихата даарыхтымгулар.

— Ихәа Петре! — ииашаны упъа аттара дақуухтәкъяма? — өсаантит апап.

— Ааи, ииашатәкъаны дақусхит. Иара нусым уни! Ача атла изыкутәома. Уни енпүш аразкы хара иҳамам, ухаткы! — ихәент Петре иеенпүштәзаны.

— Ишъя, уни енпүш аразкы хамам ухәама?

— Ааи, усоуп. Хара ҳанхацәоуп, ухаткы, хара нахусу, махуәала аусура ауп. Гүхашала, уахи-ени хамајамкуа ча-ратрак азы ҳанденлароуп. Убас ауп ҳара лахынтыс анцәа ишҳантаз: «Гүхашала ииашоры хла ача» — ихәент. Анцәа иҳатәеншыз, ицәгъя-ибзина ҳадағыланы наагалароуп. Убас ауп ҳара анхашәа хүс шыкou. Мишән, ашәку ҳара изахусузен? Уни имлашыуа ҳамгуакуа азыртәуама? Ҳара ҳашәкү аныш ауп, анцәа лакуныхәаант! Адгыл асы ауархал енпүш, ииатәкәкараза ылахцаз ытқурны ианаалакь, ҳара убра ҳлахуатышы ианаахх'үент хразкы. Ҳара хнеро ҳкуатана ауп, уни наздырзом аапъсара, миланс иҳамбу иаххытәтәа ищо ҳальхаша ауп. Абри апъхзы ҳкуатанакуа ирхызысо ицәбауаны ажала қахапуонт. Адгыл иианакузаалактың ииаңсаныхәа қалајом, ма амц шъаҳәашен. Җрахтәыс нахто ақара оба-хъя аицәнни нахнатоит. «Хан», ҳаа адгыл азы баша ирхәазом, уни ҳааозоит, ан ахшара дылаазо енпүш, ҳагъаргуақ'үент, ҳагъаргурғыонт! Ашәку ҳрас иатахызуен, ус бзиоуп... дарбану уни ззымдруа! Ари ҳдуни дүззәңи нага бзиаҳу ыкоуп, ҳара нахзалагушьо-

үзен умхәозар. Зегы раъхъя иргиланы хара ихаҳутуп, хәқыкүа ҳарталарц, нас егырт ҳашрихъзо

— Анцәаниң, аиашацәкъя шихәо! — айырттың дыргент ендгулланы нахъгылаз зегы, иғлоушаша, урт уажәраана Петре ихыччара нағын.

— Нас, ишъя мшәан? — нахагы иғаанирхатцепт Петре.

— Ишаахауҳәара Петре, нахдрап, аиха уршыр наха ишыкүатахо узымдыруазар, излақоуцоз укуатана ацән-ха, ма нара акуатана залых'уз амөр злапъүкоз аиха? Акуатана аибыташа узымдыруазар, адгыл злоуцәбуз? Ма иуцәаю адгыл иртәуланы иңәаюаттәү хылхыхъ иңәаюаттәү узымдыруазар излауцәаюоз?

— Уәраху дакүшәаант, уара узыкушәарыз аымза!

— Излоудыруазен уара абарт зегы?

— Излоудыруазен шъя? Сабдуцә рәкынта. Алакуа сыман — избент, алымхакуа сыман — исахант, агурцукъул сыман — иенлискаант, наанхент зегы схаты.

— Иаххәап, иубаз, иуахаз, ухаты наанхаз ухәа зегы ааидкыланы ирыхъузуттарыз уара угуанила?

Петре даанірхъуцаант, инхәара изымдыруа, аштахь цъяигу азтамкуа ғаантит:

— Иалыздырауазен, ухаткы, урт ендкыланы ирыхъзу, сара!

— Үензгы, угу ишъяанаго?

— Урт зегы, апъстазаараңы исхызгахъоу апъышзакуа исдиртәз роуп.

— Нас, ус акузар урт иудыртаз аума крүүеазтоб?

— Еилкаауп, ус шакуу ухаткы! Уара иумдыруен, мшәан, нара убригы сымдыруазар, азы схы астар акун, уаха сабаңоз?

— Исахәа сара аеактый: угу ишъяанагон, адунен асы уара уаткыс здыруа ауаа зақаф қаларыда?

— Анцәа срыцхашъя, налздырауазен сара арт! Сгу наанагонт, схаты зақа хүч ыкуу аткыс дара енхауп хоа... Еиңүүн еңцоуи иңәазом адунен асы.

— Иенбәзами, акыр збахъоу, акыр здыруа ауаа рышишәен рдиррен уара удырра инацуцтар? Ускан умтуа арттыга аарыхра наха иузымарниамхазози, апъхзгы наха имачны икоумтәаозин, уаарыхрагы наха ибенамхазози?

— Иаха ишпесиңымхоз, уара анзәа иннүхәзи, ака сара исыттағушьода уи еңгыш абзиара, уи ~~ақиңдас~~ сара снағода адырра зоураны изыхутоу амал ~~уюл~~ ~~шроути~~ сөр... дабаспъшаагушьо урт зегы схы иңзгалаша ауаңы?

— Сара саалаганы, акыр здыруа, акыр збахью ауза рұбышшәакуа, уара иуенлзырқаауа акы унапаңы иноусыркыр ушпәхуаңшри, исцүшьару. Ажәакала, адунен аңы икоу ауаң қазакуа рұйрра уаҳауа, нубо уқасттар нахынхаарыз?

— Иахысхаах'уаз, адунен икуу ауаң зегы ирхөн рұйрракуен иңлызқаауа, аңыныш ноуп схөон.

— Убри аңыныш хәа узғу ашәкү ауп.

Абрин ажәа слымхә нанаңтастәкъя, изыхъя сыйздырғам, аха сңа-сжы адыххәа иласхибаһәнт. Шэгү наанамгаант ус зыхызы сара схала маңара соуп хәа, уа иғылакуаң зегы убас рыхынт, ари ажәа анраңа амра кажжы наарықуңхашшәа наарлах-ұыхит. Петре иңхәара иәмшәо дууаза дғыланы дыпшшуан. Илакуа аашақышақыент. Илахат լытყыкка иңент. Дғылан дадырысызшәа. Икаларын уи ақыраамтаза убас дышылаз даанхарты, апан ибжы наагаз акумзар.

— Нас, угу ишпәханагон уара: ашәкү уускуа рұы ақыр иухуо нумыхуо?

— Сакуниттәы, ухатқы, скайаны ушьамхы агузра, — ихәнт изхәо зәамшәо ишанханы иказ Петре.— Сара, ухатқы, уажәы исымбент ауаң рішьамхы агузра, аха ианакузаалакгы уара иуенпәшү ауаңыраз царьгы сикумшаңызды!

Петре нага иундағы, апан ишьамхы деимыргузит. Инур анизымдыр, илакуа хааңа нахтны днеңхуаңшын, ус әваантит джағақаччо:

— Ихүп уең итыңду ажәакуа! Жәған икоу даб дылбааңшы дукуныңзаант уара, сыйстазазаа еңкүзырхаз. Слашын сара уажәраанза, сылакуа баша нағышшын, акын рбазомызт. Сычкун мап иңәйсқырц акы сыйымхент, мдиррлы агунаңа ғастсон, аха уара улыпхала сыблакуа хтит. Зәң аттара иңар мап аңызкүа аб, настың, уара уеңпәш ауаң-гурас иң, уи хәарас иатахызуен иңа днаңоуп, иңгъзара ада ибзиңарак итахны хәа дықам. Иатахызаргы, ача атла акутәара иакунитымзаант, аха сара сычкун аттара иңароуп. Иааг,

унапы бзиахукуа, сыртууент!.. — Петре дгүрүзүттэй арап инапы игуудирбүүаларц нара нахъ иңиңеңкейт, аха арап инапы даафахан, Петре дипшыент, инапы даафахан гузит.

— Сара сакум иуцшаша, съя зате иоуп, — ихсан Петре ихыжээза иварахь иғылаз иңа ижэфахыр кны даанихан иапъхъяка дааныргыт.

Арап ачкун даанкуныхент дыгъушо, нас иеааланыркун ихагутатцээ атэаххэа длагузит.

— Съя, нухоумырштын нахъатэн ами, — ихсент Петре. — Уарен сарен хзы абри — мыш каххаауп.

Сара игуастент, аварт зегы арап даара ишилыхж-жыз, уимоу, азнык азы дтэмыуаз цысышьент. Изымчант иғуак-цээакха Петреи иңен иеацхъя иғылаз рыхуатшра, илакуа аваркунган, зымфа инаирхент. Уахъ нара дгусентент, инастхашэа, дүшүзү тахмадак дышгылаз, ибжыгы наикүиргент.

— Закарна! Иукунагонт уцхамшъар! Цыракыр иуахъсума афенишьцэа гуакъя маанибит хээ.. Иахырхэаары, абри афыза ауаа ирахар? Тхашьарами, мишэн, даара итъхашьара дууп. Узышза ушлент, хуц енкуатцэа уламкуа, арахъ уцшыр икоуп чархуроуп!

— Ишъязури сара, ухаткы сцент! — иатекит атахмада, нахаз аацьашьашэа. — Хаарас иатахыузеи ихуартам ас ақатцара, саргы издыруент, аха исымчымхент, уни хатышээла икоу азэй иоуп. Аниэа дшаҳатуп, уни идьруент сара ишхарам!

— Ами умхэн, атахмада, тъхашьароуп уара узы! Мишэн, наха ахулбыхе акумзи ауахуамацы сара ианшаасхээз, астакырыста ишихээз, шеацаца биза ижэбала хээ, уара уаџа иакум уашъя гуакъагы дутахым, ламысадароуп ари! Уара хшара дызмам тахмадоуп. Ауаа урцылгхамшъозаргы, мишэн, аниэа имахауен, имбон зегы.., наухэрэзыен уара уни атакс?

— Синакуниксит сашъя.. аиакумкуа икастаз аниэа гырхагас исумтан, улъха-угуцхы сыгымхаант, ауахуама алахъ смоуаант, — убасжак сгу цытцент, апустазаара стахымкуа ақынца сиенгент, сишиенхабызгы..

— Истахым издырырц ақымзаракгы! Шээцьязы шахароуп, Шэеншыцэоуп, арахъ шэенбабаны шэанхазом, шэенбашоуп.. Ажэлар ишрахаяа ишэасхэонт

уашыагы уаргы, шәненнимаала замтазы, атаалара азин шишэссымт.

Абри енгыш ааихәан апап, ажалар түшшаның даңдалға¹ адымкулара исыназикит. Аха уи шәафакуа² орындахан³ тәкъягы имоуцкуаны Глахука даанғагылт.

— Аа, Глахука уоума! Мышбизна, сыхаара! — дааъы-шәырчент апап. — Үзөүзен, ушпъякоу угуабзиара?

— Уара умчала, ухатцы, хар сымагушшам! — на-тенкит Глахука.

Апап инапы Глахука ижәфа иныкуиын дигудыхә-хәала диманы иңыфайхент. Абри енгыш сгу наанамгазоз акыркуа збент уи аены, аха егырт зегыы исызрен-шымхент абри. Дзакухыз Глахука рыңџа? Дматцуын, уаҳа нарбанхыз, аха убома, дхумгамшызакуа апап дигутцахәэнаны дигеит. Иага схучызыаргы, сназлаштыз даара самырхуцир қаломызт, аиаша шәасхәап, иңас-шент абри енгыш ауафра, абри енгыш ақазшы апап имаз. Икаломызт сыхнамхыр. Снарыштылент сарты дара.

— Уаба⁴коу, уара, уханша уағы изимбозен? — апап Глахука дистаант.

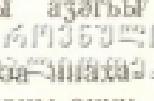
— Абар, мызки бжаки ракара ауп итса сааижь-теи, — наанаатенкит Глахука. — Сыңшәмен сарен Кахет-нақа хакан.

— Уи акара штца аума, уара спәа, зынзатәйк на-дамхаргы уненини шумбаз, а? Мышсан, уарен сарен ұы-хыа зынгы ханғызызәмзи, аченцыка енцахфон, хауак енциклбаадон...

— Шәара шәымсаант, минутк инадамхарты замта шыымам, сара скала затәйк сахылашшлароуп абри ағ-ны дүдзә ижәбо, сырхылашшлароуп сиапы ианыртаз зегыы ұырхатак рмоурацы. Ари атаацәрааты сара сыда уағы даанымхәзент, срылгент зегыы. Мамзар, сара штара шәтәи сымниенкуа цьеи изурын. Дарбан шәара шәат-кыс иенінүни исымоу адунен ағы сара?

— Ҳәарас иатахызеи, убри енхагыы акратсанак⁵үент, уненини субар атқысгы Глахука! Аринахысгы аусура бзина ибала, умаашылан, уиашаз, гукала уқаз анцәен ауази рзы. Ҳыштылло аус хнапиңи наагозароуп, гуах-шәара қамтакуа. Ача аныхаахо, азәгы уадимцалакуа уағғас, ухала ианааурых⁶уа ауп. Сара саңажәара акум

аус злоу: аус злоу идуу анаңзара ауп, убри агуруяра афыза адунен аңы дарбанзаалакгы азаты икките инуураны указам бзантцыкгы.

Абас ишүненцәажәэ-аинцәажәэз аулица тәнин ресынархеит. Сышапы аштыбыжъкуа наханы акуу, мамзарты өакы дхъанаръшу сыйдыруам, аха дхъаңшы даасыхуапъшиит, иштакхъка сшаауз ангүента өаантит:

— Изакузеи сашья, сара усыштыуму?

— Мап ухаткы, Глахука иоуп сзыштытоу.

— Аа-а, сара усыштыаз цысшыян, уск атыхуала, — иккэн иңүөнхеит, Глахука ижәфахыр инапы шыкукын икукны.

Сара мачк рыштыахъка саанхеит, дара еицәажәэ саңхъка ион, Иага слымха кыдцаны сырзызырғызаргы исөнелымкаант еибырхәоз, избап акузар, акыр нахабжыян. Глахука данцаажәэз, апап знык, фынта рақара дааттылан иблакуа хааза сара сахь даахъапъшиит. Сара убри алагы наразнак еилыскаант, сыйбаху ишалатцаажәэз, аиаша ами наххәара, сара сгу атыпъ икүмүйт сшөн, забарт реицәажәэара акушәэтцъя сара сражыкыздылалаз. Абри ауаф бзинаху иштакхъка даахъаҳын инапы икъент, арахь уаан хәа. Схылъя аасхысъаан асолдатцаа реицыгцъя севинендыгысаланы наңхъя саагылт сиашахуттәаза. Иара, схылъя аасымыхын инасхеитцент. Абри аминут азы сиенгеапъшиит нара. Излашәсәхарызен, забри избаз ауаф итә?.. Уи ихы-иңи аныхакуа рес асахъя штырх'я сиңш апъсыцъя эхоу ихы-иңи нафызан! Гуразла мацара итәз илакуа щъаза нааңшуван, уртунрыхуатъшыр игуоумтар қаломызт нара хүщракуак дыртагаланы дышрымаз. Шәэзхуци, изаку гүзен ауафы изталараны дыкоу, абас еиңш игу итоу, дзызхущуа зеты илакуа ирхүубаалартә, сиңш! Сгу наанагоит, абри ауаф ихы-иңи аныха сахъя иенпүшни изызбаз, апъсыцъя эхоу уафуп хәа сгу нахъаанагоз азы акузар қалап хәа... Аха, ииашатцәкъяны, нахъя уажәйраанзагы зыгены дызбаз аеминтөн ихы-иңи асахъя нахъагы саңхъя дылоушәа сгу итәуп. Ари апап уафы нааңазак, уаф нырхарак иакун, изгиз ихы-иңи ианубаалон иңстазаа-рағы агурфа шимгэз, уи игурфон аубу нащагылаз ауаа, игурфон урт ацъамыбүа цэгъя нахътагылаз, забарт зегъы неилаланы ихы-иңи ианымпүшүр қаломызт, уб-

ри азы акун наргы дцэышээ дзықаз. Иара макиана дычкундоуп ухэртэ акун дшыубоз, ицьатж, гурдуул тээзаа уажээ акун сөргүхээ ианааннишээдүүсээ Гүйнэ иеацьшларен иказшьеэн злаказ ала, ушынхуацьшлак угугты ульсгы, азаракь амрахь ахы шархо енъш, нара нахь рецынармыстхар ауамызт.

— Атара утахыун акуу, сашья? — сара сахь ихы наирхан өсөнтийт. — Ус акузар, наразнак изсоумхээзен, санутъхъяз? Изысцэүцэахызен угу итээ? Икалап уара ууафы аатымзар! Глахука иусимхээзи, уара уфызцэа ачкунцэа бинакуа атара шыдсыртээ.

Иара даацьшээрыччан, инапы сыйжэфахыр иныкунцент, дгубзыңга, ихы ртысуа. Сара исахаз цьашьаны исхээзээс сэрамшээ саанхент сшанхаашээ.

— Изакузен ухи зылауркү? Аханиун ауп, таңа ишьтатьшуа, ауао ажэсэн ахь дыпшузароуп. Икалап, уара сара усцээнхашьозар... Усыхуацьши арахь, ухи ситыхны, мшээн, уара уенъш саргы суафыми.

Сыцламхэа кинь даацахан өсөнтийт:

— Ахумарра адагы, атара утахыцээхэзар, сара — уара суртцафуп, уара — сцаа уоуп. Иахыухээауазен уара ари?

— Иахысхээаах'уазен ухатцкы, итабуп хээ уасхонт, уаха исылишозен, — схэент сыйжаша-цхатцо.

— Итабуп хээ сахаара уахьзап, уи акум аус злоу. Иухьзун уара?

— Габриел.

— Исходо уахауама Габриел, афын уускуа уанырлыгалиак Глахука наухээлар сара сэы уненггалап. Аха нудыруазант уи уускуа ирцырхагахар шыжамло.

— Аон уускуа!, атахызаргы ирцырхигахаант, икалон урт рыкатара сахьынзент хээ, абаша ус азыхээн аамта сырзма?

— Баша аамта урзуент сымхээзент сара, сашья. Аха уензгы иенъяул ишырхэо енъш атэгты мбылуга акуацгы зуа икалар. Ихуартам, уск өштэндээ уск цхастоутээр. Уара мшээн, утэмын?

— Аай, стэуп.

Алап игу акы алсит ухэртэ илахь енмарцахуны ихы амиртсынт.

— Узенцүшразаалакгы, зэгты акоуп, уаргы сар-

ты — хуауп, иңәк иоуп абыс иҳамоу, — ғаантит быт рак аштахъ. — Уненла сара сөм, схаразам, обнаржасыл сахымихо. Гук ала, ухы азыштыны атара дээж; и шынгүй кукуен егырт атара матэахукуен хъаас икоумцан, — зегырыла уенкуршәхонт. Уара узлазбо ала ғба-хъя мэзырыштыахъ Глахука уиальысыргы қалап.

Сара сааччент.

— Үзхыччоузен? Икоумцаон? Ауафы иңаххар ашыхаты азирихәунт, иумаҳазаци?

— Шени чириме! Сара иссызыцоу ауаа роума ашхакуа аазырхәуа, исылшаш'еин сара рышхә?

— Иалудырааузен уара иулшаргы? Анцә ишъхъкуа, сашыа, излам ҳәа азәгыз хаказам!

— Анцә икоозант, саргы уи ауми истахмы, анцә ишъхъкуа сылазар ами абзина, иарбан уи аткыс сзенгурбъараны икоу.

— Абар, игуаҳтап хара ус акуу, акуму. Баша ирхәзом: агуатара — аманшәалара иабжоуп ҳәа.

— Мап ацынск'ум сара уи апышәара, игуастап исылшозар, иаабап саркыцуазаргы ашыха!

Ажәакуа исхәаз даадырцихъизшәа, апап илакуа шакъ-шакъо даасыхуапъшын, ғаантит:

— Ус аума угу ишаанаго? Сара иуасхәонт, уара уакара ибуууоу уафы дышыкам, акымзар акты уазырькыщуам уара, азнык азы уатсанагуаргы — зегыры ауп, уатцыых'еинт, сара мшәан, наразнакгы иуасхәонт уи атэы, ухучы бзиоуп уара. Уара уенпүш атцаы, артаф изы дгуазырхагоуп. Избонт Габриел, уарен сарен хшеноғыззәа бзиакуахауа!

Ишәасхәар ихашәтәрим, сара смыкалаз, стурбъаны, сильамхкуа сыйракуало салагент, сымнаңажыны ишъапкуа сгудсыхъеаларц иакускит. Смышамхнышларц егысигымкуа, абри апсызкъя эхаз ауафы смахуар итарсны иааникылан, иапъхы снейргылт сиашахуттәаза. Нас игу нырханы ғаантит:

— Изакутә гунахароузен ари? Даеазны абас қауцо сымбароуп. Анцә затэйк иоуп узашьапклаша!..

— Уара уоуп сара сымцаа! — снығыншәаант сара.

— Абан дахылкоу уара унцәа! — ихәент иара ииапы ажәфанахъ ирххо. — Сара гунахала итөу иара иматцуфы соуп... Уара эгу цыбароу ҹуназаап!

Сара агазажэ, исылшозма абри ифыза ауафы бзиаху, ишахутаз сиңш иху ашьара. Шыбыжъяхакуа ^{райин} ашынка цәакуа ыршәни иансгудицалак, исыгутасуа ^и лагон, ишьамхы сгудыхәзданы сагузрацы, ари ауаф қына сара тынха дызмам, хыцакырта змам, анатым рыц-ха фызас сканцарц дағын, уи дхумгенишьомызт ачниа, атәнтәмх, ах минутк ала, ахтын-ла датниңсахлар зылшоз. Нас шәара шәазхуци, сыекажыны ишьапы сызламгүз-рыз абри ауаф? Сара издыруан, зшьамхы уагузуаз ауафы игу ишахуоз, избан акузар, исгуалашоң, сах-снышьамхгугуланы ишьамхы агузра саналагалак, зака игу қанаңоз, мшәан, сахгы уағы бзиас ихы им-пхъязози. Нас, сара сызламгүзрыз абри эпап бзиаху ишьамхы, сгу наанагон уигы даара гуахуа дус иңхъ-зап хә, аха сгу сажъент сара, дсызгуаант уамашә азнык азы, амала, ибзкашәа наарласны иненхъент, иагъсананжынт амдырра иқастаң.

Апап иқазшыякую ускан сара уамашәа избон, аха уа-жәы еилыскауент уи дзаку уағыз. Ауаф қына иқантю-абзиарақуа ицымзуазаап, урт мышкы зны дыдмыргур-ъэр қаломзаап! Аха сара налыздыраауз ус шакуз! Аαι, убри ауаң убас иқаз уағын! Иуаңшыякую ангуа-лашәалак, сгу наанагонт, иқалап, анцә нахтә наашь-тыз азәи иакуаттый хәә, ауаатәыфса идирбарц ауафра нагзаны и злоу ауафы дышқалаша атәм. О, сара агуак-цәгъя, баша стуръент, нага сыеесырбууазарты, зегъы акоуп сразкы цэгъамхар амүйт, щабыргыуп, азнык азы сгу сыңцаңыртә сускуа сиңушәазшәа иқалан, аха баша-хент зегъы, хара изымцент. Мамзар, — налудыраауа-зен? — саргы ауафра сылтыр!

Иаразнак сгу ласыңцаңырт, стуръацәазар акухап. схы схыбланы ицозшәа збент, мцак насыжалан саани-надент соуразоуроу, сөйсзаанымылакуа артәа аат-сыргент:

— Уара анцәа уиматцууп, сара уара суматцууп! Убринак ала акузоуп сымлаухуараны сыкоу, уаха исыли-зен сара арыщә? Изласшәарызен абзиара исзууз?

— Уи ишәонт, — апап инапы ажәфанахь инаирих-хент, — уи дылбааңшы дхахуаңшунент, ҳайбонт ҳы-цаягы...

— Игуаңы итентеах'узар акухап, уара ~~жеке~~ ^{жеке} азбинаякүа зегъы, — сааныңыфлеит сара.

Иқалап, фатъхъя сажәакуа апап иңеишишазар, уа-
машә ибаны ибла тырхаха Глахука даанхуацьшит, Гла-
хукагы иңи раҳаны иблакуа шақь-шакъо хара дааха-
хуацьшит.

— Угу мцацьшыуп уара, — инцизыцеихеент ашшышы-
хәа апап. — Икоу уасхәап сыхаара, нахъя уара нута-
хыуп сара сыйхыраара, уатәй, иқалонт, уара уцхыраа-
ра сара истаххар. Абас ауп адунен ағы ишыко! Уахъ-
зап амщхура сзурагы; иуаҳахъоу уара ирхәоны: ашхен
ашхен роуп изенпүмлю, ауағы ауағы енагъ сипъилоит
хәа. Убас ами, Глахука?

— Ази, табыргыуп уи, — ихеент Глахука.

Сара саапышырчент. Еилыскаауент, сургубзы-
бырыц утахыуп уара. Сара сенпүш икоу ауағы тынхада
ицхыраара уара изутахыузен үүшүшт? Уи енпүш агуакра
зуюурызен уара?

— Угу наанагома ус иқалом хәа? Иаххәап, митэйк
аума асал? Лабытә хүчүк ауп, ауардын ағы уи зынзак-
ты улаңыш акушәазом, аха уи амамкуа ауардын узен-
бытазом, алыра асал автатцамкуа нахоуцар нахөйрны
икхажаент. Абас ауп, сашъя, зекхынцәрагы ишыкоу:
ххучы-хду — нахъя ҳанибатахымзаргы, ма уатәй ҳаниба-
такхонт азәи-азәи. Исылшагушьозен сара, ухәама?
Сызуаф бзинахом хәа угу наанагома? Абартқуа рыш-
тахъ уара акымзар акы уапъсамзаап! Аицәа апъсы зухен-
тазен умхәои? Ихатца, ауағы итакханы, дазаҳат-хатдо
лзыштыалаз вус ицмаанкуа шыкамло. Иаххәап, атара
уалгент, — сара агура ганы сыйкоуп, уара ирласданы атара
унапаңы ишаауго, — уаалаганы, дыпъшаш абри уа-
ра уенпүш икоу ацкүи бзина, нагынрта атара. Абри
алагы ишшөнт уара ууал, сара скынта, избан акузар,
сара исыртцоз акы нағызами, бзинара дук изызузшәа
скамлон саргы. Сзакуғурушь сара, мышкы зин, уара
уенпүш икоу ауаа бзинакуа сырхамштуа ргуалашәарачы
сынхап хәа. Зныкымкуа, Габриел, уара ущаңы дукуны-
хәо, саргы сигулалашалашт. «Ильсата бзинахаант уара
уртцағгы!» — дматаненилашт нара. Убрин аматаненира уа-
ха сымфа арлашашт, аицәа дыссылпүханатәеит хымыр-
да. Сара абри ада уара уқынта уаха акгы стахым,

исызхонт ун. Иудыруазаант уара, абри ала ишүүшөө, збишинара нүзүзүз ачымхура. Аңцаа икайтаант зөтөн, алас уара уеңпүш руал ашээра рылшо. Нас, исылшагушьо-зен сара ухэахт. Аңцаа иунтент уара агурцкул бзинеи агуеилгарен. Ирыццала урт, игугутоумыжын бзантык-гы, макъана упсыс цыха уланатцы. Аңцаа имч ала, ухшын умфа арлашонт, угусынлара архонт..., ауафы дарбан-заалакь, — атажызаргы дахазаант, ма дагытэзызаант, сара сакуз, уара уакуз зөгүү хгуацы анцаа иенкуицаз амца ххаза ибылует. Хара ихахутоуп, абри амца хахь-чаларц, иагъхуалуп акыр зымчу исаатхыа хцээрти-ларц ххы-хы хуашыррак ысүмкуя. Аңцаа хгуацы иен-куицаз абри амца абзоурала ауп, уаргы саргы изла-халшараны хакоу, адунен икуу ауаа зөгүү ицьарши-ратэй аускуа раццара. Ицышьатеума, уарен сарен ихахьа абас хуаа хүчкүүнү хахыккоу? Икамлон, храз-кы аакуцэндэни уатцы төакала хканаттар, — налудыраа-уазен, аштажхыкка иаанхон, апхыа ицин дарбану? Хара ихахутоуп ихалшо зөгүү җаңталарц, ус хадыртцоит ан-зен ауааи...

Уи убарт реиңш акыркуагы сенхэент, аха излоугуа-лашаозен зөгүү, исхаштит, цыхыа енпүш сгуалашаара-куя җазцозен шыта.

Амала исгуалашэо акы затээик ауп: уи иажэакуа даара смырхүнт; убрин ииаркны, атажызар, иара апсцэра-ха ихатагы даанин салхыа даагылаант, зөгүү акоуп схы ласыркураны хэа зыкалашамызт. Цыхыа, ауаа-тэйлагы сырцээрихашынан сахыцара смоуа скалон.

— Сара захарааны сиенхъяз иара иёы, — ихрент Глахука, апап днахдыртын даница, — аха ианакузаа-лакгы абарт реиңш ажэакуа сара исеимхэацыт.

— Урт зөгүү разкыуп, сашья, иудыруоу, — иатас-кит сара.

— Мал, сашья, аус злуу аразкы акузам.

— Иарбан нас?

— Иарбан умбои, анцаа иоуп иказцаз, уаргы абас узшаз иара иоуп...

Исзенитымкаант, алас зсенхэаз. Иагъсекхэент, дагь-цент.

Саргы афныка смыкулент, исахакуаз зөгүү уама-шэа ибаны срызхууца.

Хәарас иатахыузен, ашыкъ жаанды сөйткән, сүс-
куа сшаарылгаз енғыштәкъя сымпъшзакуа апап нахъ
сдэйкулеит. Уи дахынхоз Глахука исырхәахын. Сиент
схала. Адәхыны иәз ашә хучы. снадгылан наасыртит.
Сахыныңнаназ акоридор аәмь иғылаз ацәартаву ику-
тәан ф-фык, бжы-фык рұныза ачқунцә. Ҳапап ихы хтын
акғын ихајамкуа уақа дрылатәан. Уи, ғыуокы иди-
ртөн ағышын, ғыуокы апъхашын. Иара убратәкъя, ауа-
цылкъ хучы азаағуара дхәарцұсаруа тақуажык дығән
алагъянкуа рыххо. Апап сара саниба, дсыхуапъшын даа-
тышшырчент.

— А, Габриел, бзиала уаабент! — иһәент наразнак
нара.

Сара саанихырхуан аицәа нашъапкراхъ сиасит.

— Уара, сашын, уажәа уаменжъозаап, — инициент
нара.

— Уара умчала, исоухәаз ажәакуа рыла, — наңаскит
сара.

— Ус акутәкъану?

— Исыздырам иззаку, аха уара уансығаражәа аахыс
зыңзак тәзажеит, ғыыхъа сышқази уажәи зыңзакгы ну-
зендкылом.

— Сааштыуази ҳәа иүхәозар?

— Сыңсыр наха иеніжүп, уара угу анисырхаша,
сааштыуази ҳәа акузам, гукалатәкъя исхәонит!

— Аицәа десманы сүхәонит исоухәарц, иүхытуазен
уара? — дәаант нара, изыхъя сыздырам иажәа азин-
сахит.

— Сгуанала, жәнпъшь салганы, жәоху сыртазар
қалап...

— Жәнпъшь далган жәоху... — ааиҳәан агура имго-
зшәа дсыхуапъшын даахуцит.

— Узсалцаазен уара абри азы?

— Ус баша... аиаша ҳәәозар, итегъ ухытуаз ұыс-
шын сара... — Сатенкит даакунд-қундшәа, инхәарц инта-
хыз зетын имәент угуахурта.

— Абар, сан, — апап даахъаңит атакуажә лахъ, —
Габриел ҳәа нацы азәи избаху басымхәози. Абри иоуп
нара: жәнпъшь, жәоху шықуса рұныза ихытуазаап...

Атакуажэ дхъапъшны даасыхуапъшын, ус лхасито барыгы.

— Аицэа дненгэаант! Дээхшаз рзы дуудажирхийнгээ хасит.

Сара салагом атара шынцоз атэй алацэжээра: нара усгы ишцэоуцэхент стоурых, шэгү сырээын хэс схэонт. Амала, ишээсхэнт акы затээлик: аб гуакьагы убас ахшара дырзыкалом, убри хара дшахзыкaz енгш, ишхъяка ибзираха анцэа ишнгалаант урт зегы, ихакунту сихэонт, абри ауаө ишхъяка имфакуа ирманшээларц.

Уафы ишимбац ирласны атара сиртсент. Хы-мз, гъыш-мз рыштыахь ишыстахыз ашэку саъхъо, сывуа склонит, уимоу, анцэа иашыапка жэакуа өүрхэла исцент, дара нахъа уажэыраанзагы иегуалашоонт. Знызынла схала убарт аматаненра жэакуа рыла анцэа санинацэажэоугы ыкоуп. Уи аматаненра сара ажаадан ахь сымча ылнах'усит, наралагы сгу ныскылонт, исыхжъюнт. О, ихакунту анцэа ду сухэонт, наршыкагы аарцэыхагы имев ырлаша убри ауаф! Адуунен аёы уара ирхоутцааз апсы зээр ихазар, зегсы рацъхъа дыргыланы иара иакун изхаз.

Даңа мыңкуак азтұханы ендиш, әпаңда срыламыр-тәекүа хазы сыртпара далағент, исемдеген абас:

— Уара Габриел ухъшыцаарап, зегзы урапъысит, убры ақынто, уарен сарен хазы атара ҳалагар акухент. Үфызыцаа сөргүхә ашыапы сиңгара налагаз апъшка ифызыццахент. Итаатиуа ишууштоу уара урапъыкъаны уцоит. Үрт ишаалац шыжыла наалоит, уара нахтар-нахыс хулбүхекала уаала. Ҳофызьегы ҳхала ҳлендтәланы атара ҳталап.

— Сара агура ганы сыйкоуп, — иңдалон нара есымша, — ухы шукууачрамхо, уара икүшү чкуноуп, убри ақынта ауп иңцымџакуа зөгүүчеси изуасхэо.

Аамта ыкуха ицен. Сара уажаштыңымкырда ишыстахыз сапхъон, сағыаңан иңгэлмекүа.

Снек, сара саңхысент сурок, сагыфыт избизаданы, игү нахуаззап сыртасы цэгъашаа, сагырхусент иара ун азы, — аштыахь саанваиртээн ишыкентталалызы енпүү, саңцаажэара далагахит. Лассы-лассы убас җанталон иара, избан акузар иеилихаахьан уака саатла саанхара зонтой аускуа ишырьырхагамыз. Сара азтцааракуа истон ихтыс-

куа дрылацәражсо даналагалакъ, — шәргың ишәүмді-
руси, ауасы дымшәо-дмырхая даңалагалакъ, иғұ, ил-
тахуы шихәо, — иқалап ус акузамкуа сара азпаәракуа
истоз игу нахуаны атак ахықантоз азы акузтгы аз-
паәракуа зистоз. Иара иһәент:

— С-Габриел, истахыуп, гуаларшәагас иустарц шәкү
бизнахузык.

Дәагылан, атзы йаласаң ашықаң ииатигент шәкүж:

— Абри ашәкү, сашья, ақыртуа жәлар розы ихбу
акы ауп. Хара ххатәзы бышшәәбы абри атқыс иенірьны
иңу акғы ҳамам. Ҳаарас иатахуузен, уара иуахахъязар
акухап ахәйнәтқар Ҙхәымс Тамара лызбаху?

— Ишъасмахаң, адни нахәөз жегы Қазпөз Ҙхәым-
сын, рхәонит...

— Длениныңкугаңы! Ииашоуп! Ҳаңсадгыл ажәөхыр-
куа анарбүуаз лара даңқымнәтқарыз ауп. Қырттыла
знықыр амра хуажжаңа иакутхахъязар, лара лаан ауп
иинакутъхаз. Ақыртуа иинакуа амч ду шымаз знықыр
ицзыртхъязар, иңсадгыл дазгүни дырбүуацаза дшазгы-
лаз, иңәз шығбамыз знықыр ицзыртцар, ахәйнәтқар
Ҙхәымс Тамара Қырттыла анра анызылуаз аамтазы ауп!
Лара — дхануп, хара лара лхучкуа ҳауп... Ускан, сашья,
хара ҳаҳъыртцәз ханазыгудуз аамта акун. Баша ихә-
зам абри ашәкү атсы:

Алым ахуугалакгы налымуп

Атахызаргы набызаант, ма нағысызаант!¹

Дылъхәйсүн лара, аха лыхъз-лыпшаш ахытәсит зе-
хынцьара! Ҳаңсадгыл дагуцены днагулагылт!..

— Лара лоума абри ашәкү зөзүз?

— Мал, лара лөң дматцуғын — Шота Руставели. Уб-
ри иоуп изөз.

— Абри иану зөгүз?

— Зөгүз. Ахы инаркны атыхуанда.., ифуп ажәени-
рааланы. Ашәкү фра мариәзм, аха хара ихахутоуп азән-
аәзи ҳаңщырааны ҳалибакааларц. Зныкымкуа, ари
ашәкү иану ажәакуа хгү рылахжакалашт, ауасы агуак-
реи арыщарақуес дарыкүшәалакъ дрыңжъар абаңт
ажәакуа игу дырбүуоит, имч ҭарцоит, иханы анасыль-
даракуа дрылыргонт.

¹ Айтага Д. Гулна итауп.

— Ари закун — анцээ ихэмтакуа иренуюма?

— Зегы, сашь анцээ ихэмтакуа роуп үйлбэрүүр ауафы игу ала ирпъяхъоуи, иргъхауен, — зөвүүдүүрээ ишырхээ енвш, — ицаашны хгү ацы наркүп урт зегы иххаза, нағыдышлашонтрыкуша-мыкуша икоу. Ауафын эхээ бзиарас илоу зегы ауаа ирлыгиртээлароуп, цхангы ажолар ирэхихилароуп, нара дахьзынинең атыгүкуа рөү, дараубри ацха икусны инейларатээ енвш. Абри енвш икоу ацха, сашь, есүмшиг ишыршьоу наанхонит. Иудыруу, уара, абарткуа зуасхээ? Абри ашёку асы цыара абас анууп:

Афыза изы афыза
Енагь дыхназарц ихутоуп
Гула-ყысла, реенкуршэнэ
Абзабаратэ щха рыбжыататэуп.¹

Абас ауп хэсэкоуп, сгу самжьозар ишану. Абри, мишэн анцээ ихэмтэзами? Абас шэкула хэс акузамзин анцээ — Христос ишахиртээ?

Дүшшаны сихуацьшуван сара арап. Ихы-ицэ апъшты агаацьсахит, илацуа жваржыаленуун, игу адық-дыкхээ иенсуун. Даасакы ихээрц шидаххаз гуастсент, аха имхэакуа иеааникылан дгыланы аленифира далагент, икаалыг игуульжэара ихигарц акуэтгэв.

— Анцээ ихьз-ицэ харазкырц этхамы ауафы, — машк даатгылашээ, ихэент арап, даакунд-жунднын, — о-хээзүүк иоуратэ иеыкайцароуп. Ихызкуа руакы арааца наанхонит, егни нара иццонт нарцээка.

Даахүчт, даатгыланы, Абарт ажэажуа ааихэн, фальхъа аленифира далагент ауада аонутцка, азнык азы си-хаштит сара, аха аштахь саангугулашэн, дхъахэн даасыхуацьшны, өсвантит:

— Уаан ашёкуүхъара халагап.

Дааниы даасыватээн ашёку быйыцкуа исихиршэшент, дахьак акны даатгылан снахуаиргышит. — Уаанааны: «Апъхъатээн ажэабжь арабцээ рагх Ростеван изы» хэс хыс измаз аки.

Сара сиаэтцаант:

— Уара изутахымы ахы инаркны апъхъара салагар?

¹ Айтага Д. Гулна итэүү.

— Умцаклан, уи уанацхъаша аамтагы, икоуп. Сара сгуанала, аллагатаңы инаркны апхъара наха иуцэйгуадаохойт, уара узы мөс сара сывсы лафуп. Уи адагы, абри аповест аллагонт абрақа инаркны. Пытрак аштахь апхъара итегь иануцалакь, зегы енлукауа уаныкалалак, усқан ахы ақынтын уалагап, уажэы иенбүп абрантэн уалагар.

Ихастцент ихааз, убри асны инаркны халагент Шота Руставели ифынта апхъара. Усқан сара исхытуан жиңижь жэа шыкуса ркында. Убарт амшкуа реиңш сымстазаарапы хуашыры зламкуа исафсуаз мши уаха исмоуит. Урт цент, ицаизент ფახვыра рымамкуа... Иуурызен! Нара абыржэыгы убарт амшкуа ркынта агулашэара уажэгы итхаза сгу иааталалоит, — уигы, мшээн, сгу қанамтсон..

Уи лассы-лассы саанкыланы дсаэтцаауан: иузенлимкауа акыр ыкоума хэа. Зегы енлыскааует хэа нас-хэр, нас, уапхъала хэа сенхэон, ус акумкуа исзенлимкауа акыр ыказар саанкыланы сабжыгара далагон, нара ажэала исенхэон ашэку ишаныз аткыс енвымзар сицрамкуа. «Умта рутазар — уара узы мазароуп, иуцэхыхызар, — иуцэйт назаза», хэа ахъаныз саннеи апап акыр сааникылент. Уи бзна ибон абаң реиңшкуа ахъаныз даарзыттыланы рыхцэажэара. Ах, урт рымацирагы ракумызт уи дзыхцэажэоз! Сара абыржэыгы апхымз енш исгуулашэоит исенхэакуоз зегы.

— Иенлукаау уара? — дсызцаант нара. — Левангелиасы, иануп притчак, уи Анцэа — Христос даекуныхзаны нахзааништыз акы ауп нара. Угу акумчыбузар иузенитасхэап уи апритча. Анкьа зны дыкан уаф бенак, хэрэс иатхызузи, нара иман аматцуцагы. Өнек, нара мөд харак даникулоз иматцуза ааизиган ацьара рицент. Руазэйк ицент наха ирацэны, егни уи иаткыс ден-тэны, ногъреинхеант абас: «Абарт ацьаракуа убас шокы иашэйрхуа, сара саныхынхэуа, дара ирьлтины ахашэалаху Калараты енш». Нара дцент. Урт рахътэ фыцьа хшыфла иазныштент, ногъынарыгзент рах ирьдичиз фынтиэрыла иенханы. Ахъятан акгы зламыз уафын, дагъзашығын; ус ихеант нара: «изатхызузи ахашэалаху азхушра, исцэымцондаз исымоу, убри ауп аус злоу!» Даалаган ицьаракуа ижит. Рах дхыхихэнди данаан, ирхуент

зъяракуа хишифла инызхыз ағыцьагы, ахъятаи шэа дизгуаант. Иңаз азъяракуа имихын ишаны иритент хыла инызхыз ағыцьагы. Абасала, ахъятаи, икәнүүдүй акгы имадамкуа инапы игудкылани даңдухсат! Ус рыща, ицэмызыхээ дишсаны ипъяракуа анышэ иенитет, аха зегы акоуп, ицэмызит. Ус акумкуа ипъяракуа кунагала инихыр, ус ихъзомызт. Ах — анцэа иоуп, аматцуцээ — хара хауп, Анцэа ихантент хара ажышы, агу, абзинара қаҳтарта енгүш алшара. Цабыргыуп, цюуки изхаирацзаны иритент, цюуки имачны, ахаирацзаны изитаз ркынтэн имачны. Абарт зегы хара уи изхантаз, апкүл итатцаны нахтэахырц, ма анышэ ачы иаажырц акузам, уи изхантаз, царта рымамкуа итэнди адунен ишүү ахымхуацэа ирзахшарц ауп. Ус анакумха, хара наадыруазароуп, знымзар зны, акгы ҳамадамкуа, ҳаччиаха ҳаанхар шалшо. Абри азыхзан ауп, абарт ажаакуа зиашоу: «Умта рутазар — уара узы имазароуп, иуцэахызар — иуцэмзүент назаза». — Агъхъаза, анцэа ауағы данишоз илениңзэ алырра лтшэа ануам, уи идырра, игуенлгара ауаа рымартцэара илымшазар.

Абри енгүш ансекеңдээс вәмтазытцөкья инакуршээны, ағын ашэ ашышыхээ наартны даафналт Ҕхъыск, лхы-лөү умбазо, иажэхъяз, икүршэттаршэнди иказ касыла итахахэрди, лара уналыхуацьшыр наразнак шудырыйан, нанамгак, хымхуак шлакуз. Ацаартбау ачы икында-алашэа икуназ апап наразнак дөйткьент.

— Марнам, бзиала баабсит Марнам, длыфныпэаант наара. — Бхатча игуабзиара дышъякоу?

— Гуабзиарылаты имоу егыжкам! — ухаткы сцепт, — ишталкит лылахъ енкүшшы атакуажа. — Иуаҗаху убас дычмазаәхшант, нара дышчмазаәфу енгүш. Шээн лхаткы, ахушэ анилтаз асны инаркны хар имадамкуа дышъяжаз, нахъя ғафъхъя ихъяакуа изцээртүхит. Икастцара хээ акы залыруа сыйкам. Саннхуацьшлак егу лтха ицонт! Зыңсы тую ракъ дуңхъязартэ дыжкам шыта. Иссыңсыхуоузен умхэен ухаткы, анцэа иумхзан, аха акы ихъны джалар.

Лылабжышкуа агуркъхээ зәаазхаз илдүрхэомызт илтхахыз. Сара, арт сиазлачшкуоуз зегы уамашэа ибани апап саннхуацьшит. Уи ихъи-ицэи иныкулент алахъ-

енкущара, ихы ааланркунт, иңымшькуа даймай-
цахут, — унаихуапшыр угу иаанагарын, иаалыркыны
гухь баацысък иззээрцит хээ. Иңашьатоуп, иңца ида-
уафы издышам, абаскафык ауаа ргуакракуа... азъы-
затээк игу излатазаэ... Ихакуиту анцэа, имфа дахуны-
хээзит!

Апап дгылан өүмтэзакуа алеи-феира далагент: уи даз-
гыши, згүи зылааырзи синлатдо згуакракуа эхээз азъ-
хээс маш леяртынчра. Аха, азъхээс хынкылашь лы-
мамкуа ацзыуара дышзакумтууз аниба, дналыхуапшын
Чаантит, уажэадагы акыркуа исахахьяз, сыгысы та-
наты исхамштуа ибжы ჭуанды ала:

— Бымтэзыуан, сан!. Эхы зымч акумхо ауафы ан-
цэагы дитахым. Анцэа дрышашьафуп, акыр илшонт.
Уи — илаш хээ ххыуп хара, хрышханшьонт, ацэгья-
мыцэгъяакуа хкунтхонт, бзина ибонт, нағырьшханшьонт
сихарак, агуакра итагылоу, арышхара накушээз ауаа:
ибыхъзаалакгы, изалшом анцэа хылалшрада быни-
жырыц. Бымтэзыуан, итахым алааырз акатъара! Игуря-
га анцэа, ма бакугуб ауаатэзыса ргуразра. Бымтэзы-
уан!

— Исымчгушшуюзен сара ухатцы, — лхэсент атакуажа-
дкызыкызыуа: — алааырз, агуакра, схучкуа... Истахзам
стэзыуарц, аха дара рхала иленеунт сылааырзкуа, ис-
зынкылом, сгу сидырбубууланы аки нак'еент.

— Биашоуп бара, сан, алааырз агуурфа аръсыеусент.
Аха ихуартам аблы хнак'уазар. Ацзыуара мцху ианаку-
заалакгы аблы бжынах'еент, убри ақынто, исишуп
агурбузуара, узыкушзо арышхара аеамтара, убла акы
ацъырамхакуа иенжьуп ицэгъя, ибзия узыкушээлакгы
нара шыкшээцьоу нубозар. Насгы, бхатца убастацьыз
дыхмазааы бувуома, абаскак блааырзышартэ енш?
Мишэн, иаха деиъымхеи, сан ахушэ анилтэ ашьтых,
ига, ицегь бара анцэа дзыкуныхэаша!

— Табуп идуззаны, ажээ хаакуа исоухээз рзы. Убри
азыхэн ауп саргы сзааз, — лхэсент дхуалкысуа азъ-
хээс, нағынацылцент лыбжы хырвирза: — сара дасаакы
азгы сшынхэрц стахыуп...

— Исахээ, — дахыццакны өаантит апап.

— Шэаргы ижэдьирусент, сара агуак шэара шэйда
цхырааф дышсыммам: сацэпхашьонт аччицэа ренш

схааркынуашээ шэнапы сахьантшыло, шэсирнүүчүүнүү
хымъада, уи саргы издиреунт, аха...

— Иатахым, сан, урт зегзы еилсекааунт Алдырая лажээ лынамыргзакуа дааникылт арап. Эт Сашинтээ лыкуентит, егъи аудахы иказ нан, — Мариам уск лымоуп бара бөй. Бца ди, — ихэент альхэс лахь даахьаҳэны, — уи закуу сан илдиреунт...

— Анцаа иунтаант аразк ду, тынха дызмам ахса ситымцаа абас иургурбалаант есымша! Ибзираха анцаа иульгалаант уацхъяка, ахымхуацаа гунахашьаны уахърыщраауа азы...

— Ибзиуп, назхонт, ибзиуп, — уи итыхымхент альшара илтөз азызырфра, дагылтсыкальшгаант. — Анцээ, агуенизындаа бэни битаант. Биен уахь сан, биен, бааццакы, бхатца анапы итбымырхан амарцыа, ибзианы бихылатьшла, бымцэуан. Былаңырзкуа уи актыги хуом, бара баша бхы быргуак'ент, нахээ ашыжь сменин дышэбэ, Иагынахээ: — анцээ илацьш хаяа енатыг нахьуп хара, уи харциххьонт хазкушээ арыцхараакуа...

Атакуажэ дцент, аха уи аштархьыг, акыр замтаза инейзенкүк'умызт арап, даёнын лызхуцра.

— Дызларыщхаумшарьзен, абри лениш икоу агуакцэгъя, — ихэент нара, тыйрак аштархь. — Лхатца затцык иоуп гүйртас илымоуп, нара иоуп, ча өсцак лзаангап хээ дэзыкугүй'я. Альсцэрах гумбыл илымптихит лиъя затсан лашьен. Абар, рыща, егынгзам лхала затцык деиба-куенбаха адээ даакухарц. Лхатца дуаф бзиуп. Амала, алхээ ныпъхаяхээ ауп ча өсцак шаанрых'я, аха цэшьятээм, ус ауми иеену ауафы ишихутоу: махуёала аус уны ирхэвсгы дныкуигон, ихгын ныкуигон. Уажэшьта ишцэлүри арыца лара, илынцыхуозсий? Дрыцхашьа уи алхэс, уара ихакунту анцээ ду, улзымьяшкын, улацьш хаяа лыхца!..

— О, улзылъха анцээ ду! — схрент саргы, уи игуакцэшьякуа уамашээ ибауа. — Анцээ ицуышварала адууней ачы икоуп ауаа, уара уеильш ахса енбацзен, анатымцээн, ахымхуацээн зыжъжьауа. Уара уажэакуа нааныркылент алхэс рыхча лылабырзкуа. Анцээ дакуныхэрэант уара уеахэзатэй! Ихакунту уоуп ауаа қынакуа адуней икүэтэ, ананамгацээн, ахымхуацээн ацхираараа рирталаразы.

— Апап исхәакуазрыкуемит, уи дысызырғозо-
мызд сара. Абри иеніш ауағ қына, табырғыдатқыл; ғ
діңоушыарғы қалонт. Уи итахым ихы-нөмә асфалтисаре ғ
қыаңы ибарц, дагъанишылом нара, игұхыршағаны
нұхъазонт убартқуа рғызыцә. Иутаххалакгы нахә
нара, дұзызырғосит, аха ибаны даанхом данурехуо.
Иуурызы, убас ауп абри ауағ дышкоу! Дықазаант
нас усьбы! Аңцаа ибонт урт зегы хыхынта дылбаапъ-
ышны, ианитонт инапсыргутқы... Ажәфан — адғыл
иасаркьюп, уи ианыпьши нубонт ҳазтагылоу замта
ханта нунатакуо ахамтакуа...

VI

Шәара ауағ гу шәытазар, еилышәымкаарц залшом,
абри ауағ қына иажәакуа апъхәис рыща наразнак
дээржъяз. Ҳәарас нағахыузен, апап иажәакуа —
урт зыңды туызыт. Урт рыла дұзырхынхұумызд
апъсхыпра нағыз ачымазағ. Аха ишакухалакгы, да-
ра акыр атсанак'үент агуақра змоу ауағы игу ихарш-
тра, аңцаа иажәакуа рыла иаңәажәара, «аңцаа иажәа-
куа кыр рыңдарк'үент», — ихәент апап. Сгү иаанагонт
сара избаз ауағы иажәакуа рымч аңцаа иажәакуа
рымч атқыс ейтам хә, избап акузар, урт ауағыцәкъя
иқынты акуи нахъсахауаз. Шәыпъстазаарағы знымзар
зны, агурағ шоуухъазар, ишәымдырырц залшом, убрі
затмазы ауағы иажәа зақа атсанак'уа, зақагыны ихүшә
дүні изықало, арыщара иакүшәз ауағы, еиқарак,
уни ажәа гурқуандагахонт, агуцәкъя итхәаазар, наша-
ла итәйзар. Үгу итажызы ахъантара абжатцәкъя лам-
ханы иуахаз ажәа иаманы иаңашәа угу набо үқалонт,
уласхонт. Ажәа — иуцәагозен, уни уара узы, акғының-
саудам, изахауда изы... Аха адунеи ағы зақағы уаа абри
ажәагы ахәара риәмуадағузен. Җабыргыла, ғыуулы
рэзы уни уадағзам, ицәажәонт, аха изхуартоузен, урт ра-
жәа зегы азыргубзығ'умен, изненуам зегы ргу ағын-
за. Гурғала итәу, ауаа ргу рзырғууом, ргурғакуа
рзымчыдаттуам. Ашэткуа зыштууама азынтан амырхуа-
ғасы?

Ус акумызд дышқаз уағрала эгу тәйз абри апап

кына. Дыжәбандаз дышқалаз нара, аңхәйс *апәүи*даналага! Ҳәашь амамкуя дышрыщхаишъяз *ираку*—*и*—*и* хүбаалон, урт ирхөн: «Ишъбаури сан! Сылда-*бата* дахゼикурхоны дықазар, сдақуа азғықканы абыржәтәкъя сшыа исыржәуан». Абри иенпъш икоу ауафы на-жәакуа угурға абжа аарымнах'еңт, улаңырзкуа дыр-бонт, бирғын чаврала иурыцқазшаа.

Апап абри аңхәйс иленихәаз, сара ишәенцасхәент, ишсылшоз енпъш енкуршәаны. Уи најәакуа митәйк на-лаканы ҳәа икамызт, аха, ихашәттару, убарт рыштыахъ аңхәйс лгурғакуа зегы абри ауада аты ишаанхаз. Уи илызыцырыцт гүбрек, дагыцент лгу каршәны, дтынчза. Ахъта нарканданы афара нағу ашт амра ақынта үбри ақара аңхарра амоур қалап, агуақоа змоу ауа-фы ажза куанда зақа игу ар҆хо ақара. Аңхарроу? О-о! Уи даара ақыр иаңсоуп. Аңхарра абоурала ауп ад-тыл аты зегы злаштуа; аңхарроуп аңстазаара ахы зырцысуа. Аха ажза закузен! Абри апап ажәакуа рхәара маңара ағғыз даанғылазомызт. Аңыхутәэн, са-ра енлискаант. — нара ихатагы дышнанамгаз, — шыку-сыки бжаки инықуигон әхы наамыхуо зиарта илаз ха-цаки уи ипъхәиси.

Абар уи дзакуз — анцәа игуарпұханы инишаз уағын! Апап абыржәтәкъя исенхәент иқынара атэм, анциа убас игуаңхент, сара, ауаа рыпстазаараты изыргумам-туа енлискаауда скаларц, үбри алагы исылшо ала срыц-храаларц. Үазхүшыргы, уи уамашәа нубашаз ақун! Тәбыргылатәкъя абри аңхәйс рыхха нааны лгуақракуа зегы нара ихатәйк енпъш ихәтәи нааганы дылзызыр-ғит, лгу лказырштыз ажәакуа леніхәент, абри сара сылалатәкъя избент. Утахызарты — ихатца, утахызар — ихоумтсан, сара иуасқаит аиаша. Ари ұлашытәйн. Даеа зынгы үбри енпъш ұлашытәйк ғантент, абас атың хан-надгыла:

«Иузынкылом уара аңсра,
Ус мәа палагы хра мәалагы,
Уи енпъшнатеует ауаа зегы
Абубуагы ухәа акуадагы,
Урт зегы шиенуа адғыл атса
Цыарак инанагоит ажәгы өғагы,

Хызыда апъстазаара аиха иенізуп,
Хызыла-пышала апъсра уеизгыбы».

ОМДБЕЛ
ХЭА-БИЛ

Иаалыркыны ауалица ахынштәи бъалпал жуаки, ҳәхәбжыкуаки аағит. Сара ұыхъа ишәасқаахъан хара Курал аханаигуаны ҳыныхоз, апап иғнғыны шаңғыларымкуа иштылаз. Апап иаразнак дааилашәент, ипүштәгы лейхаңдан дәңышқараңа дәләнт. Ашырхә аша аамыңдааны дындаңылқыент. Сырысны снаиштәлент сарғы, Хұлбыхан, Хучыны дугыны ишзахуоз иеның Курахын рхы рханы.

— Изакузең, сашыңда? Иқалазең уақа? — дыхәндәент ишимчыз апап.

— Ауаң азы дашыуент! — иһәент азым.

Абри шаанаңаң сиңшылдакъя апап уақын деңгект. Уи дығуамызт, дұрыны акун дыңщоз, дышинашәз ихы мшатадзакуа хланты анаара дылтаңалт, ихау апъша ен-ланажәжәон. Сарғының даңызахуоз сиғуа сиңштан. Курал ахыку ағы ажәлар тутууа икүйжын, ираңаң ахәса, рыбжы уағы дықунаргыломызт. Ахәсакуа угу ирыңда-наштарын, убасқак игүтшылағаха иңзыңызуан. Апап даант, апап! Аңаңа иңышшоуп, хымпъада, шыңа ақырснан ипъсы таақурылом!» Иқалап, урт рхашыңа злақас ала, уажәы адагы ари апап иенқуирхахъасттың итаақурылоз.

Апап акымзаракгы имәент, уи моу илахь еңдыхынтым дрыхуамышит. Илаңш ақумгаңакуа Курал дыхыншылон. Уи уихуатшыр угу наанагарын, абри ауаң ипъстазаараңы гүйртас ҳәз имаз зегын абрака илтахуша ацарапа иаңуп ҳаа. Уақа иқантарыз анизымдыр, даантақыан иеептамырхакуан, иматдаакуа аанишынны абақхаса сывараңы иикаижит. Уи убасқак дыңшакны иеанеңлих'узғы илакуа аанхмырсыңызакуа Курал дыхыншылон. Сара спаихуальшызар, ауашыятә: дыңшыза ипъсы ихаңаны дықан, уи ажәа затәйк ауп әхәара дахъ-зазас: — азы дашыуент ауаңы, ҳөйзә ауаңы, азғыны дахзенкүмүрхону? Нас, илахь иңымшы аанцьшын, аншәа ихъз ҳәнаны азы иелалаижит. Убрин инаиштарххны аттахәа рытеналарыжыт даеа быйжығын — зегын ғара-дең: иқалап апап иқантаз иаңышызар.

Азнык азы, десымбазо днасымптыцаба дцент нара. Сгу аатрысит. «Ишъазурыз? Издыруада фарғырб дцяла-курылазар?» — сыхэхэйт сара. «Хы, ус ~~жакуй~~ бузда шкъа дузымдыруазаап уи! — ихэйт игылакуаз руазэмк, ибла аанхмырсыбызакуа азы дтацьшуа. — Баша ишъью хэа ишьтоу цүвшюма, уи амцагты дацэшэм, азгы дацэшэм. Исхэр хоумтэозар, уьши нахьхи дахьхуп-тэрааз убап! — уи дгурьяатэа, инапы неирыххент нахьхи, цыара, зцэаара ибоз азэ нахь.

Снацьшызар, абар арап, — ныхэзгэхъяз рыгымхаант итынхацаагты наргы, — инапкуа ави-виҳза икъю цъхъа-ка ацара даёын аёба енъш азы еимгүссео. Митэйк ицэмыхарамкуа наанигуара, дмадабь-мадашээ, азы дала-жын зымч зинээз, аусуф рыцха, аштахь излеилкаахаз ала уи дзаагафызаарыц. Уи зны, хыхь дханагалон, нас-дцаакурылах'уан.

— Умшэн! — икуурытуан ауаа, — даеа цытрак ухы узахуозар уаху, азы уеоумтан, ирласны духьзорит усикур-хаф!

Арап, азы аилаегеара дакупю, апсыз енъш дзыса-ны дагултэраа длеинеент, азы нашьвуа ауафы дицхраарц. Ахыку икугылоу ауаа жэпа аки-сихаа икуурытра наөүп игу дырбууарц. Аи, уара узшаз ахьз-атъша игым-хаант! Аринахысгы амч ду унталаант анцэа! Е... таи, таи, та... Ашхуа енъшцэкъя, ауп дышыссауа! Абри иоуп зан лцьабая змырзыз, абри иоуп зан лгухэгъя-хш-зхаатцэкъяз! — акихэа, ибжы аарылтэраант агууль си-лагылаз ракхтэ азэы.

— Аи лгухэгъяхш зегы ирхааент, аха уи акум аус злоу, аус злоу; ауафра иланы даазозар ауп, — акуүнтит дасаазэгы.

Амала, арап ауаа сдырехуандазхэа дыкэзамыэт, ург дагырызырыфзомыэт. Иара дзышьтаз, арыцхара иаку-шээз ауафы иенкурхара акун, убрин акун имцатъшха игу итэггы, уи, иара ишихээз анцш, харт хахьтэ дар-банзаалакгы игу амца анарк'еент. Иара дазаатхачо-даштазааын, ауаа абзиара рэура, рыцхыраара, нас, изидахыз арехуара, агукатага ажэакуа изхээара, ург ихы ахьгы наанигомыэт. Дазхуущан, цыара бзиарак ака-

парта абасуришь ҳра, абар, дакүшәент уи енъш аам-
та, ихы мишатакуагы неазикит игүтыха анағзара

Угуәкракуа убас кысада уеңбакуакуаразә ^{Пұралай} таант, апап абри аусуғ итуәкра дшалигас енъш! Азы
нашыуз ауағы днаганы ақуара днықурцент, аха ихы
издирәмомызд, ғашытәйн апап ари аамта азы иқаңцоз;
длаирхон-дәаирхон, дгъекы-гъекъуа дихагылан, издир-
уамызд изнурыз, нашыа гуакъак иенъш дизгуәк'уан.
Инүлакгы инхәлакгы, агуәк иңсү тенгалент. Аха на-
ра апап ихатагы ащыраара итахын. Унанхуағышыр,
угу даарыщданашьарын. Әсафратагалара аамтазы ауп
ары анықалаз. Дарыхъташын ақуараҳә деңдасуан,
дхиатәааза дәталент, ихаңышкуа изеихак'уамызд.

— Глаха! — ибжы наикүиргент азәй, — анцәа дсы-
маны сүхәнди абри арыцхада днумыжырц, дга уғы-
ка уаха.

— Иухәлакъ азы сыйлоуп, уиәкара ахәара-чара
затахызуен, — иатенкит еғылты.— Уара, ари ауағ ухы
икуущарц акғы уғымхентеи, сара адәм дықусыжырхәа
умшәан! Аръараңәа, шәаи арахъ, шәсүшхраа!

Адрүхәа наанкушент, ақуараңы иштәз аусуғы,
дааштырхын рнапы дықутаны рөйфархент. Апапгы
дара днарыштылент.

— Уара, ухаткы, ағнықа ушар нача иенъуп! —
сәхент сара, — уааңсент, умбои ушықың-қыңуа.

— Уи макъана аналы итахыуп, — сатенкит апап.

— Иага ус ақузаргы, уара ухтый ухамштыр ауми,
мшәан! — сағын сара.

— Сара сырхаштуам уака, — ихәент апап, ииапы
ажәсан ахъ инаирхан, днахъыртыңгы дәмент.

Уи, иенкуирхаз аусуғы дипырымтит, ипъстазаара
шыта ишишәртамыз иенликаанза.

Апап деңкуирхент азы нашыуз аусуғы, аха нара
апап ихаты ихы наикүицарц акы аанғымхент. Уи бүбула
дичмазағхент, уимоу дыпсырц акы аанғымхент.
Анцаа ииис, даеаззызар ихәэр шықалоз абас: «наңсоу-
ма азәй изы ухы атархара? Сара скала сыйказар ае-
кын! Илыпсыхуаз сара акы сыйхыр сан, илыщраауа-
даз лара, илымада?

Иан агуа юцгъа лгу нырханы налхөн: — смыкун¹
Уйсы зутиуаз иарбану? Цабыргыуп, уара уакумтар азък
дашьуан. Аха илоухэрарыз уара, уан атакс² янарца шиз-
нейбабалак?

— Сылтыларын сара сан уақа, сгу аартны, избан³
акузар, лара лгүхээыхш акумзи сара арыщара иаку-
шээз ауаа срынхраартэ енпш агуамч ду сыйтаз, — ила-
тенкит арап иан.

— Сара усазтааразуаз! Уара азээ затцым уоуп сара
гүбүртас исымазоу. Уара уда адунен ачы уафы дсымам.
Уара уи зынзагы гурфас икаумтазент, сагымугулам-
шэент сара, ма срынхашумшент, нусымдырзоз азээ иен-
курхаразы ухы тоурхахьан, мач затцым ауп нааутхаз....

— Анцээ сихьчент, мшээн акгы смыхьзент бымбои!

— Акгы шъюумыхьи? Х-мш түеит уан гурвала-
дтэуйжытэн! — х-мш айцээ реинпш уеңцыхны укун, са-
ра сухатээны ацэмыуара саёни. Ишбазуаз сара хгуаша-
анцээ срынханишьар?

— Сан, имацума мшээн адунен ачы ауаа! Дарбан-
заалак ауаф бзина Ѣара бзинур ауан.

— Уи, уи! — арап иан афыр-фырхээ лылахъ-лы-
цымыши аалъшьент. — Уи замта ачынза анцээ снеимы-
штыроуп сара! Сылашара спа, истахыуп, унапала су-
жырц сара.

Дычмазафны даныштыг, чанак, анцээ сатсемтцаант,
саргы абас иасхрент: — изатахыз абри енпш асырхатара!
Ма уан дрынхашуандаз, уара ухы уцахымзаргын.
Мшээн гунаха дүззами, ан атакуажэ рынха лхала лаа-
ныжыра тынха длыназамкуя, адунен дүззэ ачы?

— Уи акузам игунахау, сашья. Игунахароу убри ауп,
уан нудылбалаз льзьбаакуа, лыхтыскуа лтшэада иаан-
хар ауп, — сатенкит ачымазаа сөргүхээ ибжы ткаауз. —
Уааскыны утэеи сара сёмы. Уи аены сан лээ акынзар-
акгы ахэара сыхутамыт: избан акузар, дбыргыуп лара,
икалон лгу иаанагар спа бзина симбозаап хээ. Аи лгу —
амшын енпш щда змам бзинбароуп. Иаххэап, ан лыхша-
ра айсрэ даанаёу, айсцэхэх быгыс ибтозар бхучы ильса-
ф-мыш дахыцьонт хээ лоухэрар дэнгүрүзаны дакушаат-
хонт. Лыхшара лара лзы абри афыза дакушаатхар гур-
фас икалцонт. Сара, мшээн, сгазоума, — сымч сакумгуб⁴—

уазар ус қастомызт, сеаласыжыуазма азы аңқурхара! Аңцэа иситет сара амч, дрыщашызазар акухап уи ауа, иттаххазар акухап, гунахала итэу снапала деакухахары, убри ауаф. Издыруада стаханы скалазаргы изіңгъяз, ихуартаз аус ақатшара акумзи сзыхъоз? Зегын ақы ауп, знымзар зны умғысыр қалазом, нахъя умғысыргы, уатсы упъсунт, — нас иенбъзами анцэа ихъзала уңыс утири, мамзаргы... ауафтызыса иңсы анкүрхаразы. (Абринагъаанидент, апап ихы-иңсі ләзықаңшыаант). Адунен яғы үқанаты нұзықатаз абзиара ауп инхауа... Иара убри акузоуп нарцэйка ашэ узаазыртуаны иқаזוугы. Сыхаара, — «Иенбъуп бзиара қатарапла ухъз-үпъша ургалар, апқул итатсаны иутәххлар атқыс». Иага умхән, ахъз-аңша, — ауағы изы гүкацага дууп. Уи адагы, иара нузарлашонт ғынанат. Цъаһаным арқаонт, ахшара рзы енпъш анацэа рэгы. Сара сан, уртқуа ләсилкааум, убри азын ауп иагъызласымхраз.

— Ииашоуп уи, шәниашоуп шәара, аха...

— Иарбан «аха» хәа шәзыңшү?

— Мамзар, сыхаара...

— Сара иеніліскааусит, уара иухәарц иутахыу, — даасқындеңт иара. — Уара утәала, абзиракуа қазто ауаа иззықарцо ахъз-аңша хаундахә мацара ауп. Ус анакуха урт абзиара қатданы ахъз-аңша нахтныртоит. Уи, — гумхароуп, хәарас нахахыузен, аха ҳара усс издамоузен? Иртилаант ртахызаргы! Иагагы бзиара узықатсоңдаз ишмызрыз, уи ахъз-аңша аңзыззом, иара ахала иагъшааусит, аиаша згу итам ауаа, урт анцэа дрыкүзбалааант! Әирбашыгас даагап, акуатана аңшызгаз ауағы, издыруада, уи ауаа рзы бзирак қастаңдаз хәа акумкуа иара ихаы даңызтгы, иқалап, ажәлар ирыхуаша азы акумкуа, ахъз-аңша зғандаз хәа акуэтгы акуатана анбытара дазыхат-хатцо дәзғыз, — зегын ақы акузами уи ҳара хзы? Иңсата бзиахаант, анцэа сихаонт! Иқалап, уи дышчыназ мацара уаха наанисентамхәзакуа днасвар. Аха адунен икүнхө ажәлар реиҳарағык зегынча өңдеп рыймхө иқантцент. Уи ихъз рхаштхъент, аха иқатцамта заңымхен, убри ауп аусты злуу, уи адунен ықанаты наанхараны икоуп. Уажәы, мшән, уаом дазтаазом: иитахыз убри ауаф, имч зегын еңзыркууаны дэзыштазз иқантцарц, рыха уи игуабзиара зегы зкуи-

таз нарбан ус бзинахузинш хэа. Уи адунен дындуулт дышгуак-цээл'уаз, аха инижьит ауаа ирзенбүрээ, аки

— Сара схахгы, сгуахгы икамызт абри енгийн азхушра, амала истахын...

— Ус анакуха, — фалхъя даасцыфлахт нара, — сара иуасхраз акгы ухахы имааниент, ус ами?

— Изхэада схахы имааниент хээ? — даантысьент саргы. — Сара схала иссыхуунрызу абарт? Амала, сара исхээрц истахыз убри акуи: нацсоума азэй иенкурхаразы уан дтоурхар, дрыщами уан, нацсоума абри ала агунахара ду экэтцара.. Уара уүстазаара, уан лзы баша түстазаарадам, — убри ауп, лара гүүртас илымазоугы!..

— Хара ханытазаара, сашья, ханацэи хабацэи машара ракуудам изызкыу, ун азкыуп адунен зеты. Зегын рапхъя иргиланы иазк'уп адунен, нас хани ҳаби. Амра ангыло анатэакуа өүцэаауа налагонт... Итугуалашэауу, Автандил Ростеван изығыз?

«Ауафы иенкурхаразы..
Алъситира сыйдискийонт
Ашэак иенгьшны сгурьзатца».

Ажээ сиркуоуп арт, ауафы адунен зеты итугуакьюу аки енгьш итхъязозар. Абригы цэгъям, ибзианы ихаоуп, — итугуалашэауу?

«Хында апъстазаара анха иенгьуп,
Хынзла-гъшала апъсра уенизгы.»

— Итугуалашэонт, нағынлыскаауент, уара абарткуа рыйбаху узлацэажэо. Аха иудыруандаз, зака истахы уара уенгьш саргы «хында-гъшада» ажазаара!

Алап ахучкуа реиньшцэй дылтыкашьзант. Уи уамашэа ицэймүн ичаёы дандырхууз.

— Иенгьуп, сара усыламкысыр уара, — ихеент нахаз цыашыауа, аха дыышэйрччо, — уара мишэн цкыа сүздүрзомеи, сара сзаку уафу.

— Анцээ дукуныхэаант уара! — схэент сазыткьашэ сара, Ихалан, уара уенилкааразы исымоу яхшиф сзымхозар, аха сара, анцээ ицшьоуп, слашым, избонт икоуцакую зеты. Хымзүыла апъстазаара!..

— Макъана, исымамзарғы хымзбыла аўстазара сыхаара, иқалон ус ақалара алшарғы. Уәлжұйылдарда қурылонт анцә нишаз ауағы, уи динла дуашыруғынан да үара унапқуа угудыңсаланы угыланы уихуатшусеит. Ари шыбзоу წုразами? Ишаһәзен, нас шәара анцә, — уан лакуз ма уара уакуз? Атак шәенхәзар қамлои абас: шөршханбашылары азы ишәстыз агу абақоу, изшырхышаашазен уи? Изышәзәахызын, арыщдара нақушәз шәнцхрааразы ишәстыз шәымчи шәйлшарен? Ауағы хара уаниңғыла сашыа идыр, алтынха ҳауша, жанцә ду Христосгы хара ушиңғылаз. Исус дхакузбо нахиртоит хара: сара сзышон, шәара исшемыржант азы; сара сымлагон, шәара крысәшәымтент; сара сый-хәйкәнтазза сықан, шәара шәымсмыхрайт абри ағты; сара исымамыт царта, исыгын-исыбзан, шәара сшәйдешәимкелент убасканғы. Иқалонт сара исашаһәзар: о, анцә ду, набыкуу уара уахъабаз, ма ҳагъахууымхраз нахгуалашәом уи афыза, ускан сара атак шәйстонт абас: агуакра эманды шәйзымхираахъаз зегы сара сакун». Абас ауп, сашы! Азэй зегы рзы, зегы азэй изы — абар, аўстазаара амә, абар агуарызарахъ укылызго ацха, абар, үланат агуаша ацаңхал..

Абасала, уи исзаанриттит аўстазара агуаша, аха сразы ғенжъеит, уи амфала ацара сакунтнамтәйт. Абаху бғаны исыкүхан сажит, нумбои ҳауа эмам амца еңғыш сиенхулацәаз!..

«Нак, стәаны Автандилли Шермадин иматпүшәси ртоурых сағъхыон, урт ренәзызара ақазааша уамашәа ибаны сшаңхууцуа, сгу ссанзамкуа сиыңыцәаит:

— Ахъз-аپъшы игымхаант, абри енпүш зәйз! Абар, ишатахыу атәцәен ахдәен рензықазааша.

— Иугуаңхама нас? — дәзаант арап.

— Гуамъхашыас исымаз?

— Уиашоуп уара, — иатенкит нара илахъ енкушьшы. — Уи, абааңсы ацкыс иенбүуп уенизгы.

Нак даахъахыны, харада акы дазғышуа илакуа кыдхаланы ахуцра далагент. Акыраамтаза өнтуамыт, аштыхъ — илахъ енкушьшы өзаантит джунд-кундуа!

— Абри, зхы иакунту аўстазаара иузаадкылома?

Сара ускан исзейлымкаант, уи ихәарц ишахыз. Апап наалымръаны даахэйн ибла аанхмырысызакудаңсайда тъшуа далагент, аштых ақыр даахуын дөрдтән! Шооз

— Ихәа уара, нарабан хышыңбоу иреңүү: Инапыршыңлоу акуу, иңакны наазоу акуу, мамзаргы, уағы инапы экымсыц акуу?

— Ҳәарас ишахыузен, ауағы инапы экымсыц ауп.

— Избан? Миәзи инапыршыңлоу, наха патула наа замзи, атра еихых-ентых ишартсаны!

— Нарбан, уи патурас налоу? Зин, ишырны имәрци азы амтәйжәфакуа өархәалап, зин, атыхуа өархәалап еимбәја имжаларц азы, алакуа ракузар, урт есымша иңаҳәоуп ақгы амбаларц азы.

— Убас аума зетгэгы иширзыруа?

— Нас ишъя. Ирхәонт, убас резумур ашәарыцара низаршыңлом хәа. Уи адагы, атәңзе ашаашә латданы ашьапы надәархәалонт; абналара атаххаргы ашаашәа нааннакылонт, наштуум ишъаһауп азы.

— Ашаашәала изыршыахауа здыруеит, аха атәңзе захарто сыйзыруам.

— Аккаҳәа атәңзе абжы гонт азы агу арсырьуам, насты маңала ишырны имәрци нақушакыр, атәңзе абжы ала ирдүруеит.

— Иқалап, ус акузаргы. Аха ус нага иқазаргы, сара сгуанала, нара тәфантәңкә ашыжәхәа наныңырча амтәйжәфакуа рыштыбыжы енха идухонт атәңзе ашьтыбыжы аткыс, нахагы уағы игу нахуонт.

— Ҳәарас ишахыузен! Иаха уағы игу нахуонт!

— Саргы убас сгу наанагонт, сыхаара Габриел. Уажашыңта исахәа, изматрахузен абри ахьшыңба?

— Аиңзәа срынхааша! Уаззаауеит низымдырзошәа. Ахьшыңба ачакуа ак'үеит, убри алагы ашәарыцаа ргу дырәхонт.

— Насты?

— Насты нарбан? Ачакуа, рартмаң илтатсаны аочыңка ихынхәеит.

— Ахьшыңба ақгы арымтәзон?

— Ахьшыңба нартоит ахыхшыңкуа.

— Иауусирыңха! Баша ирхөм, аңымахъя айма атыхуагы имоунт хәэ. Нас, ахьшыңба агу ишүйн бүркүл.

— Аңцаа идырп! Уимоу, ғылғык ашээрыйдайж тирийнээ шыңбакуа рыхарагы рөартазом, — азхара ыфандык ачакуа иренфазом хәэ ишэонт; дааа ғылғык — зында амла надыргонт, ианааргугалашээ зны ауп краинрөарто.

— Абас маңара аума, зегъала адэс ишиккуу, илцэтильпүсси ищаанза?

— Мап, иазычхауазар тафратагаланза ауп ус ианыккоу, тафратагалан иоурыйжүеңт зында, ахы иакунитыртэүент.

— Ус иакуха, зегъы өхөарак-өхөарак рымоуп?

— Нас, ишпүа, уаха қалашьас иамоузей! Ачакуа ыканаты ахьшыңбакуа дыршэарыцоит, урт аныккам дара рэгъы түшшюроуп.

— Уара излоухэо ала, ачакуа аантсаанза ахьшыңбакуаты хакунитра роуам, ус аума?

— Лай, — еңтасхәент саағышшырччан, — ачакуа аантсаанза.

— Сгу иааниагонт, ачакуа ыкуцны ицоит ахэстакуа реси ахытцэахырта анырмоулак хәэ, — аңыкүреи таргалонт, ача дырхүеңт, ахуз рыбционт, ажаакала, ауаа түхзашала илартаз аишэлакъ итаргалонт.

— Лай, тафратагалан ачакуа рщыхуа түцөонт. Ашэарыцааңгы рыхьшыңбакуа аурыйжүеңт.

— Игуазырхагоуп тафратагалара аамта, ускан итэйиңхе икоуп зегъы! Махуңа зманы иказ анхадаа зегъы рхы ргуаңны аус руит, иларцент, ииздрыхит аеафара, тафратагалара иааи итаргалент. Аонкуа, амзырхакуа, ианырракуа ухээ аңцаа иримпүхьеиршээз зегъы дыртцуун тафрала. Абри аамтазы, ачаракуа рурагы иналагонт, ахэсажучкуа арцарцэа рыхцтазааракуа сипартцоит, ахьшыңбагы — ахьшыңбатцэкъагы... иаамта сируп, ари аамта! Икоуп зека утакху ача, асы, агурбъарааччара. Хүчгы дуты тэүп, игурбъоит, ишэахэоит, иаамта сируп ари аамта. Мзакуак рыхьтакъ иаакылсх'еңт, илаша-лашо икуандашьшыраа аацынира ссир. О, аңцаа ду! Өзөхъя иаанигуахент тафратагалара, урышхраа, түхзашала иханденни аеафра аазрыхыз, атагалараң!

Апап ихтәажәара сроуцәент, аха сүхәонул ашумынаның уи баша барбаррак сиňш иудумкыларыц. Уи наадхәалоуп, сыйытазаара аçы бзинара маçк избазазгым. Ицэгъя-иб-зна, — убри ибзоурала ауп ҆ытк еилыскаауа сызлакъ-лајаз. Иара азәзатцык иоуп, ицәымзаркыраны, сыйытазаара тәстен сымса енкуацәа инакуцхазаз, — мцила итәу ари адунен уаça губбән зласнато хәа акгым сымам. Убри азы ауп, абри апап избаху есымша ахәара бзина изызбо. Дансгуалашзалак сгу ұышхонт, гурфа змазам енпш схы збо скалоит. Қаңқхъя ихасцо салагонт, адунен аçы ишмачым анцәа иишаз ауаа гуразкүа, гуъракты сыйыртцуент, макъана адунени сарен зыңдак хшенилымгац, нареи сарен ҳандызхәало арахуц шыымтицац азы. Анцәа дрыкуныхәаант ауаа иреній!..

Абри ауаф итәы ирацәазаны исхәент, аха ихашета, дызлаказ зегы шыңызара ишаны хұтакгым шысзымхәаз: уи иказшыен ипътазаарен ртәы — мшынхатоуп. Сара арыцхә, салагахит амшын мхатдола итыстарыц! Абасала, ентаххәз'үент, шәгу ишанимгаант ари баша барбарроуп хәа! Сажәабжъ ала угу ҆ыстықазар, — сүхәонт, анцәа дсыманы, усыкумызбарыц!

Ху-шыкуса нақылак лтакукуа ицент ҳара ақалакъ аçы ҳаанижтыен, Ағышыкуса ҳанынарталоз аамтазы, адырра ҳаунт Дағико иаб ах атахмада дышыпсыз. Дағико ускан ихындуан зекә-фажәа шыкуса. Алъяза иаб ипъсра даара ихы нақутданы дықан, дгурфон, ианихатцәкъя дағынхатцәуент хәа сыкоуп. Денбахент уигыы сара сенпш, амала, сара сенпш ирласынгым ихпесаант игур-факуа. Ахуцра иеадмырхалацәакуа ағымрхәа иеашибитан аекуа изаартириц ағынъка адырра қантент. Избент на-заза акыта рахъ дцарыц. Ишәнхит нара, аурыс матәа, ишәнцент ақыртуа матәа, иеанипъсах зыңза даса ҆ышрак заихуент. Убла аандхалартә, ипъшзаз чиунан нара.

Ху-мш, ф-мш рақара аатхъаны ҳатекуагыны рыманы наант. Адырғасны ашыжъ амба ҳакулон. Ахулцазы, сара илыкуршены апап иңи саант, бзинала хәа насхәарыц.

Ағыны ашә аартны ағналахацәкъагы самразакуа, сханиша шаанбаз сиňш — уа, бзинала уаабент Габриел! —

иҳаан, даасенгурбъент, — икоузен жәабжың ұңысы, сокайра с-Габриел?

— Хах атахмада уцэгъа-мыцэгъакуа ийншілдікке үбри ауп ұңысы икоу, — сәхсент сара, — Дағико ағынын-тән аекуа дрыпхъаны наангент, уаңы ашыжымдан ам-ға ҳақулонт, ҳәйтті ағынка.

— Ишъя? Дағико аңара дақуцуама?

— Ааи, дақуцуент.

Абрин ажәабжы нақаз даара игу налсит апап. Инарда дынтызын алеи-Феира далағент, игу ғылжөжө. Үйтрак ашытахы ұзаңтит:

— «Азыша наргумтца, зхы этәу аудағы, азы ипъы шахыххую, иршәни икейкъома нақ»... Ұамашәа избонит, абрин артызба снапаңы дааганы дахысзыдымылаз! Ағыны дқаларушы нара уажәй?

— Ааи, ағыны дыкоуп.

Апап наразнак иеаиленхәзән дыщакны Дағико нахь иғығенхент. Саргы снаиштылент. Дағико нахь даниғналоз сара сиенігент, ихала иоуп иғналаз.

Апап, ақыраамта Дағико диацәражәон. Данәйлің сиендейхылан даанкыланы снаэттаант.

— Акымзаралғыны сымыреент, — ихәент илахь си-кушышы апап. Хаңышәала икоу уағымкуа дықам. Ихәз акы даахымпейт. Аңәа изеңіңтәаант.

Ашыжымтан адәйкүларазы аеенқүршәара ҳалагент, иркуадырит аекуагы, амә ғанныкуғылатсақъа сыйны апап иңі қаант, амә алтызға шәуваант хәа джакуны-хәарцы.

— Удаңқулама, удаңқулент акуу, Габриел?! — ихәент игүи илаңырзі еилатсао апап.

— Сдаңқулент аа! Ишъазури нас, сабақари уаха? — снаэттаант сара, «умцан, үаанғыл сара сөң», ихәар иқаларын саңғыларгы.

— Уцар акухент! Ишъоуури. Ахакунтра змам уағуп уара, нұмчузен.

«Ысымтит сара. Диасыдғылан ұйарсахъаны сааи-штейт, нагъәаантит:

— Бзиала, с-Габриел! Ууағ нашаз есемша, анакум қоумтән наанқуззалақты, убасқан ауп ауағыттыңса имфа наша уананыло. Иухоумырштын бәзантық: абзиара қастандаз хәа згу итам ауағы, ихы дшабоу. Бзиала!

БЛГЖПИШОЗ

Саангуудирбүуалент, абык иенпүш; хаангуудибакәзәләнүү худибакылан ҳанъыртит. Ех, заңа ишкөнүүсүн айстазаара аеакуршәэара!

Абри аштахь, ф-мш аатхъаны ҳынта ҳазаангүахо ҳалагент. Амра макъаназы зыңзак итамшәацыэт, ихуажжаза нааңшүүн. Ақытарах ҳаһынхара ускак сагъенгүрүүцаомызт, избан акузар, уаға уағы дсымазамызт. Абар, игүкащагаха, ираззә наасеасит апъша қуанды, сгу лтгуревъаант! Сөаңхъя нааңцээртит абиакуа, ашхакуа архакуа, ахәйстакуа арт сизлаштышыз зегыс сгу тлыштааант. Аха уи аминут азы, сгурбъозу сгурбъозу атэс ахәара цэгъюп. Шәшүүрак иеннүү сгу илтатәазшәа акун ихъантаза ишикәз; сгурбакуен сгурбъаракуен еилазытышша избон. Сгу енсуан тынч имыщакзакуа. Исызгуамтазакуа скала ацәажәара салагазаап, исхөон, наасыкуршаны сизлаштууз аблакыгакуа зегыс ртэс, аха акыр шыкүсакуа раахыс исхаштхъяз, исымбациз. Ускан азы дсаңзажәэр стажзамызт, скала ақазаара акун исҳахыз.

Сара араңа тәймууафык иенпүш схы збон, исымамызт хытакырта, дсымамызт тынха, сгу нахуартай ари атыла исзыннажызы ҳәа акты ыкамызт; аха наға ус акузаргы, апъсадгыл — кыр эпазк'уа акы аун! Ун ус шаккуу изеилкаауам, зыпъсадгыл ныжыны апара зкумшәац ауағы, Мшәан, абыржәи ишүүмтәси, адунени сарен ҳазлемимадаң ацха, нахъя ма уатэс бзиала ҳәа хинеңшүрүшт ишарен сарен, аха сара уи разк дус исынхъязон, сыпъсадгыл аты шынъуса злүруазар. О, сара агуакцәгъя сабаанаген, сагъзлаазен, сагъабаптусен!

Ханаан адыреенүүцәкъя, Датико дсыпъхъян абас сенхәсент:

— С-Габриел, уара уенпүш адунен аты исзаангуюу уағы дсымам. Афны-агуара, ашта, араху кыр сымазар зегыс уара унапы ианысцоит. Аицәа имчала, зегыс хамоуп заңа ҳтахыу. Усынхраа, угу ишатахымугты указ.

Абас ааихәэн, шәцтәи бзиакгы наситет. Абри ашэттәтэи иситаз убас иснаалон, уимоу, ах иңиен сарен ханөдүраара цэгъяхон ианшәысталакь.

Исындыкылент сара Датико имазара, убас ибниини нападкылара азызуан, анцәа иңшынан хүшк надамхаргы тъхаста ануамызт. Амала, ихәтәүп, аматцууңаа рөнүтүкә ишмаңғымыз, сах гүк ала сахызыкъаз азы сыйцэымыз,

умоу, урт фонутқа цьюукгы сырбаны наанхомызт. Аха аңза даҳатуп, сара азэгъы цэгъара шырзымыздык. Шыкуса рыла, сара исылшент, уака аяигуа-ситугашинчесүйдэ амал ду эмаз атомешьчикцэа дыруазэкин Датико ина-рыларгылара. Аиаша хәозар, нара Датикогы наанку-заалак сту сеймыргацыт, ишиңгахыз сыйкан. Уи иекли-кауан, имазара зегъы ендкыланы изкыз сара шасакуз, убри азындан акун тынхак иенпүштөкъя дзысықаз нар-гы, сту нирхомызт.

Датико зегъы рылагы ұыштыратшээ ибниаз арғы-сын, дкымызт, игухутэй неигзон, дыгубылдын. Нара ику-лаца зегъы ирылшомызт ахысреи ахәакъарен рөы нац-лабра. Нара икарабахтэ-чы днакуттэны иеаныфенхал-лоз златыш идымхаларыз уағы дқаломызт шамахам-зар, ачандар еиңш деихышшәшэн, ихы-ихуда ахъен-хагылаз ұыштыратшээ ипшізан. Зегъы рөы дыбзиан, бзина дырбон, ихы зкуник'уз ицааниуан, аха иман уи гра бубуак, уи агра нара ускак ипшырхагамхәзент, сара за-ка испүрхагахаз ақара. Уи уамашээ бзина ибон ахса ришиштағышра,— абарткуа реиңш аускуа раан нара ихаштуан апатугы аламысты. Гүхәзбак бзина даан-бар, интахуу лылиршаанза длыңрытзомызт, ускан азэ-гы дишатомызт, зегъы ихы наңдеишион, азэгъы дизхуц-уамызт игүтакы неигзаанза. Сгу наанағоит, абри ауағ убасқан изаангуюзуу итынха иакузаргы, уағы дисигда-рымызт хәа — убасқак ихы ихаштуан. Аишацэа рыхас-хучкуа зэйрөм ахымзб диргахъян, нара убасты, уи ахымзб изацымщент аамстцэа ртығацзакуакгы. Нара абас дышқазгы, убри илаз абзиара ақара аңза ишәйленцалаант.

О, сыйыс еиңш бзина дсымбозар абри аръыс тьыша длыңрсх"уан, уи сара исылшон, ма ихы дамыхуо дқас-тарын ипсадгыл аёы илентказ ацэгъамыцэгъакуа рзы. Икалон сразжгы ускан зында төакала иқалар. Аха ишәзүрүзг Уамашээ бзина дыбзон абори аръыс бзинаху, — аан, дыбзиахуттөкъян уи зегъы рыла, абин, аг-ра затэй имаз акумзар. Схы сзыкумщент, мамзар, дышызар акун икунагоз, снапалатцэкъя ипъыс тысхыр акун, убарткуа реиңш ғантсанза. Хтэйла иржых-шент, ахымзб аиргент. Сара абыржэыгы уамашээ избоит убри агумха изықсан хы затэйк азэгъы нахын-

зымъшааз, дырыхзар акун уи аңааста икунагоз, айкур-
қыцтын адгыл уи аламысдажэ! «Уара ухара, булаа-
зеи нас уи иң?» хээ угу наанагаргы ڪالاي ڦوڻيئنڙڻ
акузбаратэ эцаара сутартгы уиашахоит уара. Сара уа-
машэа избон уи дызлаааз, сыпсы сөннатон, аха агууль-
ра сымамкуан аку, бэни дахызбааэоз азы сгу наму-
куан аку, ишакухалак нареи сарен мөакы ачы ханва-
хаанза ус саануан ичханы, абрака наргы дыслырым-
тийт, саргы амфа исымтент.

Хыта атыхуан аназарааы дынхон хара хномешь-
чик интээз Пепина хээ азэй. Уи штрала амал змаз иха-
фык дитъян. Иара, уамашэа нубартэ зказшь бзиаз уа-
фын, джинан, азэгья итахымыэт, убарткуа рзы дызлан-
хоз рёй ҳатыр икун, бзиагы дырбон.

Диман абри ауаф цхак, сыгунцаара зыкушэаша, —
уамашэа иенеартээз азэй лакун, денекаан, дназаа-
зан цьеирэн аиԥшцэкъя. Пепина ирхэ бзиа дибон иңсы
еиԥш. Пепина ааигуга ирхэмс дыԥсит, адунен аёы наан-
зынаааз ирхэ лоуп, уаха гүбырта имазамыэт. Пепина
иша ытцырх'уан ирхэ лхэаразы наауз ауаа, урт ирылан
амал змаз анхааээ р҃яацэагы мацымкуан, аха азэгы
динтомыэт, зегын рёй мал ик'уан. Уи изыгубууамыэт эда
димазамыз ирхэ затээ, ибырғын ббыыц лытира, игу
наанагон лыда изымчхарызшээ. Абри атхэизба убаскак
дыԥшзан, улыхуацшыр улааьш узлыкүгомыэт: лээ
циъаны длашэеккараза денкуацхон, лыцымшыкуагы
лыблакуагы неибенишни иенкуацзан, даун, денекаан.
Ахэсахуцкуа бзиакуа мацымкуа икан, уи ленеартээ-
шьеи цьеирэн еиԥш лыхуда еихагылашьеи дышшээрза
лсахъя сирин ирыщашищуаз. Уи уамашэа дыбзин.
срыцхара зыкушэаша.

Абар анцээ дахьсызьажыз сара, — зны сгу итазам-
куа, имашээрыхашэа сылааьш даатцашэент Пепина ирхэ.
Джаазбазтээкъя агурукъхэа амца насыжелент. Инасхы-
дит ашъхъкуагы.

Изатахымузи, убаскак амцху ахзара! Лара атхэиз-
ба лхатагы даанымхазаап лгу тынчны, Уажэшты сым-
матэахузен сара? — ухаткы сцент! Ускан исыцын, гуамч-
ла сыйбууан, адунен зегын сара истээзшээ сгу набон,
исхытуан шыккысай фажээ затээк, ажэакала, суафын.

Сынхуаны исходо цумышан, сухэонт сыкула-зыкулоу азын иштыхъ стыло сыйкамызт, цыралагысыңарынчы.

Ханбабент хара ачатааттартасты, лара үйнүүнчүү хыхъ надчапъалас абы асы. Цымбазаша сналафсит сара, лара дсыхуаъшын даапъышырччент. Аацын амра энрикугъалак ашэткүа шгулпүтуа енпүш, сгу асы аатыша збент. Игылт сымра, нарлашент сунин зегъы! Акыр шыкуса раахыс абас именсцызы, сгу анса налагент итыны ицома схаартсы. Ех, уара айстазаара гумбыл, наразнак ииакъаны ишо, уара абригы салхудоуттэаант!

Шыбыжы агу икун, сара акуацара ақынтен саауан. Амфа сахъаахатән, сыйышызар, атыхуахъшэа сылапъш налыкушент сымра шаша: лара дон атэаттартахъ, лаб иху лгон. Сгу лтыпсаант, уимоу, азынк азы аусура наңуцышшагы збент, слахат гъжын сыблакуагы лашыцарак аархахазшэа збент. Аха уи ақны саанымхент, абри сара ахата дузза саабырбырын аанды снадхалент. Икушонира уаха ихымтишант, сара схи снапағы аагара нахсыртызы аиха! Минуткы ахымтит.. ларгы сгуалтан ашьбаста ашэарыцаф данабалак ирханы иштрисуа енпүш, даатрысит, дагъаахъаент наразнак нак. Сыны сналышталент сара, лара дон ишлылшоз дыщакны, аха лжыт бжыс мыргацакуа, лајак леицэлхъчозшэа. Изулак, адам агутаны икүгылаз ара ду амтсан слыхъзент, дшаанымгылоз ангуаста, айеөшхэа сыйжыс налыкусыргент;

— Айхэзыба! Бзышшэазен абаскак, бзыроузен! Скуцымам сара, суафуп! Сарпысуп, уаха акгы. — Лара лыбжы сыйкулмыргент, дхъальшынгы дсыхуампышит. Сара эхаша хы збоз чкунамызт, схи пыруан зында, схачы сиша енлашит. Сынч ишсылшоз саъхвалика, обака шычаа аақастмент, лајхъагы сынкашент.

— Бмыфын, сыхаара, — схдан, сагъаалымтакырхусент. — Сыпътазаара бнапы иануп нахъарнахыс, исбуу ибтахыу!

Даасыхуаъшит убас лылахъ тыркуены, убас лыгерыцэльяны, уимоу, сара убаскак исциымыбхент, уаха икастцарыз сымдырэйт, схи ларкуны тақа ашытапъшра салагент.. аки нашымшэоз ауафы наалыръяны ашэазызара сыйцэйртит дгылаф дызмамыз абри айхэзыба

куңш ләәпъхъ! Изаку мчузен, амч бубуа змам аудыбы
знызына илалауа!

— Исыт амфа! — ләәсент лара, өүрхыкүмдәнәннөгөз
Сара дымоуп аб, патуты икүстцит.

— Аңца искурхыуп сара уи ағыза, — латаскит сара,
акғы ҳалтиуамзаап ҳәә сгу қаһаны. — Иакумыз акы сгу
иңаны акум бара бөы сзаанз, аңца дшаҳатуп уи азы.
Сгу бара бзы, убас икенкенуа ицкьюуп, снапкуа сгу-
дыңсаланы аныха ағапъхъ сгыланы скургы, истырхага-
хом. Истаҳыуп, мал сәзыбымк'уазар, сылъы бзыку-
гылоу адгыл икүсиршәйри. Ус бтахымзаргы, сгу бзы-
фбам, сылъырыңха итшэаанза гукала сыйбыкоуп, бың-
хызба бзиахууп бара, бысируп зыңда, ибыхьша сара исы-
хыаант, бызгаша сара сагаант! Соуштыхәа сабхәама нас
бара? Ибыстонт, амфа! Бца, мфа бзина бакушәаант! Аң-
ца дбыкуныхәаант, аразы бзиаху битаант, сара —
иситалаант агуякракуа, агурфакуа.

Абас захәаны сналыртцит. Лара дахъгылазгы дең-
тамцит, аха устыы зык даасыхуаңшит. Амала, ун
лыблакуа уажәи ирхыубааломызт агуаара, агунаамза-
ра. Сгу лытгурвяаант. Сразы сара сахь ихъаент. Өлд-
хъя сгу аасырбууан җаастит:

— Аңхызба! Изыбтаххазен бара сымғахыбъари?
Бзыщәаゼен, ахъаца ифоу абъың еңпш бкыцькыңуен-
те? Ажәсан кыдеңрни исыкудаант, сзыкутулоу адгыл
сыйтабгаант, бара бзын нахутам акы сгу итазар, ускан
Габриел илакуа җаант.

— Усмырт нак!.. — җаалтит лара, аха аиаша эхоз
исахья лымамызт.

— Мап, сымбъыртцуам макъана, бара бзыхәан сгу
шгуак'уа еилыбкаанза! Ахәхә газа еңпш бымшәа
зызан! Сгу бакушәеит, бзина бызбент, сыхаара. Мап
сәзыбымкын, бсыща, бызгонт Ҙхысыс, сымрфын Қур-
чаха. Систым-хы схыпъсаант, Габриел акала бгу бар-
гозар. Ианагъ быгушәы-мшәм схәалап, атыңх!..

Иага зундазгы уи наразнак атак сзылмырхәеит, аха
сара сыгүтыха ахәара сакумцит:

— Сылъы схыцаант, сара, Җамро, сылъсаант, сызаант
тәзәм слизхуаузар, бара азәи затәык быда. Биңажәа
сбыхәеит, сыйбазцааз атак ҳәә! Абар, тынха дымам
сара анатым баңхъя сахыгылоу сшебакуу! Срыцхашъя,

скабынтан санис амш сакушениуа, иенкурха сыйстазаа-
ра енба-куеиба! Сара бсыңхысха! Исаҳаа изакузазаак
акы, бөс аашыхны, иззюп, сымбыргуакын үаха, үаха
сзычхауам шыт, илхәарызынш ҳәа сышбзыльшыз съяз-
кит, сгу тыңны ишон.

Илымхәсент акы, өйт дыланы дзырғуан.

— Сыхаара, Җамро, бсыхуапьши, сышбзыльшыз сағу-
сент, стыкукусент, уаха сылам. Исырда быйжы сир зын-
затык! Сыбзызырғуент сыйысы заны, цара акы ләтыц-
шәаруш ҳәа сгу хытхытуа. Нас ихәа атак! Анцәа дсы-
маны сбыхәонт, ихәа бзина сыйбауо сымбауоу? Сыбда-
хымзар, исахәа бисциңхамшакуа... Сатырыщадымы-
шын уи изы. Сара сентымуп, снанамгоуп, исхысымгац
ҳәа еғыжам, абргы санаануент, амала, ихәа бара
анаша бгу итоу, исхө табыргымзар, анцәа нахауент.
Сышбзыльшу сымшыни, исахәа атак!..

Исзымчазт инааскит лиапы. Усқан сышкалаэ үастья-
тауп, сханытә сышапакынза амациыс енпүш акы ласыл-
ғыан, илакылаккуа саиминадент, ичыхучыхууагы акы
едакуа иларталазшәа збент. Убасқан, ари апъхәйизба да-
гъяамтрысит, лиапгы сымкүтлымжәсит, уимоу, зака
дымгуаарыз, сара уи акун сзыщашаоз, дсыхуапьшны
дагъааңышырччен. Икуарашха сивајда итлагылаз лхә-
тыц сиркуа, инаатыз лкышәкуа инарытцыччаант аца-
кую енпүш еилпъхаауа. Сгу зегы гуръярыла илтәаант.
О, амыхда, изакутә мышмыждаа абри амш иара изы,
изакутә тыхуты сиқуатцаз иразкы изачаңаз!

— Соушыт! Усыдызгалазен? Ыхашвароуп, ауаа ҳар-
бонт.

— Ауаа ирциңхашшо, ацэгъара згу итоу иоуп. Бгу
иалымсын, бызоужкуум, бысъыртны башца, идир сый-
сты бара ишбышто. Сара сбашьапкра атак җата — уи
аштахь, бтахызарты сыйстазаара быманы бца.

— Иутахыузен иуасхәари?

— «Аан» ҳәа, мамзаргы «сап» ҳәа, уи ала сышны
сүлкажы!

— Угу коумыжын! Үлсүр аткыс иенийуп иуасхәар:
аан! — лыбжы неитцихны өвалтит лара. Саргы уи аш-
тахь, мачк сыйысы ааивызгент. Абас аалхәан, лиапы
засымптыжәаны длатрысын дласымптыцаба дцент, апъша
енпүш. Дсымптыцъраант, сара изура сымдыруа сгачам-

кны саанхент, сылашь адыркацаланы саадхалент дызы
валцаахыз ашыш гуара.

Бзиарас икоу зегы лыгимыжъаант лардланназат шөлжээнт! Ауафы иңстазаара цынанатхон, абас лассы-лассы агуурьааратэ минуткуа изцэмырцлозар. Убри азыхээн ауп аյстазаара икуцраа ишоит хээ зазырхээ, ус азырхэонт избан акузар, нараёы наажало зегы аминут сицш ина-
жьонт, агуакра затцэйк ада. Абри ахучы акузоуп, сиц-
стазаараы сразжы гурвьарас иснатааз. Альхымз сицш иласымпыцаба ицент, исымпыцабент, исураны иказ-
аразжы бзиаху, уи ахатыпьаны иубонт исоуз изенцьшра разжму... Уи агуурьаразы сгу ацаёы исзаанхаз агуала-
шэара затцэйк ауп. Ускан азыхээн, сразжы исзыннажжынт. Баша ирхэом:

«Инашам адунеи агура згаз, иңстазаара ицэонт
ихуашьза.

Дхатца бүбуазаант атахызаргы, дзалцуум дыкказа».

Ех, издирүеент уту шсырчыбыйз сгунамзаратэ цэа-
жээракуа рыла, аха ишшоуuri, иучхар акухент! Иума-
хахьеи ирхэоны: угутыхакуа ёазы ианиоухээлак, —
наха имчыдахонт хээ.

VIII

Мэшшак аены Датико ауахуамахь ицент; уахынтай-
ши ирхьеент цоукуырынъя, ендтааланы иржээри, ир-
фарц. Саргы сгу соуартэах'уаз, исызбент Пепна инхар-
тахь сныкуларц. Шысленченуаз, заанд сахылыбжыгын-
шыз, сылашь налыкушаент сицьсы зыбраз Тамро. Уи
дыланан рбаахчара итагылаз ара амтсан ашьац иатцаара.
Саагурьлан, наразнак заанд слахыпьент. Тамро ижалаз
лзымдрызт, азнык азы адыххээ даатрысит, аха сара
шсакуз ангуулта леаалыртынчit. Акыр аатцуун ларен
сарен ханикушэознижжент, аха анцэа дшаатуп иакумк
сгу иштасымкыцыз, уимоу, лгудкыларатэжъагы сеазы-
сымкыцызт.

— Изакузеи, мшээн икоуцо? — лхеент сиенин саны-
ымкыцызт.

— Изакүзен, сылашара, ускак былахь слазгаант сара, лыхшиң азыштын акы анеңлышқаа.

— Иахъатәи амш сара сзы ихуартам мшуп.

— Избан? Бара бгу анырхара згуаңыз ауағы ихы асы мыш мыжда аанраны икоуп! Изакүзен былахь си-куштың бзырхуцуа?

— Икоуп уи зыхъюгы.

— Изакухарызыншы, уензгы?

— Иахъа ауахуама ақынтар илахь сикуштың даант саб.

— Ауахуамаңы барғы бықазма?

Абри азтцаара убас слазыцқашәа истиит, уимоу. Тамро дшәан адыххәа даатрысит.

— Сықан, аан, — саталкит лара. — Узацқыазен уара?

— Хах дықазма уа?

— Дықан, хахындеңдүцуаз ашэ аръхъа дғылан, сара снаинвеси сцент.

— Бнависны бцама? — абри ажәа иеңтихны ис-хәент, схатыңкуа ағға рыцго.

Уи ләсапъхъа стылан сара, изгаша ахы зыкушәаң иенпүш сцәышкәраңа апұсы құштәи схатәаны. Ақыр азм-тада стыланы ллакытса таҳакуа срытаңшыуан. Лара лыб-ла сиқуатәакуа азинхмырысыъзакуа дшанханы десхуап-шыуан, сказшыакуа үзашыуа. Сара уаха ажәакгы ла-сымхәент. Сгу сұрыхъуан иқалакуа, аха иқалап, лара сгуааз үзыншылазарғы. Аштыхъ, саинкуйшашан ахтыста слахыпданы ағынға сыйнит, — изакузаалак екі шыасзен-лымкаари хәа сгуахуны.

Сара наразнак сгу азфент, Пепни атахмадагы дтага-ланы дызмаз ахуцра зыхъяз. Иаххысыз аменеша аенни, Даңко ауахуама аты Тамро даниба, наразнак Пепни дизтазааз:

— Дзыпъхада абри аръхәиыба?

Пепни наразнак дааншрашәент, аштыхъ, ибжы тақықза дшәа-зызо неихәент нара дшипъхаз.

— Иңшзоу үхзызыбоуп, дгудқылазарты цагъамызд! — ихәент ари арғызыба құхамшы.

Пепни рыңха ипъха ах дшигуацхаз анеңликаа; нараз-нак дненелпүссаа дцент, нара ибзиәзаны идыруан уи зы-

ОМ/ПСБ/ПАРИЕЗ

хәаз, нахъкылсуаз, ах игуапъхаз апъхэзыба ярзых
цэгъян..

Абарткуа зегъы ансаха слыкугыланы ~~думбас~~ танаты Тамро ахымзүй азәи илиргар шысмыч-
хара хәа.

Икалап, шәара ихашымтар, аха мирак алатданы ис-
хәозар, сыйсы җаҳаным тыръхус иануаант, убри аны-
жалоэтән амөыша ауха, тъхыз сара сөи даакылсхит сы-
пап, Илахь енкүшшын сапъхъа дгылахыуп, сыйнастцаа-
лак иарбанзаалакгы азы атакс иихәоз акы затәык акун:

«Ауа изы ауа ихы даменгзент,
Игуакраангы хуартас диауаант;
Игу азы игу уи даменгзант,
Цхаси-мфаси уи изы иқантцаант!»

Сара ишъапы сыненатасыжъын, исгудыхәхәланы
славырзышо инахәент, арыщара сзыкушәаз атәи: иса-
быжъга, сухәонт икастцаша, ишъязүри шытә сара? —
Иара атак сеимхәент. Амала, дандәйтцуаз аамтазы
дхъяңни даасыхуапъышын ус ихәент: — улдыра зәир-
иузитазар — уара иутәуп, малны иузыхент, иутсаахы-
зар — назаза иуцэзыит.

Ишәтхызаргы ихашетца, ишәтхызаргы ихашым-
тан — уи шәара ишәусуп, аха истахыуп ихашемтарц
избан акузар, ииашоуп ишәасхәо зегъы. Амц сымхәец,
иинакузаалак.

Ишент, аха сара сзы иенірүүн имшар! Исыздыруа-
мызд икастцашаз, сгу ҆ыжәкәон, стынчымызд. Сзыкушәаз
арыщара атәи азәгъы инасимхәент, сразы аялъхъа-
сгылан, сениңүрзә. «Гүйтрак саазышып, — схәент аты-
хутәэн схала. — «Апъстхәакуа зегъы адымдаңыс ры-
цим». Зинз-зынла сгу ендирыбууаланы акы иак'уан. —
Икалой нас, Тамро?.. Аха, мап, мап, — наразнак инас-
хыськөент абрى афыза сцәа иналашәаз ахуцра.

Абас, сара сгуак'уан, агурова цэгъа сыман, аха
аамта нара атәи җанатсон, ицион икуха, амалз, иса-
хаз ала цэгъара сызнауамызд. Уахык зин, атх агу ен-
енашахылан, ауза ашыталара реаназыр'уаз аамтазы, ама-
нүүцәен сарен хшенцәажәэз хах, ибжы вагент: уи Ги-
то дидъхъон нара нахь. — Гито Дацико гурагас диман, иц-
гыуракуа рөү дидгыланы ихы дайрхуон, енхарак ахса-

рыштылышрасы. Датико данындэымлтцәкъя саргынысы заны ашышыхә спештылат. Иара Датико таңбы даңып: онала, сара сеааныскылент архызатәи аудада. Датико иуадаңы наркын аңрашы. Слымха ашә надыр-таңалазшәи надыланы реңдәжәабжы сазызырғуан. Сқылтүшни сахыпшуз игуастент: Гито иштәхъ сенрханы дғылан, Датико длең-фенуа аудада дыңнан. Дшааниуз Гито даанкылан дистаант.

— Пепни ионы удыруама?

— Иатакхоны иқалозар, иҳапъшаусит, — иатекит Гито.

— Ипъха дубахъома?

— Дышыңа сымбац! Дзакутә лъхәзыбоуз! Иагъа-циара ушаргы, убри лөйза арьшыңа лығашаара уадафуп.

— Ус анакуха, иудыруесит иқататсау, — изкуук'я зымпышаманшәалахо азәи уоуп.

— Угу каршы уи азы! Схы ианадста, — инасытзорит. Напы экымсыц тұхәзыбоуп, хымпъада!..

— Абрин аус анузырманшәала — иушәстырап акум жеңициң иушәхыччаауа, мал анакуха — азда уахысшыусит, аңғу енпъиш, уркуалкуало.

— Уара иштәхъыу, уи аус унәкара уадафра злоу акы акум. Амала, ихуартамкуан иқалаз акы ауп: архызба длымоуп абзиабағ, урт еибагарц иенцраждахъесит. Уи сәзентхәа, уадафрас налоузен, тұқык күтсаны иналшәутар — нас уара дутәуп!

— Лынату бжылххьюума макъана?

— Уи дыңкьюуп ахәмкә лъышқа енпъштәкъя.

— Дарбан бзина илбо?

— Хара х-Габро иоуп.

— Габро?.. — өзаитит Датико длащқьаша.

Слымха кыдпаны азырға салагент. Сгу иаанагон, Датико даахуущәа уажызыцәкъя иһөйт ҳәа: «Слылакъысуам ус акузар, уи архызба сара... улқуат!» Аха ибашаҳент сгуаанагаракуа! Датико изымгүбъит уи енпъиш ахтара. Гито нахъ даахъаңшын өзаитит тырхыкүмтала, хъаас икенімшент акымы:

— Ази, сгу иамыхуесит иухәаз, аха еғьюрим, иакуззаит атахызаргы, уара иқатца ишуасхәаз, Габрон сарен хара ҳайбабап...

Абри аминут азы сақырғаз сымдыруа сөнкүү аңыз, уаҳа иқастарыз сымдырыт, слахшылбай өкбөл сымагухыха, ишенихаша арт ачкунцээ әйрүүлдүүлүү сөнкүү, гунахала итээн урт. Уинахыс иеибырхаз хээ уаҳа акгы смахант. Амала, сара сгу ахылтахаз наанхент, шытырьшыя амамкуя. Иңдеңт Датикон сарен ихабжылаз азха.. «Хайнышсан!..» хээ инхээлээ ажээ ангуулалашалак сгу атца цээнаны итажауазшия зөвн. Уара рицда, Габриел, уенлкааны уизымдыруазаап уи!

Аус ырцактамы! Зыгъшра қамтакуа акы азызбатыны. Мамзар, икалон уи аңхөйзба разқыда ацақьа дағашәэр. Убри ақынта исхасабт, ишзалшоз ала ирцакны Пепиа адирра истарц. иқалакуаз зегъы рзы. Атааңа аашлатәоны енгъш аамтазы синең дара рөс. Амза гүтбаа шап-шапуа иңхоз наркаччен гунахала итыз адунен, уи убас нарлашон, уныкутьшыр угу наанагарын, нара адунен ахататың цэгъя этам, згу цыкоу акы ауп ҳәа. Санин Пепиа абартағы дышамхышланы дылан, илахь Ҙышъо анцәа днашшапк'уан. Сара сыйнысышын енкүтә, сыйысы заны синең ашылса сеавастәхит. Уи даара акыр аамтаза, дқунд-қундуа акы ахәра да-бын, уи амацарагы азмырхакуа, уажәы-уажәы игу дқыдсылон ари абрыцха, аштахь, урт зегъы даарқуат-хын, инеимәтәнди акыжыхәа атсыуара далагент, иб-жы рдунгы өзәйтит: иңакуиту, анцәа уара унапы даныспорт хара змам сыйхада затән Җамро!. Сыла изумырбан сыйхада затән лыхымзб, мәа бзина дыкуца!. Аиаша мәа ҳақуэтә уоуп уара, ухахъчауп, дтоумырхан харада-барада дыумыргуакын лара!..

Дағылсант, уни арышха деңгәбүбүа, иләржекуа иры-
цқозшээ инапкуа ибла итшүа. Өлеңхъя, итачкүм ра-
тсаны зынк игү дынкыдсылан дәйләтцырц ашәахь иң-
нейхент. Убаскан, анихда сыйбжы наикүсыргент сара:

— Хулбзя, Пепна!

— Уарбан уара? Дарбан, уаха тхыбжын арака иааз, зыпсы цъям азэ уакумзар? — өсаанти Пепиа дгуузын.

— Умшэн, ацэгьара згу итакны нузааз уафын сара! Истахыуп уск ацыхуала суацэжэр, — схенг ицэмызакүү.

— Чарбан чарағы

— Гүк-пъсык ала нұзықоу, Габриел соуп...

Пепиа унсыр, шың куармак илымтцау ~~дүништүбүсі~~; П
дисент азныказы. Уи игу наанагент, иңхана ~~дүништүбүсі~~ сиңеңжәэрц ах сашиштыт ҳәз. Иара убрі азықтанғы ауп гоу-гоу дыссаңдаражәзгы.

— Үарен сарен сибыхратә ҳамазам! нарбан наххәраны ҳақоу! Абзиара згу итоу азым уакуны уаанзар амрагы уесаңтахрымыз, уажын алакуатқыагы ыңдауп.

Абас азинхән, уаха хрызаа сзымузакуа дциарц аша-
цахәа иңненіхент, аха инапы самтасны дааныскылент.

— Иұмахазо исхәо, уара аразқыцәгъя? Иус дууп, даара, — нағаскит сара.

— Изакутә усуゼенші, ах иматуы иоураны икоуг Агунаха қаттара затсык ауп! Абри шәара, ишәхшүзен сара скынта? Дрыщашынышыазон, имчыдахаз атахмада риңхә? Аңзәа дышәхштма ыңда?

— Аңзәагы дысхамыштүент, уимоу, нағысгуала-
шоюйт, уи ишхадитқо абзиара маңара қашштала ҳәз.

— Иазхоуп, — дласқыфлент наразнак. — Издыруент сара, шәгу итоу зенишра бзиакуоу?!

— Сгу скуньсаант, уара узықән цэгъярак тазар, —
сәхент сыйжы слакубууаны.

— Усқуат, сгу құмтәан! Уара уенпүш амщәнәз маңым сымстазаара асы избахьюу, сгу ұыртқаахъент урт сара, — угу инталаны угуаттахы рк'уент; нас уака ашхам аурыштуент. Успырт нәк, аңзәа дсыманы сүхөнит, агунахара қаттара уаламлан. Иумбои, сара уи адагы сымчыдоуп, срыңхауп. Амч асы хенебаңар иқалонт уснаанир, аха ихатца, наға уурғын шузымжы. Иен-
бүуп, уакутыр инапы злоукыз аус, ажәа хаала сүмүр-
губзыны сара. Уара иутахыуп, арыштара стазыргыла-
ша аус амғаңғараңы суцхраарц, ус ауми? Аиаша зсоу-
мхәозен? Изатахыузен асыргызмалра? Исылшагушъо-
зен сара, амчра зегын шәара шәнапаңы иқазар? Иаха
иенбүуп, земыргызмалра аткыс, уаасыдгыланы ахың
жъакца сгу илалауркаңар, стынчымхари сарғы, исзели-
кауам, изатахыузен, абасқак аңаажәара? Исыжөу
ишетаххалакгы! Сара сыйгутыхакуа зегын аңзәа сихә-
ны инапы инастырахъент, ишәт уи шәара атак.

Рыңға, атақмада абас аанқән, изымчхакуа индеймелтәент. Сгу иалакъакъент цэгьяшәа, дрыщасыбыз бәреке мада.

БІЛДЕРІШІСІ

— Уара мыжда, угу қаған азәгүй игура угазом! — схәент сара сгу дрыщанашибан. — Сара, анцәа ибонт, уара узыңән схы шхыстыо. Нас, избан сара үшэгъара этахы азәи сакуны сүпхъязозен? Сыгурға зумгозен? Сара ианакузаалакгы цэгъара узызымуц. Узлазбо ала, уара цкъя дүзимдүраазаап Габриел! Искәразамкуа иакум ала усхымцәажән. Итынхадоу схы ىцишәхаант, ңсаҳрак шәара шәзыңән зымзар зин сгу иташәхъа зар. Нас, ахымзұ зысурғо нарбану, сара гүк-пъсык ала сышәзымкоупен? Иузызухъоузен цэгъараас? Уажәираанда узашьапк'уаз анцәа дсыманы сухроит, сыгурға утарц, иубап ускан сзаку уафу сара. Анцәа имақоуп, абзиара узызурц сшааз. Ихоуттар — бзиоуп, ихоумтцаргы — зеты ақы ауп, уара узыңән схы сенғзу хәа сықазам.

Сажәакуа ари атақмада игу ата ақында инензаап, даасыздылан саангудгуаланы атәмыуара далагент.

— Сатоумтсан сара, сатоумтсан! — Угу дрыщанашибаралы дтәзыуан Пепина, дѣятәзы-бъятәуа. Анцәа ибонт, уара ианакузаалакгы цэгъара шысзумуц, уни сартгы издыруеит, аха ишпъазури сара? Икастцараны исыхутоузен сара агуакъагъя? Сыръха затцы лтахонт, арышха сыръха. Сцә-сжы иалтыз сыръха гуакъя! Сгубырта сыръха, лыпсы штоу дыржырц нағоуп. Иуахауама уара с-Габриел? Дытабгонт сыръха, дытабгонт! Агу умазар ригура гала зегъы! Анцәа дсыманы сухроит угу ақыр азы инсырхазаргы сатоумтцарц, сыхшың әхъент сара, сажәит умбон. Икастцараны исыхутоузен сара аб рищха? Сыръха гуакъя, Габриел, сцә-сжы иалтыз сыръха тоуп! Гунахала итәу ауаа ригутаны зыгурға утарыда? Абри еңпш аус ағы азәгүй игура сызғом, атакызаргы сашыа гуакъя иакузаант, аха изыхъкы сыйздыруам, уара гүк ала үсзықамзаргы, угурға згөйт. Унапаты сыръоуп, ишутахы усызынықуа. Үтәхызар — амат еңпш усыбраңыланы сыръыңы; үтәхызар — сыръсы енкурха. Усызынықуа угу үшкә ишунахъо. Ухатагы нубоит акты шылымшо сара шыңа. Срыцхашыа, сыръсы штоу сыла наумырбан, сыръха затцы Тамро лыцэгъара! Иеңүуп уна-пала сыхуда азпъканы аныш соутар, Ма сыръсы штоу

сжы, аха исумырбан сыйъха Тамро... аи, сара агуактэ-
гъя испенішыз ухшарауазен, сыхшара затән...
дад!..

ЗДЕСЬ ПРИЧЕРКА

Ари амьжда илаңырзкуа дырхуасент, дағын даакумц-
закуа атэныуара, дышиенуаз ибжы изтымкаауа енхула-
шает зыңза. Аңцаду сикухшоуп, нара нишаз адгылт
аты абас тұхуаптаара имаңзамкуа енагы алабырз ыку-
къаса иңонт, аха макъана урт ирзыкумызәзәаңт аца-
гъя-мыңғылакуа қазто ауаа ртыхуттә. Ахъз-апъша ағым-
хант қыраамта захыс нумоу ачхара!

Пепни игуактәақракуа, игуұржәаракуа сара сахыгы
ниасит. Сыпъхашеент акумзар, иқаларын ииенужыны
атэныуара салагар. Ари, зымч қаңсахъаз атахмада
иेңдѣхъя стылан схыдышшы, мыч сымзәзамукуа. Их-
шәттару, сара абри аамтазы исылымшент, иғу қазтца-
шаз, ма иғу шытырхшаз ажәзак наңзара. Изакузаалак-
гъы, ажәзаант, хуңразаант акы схахы-сгуахы исза-
гартә амч сыламызт. Атыхуттәан, атахмада игуақракуа
дышырылымтцуаң ангуаста сымч зегыз аизсыркукуан,
нианаңасkit:

— Үесенкук, уерумтан агурақкуа, мишән, уара уха-
тами, ухи унапы ағы наағ! Акгы уаңымшән, — «ап-
стхәақкуа зегыз адыд-маңыс рылам.» Аңца дрыщашъа-
фуп, зегыз иришшап.

— О, съя, Габриел! — Сатенкит нара, наңа ильсу
занигашәа. — Ус ауп, ус, сыхаара... Унапы хануп, иу-
тахыу ҳазу, кыр исзатъсоу өъя. Җабыргыуп, иуҳәз, аи-
ңа дрыщашъафуп. Наңсам зыңзак агукажыра, мишән,
макъана акымзаралкы ҳмынхытен. Иқастцахъоузен са-
ра цәгъарас, аңца дысырьбажжыртә енпүш? Абар, сыла-
шара, исрыйцьонт сылаңыржкуа, сақутуент атэныуара-
гъы, сукугуб'унт, ухазнықуа ишутахы!

Сара өымтзакуа сзырғуан, исыздырамызт наст-
хәашаз.

Фаңхъя Пепни атәражәаңа далағент:

— Сгу наанагаз удыруоу Габриел, сап ах иңи,
иңшапы сыгелатаждыны сиҳрап исылшо ала сгу лтыбыль-
ыны, иудыруен, хрыщашъаны дахқуатцыр, икамлон, аңца
дахъылықтар! Үигы дуағуп-тәа, сгуакракуа ибар дах-
қуатцыр қамлон.

— Цыңа дұзымдыруазаап ҳах.

— Ишлазури нас сара? — өсөн тит дгуақхә, атыхуттэнтэй игүбракуа шимпүтүшүшүз аниба.

— Сыгурга га урт зегүү рөсү сара. Амалайчылардың исыт ачыраара: енгиз угу уеаныз, сиҳарак Гито уен-циыхчала. Гито, ала цызыгъя дағызоуп, нумбадакуан днаутталаны икалолот ашхам улентэр. Убри азэк ида, сыйырт зегүү сара сипапы ианызаант, исылшалакгы убап.

— Убас, убас сгу рыбубуала, кыр исзаңсоу уара! Дукунхханаант иҳакуиту!

Машк наатынчрахент. Пепина ихы ларкуны таңа дыштаңшша ахуцра далагент. Саргыы исыман сгу чызкаауз схатэй гүтүхакуа. Акыраамта өымтзакуа ҳакан. Иналарш-ааларшоны зны, сара сиынчышишә сиенхуапшшан, зны нара днасихуапшшан, аха азэгъы ҳәзәжәомызд. Уи уненхуапшшыр иудыруан акы сеихәрц шитахыз, аха аңыргашыя дақушәомызд. Саргыы убастәкъя акун акы насхәрц шыстахыз, аха саңәшөн, төкала дазхуцыр ҳәа. Пепина макъана издүрүзомызд Тамрон сарен ханиңажәэрэ атэй акгы.

— Габриел, — өсөн тит, атыхуттэн Пепина. — Ишу-бо енгъш, сразкы срынхашьаны дысзиннажынт сыръха затээ, убри лыдагы адунен атсы уафы дсымам, сгуўрта затээ лоуп. Истахыуп сара, уара хатлас улоури, лара түхәмисе дуюурц, сара абыс сшоурц. Иахыухханаун абрин уара?

Рыгурга сымгент слымхакуа, исызхатомызд, абас наарласны сүгүтүхакуа ласхъяны, сыйзыгушуаз марнаны исыкүенит ҳәа. Стуръацәэн, сара ахыдажо, исхәра сымдыруа, сылакуа тырхаха сиҳуапшшуа скүзгаза наңхъя смылан.

— Зөумтуен уара? — иҳәент, атак ақатцаха сымтакуа, фанхъя Пепина. — Иутахымзар, — мап кы, уи азы сгуааом сара. Мшәэн, апхәйис заагара азэйр идиртцо убахьюума.

— Ишңә, иутахымзар ухәама? Мамзаргы угу иш-тиаташааен абас? Ари сара суаснат гутыха ауп! О, сразкы шъабзиназ сара! Абар, нахықала сыймыртыйчуаз сгуатъхара! Ех, ишәнхаша, сүгүтүхакуа зегүү сөңи нахәом... Амала, наахтәәнди иуасхәо убри ауп: ларен сарен ханикүшахатны иҳазбахъеит ханибагарц. Уаргы

ари ағы уанхакушаҳатҳа, уажөштә алатәкъагы
аззәашам. Аицә дшәыкуныхәаант уаргыы
ажәған атқа ауағы рыйгутыхақуа намғзакуа шамыжкуа азы!

Пепиа иңхан сарен ҳешенәржаахъаз анеңликаа,
дишылккараза джалан иңсүси ленхахант, нара убас, ихы-
нисүси нағызакулент шәз-зызарал. Уи иңсүси аанхыхны ажәзак
сенимжәент, аха сара игуастент, уағы игура зымгазоз ари
ауағ хуира баапұсқуак дшаартзыртәйз фапъхъя, убри ак-
нитэ сымъшзакуа инаңыстент:

— Табыргыуп, ҳанңәржәахъент, аха иакумк шхаб-
жъам ала анцәа иғаңхъя агура үсыргонт. Ашъха зыль-
енпүш иказказуа иңкъоуп ҳабзиабара. Амырхуага азыхъ-
архуашшуаха, хара ҳабзиабаралы хгу архуашшуам.
Адгыл саныдаант, хара ҳагукуа рәғи гунахарал ҳәа та-
ны иқазар. Угу ңүмжәан уи азы, ҳаңкъоуп анцәа иғаңхъя-
гы, уара үғаңхъягы, иҳақунту ибоит урт зетгы!

Уи ихентент исхәакуа, сыгурға игеит атыхутәан, ир-
ласны реентнырғысаҳлент, ари ауағ наша игу ағы агура-
гарен агурамгарен.

— Сшы үнапала, сыңсы тых абратәкъя, с-Габ-
риел, — ихәент нара дўятацы-бъятацуа. — Адгыл сы-
куркъыцы! Ишәнхаша! Изакутэ гу-баапұсузен исымбу
Дарбанзаалакгы, уағы игура згазом, ох, сзаку гура-
мтағузен сара! Сызбаб насыпцәгъя уамала бзина дыз-
бонт. Сшы сара, үсылға нақ! Цәгъамзар бзина ташом
сара ахыдажа сту! Гунаҳала стәуп сара. Ңяс үсықала
уара, сара абыс сузықалап, иарбан уаха истахыу сара
ақтыпшишашәа икоу!

Сара ауха схынхәни ағынъя санаауауз зақа гурьзара
сымаз ақара, шәара еснагъ аицәа ишонталалант! Иарба-
ныз уаха истахыз! Адуңеи ағы сара сзызхуауз ақы за-
тәйек акуи, нара убригры иқалап ҳәа сшакумгувүзоз
снапаңы наант, исымытцаманишзалахент. Ағынъя сахья-
ауз амған сгу' наанагон, ишап-шапуа, ажәған ағы икы-
диз амза ухәзару, иенкуапъхоз анатәкъакуа ухәзару, зетгы
сара исоуз аразы ғиаташышуаузшәа. Үтә затыңкъы
цъара нубомызт, ажәлан агу щылан икенікенуа, сара сгу
енпүш. Үамашшәа иубартә тхы бзинан уахатәи ацх! Сзаку-
шәарыз сара азғъара? Усс намаз уи сара сым сара бзина-
рамзар цәгъарақ зегу итамшәашыз? Иалудыраауазен сар-

ты сышкалашаз? Иалымшози, сынхо-сынцуа, сыхшара
сыңсаңбақа скаларгы. Сыңырғы сыйтәуашылар
сымазаарын. Сыңхәйс хатыр сымущаны сыйжүркін, сүңір-
куа лаңырдашала сыртәуарын, сымукхарымызд, ашә-
рахкуен алышаң рзы адәс... сгуакракуа зегы цагъя-
мұждараха раңхъяқа ирзыңашқаант, сара абри енпүш
атагылазаашь сыйтаз ахумгацә! Зыңсы туу ракъ
иңхъязоу уафым сара, сымшыапык ара иғылоуп, сым-
шыапык нариңықа иғылоуп, нахъя, ма уатәзы наанны
ниаасыдгылашт апъсра, аха зегы аки ауп, сымтыскуа ан-
сгуалашаалакъ, сгу зегы шыала иттәааусент!

Анап қына сара исирүон, уағагы наанаужылароуп
хә. Уи иажәакуа иентасхәзар сымшоит, аха ускан сөң-
ауп иңажәо, сгу итоу тақзоуп, уи гүлжәарала иттәа-
ауп. Үрт зегы мүуп! Ауағы, нанакузаалакъы, наға-
бзина дизбом.

IX

Убри ауха иага зундазгы сылаңца сзаанхымшынт;
агурбъарагы агурғагы енпүшни удмырцәзозаап, ун-
еңлискаант.

Аңылашара ишалагазтәкъя ағырдаа сеаанилахзәни
сөйткъесент. Иахатәи агурбъара сгу италаз, уажәигь иха-
ада икыдын. Сара сренигурбъон ашыжытәи ашәаңшыкъуа,
ажәған наңа, азажа экүхәхәи иқаз адғыл, сгу нағон
урт зегы сара исыхуаңшыны иғурбъозшәа. Абыржы,
адунен аңы хара ах-фык, сара, Тамро, Пепиа хада уағы
лыкумзар, ғынат исзағыз схуциракуа шхуцра мана-
роу инахомызд, аха хара ҳадагы ираңзәғын апъсаба-
раты ауаа, убарт рхыңхъязара раңза далан «Габриели
сарен хайбабап» хә. Гито иазхәаз хара хах Датикогыы.
Абарт ажәакуа аасгуалашәент сара абыржә. Сыззхү-
уаз аңыннатты наразнак иңханымхазшәа збент; сәз
стазыңдан саакың-қыңынт наразнак, сыйбағ-шағкуа ңы-
тәтәзәнан сәз илтап-сазшәа збент, схапыщкуа ағәз
аарытгейт, стачкүмкуа, исызгуамтајакуа дара • рхале
рсаадратәсент, сымға наңырагыло ауағы иңә дұрыца-
рышшәа. Абри аамтазытәкъя Датико дсымпүхъашзаны
скалар, атахызаргы нашъас дәқастақъазаант, уимов
лсаша гуаккытәкъазаргы — иқаларын дысшыры,

аан, дысшыуан нара убратәкъя хымъада. Угу ~~ианаат~~
гаант, сара азәгъара наштыз уафуп хәа, аха ~~су~~
лашәа, нас усыкумгүүн, сыхгы схаштуан, азәгүн ~~дүйнөлүк~~
хасиньомызд! Хуаръ сыйнтыцын ашацахәа сыйнасхент,
ишикалах здырх'уда, сыйнанагоз сымбазакуа Пепиа
ибахчара шадгылаз збент. Абаҳчара иакуршаз аанды
сылаңш ианаатцашәтәкъя сху-жыны неилагылт, убас-
жан ауп, сыйәзшәа санаацьшызгыны, убри аанды сылаңш
сзакумх'уа сахуапшыуан, нара акумзи, мишән, с-Тамрс
гулмәзах лутрагыны иакуршаз. Аанды снадгылан ашыш
сқылпшызыар, избент абаҳчара атыхуахышәа инасуаз
акуара ахыку дыкутәзаны аматәзакуа анахәа иантаны
ишилызәзәз. О, анцаа срынхашья, дышъабзинахуз
ухаарауазеи лара, абри еиңш ашынжь блахкыга аңы!
Исәйлымкаант, лара лакузу ари ашынжь зырпъшзоз,
нара акузу лара дзыръшзоз. Тамро лаангугара аанды
иекашышәа дылан Пепиа, уи иеаэйтүлхны акы лаҳза-
ра даңын, слымха нарызкылстепт сара.

— Еи, сыръха, еи, ағызмал бара! Изакутә уамоузен
иқабтаз, а! Беаанкыл иенъуп, — ихәон Пепиа, инац-
кып, лыкурмакаруа.

— Исзейлкааум саб, узлацәажәо закуи? — иаталкит
Тамро лаб, лыла-маахыркуа аашымырсыбызакуа дихуап-
шыуа. — Изаку уамоузен иқастаз сара?

— Хм, ибзимдирзөн иқабтаз? Испәрбәахырц ба-
туп! Илзымдирзах'ушаа сара дсазтаауент, иенлкааун
ун зегы, икоузен мишән, арака нузенлымкаауа! Атыс
атыхуа икүртәзаны исзаанагент ажәабжы...

— Изаку ажәабжын иузаанагаз саб?

— Ах, бара, сыйысы тыбырыц баңуп! Ахаангыы ибана-
смыжуум уи сара! Баб иңәйбзонт акуу нас? Ихуартам
ус ақатара!

— Саб дымсаант, иухәо иатсанак'уа шысзейлымкаа-
уа!

— Ибзиуп нас, ус акузар, баангылишь, ибзыуа
ббап сара, — ихәент дұышырчо Пепиа, — хатса бсыш-
тып, убас хатцак дыбызысыпшаап, бхы бцэымыбхачы ба-
хьцара бмоуа бқалартә еиңш, баангыл!

— Пұхызы лабәбоу, саб узлацәажәо? Изакузен иухәо,
мишән?

— Ааи, пъхызуп сызлацәажәо! Хыттышшажәк Бану-
тап — сырхызыгы қалент нас... Баангыл!

— Анцәа срыщашь! Усыдызгалазен миңаш Сабан Тамро дгуааны лыматәакуа лымбыпарбууазаны рыйзәэара
далагент, лгулжәара убри ала илхылыар лтахызшәа.

— Усқан, зыңзак төакала ашәа бхәашт! — ихәент Пепиа.

— Ишңә? Ашәа бхәашт ухәама? Скарматысумы
сара? — илхәент лұмышә аарцәешәа дңәыштақунд-қундуа
аңхәйизба ғыша.

— Исаабап хамъсыр! — дақуцуамызды Пепиа. — Сара
исхәаша схәахьент, аха...

— Иарбан, уара иухәаз? — дәзаант ипъха, лыбла заих-
мұрсыйызакуа лаб диңапышуа.

— Исхәазен бымбои, газак бистарц ажәа стинт.

— Өаңхыа иухәац ентоухәахит! Ус икалаанза нара
диңәыштақусаант!

— Дыбгуампъхазон?

— Анцәа дсыманы сухәонт, саб, уаха умхәарц! Иаз-
хоуп шытә! Узлазбо ала нахъя гуалак уманы угылент...

— Цасхәагы сакутцуам, аи, бара ағызмал, бышпъ-
жабтақуеншы!..

— Сгу цүумжсан, саб!

— Ахатца дыбзысыпъшаант.

— Баша аўзабаа ухы иоумырбан, хатса сиаузом сара!

— Бымцаози?

— Ман!

— Избан?

— Убас!

— Исахә избан!

— Убас.

— Азәгы бицимцаози? Ианакузаалакты бымцаози?

— Атакызаргы, фыңға ахцәа дыръазаант, — сиц-
шом! Угу нахуама? Уаха сгу цүүжәару шытә?

— Бара бызлазбо ала, Габриелгы бицимцар қалап,
ус аума?

Пепиа абас аанхсан, илхәарызеншы хәз дыңытцыпъшны
ипъха длыхуаңшуша далаңент.

Саргы Тамро сналыхуаңшит. Лара дыпъхашын
лхы ларқуны дғылан акыргы, аха илхәарыз ләам-
шәент. Өаңхыа азәзәара далаңент, аха ғыыхъя енъи-

тәркъя леаддаланы акумкуа. Иеилкаан, уи, азәзәара күмиз гутыхас илымаз, лара илтахын убри ала ~~и~~арц илымхакуа илымаз лыгутакы.

— Убригы бицимцаози нас? — даёны ~~и~~иңдәжәрәзе Пепни. — Ишыбтахыу, сара ибыдысгалом...

Тамро дхъаханы лаб дааихуацьшин, лыблакуа ыргазмалны дааптышырчкан, наразнак лхы аалалырқунит.

— Аберхосакуа рахъ ашәку беаныбцазар, уи та-
кыуп, исцэзыбымзан, иссабымхәзен сара? — даалаху-
марит Пепни ипъха. Ишыбтахыу, уаха ибыдысгалом са-
ра. Бұры еңгіл! Бенхазыршәзен, иабақоу абжызацьын-
тән быбыз ду? Бара боуп изасхәо ибмахазой?

Пепни исааленрқун, итәнаны азәзәара нағыз Тамро
дыкны дефалхент диргыларц. Ларгы ажәак мәзакуа
дефатцхент.

— Издириуда, аззыр ажәа ибтахъазар? Икамлон,
аззы аката дтабкхъазар? — Лгу қынжөон Пепни ипъха.

— Иухаахъоу азхонт, саб! Сгу құумжәан уаха...

— Мап, сақушуам сара. Иенжүуп, анаша сабқәар!
Исаҳә сымхәен анаша, итабқда аката?

— Ох, саб, иутахмызен, мшәан, сара сқынте? Изаку-
зен узысқуамтцуа? — Дгуамтцуан Тамро.

— Биашаз сығъха иenanғы, амц бымхәлан.

— Иа анцәа срыщашъя! Усқуамтцуон, мшәан?!

Тамро, лаб инапы дламкүткъян, дығны ләысал-
хент.

— Баан, арахъ, сығъха баан, сбахумаруан, бым-
гуаан, — ихәнт Пепни уажәзы, иесикурлұсасаны. — Ба-
ра быпъхашъозар — баан арахъ, бара сгуўырта, сара ибас-
храп иқакуоу зегъы! Баан арахъ, сығъха баан. Заб иң-
шыашъо, уи эхы-эсы цыкам иоуп.

Тамро даатгылт. Пепни ипъха днаалылдылан, лы-
жәзахыр инапы ныкүтсаны иесирханаңы өсаңтит:

— Иқакуаз зегъы Габриел исенхрент сара, издыр-
уент ақы заимыжъкуа, анцәа сиҳәонт аразәкы бзия шы-
маны шәндажаларцы. Бара ибымдыруен, сылашара,
бара азә затцәйк быда адунен ағы губырта дышсымам!
Бара анасың, бзия анбоу, ағыссақатцәйкагы сизгом, нас
сара құрасы сыйкум, идыр, сығъха. Габриел дычкуна бзиоуп,
агуабзина акузар нара игым, имаха-шаха бүбуюп, амч

имоуп, анхады урткуа аниоу уаха акгы итахдым. Бычалашт бара абла агу аңаа ишахъчо енпүш. Бара язы затцрык боуп адунен аты губыртас исымазоу! Айырмашыл бзнатагы дыбзинъшаант, сизкухшоу анцаа, әхис-арынъоз згымхаша нара! Уажамы абратақъя слыштытаңсы сцарты акымзар акы; сгу каршэуп бара бзы шытта. Гурфас исымоузен уаха уензгым? Издыруада, анцаа иҳданы, амотаңзаты збар, нас сара сакухон ажымтада шкуакуа ззырхэоз. Лакгыс сразкағы қып азхэараны хээ икамыст!.. Сахаанымхаргы, ишпъаури, уи анцаа инаны илануп, иулшозеи. Цабыргыуп, Габриел иђару азэы иоуп, аха анхады изы ағарра грам. Адгыл агу тбаауп, уи инахамы амахуңа ауп, нас зегын нара иунатонт. Нара сара схатагы, анцаа имч ала, исыгын хээ егызбом. Исыгыун? Ача, ағы, адгыл — кырсымазар зегын шэара ишэтэуп. Сыхаара сыңка, шэара ишымз жарт зегын куашыс ишэуваант, анатымцэа ирхылтаңшху анцаа ду хырхагас ишэнтэант. Сара сыңсы танаты, исылшо ахучы алагы сышээыхандсилап. Санъслак — шэгу ишишэнанаҳэо енпүш, смартху қашотап, уи шэара ишоусун.

Исаҳакуа сгу назымхазт слахынхэйн сыштыахъка сцент. Урт еңеңтиеауа рыбзинебабашы сгу аришсаан сылаңыржкуа адыххэа реаархент. Ари адунен зин-зынлагы заға ибзинахой ухэарауазеи! Абзирагы ацагъараты, — мачзам нара ағы. Исымаз агутыхакуа ласхъя иагент аби аյхай реицражзара исахаз, сгу ағы инацээртит турьзарак фапъхя, схы-сөү аасхачент.

— Сгуартар, сырьырхагахоит, уи аткыыс иенпүуп сырьыртыр, — аасгуахун сышнишаз ағынъка сенхент. Исыздыруам урт иенбүрхээз, аха издыруеит уи аминут азы урт разк дула иштөйз.

Ицион амшкуа, ицион атхкуа. Сара, Датикон Гитон икартю збап хээ срызкылъшуа срыштан. Игуастон Датико сара сөү иказшыа агааъсах'яа ишалагаз. Ишыненгудыззалаара икоу фыңца аиңцаа реицьштэкъя хэйненгамъшуа хкалент наргы саргы. Ҳазиҷыши хөмьцагы: дарбануш аյхъя ижээло хээ. Аха аижызаларажх хнеибагаанза, сара исызбент Пепина иңхя лтыхуала Датико сиацәажәарц, нагысызбент Җамро дылхымцәажәарц сиҳзап хээ, униахыс, нас ҳанзықазашыакуа исызбнамхар иабацоз. Срыкугуб'ян, ацагъаракуа имаз

инарываргыланы илаз абзиаракуагы, аха башахент си-
бракуа, сгу сажьент.

Изатахыузен ускак ахцәрәзәра? Изааркъяңы наххәй
зар, Гито иага иундазгы идца изынагзомызт, башаза
ихы ацъабаа ду аирбон. Пепнии сарен убас аускуа җах-
тент, уимсү, Тамро лыбла атаңыларагы цьара имоуртә
еиңш. Датико абри енхагы дарбыжкит, игутакы
бааъскуа нахагы ирыннатент. Ҳәарас иатахыузен, урт
реңкүмшәраракуа эхарартәуаз сара сакун. Үбрі ақынта,
Датико ацәкъа сыйирғылеит, сагыағашает уи ацәкъа са-
ра. Ианакузаалакты, сгу наанагомызт, абри иениңш иказ
ауаф ғьеф, абас ламысларыла сара десекануент хәз.

Өнак, шыжымтанды азы Датико десүрхьиент нара
нахь, аха сара зөнни сыйкамызт. Дук снимхакуа саант
саргы схынхэнни. Апсы аантакхагы самразакуа, ауағы
дышытакхы даакылсын, исеихәент Датико дышсырхьоз.
Снейт саргы сымъшзакуа.

— Уабабжызыз уара с-Шермадин? — десыңдаант
нара дыхынчаны.

— Цыаргы, ус баша сыйнтытын.

— Абас шаандзоу?

— Уара узыхәан шаандзоуп, аха ҳара ҳзын шаандза-
зам.

— Изакуゼи, нухәо зегты атсы алакшаны изуҳәси?

— Ус анцәа сиңент, тақала сыйцәрәзәном.

— Сара узлазбо ала, гүтихак умоуп, аха исоуҳәэр
утахым, исытоук'усент.

— Икалат ус акузаргы.

— Аха изакуҳарызынш уензгы?

— Үнашоуп уара.

— Исахә исцәымзакуа, иумоузен гүтихас?

— Иуадағзам уи ахәра, аха налоухузи уи уара?

— Уи атсы сара схатагы издыруент!

— Саргы издырыр қамлари нас?

— Иудырхра укоуп уаргы.

Хәэшья амамкуа стурьиент сара, аускуа убас нахы-
маншәалахаз, итакгы схәент ицәымзәзакуа наартны: —
ибизоуп нас, иуасқәап: бзина дызбонт Пепни иръда, тұхы-
сысгы дызгонт.

— Иуырыхагон ус угу итазар?

— Истырыхагон умбо, Пепни иръхәис лзы ашын ишәуп.

уи арыща, анышә деңгөнжыңең макъанағы мәмбет, абри акузоуп нахъырхаганы икоу, уақыттың

білдірілгенде

— Уақоуп уара!

— Избан?

— Избан акузар, тұхыс дааугон.

— Нас, ишпәа мшәан, тұхыс дышынасынғон?

— Апъхыс даныбзиноу, хуга амца акра лыртәаңда ауп, уинахыс... изатахызуен абри сиңшұхы аргуакра атарғылар? Аха уи схәент хәа, даага апъхыс, сара сұңырхагом, сиңшұраап, деихрастап ибниазаны... Хазы шәйфнастап...

— Уара, мшәан, изуусуゼи уи леихратара, лаб иоуми изусу? — Ставант сара сымшәајакуа.

Еилыскаант шыта, нарен сарен хүс атыхуа апътәара шаанигуахаз.

— Уи азғаб сара дыстауп, — ихәент дыпъхамшызақуа нара. — Убри азықтанғыс ауп дзеихрастцо, апъхъа уи сара сирапасы дәкалароуп, нас уара.

— Иуда закүゼи уара? — ишсылшоз сыйнитәаант сара, сыбжыс рдүззаны.

— Иуақаз ауп исхәаз, уаҳа акғы, — ихәент тынч исырхықумташша.

— Даңико! Сара сматцуфуп, уара сах, уоуп, — әрастит ахәара-ачара этаз сыбжыс қыңы-қыңы ала. — Сұхадоннан сұпьырагыланы сымға умкырц. Унапала итых сығысы, наха иенъясшыонт, аха исызныжы убзиабара исымоу, сгу ухымыршәан. Даңико, анцәа дхоутпозар дыманы сухаонт, убри апъхызыба ухы дтугарц, улзымхузын уаҳа. Усыгудамсын сара, сүкүмжын зыңза, сгу узыбылуеит, ҳайхаазалоуп! Даңико, сухаонт агунахара сумырқатарц! Уара учкунна дыруп, гуамчла убұбуоуп, ухы узазы-миааниуаны хәа қалашам! Срыцашы сара, угу иташын абри сиңшұа ацаалашәара иуоуз: наасыдуңталак зегын рзы сыйхиоуп, акы сенгзараны хәа сықам, абри апъхызыба лыпату затәйк ада. Уи сара дыстауп.

— Иуасымхәахъен, уи апъхъа сара дыстахароуп, — даасстығлент нара, — нас уара, мамзарғыс изтахыу дигаант, сара сзы зегы акы ауп...

— Даңико! Сыхаара, амашәыр ҳалибаумырхын, сухәонт агунахара салоумгаларц. Анцәа дыманы сухәонт,

абри апъхызба сара дсанаужьыры, уи акарагы аңсау
иүштап!

— Сара истахы айлысыршалак, нас уара ^{БЛУМАЗ} _{БЛЭПРИОДЗ} ақы уазхэсіда уи азы.

— Цабыргыцәкъаны иухәома уара абри? Мамзаргы усхлафаауу? — сщаант сара, сыңғсызы фхалан сыхуламшэы илтыпачит.

— Алаф уасхәартэ енپш схы уара уеси иназгом сара!

— Уара уугутакы аныноугзә аамтазы Габриел ихы хылца ахамлароуп.

— Иага сымфа уаңырагыларгы, зегъ акоуп сыйгутыха насыгзар қалазом! — сатенкит, дысхыччо, уи сара.

— Умфа апъыратылараңы маңара саанымхаргы қалап, иқалоит уи аткыс иениңзоу сымпыцқыаргы?

— Ишпә уара, суршәары уағума?

— Фридон иениңш амч сымазар иқаларын усыршәарты.

— Уара сануңшәэ сышбаз сымпъс!

Сгу тытны ишома схәо аңсра налагент. Амаңыс енпш схы наатажъежынт Датико дысшып ҳә исоуз аңзашаара. Аха изулакгы схы санаанин снапаңы наазгент.

— Датико! Сзалоугалозеи абри енпш аус баапүс сара, изыстоурхозен схы! Дрыщаша маңзак наадамхарты у Габриел.

— Атахызаргы зы уагаант, узакун уара сара сзы...

— Датико, уахъырхагамхан, сұхроит, уи, сара азы затәзек соуп бзиз илбо! Ҳара аңзә аңапъхъя ажәа ханбатахъент бзиз хиенбабо азы.

— Аңзә хызы үалеимыргаант напы злоукыз аус! Аңзә дакушэнгаант шәажәагы!..

— Датико, иқалап, уара нулаз аңғызракуа зегъы реаизыркукуаны уртәмртәзыр!..

— Усъырцқыя нақ, агумха!

— Датико!.. егъырт зегъы харқуатып, аха лаб атахмадагы ма дрыщашаумшызой? Убрі азә затәзек лыда хшара димазам. Думырұхашъан нара, уишэир қалоит!

— Усъырцқыя ҳәа уасымхәси уара, иумаҳазон! — дқаант нара.

— Датико, дрыщашаумшызой, абри ленгъш, аңзә

имаалыкъ? Уи азыхъ сиңш дыцкьюуп, уаңрамгылаулы пату, илумырган ахымзб! Дсанажь сара!

— Нас уара дұсталап.

— Нас акум, уажзоуп сара данистахы, дызсүмтәри уажәй?.. Фу, уара аламысдажә, ууағы хануануп уара! — слыфныңдаант ишылыш, гүбра хүңзак исымазғы абыржәй иласымпытаңы иңсит, схы сымдыруа ақында сенлашәйт, уаха иқастарыз ансымдыр, скама тысқаарц ахышетхәа слахент. Аха ашыаңа енхахагы саламқазкуа еғи ауатах ақынтаи ахышет-сышетхәа наадэлықент заанаты зеңдеахны итаахъаз х-ғық аматпүзә, урт сыштахъ ала наасыди баһәлан сааныркылт, скамагы сымптықъан илкаһант. Датико аускуа зеңшраз-аненликаа, заанат ашахатца адигалахъазарын мазала, иңасабит сус азбыртахъ иритаразы, убри алагы изаза стыхуа илиргарц. Арт зегы заанаты сара изленіліскаа-рыз, ма схахы наануазма?! Сара азнык азы сымларым-күткізжәарц ақғы сыйғымхент, аха ишәнхаша, урт аң-күнцәа аихаң сыйжыладырбууазшәа сениллагуа сыркын, ақғы сымдмыршент.

— Фу, фырхатцарас нулоу аха! Ахымзб аургент уахра! — сыйжы лейкүсиргент Датико, сымч сышнанамгоз-аненликаа. — Аха еғьюрим, снаңара сыйкоуп уара уқынза. Акуты енпыш ухуда хысцәап уара амцқъажә!..

Датико ажәактывы имхәйт. Иара иқантаз адца ала аматпүзә аполицина рначальник нахъ сыргент.

Аначальник сажааху сөхит, сара насхәйт ақы аан-мыжкуа ишықалаз зегы. Исхәашаз хәнән саналга, наалыръаны десаңдаант иара:

— Ус анакуха, Пепиен уарен нахъ ашыңж шәен-шажаект шәаң дышәшшыри?

Абрин азтәарап иситаз, сханыт шыапақында сныцакка-сагент. Иеніліскаант абрин аус ағы Пепиа рышагығ дналархуны зныккыра хөңзүегы ихалгарц ргу иштаз. Сәңшүз сыйысы ласхахант, аха сызланхуагушшоз сара, исымчыз?

— Икоумтдан агунаңара, — схәйт сара. — Пепиа аб-ри аус ағы дыцкьюуп, изакузаалак хара хәа ақы идым...

— Иухәо ყысажәоуп! — дласықуқаант аначальник. — Икоупцоз нас уи ауха Пепиа иңи, усс нумаз уака уара?

— Иарбан ауха хәа узәү?

- Абри шәененәрәжәэз ауха?
- Сынцәя нахъ истоубоуп, уни сарен хахъбың! Күбәләк П
гъы ишықамыз ҳаҳ ишьра!
- Иүхәо даара ихасто сыйкоуп саргы! Узенеуаз нас
уақа уни ишьразы шәенәрәжәэрц акумыздты?
- Сара, гукала ишәнцамыккуа ишәасхәеит Пепиен
сарен уни ауха иенбаххәоз.
- Уи сара ищабыргны ишсоухәэз, ус уаб рыща
иңсаныс! — сгу ңүжэо далағент ари аначальник намыс-
дагы.

Уи ианитетт иасхәэз зегъы акы ааммыжъкуа. Кыр-
шәала акун ишаныз, сапъхъеит. Аначальники сарен ҳай-
шәажәараңы иаанбаххәэз зегъы хүч-хүц ианын. Снапы
аңаңт саргы сту каршоны сымшәазакуа. Аха из-
хуартоузен еңжъагахеите зегъы. Аначальник адта иқаи-
таз ала, ақаңданкуа насыштарцан, абаҳта сылталыр-
тасыт.

Сыла траа, схалазатәык, сұнхадаха абаҳта енку-
лашыца сығнажының сөнкүхьшәашәа. Өнек затәзыки уа-
хызатәыкі Тамрон, сарен, Пепиен ҳайбабара иаахъя-
ны сара исхызгаз атәи ҳәашьы амам. Сыңсыры
рыз-
тымхит уаха акғыры рымхент. Уағы ишимбаң сгу
сыхуан, силь тәсит сдақуа рөй, сыхшыбағ амца акны
ибылуазшәа збон, убасқак ишын схы ағынтықа. Ахара
змоу ауағы нага дұрыгруақыргы, нага рыщара даку-
шәаргы иленгзорит. Аха ҳарада-барада уанакушәалак
ауп ақаамет! Ускан... о, ускан... щегъароуп. Сжы
зфаһью иакузаргы қырыснана зхылаңдоу уни енпүш аам-
та анцәя изықоумтсан!. Зыңзак, ала-аапк дағызахонт,
ибағкуа дрыщаны иқақо далағонт! Абри ағыза агуақра
зхызымга ауағы, иоукәйт ҳәагты изеилкауам, иза-
кутә ҳыза цэгъоу уни... Анцәя иқурхыуп, дарбанзаалакгы
убри енпүш ахгара!

Сара сразыңцэгъарағы згурғон ҳәарас иатахыу-
зен, аха зегъы ратқыс гутыхас исымаз Пепиен иңхан
ракун. Аиаша уасхәап, сара схы унағара изгурғомызт:
тынха иажаланы дхаразаргы дааигуазаргы уағытәмәса
дсыма замызт, сара маңара сакун иқаз. Абри енпүш аус
сакумшәэр акун ибзиаз, санакушәахгы, уасқак ҳыас
исымамызт, сикниархаргы гурғас исымамызт. Сыңсит
хәа исыхыңдыуадаң сара, саҳәшья дықамызт, сашья

дықамызт. Адунен ағы сара скала затәңк сакун, иқаз дықан аззы, дығысит аззы, рхәрарын ауағасы! Тұрақты аштахъ сызбаху апъшатлаку нааманы ицаб зыңда! О, дара роуп сымғуақ'уа, дара ахуашабғакуа аби үхан. Сара азә затәңк соуп, адунен ағы урт ирзыгуреоны хәа икоу! Газарыла сыштатахен сара гуақ!. Хымъада, абас сыхуамызт, дара рзын гук ала сышқаз сыйлыштар, аха исылымшент, исадымразент, сыйганахара рзымгаант. Абрақагы, сразбы сенжент, срышхара акушшаант. О, сара алахыцәгъя, сғаζарала аға имфа шъашрыцъеи икказад!

Х-мә, ңұшь-мә рығонутқала ашақатқә разтаара налагент. Сарғын снаргеит, аначалыники азбғи акынеллоз ақалакъ азаангугара иқаз абаҳта ду ахъ.

Абрин абаҳтасы сара сынхеит даеа ф-шикүса. Абрин аамтала сара ибла стампъшит уағы зхылахәаз азэтты, уақа аус зуаз рыда, скала затәңк стакын итылаштыцаа за этызкуа азы рылыхжы иқаз акамера ағы. Излоухозен ф-шикүса нақылак уахгы тәнгеты сыйлаз ахуақуа ртәй. Сара, ишысхәахью енпш, ибзиәзаны издыруан, убарт ауаа анцә дырхашты нанықала аамтазы рыла сапырганы Сибрака садырхарцгы шрылшоз.

Апъхъазда, акғын схара замкуа сыштакыз ангуалашәзлак ұышха адашьма сыелькүжыны снапкуа ақыңыхза срышхауа салагон, сыйкүка тысыжәжәон, зехынцизара ашын салхъхъа сион. Знызынлагы, шаммла сгу шытшызау ангуалашәзлак, апъсра сзаауан, усқан, стағырхаз азигуа дсымъыхъашәэр, хымъада, уни ашхам чат-чатла нартын иластон, аха иабақоу! Срышхара ззыбъаж-кыша, азигуа дсымъыхъазыршәоз сара? О, сжын зфақью нақузаргы, кыренана зхылахәоу анцә дакумыршшаант, сара убри абаҳта ақны саазықушәаз ағыза. Цыханым уни аасда ұланатуп зыңда!

Ф-шикүса итакукуа наитәахъаны априговор исзапу хъент. Сара исықурцент картобас, амадентхыртқакуа рөи аусура, Пепина рыщха, икүрцент Сибрака нахгар! Анцә ду, уззыпшүзен уара, гунахала итәу адунен зытоумырбозеи?

Абри аштахъгы иңент бжьба, ааба мәй ракара, енек исархәент, нахъа удэмықупара аамта аант хәа. Абри аминут ақында сара агаза рыща, сгуబ'уан дыреңегь: издүруада, анцәа дысзылбааңханы сиашара ааиргышыр хәа. Аха сгу сажьент абракагы.

Акааңданкуа исышыз сышырыхын, исышыарцент наха ибубуакуаз, наха иңицикуаз, нас саадәйлырган абаахта ашта ханталт. Ааңыира аамтан уажәы, адунен зегъы наңәкәкараза сныкупъши. Жәоху-ғык рақара асолдат-цаагы бұзарла сиқуныхла иғылан арака еицрыхухуа. Рдэйлгара налагент азәаңзала, еғырт акамеракуа ркын иңаккуаз абаандәңзә. Сара сыйын заны сенкүшшын сғылан, амала, сылакуа ааинхымсызъзакуа аттахәа адәйлітра наңыз абаандәңзә срүхуаңшузан. Атыхутәэншәа изадылтыргент ғыңыз аттарцза. Убарт рыштыхъ даинуан икальданкуа абырға рыхга, иңықуз таҳмадақ, иңаңда шлакуа иғабаба. Уи даауан, ихы ларқуны тақа дыштытаңшуа, амратәкъагы дахуаңшумызт, унаихуапъшыр угу наанагарын абри ауағ амрагы адуненитын зеттын зңыздыхъоу азәы иоуп хәа. Цыъа слеңхуаңшызар, абар, ақаамет, сиықалаз ашәа хәбоду дқалаант! Соуразуору слеңлиңсаа сңеңт! — ари атахмада Пепни шиакуз гуастент. Абри асаат аңында сара исыздырзомызт уи арака дыштакыз. Аан, Пепни иакун абри, аха уағы дидүруа хәа дықамызт, деңсақхъан, қыхъатән иңшрафисахъа ақынтен изынхаз мачзан.

— Пепни, уара уоума ари? — слығынтыңаант сара иезымычхакуа!

Еөргөхәа ихы доаханы даасыхуаңшит.

— Габриел, съя! — дааңызит дрыщхаушыаратә — Уаргы ара үкоума? Сзымпъсызен сара ажаймтаңғыз Пепни, иупүенпъшызы! Уаргы ара уанықала, с-Тамро рыща лыңызы шәз анышә дартаңар акухап, уи ауп наанаго!.. Сара агуақ, сиыңшқа! Уажәшты ртыхутәа ааңцент, бара бзын агубрақуа исымаз, аи, сара гуақ!..

Пепни инапкуа рыхха ихы дасит, уи аамтазы, ишъапкуа дрызнимыклиаст ииениңақуалан дхыдышшыны тақа дылжаант, дахъкаждыз дұзызызызуа атсыуара даңын. Сгу дрыщханашъан сиенлууа сңеңт.

— Уара узыхдыркъазен с-Габриел? Икоутцазен шыларас? — амыткума ахәара дағын дахькаждыз жарылуу рыхча: — сара, аръда разқыцәгъя, лаб разқынчычын! Уи акухап сзыхдыркъаз! Аха уара узыхдыркъазен рыхча?

— Сзыхдыркъазен умбон с-Пепина, — наңаскит сгу пыжажао, — сүшхраарц стажхент уи ауп. Уажашты хуарта хаураны ҳәа ҳакајам уаргы саргы. Хабба пъцеуп ҳафыкъы. Адунеи зегъы нара идгилонт. Умтсыуан! Хдунеи аёы алајырз акапъсара акгы иматәахум, нушасозен? Башаца икоумпъсан улабжышкуа! Ауза чархзара ҳзырунт, аха анцаа дышпъаҳмыхуари.

— Ех, с-Габриел! Избонт сара хара ҳзын анциагы дышкәм! Сара агуакъцэгъя, с-Тамро, сыпъшка! Нарапа анциа ихатагы илшом шыта бара былату архынхәра! Зегъы ласымпыңац иңент. Адунеи аёы гүйртәхәа акгы сизнимхент.

Икаларын ари амыжда итегъ иңәакуаргы, аха убри аамтазы, асолдат даандылан шәақъ шыгуала даан суя димани дцент. Саргы сзакуымтит.

Аначальник иқаңцаз адтала асолдатцәа амаңааң енпъш иғъежьза нааҳакушент ф-фык абаандәңзә, жапданкуа ырбъарбъаруа храпъца хрыманы идәңкулент. Пепина агуакъцэгъеи датеа баандычи чимазафыки еергъхәа акун ишенихыргоз. Абахта агуаша хантыц Пепиагы ачымазафы ауардын иакудыртәент. Цөгъарамзар бзиара зымбашыз сара, аурыс солдатцәа иқартцаа абзинара уамашәа иңасшьент.

Бжы-мши аатхъаны Қазбек ҳазаигуахо халагент. Иааилашәшәйт, аха ауха ҳаапъхъарц хгу нахтаз акты маңыана иубазомызт. Эниза наалашыцахъаны ауардынхъча ибжы азиргент, суардын алыра хәләйт ҳәа. Икахцахъуз, адта злахамаз ала ҳаангылт зегъы. Асолдатцәа ҳакушаны наагылт; арака дубарын ататын нахоз алға харчыла, дубарын имлашхә наразнак ахъыхәа акрыфара налагаз, дубарын иқуниазгы. Хлатәйт ҳаргы. Абаандәңзә нахтәзәз иенбырхәси дара-дарала, уатын Кырттэыла ахзаа ҳаҳысуетт ҳәа. Слымха наатаасит арт ирхәоз саргы, сгу ласымыфрит, саанмөханакит хуцрактый, сгу наанагон тынха дызмам ауафы адунеи аёы зехыныңзара изенгъшуп ҳәа. Аха ус акумзаап,

акыртуа изы Қырттэйла акыр атсанак'уазаап. Уака на-
га гуакра хамазаргы, хара хгара ауп — Қырттэйла; 0да; 0
баша, хабдуцәа рыпсыжырта ауп — Қырттэйла. 0жир-0з
тэйла — хара ххатәи бывшәала нахьцәажәо ауп. Иара
мацара ауп хара хбышәа сиңизкаауа, абрака ауп хара
хамра ахыпъхауа, абрака ауп хара хамза нахъялрашо.
Уара агу уэтазар, абра иказароуп. Бзибараҳәа акыр ула-
зар уигын абра иқалароуп, уаха иқалараны набахутоу
уенизгы! — О, хрызкыцагъара хабананагашен хара алахъ-
чышәкуа? — схөон сара гуаныла. — Абри атэйла уаха
избараны сыйзам, ианакузаалакгы, ханипъртцеит нареи
сарен назаза. Абрақатәи амра уаха саръхараны сый-
зам, амзагын уаха исыкүпхараны сыйзам, абракатәи
азыхъкуаты зыжэрани сыйзам! Стэылазы аицәа си-
шыапкракуагын ртыхуа аагътиеит!.. Тамрогы арака
даанхонт хлашшы длынамзамкуа!

Абас схөон иқалакуа зегын срыйхууца... абри замта-
зы наасахант чыншапыштыбжык. Минуткгы аабжым-
сыцкуа, нааҳадгылент ху-фык ф-фык рақара аеңәа. Үрт-
енбархәхәо асолдатцәа инарыжелент, хара ихалархәеит:
лосу шәхү шәзахуозар шәхү! Иуаҕаху уаха ихымцаант,
асолдатцаа реимпра нахытцы аха, зегын буара-пара иени-
мпны иңеит рхахыннахаз! Аха урт ирулакгын цытрак
аштакх царак реаанзыркын залпла ахысра налагент.
Пепин сарен ари аилағынтра ххы нархууны амфа ҳам-
саҳытт нааулакь, хланцгы ахылашьара ханталт. Абои
атахмада ищаши үашынатын, фажәа-шыкуса эхыцуа
ачкуи иениш акуи дышбууз. Баша ирымхәозаап ажә-
пъка «сауағы илшара агуакрағы ауп нахъаапшуша» хәа.
Ханбак-енбаштыуа хашниууз өуағык адыххәа даахады-
хылан наасиркит клыбк, исзенүишиеит мәа бзигаты.

— Ихәа аицәа дсыманы сухеонт, ҳалұсы екузырхаз
узусту. Алашыцара ақны усзенлекааум! Ма ухыз маца-
ра ҳаҳәа, уахнихәз! — сихәеит сара зеңбяа сыламыз
ала.

— Изутахмызен уара сыхыз? — сатенкит нара. —
Сызустзаалакгы, сара соуп. Шәсүкуныхәала, иштә-
хызар: ацәашын асакумали рымпъшауа хәа мәа ықа-
зам, — ихәан иеңи ишхуа нарбаны длатрысын длаахам-
пышаба дцент.

Хара хнапыршышуа акыргы хнаскъеит. Пепин

ишишамхкуа итсақуало далагахт фальхъя. Уаха икестең рызы аныссымдыр скыакуа дықарттаны сұрыкулесіт нинек уаз. Уи митэйк гатэйс дысыкумшәент. Ҳаңык Пәннинин ҳиңгиз шығыталент, ауха уақа ҳаапъхъарц. Знык хтың анылаххушь, нас сыйшша сыйқахызма, наразнак ҳаапъданкуа рыхра салагент. Аха урт рыхра нализбалаз қаамступ, ната зундазгы нааңылашаанза сызырылымгент. Ашыжы скара-пъсарада сылаңаң иңаант. Анаша уаеңзап аңа наразнак салымтит, санаапъш амра акыр ихалахъян. Абыржын ауп ианысгуалашәа чә-әтәцак шхамамыз. Уаңаху дақушәаант ҳара ҳзыкушәа ағыза ускан. Амла хакын анңаара ҳалагент, сабацарыз. Сызлатакыз спи-нель сыштәнаны сырбар наасысын сырк'уан, арахь ағыра ҳалагент. Пепниа рыхча өтиуамызт, аха сара избон амла деңкүнтәо дышықаз. Аенни хулаанзагы аухагы нааулакъ нахчхант, аха ҳзыкутубра ҳәа цъаргы акым аабомызт.

Ашыжыгы бзиарас нахзаанагаз егыжам. Пепниа иғхент, дтыкукуент, илакытқауа табгент, ихы-иңи анаттоааза дәлалент, унаихуашыр угу дрыщханаашырын, деңлахант наразнак. Саргын уи иткис сызлеңбыйз маңын,— уи сихуапъшны маңара сгу камхauази, ауасы сеаңхъя дыңсуан сара сыйихуазомызт, атыхуттәан сгу қаҳант зында. Пепниа рыхча иғуентазаап сказшыакуа, сааңцит:

— Сычкун, с-Габриел! Угу налимсын, сара уаха шыңақ сзықатпо ҳәа сыйкам, сымч калесент. Суңырхагам зар акы сухую ҳәа сыйқадам. Сааныжы сара, уча уара, ухы уаху, зегын акоуп сара инхо сакузам, саанхент ҳәагы, сымзаттахузен! Уча, усыдымхалан, ухы уаху, уетоумырхан фальхъя сара сзы... Иазхоуп иуххъью.

Инхәаң ажәакуа сгу ищаххит, нағыаасгуампхент.

— Ишпюоухәен уара арышха абас? — иатаскит сара сгуааны.— Успыртын уча үхәмә? Уззынсыжыуада арака уара? Абри азы анңа атак шпүенсто сара?

— Акыр түсент сара анңа илаңш скунгенижътен! Ажәлар ирбонт, акуцымакуен акуараанкуен сырфарц сылахь ишаниңцаз! Сырзынхаант сара урт қакатәыс, етшурым, уча уара усыдымхалакуа, анңа дукунныхәаант. Үмшәан, уи азы лахъ уитом!..

— Уара уааныжыны сцарапу, схы-сыръхаашъар! Габриел агуақцэгъя нүпңенпъшыз! Сыпсы танаты, забри епш альхашъара схы тасыргылараны зыкалом, касташа сыпсыроуп, наха иеиъуп. Усыпшы арака, шьасак унентамтын. Ирласны схындаает сара...

Уамазак схэаламхакуа, наразнак сеашибыстан сцент сиенпъртны. Хук схалент изулак сынкугылан снағышы-запшыны акуша-мыкшуза зегзы густент, сылатш рхым-гент. Ашъха амтсан иткураа юленуан куарак, уни ахыку икуданы юлаштын итән-тәниуа мфакы! Сыпшызар, забри амфа даниланы дааует төафык аффаҳәа дуар-уа. Аеъуаф данизба стуръян схы шхаз, нара нахъ сцарц хланты сылталт, сышненуаз, схы уаҳа наасзаанымыла-закуа атеныаф сөйненгудсмыжъент. Асы накутәаз дыш-сирманы-хұхаахутыз анеилыскаа сгу аабууахент.

— Уеъжәц абыржыңцәкъя! — слепкукаант. Иара сыхумаруа сзаштоузен хәа насхәаз үништент.

— Ва, сызенжәцуазеи, мшәан? Уара сухуфума са-ра?! Иумбазои бұзарла сенкуныхла сшыкоу?

Иажәа алгаха имтакуа, ивнитовка аанимұттызжәан ишсылшоз сикукаант:

— Абыржыңцәкъя уеъжәц хәа уасхәент! Мамзар, уенлакубаса узгонт!

Уаъа ихымдаант уни иеъжәтра нахытцыз аха, сыш-мыхумаруаз ангуентатцәкъя ипъыс ленхахант наразнак, нағызаантит: ицәа дтазыз:

— Ва, угу зынсырхарызын мшәан уара?.. Насгы, тык азыхәан! Ига, акуадыргы шакуу, акуадыр мацара өа-жән хуба маат наңсоуп! Асы акузар енкуныхла иксуп, упъыс танатцгы уаҳа утхам! Адуней уағыцмаант уара! Сара ажәакгы уасхәем уаҳа уни азы, нумаз, сазыразны нусстоит.

— Уи ала сара сузжом, иеиъуп хаала уахәагы шытатца!

— Ишутахыу — абар, нарғы, нас, смағен скаменгы!

— Укама уара нумаз, уни азы егъуасхәом. Учкуноуп-тәа уаргы, иуқунызароуп.

— Иахых утапанча умақа! Уи хамтас нузаансыжъ-ент. Иушәых уматәагы!..

— Ва, сара исләйстон, нас?

- Амшху умхээн,— сыйжырыбыуазаны инааку-
сыргент.
- Иасараца зынзатцым, сүйбә итысхыр жадарбай күен араспискакуен. Уака уара иуматэаху хәа егыкам, баша салам шәкүкуоуп.
- Иумаз урт уара, иуцээзгом, аха фба-хъя туман сутароуп.
- Ишутахыу сах, уара ишуухао ауп, уимоу, авексель-куагы тызгазом.
- Ухурьлан итазами ачен афи?
- Зака утахыу, итауп ипепинеу!
- Уара иумазаант уртгы! Иумсхэм! Изыстахыу-
зен? Иусхэм уахауоу? Уажэшты сцент сымфаҳь сымъ
шәкүка, уаргы уца умбахь.
- Ишутахыу, сах.

Ажәакала уи нааниасхәаз акы азы мап сценикит, иңтент истихыз зегы. Ағара анситоз сара игуастент ирачәаазаны иңьыба иштаз, аха исымбазазшәа қастент. Иза изы разқы дун зында дахьцәсмымрхыз азы.

Сем слакутәан сымъшәкүка Пепина нахъ сенхент. Абри акузан саагыленижкөн цөгъярас иқасцахъаз. Аха дарбану изхәо абри цөгъаратцәкъан хәа? «Абенәцә иримхны аңарцәа ирутозар анциә уатентом» — хәа ажелар ражәа налоуп.

Уи астынгы хара ахагъ аёы наххаагент. Ө-мчыбжыра раахыс амла енкүнтизаха иказ ҳазхара хфент, ҳаңгысы наха ихалалент, ҳарбуузхент. Ишаалихулаң сипъштәкъя Пепина дылтежәстан сара шыапыла ишъхъа снагылан химал-сигалаха хандәңүүлент. Ахымш рысны Маглан-Дорети хазаангуюхо халагент, Пепина амыждаху, арт агуакракуа изымчхазт бубуала дычмазаңхент, акрыфара дакутцит, нахандикуа зында имачхент, читзомызт деникүшшын дыкан. Сара наразиңак еилыскаант, Пепина рицхы итыхуттәа шыпътәоз.

Ххалент шыхакы; уака Пепина еергүхәа ибжы лыт-каауа ус ихәент:

— Уаангыл, спа! Җылазаант шыапылазаант уаха сиситатуахәа сымъкам, сымъсы сылзаант, аңыцаха даанини дсыдгылт умбои.

Аты сладгылан абура аңакны нааныскылт, дааевыжесхит Пепина, абъяахәа сымъшәкүка сеси акуадыр лакус-

хын, хчнызас иланданы, ашинель иткаршыны дэсриен. Ахуларахь енхон шыта, амрагы өшүштөрдөн ташаарц өгъагымыт. Рыңха счымазаң, еергъхә акуи иңсү шылешига фем'оз. Саргы сгуи сылаңырди силатдо иханы стаагүншан. Хана да хала затсык хакун ашыха еншхныккала дүздаштылаштырып түсү зханы хәз иказ, ухада акы аштыбыжь уаҳауамызт. Аташәара эгу итаз амра ашетарьшы қаңышкуя хутыччаауа иубон. Аалынира нацыйхаз адунеи, иштәтикаача агара игараз арьшқа ифызын, Хара аззатсык хада, иваахакуршаны иказ зегы насыптуя итәчин. Пепин сарен хамацара хакун ирыңхахуя эгу енцаханы иказ. Уи арьсензгара даңын, сара схы ахызгара смоуа гурфацәгъала сыйғаны сихаттән.

— Габриел! — өзантит еергъхә нара атыхуттән. — Сынапкуя ахышәашәара нағуп. Сыңғушшынит съя сара! Он, сара енгамхә, нап дысхампъхазакуя сыштапысуен. Съя, сара дшаңасымытто енпүш датоумттан уаргы харалабарада зла стаказ ауағы! Аха нұы сәрапхъя тоуба, нара ила с-Тамро ахымзб лғаны дықазар уи имра шташәо азы! Иу тоуба, сара сыңсата уағы дахампъхазакуя сыштапуя енпүш наргы иңсра шықоупцо азы! Иу тоуба... уи агунаха алазар сара исымазаант.

Изуит тоуба.

— Иакумлаант утоуба енлагара! — даңын амыжда ацәажәара. — Үарен сарен ханкушшынит нарцы. Сара агуақ, сыңхана затсы Тамро!. Тамро ахымзб лимыргазар, усқан ианажь зегын, Габриел, анцә десманы сухшынит исхәо хоутарц, саргы датанастом. Уку сыштамкысуга хәз!

Пепина иажәакуя сгу дрыбубуазшә збент, нагынстант дыхәаз атоуба.

— Ах, исыбаргүз сара агуақ зынзатсык надамхаргыны сыйхана сыла дабар, нас тыңч синарц мә сыйкулон! — өзантит Пепина фәйхә. — Сылашара сыйхана, зла десмазам с-Тамро! Бабакоушы уажә? Биапы пүшқакуя рыла дәсінкубымкүазен ишбызгуақ'уа зыпстазаара налцуа баб? Баан, ихма ибләцәакуя, икүша зыңсы злыдааз инаңкуя игу. Дэзыбымтәзыузен лаңырзышала гүк ала ибзықаз баб? Сыңхана затсы слымтәзыуаңакуя синарц мә сизлакуларызын? Абасқак усыкүзбартә, цәгъарас нузызухыз сара, злыңхана ҳаура? Анцә бирманшэалаант

с-Тамро! Сылашара затса, стынха затса бара! анцэа дукуныхэрэант с-Габриел! Анцэа дакуныхэрэант хынкылуу алгылгы, с-Тамро хымзбыда дакуныхэрээр!. Ус акумзар, иенкуубгаант, ищабгаант наарал эзупининч куан иханиуанны икунхо зегъы аманы таңа ищаант! Бзиала с-Габриел! Ишант ссаат, исхытуент сыпсы. Сыпсыент сыпъха затса лылауырз сыкумпъсазакуа! Сапыртцеент нааза адунен азареба штымхзакуа, агуна-харакуа исымзахимхзакуа, нага ус акузаргы, сыпъха ахымзб лимиргазар уаҳ исынихаң: — Пепина ипъсы анихытцууз анцэа диашьапкит дукуныхэрээр ҳә. О, уара анцэа ду иуджыл сыпсы миңкъя, суашьапк'уент уара ихакунту уланыш хаа лхызарц сыпъха!.. Тамро!

Абас ала, ипъха лызбаху иккыша ишикүкызы ипъстазаара гурбаңгъала далтит атахмада. Тамро лыхъз ауп уи атыхутэнза ажэнны иңи наатыцазгы, акыра-абызра этаз убри ажээ нағыацтыт гунахара эзчамкуа ицкъаза икәз ипъсты. Нааза дыкуущит гунахала итэйз, зых иакунитымыз адунен. Тамро лыхъз ихьшэашэрэз иккыша надшэйланы наанхент. О, убаскай сыпсырауаз саргы, наха исゼенъымзи! Кыр зымчу анцэа, ма уака интаант атынчра, харада-барада итахаз атахмада рыща!

Хаңсыра еикеатцаа сыхганы изулакгы, сахәен скамен схы нархуаны, инышэнтре жын амра адунен ианаакуччоз замтазы нышэк леникесыхэзгашуент Пепина рыхча. Ацәашны ахатыңан, ифыцхахаз амра амырхуагакуа иханы ирхон, асакумал ахатыңан ашыкъйтэй азаза икуцууз ахылфа-пъсылга еилаханто хыхъ изхалон.

XI

Схы сымагухъха, сылахь еикушьшы сеси слакутәан, схы ахьсырхаша ҳәагы мәфакы налимхкуа ашыха сылбааны таңа сылталт. Алымфаник зегъы сапъхъа дылазшэа дызбон Пепина агуакъагъя. Схы-сгу наасызтгомызт уи атыхутэнтэи иажэакуа, ипъсышы атөү ухә зегъы. Исхапъаны икәз агурфакуа, снаскъашхъаца наха-наха имчыдахозшэа збон, сыйшии-шиенууз сыйгугы сиха иенхыкко налагент, сыхдиррагы атыгъяхъ ишант. Атыхутэнаны зынзак саакхыккан, сласхазшәагты схы збо сала-

гент, сурғакуагы схыпъсаит. Иқаларын абас маңара гурҗада дәеа қытқын снаскъяр, аха наалыркъаны гуалашәйт Пепни данъсуаз истәз атоуба. Сара изүйт: уи иңаңъя тоуба ауафы дышсшыуа ала! Сыза-Сызы адыххәэ иласхыпъент, сагъаацәышент. Абар, сражы сахъкылнагаз, аасгуахут, — уи исыднацент ауафьшыра. О, анцә ду, изакутә кааметүен ари!. Сара, Габриел, ауафы дышсшыуану?! Сара снапкуа ауафы ишьала исыръхарану?!

Акы саргуааны санеилашәалак схы здыруа скала-
зомызт, убри аминут азы исылшон ауафы ишьрагы,
аха, ус акумкуа, знык схы снапаңы иансзаагалак, усқан
нага дсаңазаргы ауафы иѣстазаара алхра сзыгууы-
мызт, убас акун қашьас исымаз. Абар, уажәы нахъзааз
абарткуа ренпүш иңа аускуа рыйхуура анатахыз амш
хъянта. Истихъаз атоуба саназхуцлак сгу ихъантаза акы
ыкухазшәа збон. Сапъхъа ишътан аус хъянта, ма стоуба
енлазгар акун, ма ауафы дышшыр акун. Сара уажәыгъ
исыздыруам, урт рууа наха игунахарараз!

— Анцәа сухроонт, — схәон гуаныла, — Тамро хымзб
лымамкуа дысурбарацы, нас саргым Пепни иенпүш иана-
сыжырын сыцъстазаара چхастаатээз ауафы! Анцәа су-
хроонт, салоумгалари абри еипүш агунахара ду!

Иарбан усу изыхъязаалакгы, ухатцкы сцент, ауа-
фы ишьра гунахароуп. Абри абас шакуз здыруан сара,
убри ақынты иансгуалашәалак амца сыйжаланы сбыл-
уан. Аха, аиаша уасхәап, нара игу атахра аиагзаразы
маңара х-фык акты эхараразамыз ауаа рыйстазаара
ишилихызи, Пепни атахмада рыңха, сипъха хәа дышын-
тәциъятауз лыбла аташылартта имоужакуа, насты
таребада иѣстазаара дахъалтызи, сара абаҳу апъын
игуамч бүбүа исымаз ахъсылыхызи ртсы, зегъы неидкы-
ланы санрыхуцлак сенлашәон, сгу ақысъыхәа анщара на-
лагон. — Уара уазхуци, абаскак рыңхара қазтаз ауафы
харам ишьра гунахас налаz! — мшәан, анцәа икъиара-
куа шыакурбууатәзамзи? Убри атэы акузамзи, мшәан
апап исенхәозгы: — зегъы уара узы, уара зегъы рзы!

Сара исызбент стоуба енлasmгарцы. Иқалалакгы
нара сахымъарцы, уи сара сзын ишыбзоу түсрән. Иқа-
ларызен, анаңъалбент? — сазтцаауан схы, сгу амца акны
итыблаауан, — үзханымк стақазшәа акун схы шызбоз.

Аха ус акумкуа, абарт сурфакуа зегы схызгаша ша/
натк сзыпшы сыйказар, нарбан ускан схы стазырхара! Уи схэситхэа, икалаант икалараны икоу! Ёйсэрилжүүт
атахызаргы убригы гурфацагъаны гурфала, иштүүлүүзээ
тазаараты. Анцээ идэрвант; сара схы азы мацара шаку-
зам сзыкуцо; схы азы аума, мишаан, хаңцаа захьсырху-
я? Урт рчыхуала аринахыс егызхара зам ауаа ацэгъа-
ра иакумшээларц ауми: сара исыхыз зегы схаштит,
исызбент саба датанасымцарц, табыргылатцакъа, дагь-
атанаастомыт. Пепиа иш्सрен, уи истахъаз атоубен ракум-
зар. Анцээ ибонт ус шакуу, уи ауааы игу даңхъаны итоу
наразнак иеилкааусит, — срыцханишап саргы сыйгуты-
жакуа зегы дарыпхъалак, мап анакуха, ишпээзурин, нас,
икалаант икалаша!

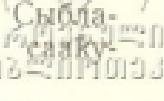
Ус схэент аха, снапкуа рхахаца хыхь саарфахан анцээ
иахь сматаненуа салагент, сгу аартны: анцээ су-
хэонт ауааы дсумыршырыц, Тамро хымзбыда деңкур-
ха! Даара ихъантазаап, ауааы ишьра угу иантюуклак.
Даара ихъантазаап! Мыш затцээк ала сажент сара.
Ауааы цъаһаным дтоужжырыц утахызар, игу итакы ауа-
фынра, уаха шэнга итахым. Убри изхазонт гурфа-мыр-
фас!..

Ашъха сылбааны арха санныкула, наразнак сгу иаа-
ташэент, апап иёы сцаны сихэарц, — усыкуныхэа саб,
нас икалалакгы өкалаант! Иагынасыгзент сгу зыхээз,
сэйфасхент акалаакъ ахь. Адэкъян аангугара иғылаз або-
раёы сем лтаргыланы аху астент. Сара саантцааъян кры-
фара адэкъян ахь сцент. Адэкъян хъча сху аангган адах-
та илыкуиргылент. Сара сымлаго сыйкан азы сладгылан
нара убратцээкъа ахыпшыхэа акрыфара салагент. Акры-
фара салгарц акгы сыйгымкуа еипш аан тыуардынк
агуаша наадгылт. Уака дакутсан тъхэйск, лара длыцаку-
тэн цкунакгы.

— Еи, апъшэма! — аёацахэа ибжы аанргент ачкун, —
хазы икоу ауатах уааы иоур арака?

— Зака утахыу ҳамоуп! — ихэент атрактиришчик.

Апъшэси ачкуни реуардын наакуцын акрыфаразы
адэкъян наатгалент. Ихашэтцару, сара абри апъшэс
данызба, амацээс сысны илакы-лакууа наасылсызшээ
сханытэ сильзапакынза снейлууа сцент, сылаккуа рыгуря

сымгар қаларын, дааскъаны саагуара данаан шылакуатъшны лара шлакутәкъыз сильтымкаар. Сыблакъат төрткүйн, селуу сю оолагент. Акрыфара түн ашацахә слени лапъхъя саатылт,

— Тамро! — слыфныңаант соуразоуро стысса.

— Габриел!.. — ларгы артәа аатлырган, лхы настыдлыгуалент.

— Саб дабакоу, дабакоу саб? — дааъытәэы-быатцент лара.

— Уи наазаа ари адунен дыкупти! Аха бара бзаазен арака?

— Уи уазымцаан уара, натахым! Мап, мап, сухөонт, уазымцаан!.. — лыгелизнимкыло атәмыуара даңын рыхча. — Уара у-Тамро дыцабгахьент, акыргы аатцуент шыт! Дыңсит уңсы зыбраз у-Тамро!

— Бара бзыуста нас? — сказант исахаз цышьшаны.

— Мамоу, сара иубац Тамро сакузам! Сара — ламыс змам үхээзбоуп, стэныуа лабырзашала!..

— Ламыс змам үхээзбоума?

Сара матык синъигцекъя, гумбылла сналгутасын наң дааскусъент. Азаара ззааз азы иениш саашакъ-шакъян адаахы сыйдәйлкьент, уака игылан севи енкухапъс, слакутәан схи саамыхазакуа сышшиаш сышэн-гышынуа акыта рахъ сенхент. Иаанин иаасылдгылт сшымгүбзоз стоуба анагзара замта. Абри аены иаасымтыщабент сгурракуа зегзы. Иага схэраргы Датико иламыс ифапхәа сту иаанагомызт. Исцэымыжхент зегзы, абри аминут азы, исылшозар адунен зегзы синтакубаса изгар қаларын, искаакон хадыща...

Х-мэ, икаалап үшь-мэ рақарагы тыйзар, Датико, сишьтапышуа сильтазажытэн, аха иага зундазгы изялым-шент иарен сарен үзәрак ххала ханкушэнэ хәа. Ари аамтала, дысшыртә акыркуагы дысмыыхашент игүн-танзамкуа, аха хаттарас наалаз ус? Иара ихатагы дхатта бубуан азы сара истахын ҳыңызагы хнейеагылан ихаллоу үнбашаарц, ускан ма иара дысшырын, ма сара сиширын, абри акун саргын сзызхуаз.

Абарт ахы-мэ үшь-мэ нақылакгы саалымтәзакуа абна сылан срынхахуа, смыждахуа, — иага исычхазаргы, иамунт арынхара җасымтәзакуа; исырхент өңүзә аерманы-туңарцәен ху-ғык атаудацәен. Аха, анцәа иб-

онт, урт ишрымсымхыз сзыргуақтәкъакуоз рыда айтып:
Амала, дара зегеси хата-хатала ирасхент, смынтызын
сыхызың сыйжала, истахын сыйзбаху Датико жыныза инаңды
фырц, убрналатын игүнеанызаары.

Абас ала, ищент абрагызы хәэ сыхызы-сыпьша. Абрагызык сыхызың иктиданы ауас рхәуа абна дылан. Уимоу х-зык
егызызхаразамыз ауаагы ршыит, убригы сара сыхызың
артеит, аха уака сара акы схараны хәэ сыйкамызт.
Цэгъярас наақалалакгы сара сакун наадырк'уаз, изхар-
ратәкъяз кыс рымазамкуан наанхон харада. Иара абри
акун сара сыйшаарағы ирпүрхагас. Иахъя ирхөон:
абна цыара Габро ауағы дирхәйт хәэ. Уахъ иенбарфуан
зегеси, уни атып иакушаны итарк'уан. Иара убри ауха-
тәкъя иажаабжыны наарылағыл'уан, Габро ауаа ирхәйт
хәэ, уака ацаразы иатыхын х-міш анықуара, — абри им-
фаҳнақыон сыштазағызгы. Дарбандалакъ азэгыс их-
хыны наануумызт, абрака сара сшаламыз, сара сирцэзы-
харамкуа енагы раанигуа сышкәз, цюуокы сара сыхызың
реңтажағаны аңғылар шықартцоз. Альшаацра сыштазағыз
еилүркәант сышрэымк'уаз, уаха иқартцарыз анырзымдыр,
пъкараны наңыртцент, сымсы штоу сыйз'уа ма сыйшыуа
ауағы ҳамтас Георги иңзар иртари.

Сара енхарак сыйцаахыртас исыман Датико ишәары-
царта абнағы. Издыруан иара ашәарыцара иңсүс синъш
бзина ишибоз. Аха абаарт ахъя түшеба мзы рымонупка
иара изы инасыпьшэ абаарт атыпк'уа рөң дымшәары-
цашызт. Аха имаан иразкыцэгъяра амш. Ханкушәйт
наргы сартын ҳхала затсык, сшакумгуббоз.

Амра аташәаразы мбатәык агмызт. Иара даауан адэы
дыхуланы тыла, ифуа иштән лактый. Арт збент абнағы
этла сахыкүтәэз ақнитән снағышни. Сгу тыцын ишар
атахызышэ адых-дыххээ аисра налагент. Афырхәа этла
слалбази сеси слакутәэн изгүшра слалагент. Датико
амфа аашитцәан ихы шхаз сара сахы иғаашент. Дыс-
заангуахо даналага исахант ашэа хәэ игу ицаңыруа
дышануаз; снейхуацьшызар, — иханытә-ишьапакында
бүзарла деңкүнүхла дыкоуп. Сигуалашәозаап убоо,
мамзар абасқак абыль өнтахыузен, — аасгуахут гу-
ныла.

Датико данаасзаангуахатәкъя сеси азурга лағаскшан
акхүдээ слендицьлт.

— Ухы уаху ушэыргундамзар! — акиндаа сыйжыы
неникүсүргөйт. Альхаза уи сизымдырит.

— Уарбан уара? Уи схәентхәа, зегы акоуп! ~~Ууустаадыл~~ лакгы сузырцәышуам уара! — исатенкит иерывубуаза-
ны таамбашаку.

Секундкыбы абжысыха аанамрајакуа, али-пъси рыб-
жара ишәакъ аанхидаан ф-итэ дсеихит. Саргы сен-
тамхакуа ашыжәэ снапы нааскъяз ишәакъ агуц
илакушәан исырбрит. Ачыв-сывхәа ахкуагы ласывыкъ-
кынт.

— Сара соуп Габро, упъсы тызх'уа!.. Сленкүкаант,
егын ишәакъ атхаха имтакуа игутәкъя наарбаны сиенх-
сит.

Рыцхада, даагазеазын икуадырырта авара дладхалт,
аха ниулак иекамыжкыуа, нахәа лтираан наамфаниңиз
сес ахы илакушәан саргы саманы тәка илкаһант. Сара
санығатхаха нара дкахахъян иены дахфырны. Сара сиен-
хахит: сытауад пъшза, ахшәа ихынукуу иматууы сара
сшыапафы дкаждын дымчылаха. Аха ишәңгизом нах-
тын ишәасхәонт — изакузаалакгыры рыхашьарак ҳәа
сцаа наламшәеит!

— Ауафымра икоуңаз ухы акууцент!.. — схәент сгуа-
хы пыжәкәо.

— Хы, — ихәан даалышырчент тынч, гуалак эм-
замкуа знартада цыла иланаз азэй иениш, — абар, уара
узакута Шермадиниз!

— Ааи, сара с-Шермадинуп уара узы, уара уш-Авта-
нилыз еиңш сара сзы!

— Уаха мхәакуа устьыртын уца! Ахъз-пъша азы нуз-
хонит сара сахуушыз машара. Исзамунт нахъя сара, на-
гарааны схысырғы икашәеит схымта, усзапыхъамыр-
шәеит.. Ааи, сара агуак, исстенгүшиз, знапафы сын-
сууда?! Фу, изакута хымзрыуузен! Салаугуалашәаларц
цьара затыкгы уаасызцымпүйт!

— Изакузеи узекуюу, изаку? Уажэы упъсхытимтазы
убарт роума икәэтөү, уара анцәа нахъ гунахала итәү!

— Уаламган сыркүшра! Сынья нунатааант уара аразкы
бзина, Ушуафыбууаз ааургүшит, афырхата! Цабыргыуп,
акыр иакумкууаз узызуут. Аха есьоурим, урт зегы өн-
хаант абас еиңш икалаз сыпсышыа. Аи, сара гуак!..
Исхутазма утылара?! Ишакухалакгы уара унапафы

сымъсыр җамлент. Итуулашгауу, усқан иуасхаз, аза-
шын асакумали рымфа дара иръшааует хәа. Абар на-
хыръшааз.

— Уара уоума, нас Қазбеки аёы ххы ҳакунцыйтээз? —
снаастаант иңашьаны.

— Сара саку даеазэ иаку, уара узы зегъы дара раку-
зами?

— Ҳенкүрхазен усқан?

— Иумбајон, мшән? Абрин асаат азы акун... — Пе-
ниа дабакоу?

— Дыпъсит.

— Сара сенгъш заребада акухап?

— Аа, уара уенгъш ауп.

— Ус анакуха хантоуп... Бзиала, Габриел! Аицээ-
урманшэалалаант уацъхъака, анаана угент!.. Сгу на-
лоуп, хызыда-пышада сахыңсуя! Анаана у...

Датико итегъ иңаакуарц иңаххан, аха имч инамыр-
хент. Деихан дфатхахент азынык азы, аха дыфхыдышын
адыыл дойкүхант, уи акухент, иңсгын леихшент. Уажэйраанда ишышэйрччоз ихы-иңеы пүштэйдахент, ику-
убааумызт уақа апустазаэртэ гурбъара, амала ишышэй-
рччара ихы-иңеөы наанхент иенкүхьшэашээ, унаихуацъ-
шыр угу наанагарын акы дахыччоит хәа. Аа, лаңырзыла-
нин, дышишэйрччо дыпъсит!

Датико иеы слакутээн сымъшзакуа сцент. Абрин аёы
затцээк ада уи икынтэи сара акгы сымгент.

Датико данысшы аштыхъ нахагъы рытерыцэгъязаны-
нашыталент скра. Урт атыпъкуа реы аевыцахра уажэ-
штыт исзаңсамызт. Мамзаргы, икастпоз уақа шыта сара.
Атабырг ххэр ами, абналара саргын сгу цынатает;
изысусхарыз сара абрин ағыза апустазаара! Ишыстахымыз-
ауда сырхэнт, аха уи аштыхъ схы зақа сакузбоз ухэа-
рауазен. Мач цэгъяракуагы җасымтент, аха назууазен,
сзамышыңылент нага зундазгын, сгу наатахымызт! Атыху-
тээн, исызбент нахыхароу үзара сенцатып хәа —
шэгъя скала, бзина скала ча-Чаңак уензгы исырхалан,
убри алагы сыңсы сыштларым, сыңсра ааиза хәа.
Убрин акузан ари адунен аёы гүбыртас хәа исзынханы
иказ, егырт зегъы сымптышшахъан уензгын.

Уақа сыкүтүн Қахетиака снаасит. Алазан санаае-
прынгыла, Датико иеы сзыкутээз ахы илтакны схысны

ишины азы илаласыжынит, изласшызы ашқаңтың миңде
ны уаҳы итасыжынит, истахын азэы игу сымбо сыйында
мта сырзырыц. Қаҳетиа сахъааны сбатракханы сыйгур-
лент. Ишысхәахьоу енпъш, арака сыкенжытен наарыц-
кыны ху-шыкуса срыкуп. Айхатән ашыкус азы хар
сымазамкуа сывнахуха сыйкан, адырғашыкүсан. Қа-
хетиатән аҳауа смаабызар акухап, сымазафхент — яныз
сихынит. Ишнен-шненуаз акыр аамта исмыхъзакуа санаан-
халозгы ықан, наххәап, исыхъзомызт ө-миз, х-миз, мачк
сесааибыстахъаны ғағхъа наасызырткүан. Сара сым-
сырбубуон, изласылшоз ала схы асимтарц сағын.

Абас мацара сыйкан х-шыкуса. Аха уи амацара ағыны
савнымхеит, исыхынит забабара. Сымниакууа, сыйысы сыл-
заауа налагент, иуака-уакаца ичит шыапкуа, аус сым-
уа җәлент. Ачымазара исыхызы сшыапы сыйкунакъент. Съаракуа итәаанзә нхаңык иңи сеадкыланы сыйкан. Ианынцәа десыткаъаны сдәйлишент, сцент сартмак сывба
нинкыдданы. Пүш-миз рағара түеңт абри қаленжытен. Уи аштакхъ,
хәарас иатахыузен уақатән ақытәң аантгы-
лара исзагъсамызт, — избан акузар, акы сымтарыдашь
хәа схәркынуа ауаа снарылалар акухент, уи сара саңы-
хашибон. Убри ақынта уақагы сыйкүнтит. Амған сахъаа-
уаз сыматәакуа зегы афатә иатныссызхлеит, — абри
асолдаттә шинельгы туманк акущаны исыртан иатныссы-
зхлеит. Изулакы, цэгъабазарыла абраңза сыйысы ааз-
гент, уннахыс стып сзахымтысуа сеиланакит: ипаху-
пахуза ични икәз шыапкуа енкүжәкән, ицәаны ацара
налагент. Иубома атыхуттән сахъылынагаз, сыйысы штоу
ахуачакуа сылаланы сифара нағуп. Цэгъабазарыла
абри акуаңа ақынза сыйысы аазган аварца сеытасыжь-
гушьент, ма куак сымсырим схәан. Ари акуаңа ишубо
енпъш, амға ду ағыку ағы ауп нахыгылоу. Арака ты-
хуаңтәарада ианагъ имғасуент ауаа; урт ригута иубонит
имаачымкуа арыщашъара злуогы. Дубап ача сыйто, ду-
бап азы сымржауа. Абас ауп Җастазаашъас исымоу. Ика-
лап, исыхызы зегы сыйкунагозар. Исызғазар акухап икәс-
тахъаз ацэгъя-мыцэгъякүа. Издыруада ус акузаргы!
Иалудырааузен анцәа игу итоу?! Издыруент, исыхызы
ачымазара ирласны шаго, — авар азы халаны сгу ища-
чуа налагент. Анцәа имч ала, сыйстазаара атыхуттәа
аант хәа сгуб'ент! Адуңен ағы иакумыз ак қаспазар,

сақугуб'үсіт сатанаттарым хәа, егъырт анцәа ~~жарнұс жарнұс~~ иуп. Сара ианакузаалакгы, ауағы изы ҳаремде ~~біндерде~~ мыйз, амала, сказы смыждан, сразқыдан!.. Сгу наанагонт агунадаракуа иқасцакуахъаз рыбженхарак арақа исхисхит хәа. Издируда сгу сажъозар, уи анцәа затың иоуп издирора, уаха азатты. Ари адунен сыкүп-үсіт сгу каршени, избан акузар, нара ақынта хара сидым, шаахтэгы сидым, Уимоу, ари адунен ағы сара сзы заребакгы қамлент.

XII

Абасала далгент аччина иажрабжы. Атх агу сионаша-хъан уажәшшәта. Ари ауағы разқыцәгъя бзиалаҳәа лаинас-хәан слепнұрыңы сцент, аха сгу сыхуан исенхәракуаз ансгуалашәалак, сышниашаз сыйхұпқа иөы сиент.

Адырфатены шыжымтән сиаңцаант, апап уағы да-бенпәшаариш хәа, истаххеит уи арыщада ипсынтазы дихасырпәхъары, убри гутыхас ишимаз дыпсыр сарғы гулакъакъас исзынихон.

Уи адагы сара истаҳын сиацәажәарц дыштыхны сыйхұпқа нахъ даағарц. Сыйхұпқа исенхәент иқалап, апап ахапжъаразы ааха имоур хәа, избан акузар, — нацы ақалақъ ақынта дааазаап ғың бағлачынс иқар-таз ауағы, уажжы апап иөы дықан, дипыртцыр қаломыйз, нара итәала абас акун дщахуаңшуз абри аус. Цъашшатәшәа нубаша убас нағтыжәлент. Апап ауағы дааныштит анеиха сымам хәа. Сара уамашәа избент исахаз, — исызбент сцаны абағлачын схататәкъя сиацәажәарц. Сахынен насхәент сзызааз, нағсы апап инанц-хаз. Абағлачын уамашәа ибаны дикүзбент апап, игумбыл-разыхәан. Абағлачын апали адikuани ааштыхын исаку-малтра иманы дсыцент наразнак.

Аччина иөы хара хнект аңылашара адәы ианааку-лоз. Рыщада, нара нахенжътеи нахагы иенпәсахит. Диң-шәа ипсыс ихыгга дықан, уиаихуаңшыр, угу наанагарын ипсыс ахуц иакыуп хәа.

Аччина абағлачын даниба, ақы змыхъяз исинпүш даал-шәэн итахахъаз илакуагы ааихачцент. Уи ақы гутыхас иоуит, илакуа ааихмырсыззакуанты абағлачын дихуаң-

шулан, акы игуаларишээр итакхызшэа. Угу наанағарын, икалап, арт дназлагышкуаз акгы хемтазар хээ. Энэхүү онынто ракарағы илакуа инапы зархишылент, акы рхаҳалазшэа. Дкүзнеиза, абаълачын ибла дхыпшылон. Нас анцэа диашьялк'уазшэа даақумцзакуа аффахэа илахь-ицымшь агъшьара далагент нағъхъа иғылаз аихабы дихуацьшуа. Сара уамашэа избент аччиа иказшьакуа, ихъизенишь рышха хэагты сгу наанагент.

— Анцэа дукүүнхэаант, уара сашья! — ихъеент абаълачын. — Сара спапул, саант сухацъхъарц, уара акырысиана. Нас, изакузен абаскак изцюоушо, узсыхуацьшуа-зен ублакуа енхмырсыгъязакуа?

— Унаурдами уара? — длыфынцаант аччиа.

— Ман.

— Хаб! — даабызит нара, — дрыцхаумшьазон у-Габриел?

Абаълачын акы игутасызшэа даатрысит. Сара дкахархээ сшээн снемтасны дааныскылент.

— Анцэа ицьшьоуп, анцэа! — даын аччиа дгубзыбза ацэажээра. — Абар, сыгъсы нахъзарц иказ, уара исзаугент агурьзьара ду! Уажэшьта сыгъсунент тынич гурфада. Унапы ҳалалкуа рыла усхапцъхъа. Уара исзаурк'уа ацэашы, уара унапацы иблант, таңзы инапы наумыркын. Маңзак ауп ყұстазаарас исзынхаз. Усхапцъхъа гук ала!

— Габриел!..

— Аан, сара соуп, сарал.. — абаълачын даанырылент аччиа. — Сыгъсы штоу сыла уабарц сыйказаарын! Ихакунту ицьшьоуп уи!, Усхапцъхъа, наанины исыдгылоуп сыйстанзаара атыхутэа!

— Узықушзазэн рыцхарас, абри ақында уненртэ енпүш? — дцаант илахь енкүшшы абаълачын, — изхарада?

— Убри амца... зегзы ргу аёы иакыу, эны уара ишсоухаахъяз енпүш. Усхапцъхъа ухаткы, усхапцъхъа!

Абри заамтазы абаълачын уихуацьшыр угу дрыцхана-шьарын. Иара иакуу цүүшьап аччиацэа зыкүшээ арыцхаракуа зхароу, дцэшьзә ипүштэы ихыттга дғыланы дихуацьшуан, уи ибжы изыткаауамызт. Ажэакгы изнам-хеент — ажэа затынкгы! Иканицо даакумшэа ахацъхъа-разы аетырхнара даын.

— Агунахаракуа иқастаҳъаз схысхыртө ~~еңүш-әамта~~
сүмтент ағыссаңа, — иңәйт ачниа. — Схы ~~иңадыстонт~~
урт зегзы, Сатоумтаң, иагъсанажъ урт сара, исыт азин
гұнаха змам аззы иеніш азареба аштыхра!

— Иуанасыжъуент!.. — иңәйт абағлачын.

— Сара исырхәхъан аа-фык ауаа!..

— Иуанасыжъуент!..

— Аззы дыспшъхан!..

— Уигы арака иуанасыжъуент, уақа — андә инши-
тахыу ауп! Үңсата бзинахаразы андә сиашшапқуент
сара, Габриел.

— Уара иансанаужы, — длығынтыаант ибжы мчыда
хырырвырза Габриел, — иҳакунитугы исанаижъуент! Иқа-
лозар, уажәштә — усхапъхъа!.. — ибла тырхаха абағла-
чын дааищағышт.

— Абри сара сцә-сжы ауп, шәара ахымхуацәа
ишәфа! Абри сара сшы ауп, шәара агунахара қатсацәа
ижәжәы! — ибжы фтганы ғааиттаба абағлачын.

— Христос изи, ҳара зхы намыху агуақцәа ҳзи! —
ғаантит ачниа. — Усхапъхъа қаб!

Абағлачын иҳаңхъара далагент. Нас дненин ачниа
иаңхъа днышшамхнышлан мұатәла азареба икышә-
иниқунит.

— Сугуларшәа иҳакуниту, сенқурха сара! — даақ-
рымұримит ачниа, нас абағлачын нахь ғаантит: —
ман, изалшом, сианы исыдысықлом сара, азареба!

Дәйтіханыт. Ҳицхрааны дыкухартәент. Нас, ишита-
хыз еңүш, дыршшамхнышланы дхаргылент. Аңхъаза,
ажәфан ахъ дыршшуа илахь иңымшш аанпшъеит, инап-
куа сихышыны игу инықундан ғаантит иғутшшаагаха:
«Иҳакуниту, сухроит сыйсата бзинаутәрыц». Аштыхъ, иса-
ахирнаан абағлачын ишшапқуа иеслріштанжын инема-
тәнни атқызуара далагент.

Уи, уақа акыреамтаза дқажыны, уажәы-уажәы иб-
жы тақығза наафуан. Аха ңытрак аштыхъ, даатынч-
хент иштәтбжы ықазамкуан. Абағлачын иеаананирқун
диргыларц данынеиха, дабакоу нурғыло, дыршхъан.
Абас ала, уи арыцха ипсыз зхыхуухуоз азареба аштыхъа
имағакуа, инарца мәға дықулент.

УБРИГЫ ДУАДУМА?!

«Үемза иғаңхъа дырғыз,
уаға — иштәхъе».

(крызғазк'үа ажәапъә).

Ариторика нақсонт: — нарбанзаалакъ ажәаху ахыннаркны налагатәүп. Цабыргылатәкъя ус ауп ишағахы! Харгы убас һалагап.

Луарсаб ихы-иңи сахьаңы зхы-зөң збо, арақа, ун изындуу зегын эхы надызкыло, хәара атахымкуа, ун иршәни ахынцәа ҳеаижүент хара, иқалоит ихәаргы, ари аповест зәңз автор тәкы змамыз хшығдак иакун ҳәа. Аха, абарт ауаф идыраант, хара налкааны азәи имацарап иңи ус шәмам! Хара наағуент зегын чмазараны еңцрымоуатсы.

Изтакхыу интакхыу ихзаант, ишиңахыугы дазхуваант, сара сгу рхатцаны, сымч, сылшаракуа зегын иенисиркукуонт абарт сажәакуа рыринараразы: «Үфыза иғаңхъа дырғыз, уаға — иштәхъе». Уабақоу уара уажәи, абри иенпүш акрызғазк'үа ажәакуа енкүзыршәаз? Сара издышруент уара уахыбыкоу: уағы уибартазамкуа ажалар урылоуп, хата-хатала зегын рұқында уеынаугзонт. Издышруент иухъзугы: уара иухъзуп ажәлар ргения. Издышруент сара удырра ахынзакоугы: уара набыщрак укумкуа уиашоуп, гунахаты умам абри аңы. Уара, уара азәи затәңкуюуп, ззаингуацәа рзы згу билуа амчырызданы ҳәа иқаюу. Уимоу уара, нара убасгы, амчрутонт убарт «азаангугацәа» ҳәа ҳазеү рхатакуагы, уртабзиара мацара рзенбыйзшы ауаа, ргу рзыҳарамушаа, ацағыа рзырчаңшәа анырыпхъазогы.

Ишпәкәтатәу нас шыт? Цьюкуы, иесим здырбалаз ауағы импышадырхуонт бзиазак акуушәа.. Дағаңыурукых — ун дырғыонт. Дарбан абарт рахътә зыбзиабарен знашарен сихау — ун дазхуваант атъхъағ нара ихала.

Шака ибназызы уқсарадауазен Қатқаризе ішкіртілгенде

Шәзәхүц шәара, Қахети агутахъза нағулахаланы икоу акыта хұчы ағы, арха каршара агутаны игылоуп обаны иеніхатылуо хадоттың онык.

Абар, изакукупшылараз иримаз урт аетажкуа ағбаты: тұқатән аетаж ағы ағцара ықан, уи наакуршаны зехынсызда захуала италахан. Ашытахъ наман уада хұчық, абарца ағасацаны. Абартағы уанпышлакъ, наразнак иубартан ажетсистра сипш иадчаңдалаз ағасы, уақа иғнартсон аңәртә матә. Машк инастқашә ағыны инақуғаны игылан бүтән ианырак, идуцәмкүа, уақа иғнақатан ачазырта афрына. Уи ағапхъя игылан аса. Абасала, арт ахыбрақуа хазынаразакгы рымамызды, иенікүпата акуни ишықаз. Арақа нара убасстың икан аутра, хазы аанды акуршаны. Аанда иахагылаз амжәзатла азаанғуара игылан ишынеллахара иқаз матцуртажәк; уи иеніцәкъахан иткүйеңзә инааны игылан, унахуағышыр наразнак угу иаанагарын, ашәштыра атсанара агу итоуп ҳәз. Иажәны зымч щахъз атакуажә ленпеш иенізкүөхъян, иқачқачо акуни иңсідаха иштылаз. Абри «ахкаара» анағашә аанда хыжәжәарап скуршаз шта тбаа-тыңәк ықан. Ари аанда ғыара-ғыара излашызы абыца ажәны иқапсағъян, аха апъшема макъана ихахыгы имаандысызды урт шырғылттыз. Иудыруан уи дышқыртуаз!.. Аанда иән ихаууала нақ-ақ иеніхашауаз гуашә дүззакуак, урт руакы ағыфрын ф-шыкуса раахыстың икуалкуало агуашә наварсыз ашъака нахынхаланы иакын, угу иаанагарын ари ашъака агуашә абжа аашытынды икыдиңкәрәп ирханы иакынуп, аха нара ағасынагарә аесырнааны азымәтәнірахъ ала аттырханы иакынуп ҳәз. Ари агуашә анағашә нақтәнірахъ ала иштән ачархырста қыақыза. Ачархырста атыхуаҳъ инастқашә иқаттан ача тоатәэрта, уақа иубон, имачымкуа иенілабаахъяз ачаз нымғакуа иенілажәжәа. Атәатәэрта чарху ғыра гумхак аман, ихындышыны алахъ сиқупата итылан, азварак ылгугузда хыхъ ихан — унахуағышыр, нааугууланамыршәэрәп залшомызды зымтәсіжәфакуа ылаңытқәтәнаны ихындышыны иқаз ақыз!

Сара санхүчүзтән ашкүскүа раан арақа исхамштырзакыр збакуент: абри ачаз еилабаа ағы лассы-лассы иңбон, иенибаркыжуа, иеницхасуа зыфатә апъшаара ада усундуңыз тен змамыз ахдакуа. Урт наакумтүзакуа ибүргүр ріңдінде хильцауакуа рыла изөзаз атыжаара акун, ачаз еилабаа ағы ркина нагулалон. Урт унарыхуаңышыр угу иаанамгарц қаломызт, абарт роуп ахәакуаадәкья! — хә. Ма, ишпәхакумаруаз дара, ухәарауаен! О, уи хәашьа змам ауп! Асаба рхачыла иеницхасуан, иенигутасуан, ріңшәмыцкыакуа рылеибакшон. Нас ишненуа, аибарәйжра иалагон, рыбжы амитә амшха! Убас рыштыбжы цэгъяхон зны-зынила хара ханхаф итсаацәараты, ұңыц изаингаз иңхәйес хұчы бзина дбаны тацкүмла длысуа данлахумарлоз аамтакуа рзы. Аззы иңдәйт: — аўрағы иубоит акыртуа бзиабара, уи иаанагоит, акыртуа иңхәйес бзина дивозар иаҳагы длаңуент, атачкум даиргөйт ҳә, сара абрақа иаңстарц стахыуп: атачкум — ҳәарас иаҳахыузен, губзыра хумарроуп. Аус ағы, уи аеактыв атсанак'үент — ухы унардыруент. Аха уи хара хус алам.

Ашта ағынтықа, ачиновник таҳмада игу иеништәкья икъашыны. Ари анхартә этэйз апъшәма икъиза ма усымъяшыкуа, ма амбра ағы хәа лаха-лахаяуа изаухынмұхалакуа аненра зылшоз изы насырь дуун. Абас акун ари анхартә адрахътән акупъшылара шықаз. Уажәшты, саҳиә шәхатқы, шәсүштәланы шәаала, хнығапшып Татқаризе ионы ағынтықа.

Уи ионы ағынтықа ағналара ҳәазахқаанза, ақы азы шәгу шәсаныстароуп сара: иаҳахыуп даара амаршәа кны ағналара, адашым кырмытуп. Уи ағыаурымызт, аха абрақа рищхарас иқалаз уи ауп, акырмыт цъара-цъара итаңеене икоуп, азыбжацъярак тафақа-тафақаза ажра хүчкуа убоит. Лә щарыла игуағаны ушъапы анузыкумыргыла, — утахент ауп: ма ухуда укуатәнүент, ма ушъапы цъеонт. Ҳәарас иаҳахыузен, уи азы апъшәмапца экъыннтегы аминауатра шытартоит, аха шәара шәэзхүци, аминауатра есымшатәкъяғы ахудажәара иаҳуом, — убастәкъя ауп ашъапыңцәразғы ахушәкуа иреңдүй ишузырлампхъязо. Аудада ақны илашазар, иқалаз, уақагын лашара ықазамызт, алашыцара ахатәан! Цабыргыуп, нара иаман Ф-ғүенцыр хүчкуак, аха урт ауа-

да арлашартә икамызт, избан акузар, өңцағылғасык
иҳүшиф асаркъа ахатыпъан ағенцырыркуа акъад шкуакуа
ашша ахышны иртасазар иенихе иениңуп ҳәә. Абри аты
ауп, абас зырхәо: «азыласреи ахтәаи — ғамғ-ацкыс
рыху еиҳауп» ҳәә. Ахтәаара атсы ҳалацәражәозар, уи
зегы рағъхъаза иргыланы европатән фантазиоуп, уи ама-
лахазгы ақыртцәи иузырдкылом.

Сара уажә адагы ақыркуа избаҳын, абас ипшәз-
заны иенүа-иенпүшым апъштәкүа змакуаз ағенцырыркуа
иртасаз ашша зыхышыз акъадкүа, урт зегы гурьын-
тала икылтиәтә-кылтиәтәнди икан, — уака, ғыара-ғыара
агусахъа анын икылтиәтәнди, ғыара-ғыара ағырсаҳъа,
ғыара-ғыарағы абас анын ипшәзаза: «камшә акузам ац-
ла икулаша, Иаз-нанина!»¹ Ажәакала, уи знапы ип-
тиңиз хымъада дыпъхәзысуп. Иаххәап, ус акузаргы икоу-
зен арақа ғыашьтәйс? Уи ағысалтыр архъара лгу ғына-
тәазар акухап, нас уаҳа иқалтарыз анылзымдыр, лгу
итахааз агуысырьра алалхылтарц, илтаххейт лыхшыф ақы
иазылкырц, убри алагыы илхылгарц асыйнтай амшгы.
Лаңъхъя налаz ақыныста аалылхын икни ағенцыр днад-
гылт, уака уи илыпъшаант лыхшыф ззыштын аус зыл-
улашаз ақы: абарт асаҳыакуа ркылытәтәара, Уажәраан-
за усда иказ лара, илыпъшаант наалыркъаны уск, абри
енпүш, ажәапъја зыртабыргышаз: «Аус марна наха еи-
быуп, усда ақазаара аткыс.»

Хара х-Таткаризе иуада ағы иенвагылан ғ-цәартәбу
енпүшә дукуак. Уака ирықуршызыз ауархалкуа урт акар-
уаткуа зынзак иртәаҳ'уан италаханы, уи дара арпъш-
зон улаңыш нарахартә, нара убассты нарпъшон уи ауда
ағонутқа ауағы дынкүацпхъаја ма ишъапкуа реихга-
ра нахъартыс-мысуаз наргылоз ауархалкуа ирылачыз
асаба енкуатәни. Абарт зегы убас сахъа ғыашьтәйк
тырх'уан, ахуапъшы ишакузалак изхара изымбартә
енпүш. Амраташаразх ихаз атзы ағы ацәартабукуа рыб-
жъара ибжыкуатәааза икан, иенлахахьюу, хапыц ззы-
тагылам атакуажә лтышэ табғаза ишыкоу енпүштәкъа
иендишәашәалан. Алға нашэнни ағынпәкагы адәахъ-
гы алах сикушшыны иенкулашыцакхा иуауда акуаҳъ

¹ Иаз-нанина — агарашә.

негағылан ауацъак. Ари аудада аөнүцқа, нара үбасын
иубон нарьшызан хәэ идыргылақуаз иенүа-иеніштік
амаңтар хккуа раңзаны, наххәап: ахрынца згуразатта
иқаз акарабахтә магу шкуакуакуа, зыныңца хәзәз.
тәм гүгүм мгуалық, аңа зыхтата иқаз цәашь тарғы-
лартак, ахушә ҳаскынкуа рфәзы этишәшә аңоз даес
бөтәм гүгүмк, ңсыз кучамак ухәа убас ираңзаны итегь-
гы.

II

Алжыағ, угу иванамгаант, ари аңы этәу ауағы ңарк,
нанамгак иоуп, убри азғы ауп ас ирыщахуа анапы
агын изықоу хәа, — мап, зынзакгы ус акузам, ари ан-
хартә этәу анхаңца бенаңза иреную азәи иоуп, нара
инапаңцақа икоуп тәм фажәа анхаңза, — убарт зегын
жәа-уардынла иртән ашәахтә изааргон, — изааргон тәң
рымамкуа ауасакуа, шәкыла алашакуа, настый, арт ала-
шакуа хата-хатала, ари амал уағ дызлазхууаз ала,
тәңк иху аткынс иеңтамызт рыху. Абас акун ари
атауад инхартә шықаз. Уажәштың ҳалаңражәап адәахъ-
тәи имал атәи: инапы атсақа иман ф-куаңтара дүззак
тбаа-тыңәзә, шәи ғынфажәи жәаба дұниури¹ иеңтамыз
алаттарта дгыл. Абас акун уи имал шықаз, зегын иеңла-
тани ҳахуаңшузар; наххәап: ахууңза, аекуа, адгыл, —
изакутә хаара-бзаароузен абарт зегын зхы иззархуо ауа-
ғы инапаңы иқазар. Аха уензгы, абри анхартә абас
алахь такуаха ирыщахуа изықон? — наххәап, усызтап-
ант абри азы апхыағ. Избан акузар, апшәма лкырт-
уоуп, — иуатаск'усит сара, уи ус шакуу агурға гаңәкъаны
сыйкоуп.

Ази, абри ағын бзиаху итән ақыртуа. Абрақа туро-
да хъаада дынхон атауад Луарсаб Таткаризе, нара ихын-
тап ғынфажәака шыкуса, уи диман ила-иңсі өнпіш бзия
нибоз иңхәыс, Дареңлан захъзыз.

Атауад Луарсаб Таткаризе ақыртуа ззырхәатәкъоз
иакун, иланы, дтахуза, игу наымсузар, наххәар хта-
хын, — ихәымпилдә ичахны икоу аңәңыс, дешеніштә-
къяз зынзак. Уи адәахътәи ихуаптышлара абас акун

¹ Дұниури — усымш.

ишикәз: ихы қуазза унахуапшыр угу наанагарын, аудану тара экубууаз ихуда назымчхаст, ишиенбакуз ижөйхүр икухант хәэ, изамфакуа тықаңшыа-тықаңшылар жерин лъхаауа, зындак турашаултэн ацэ иенпшырт. Жүлдемдең цусыла атақа иккүңсүзә хырыфыны, ила тбаакуа гъагъа-за наагарааны нубаргыны ихуда ашаха қуаракуантә ахаршены азэы дихуатеуазшәа, ашыа рхыжжыла икан. Имгуа-цә шәпа тышшы, азна шшала итэуп ухаарын, инап къаңкуа шәпа-шәләза, икамсызә ахурыкун, ишьапкуа пылтыксаза икан, — абарт зегзы иенлаттаны ирылтцуан атауад Луарсаб «канцәа ихентказ» ипсы. Ихамтән имаз ари ирсы штәз агуатара уағы дзыхуоз акы акумызд: ихдагуа-өдагуахент, ихатцы, атауад ишша налазыкти. Ақыртуа гүтлыхтәкъя бзина ибазом апъша наанагогы, апъша наагогы, — издыруада хара ҳатауад «канцәа ихентказ апсы» апъша изаанагент хәэ ипъхъазазар?

Анцәа имчала, ари ҳатауад ахаангы анаука имтазациздыт, тара имазамызд, мамзар — аттара итозтгы, абас-жак дзышэпахомызд. Мишән, еилкаами, зыпсы эхыгга икоу ауағы игуенлгара бзиахонт, иныра амш дакугурью джалонт, ус акумкуа, изыцини итамхаза икало ауағы, игуенлгара мачхонт, идирра уасқак изыбзиахом. Убри азы ауп изырхөгө, енхарак, — изгыу ауаа роуп икүшхо. Илаабо ала хара х-Луарсабгы абри азы акухарын анаука ааигуга дахылкамызгы гурфас изимамызд.

— Абарт зегзы уажэы ҳазтагылоу аамтазтэн азбакуа роуп, — ихәен нара ессымша, ауаатсыфса ирылаз зөажек рыхубууаны наргумаша ирызхымгауа икәзшәа, убри азы дара рыханшылхүузшәа.

Ҳатауад ихатцы, уазхуцыргы, нара итэала диашан: игу наанагон, ауағытсыфса деңпшуп тіфа амамкуа афатә-ажетә таужыт хәэ наанакузаалакъ тора экүм, тазмазам ахатшыя. Ихатцы, нара идирюан, ас еиңш дықазарц шалшоз, избан акузар, урткуа рзы нағаххашаң атагыла-заашшакуа зегзы дрылакан. Апъсаса, ашьамақа, аматшу-щәа ухәа деңкүшән зегъ рыла, аха ихәэтәуп, уни имашу-щәен ирахун шамахамзар изленпшымыз хәэ акгы шыкамыз.

— Лай, аамтажә еижъагоуп, — ихәалон ахухуахәа дкупсычхаяуа Луарсаб, — еижъагоуп аамта! Абарт ашкол гумхакуа аатысийтөн ауп акырткуа апъстазаара ахаара-

бзаара рзенілымкаауа иналага. Изенпүшхада ухааруаси дара! Уаңтас ргу икаршыны кырзығом, кырзықса... уам, — нас, абаңты узаума? Аңара дара ирыйбу? Аб... ар, сара, наххап, аңара сымазам, суағзами, нао шыңда сара, сыхгы хыңџа ахазами?¹ Аңахызарғы ус акузант! Сәде-сжын стыңханауа сыйкоуп, уи азгы анца сгу нимырхент. Мішән, ашәкү ахатда иусума? Уи зусу ахәса роуп! Даара ирекуатәуп анқатән ҳаамта! Досу зегъы ртып рдирұан, уажәс енпүш еилатата иқамызт. Уи ахъзапъша змаз аамтан! Аиаша ианакузаалакғы иуенжъазом, ианагъ бұйар бубуаны унапаңы иуқыуп. — Ауағы хатыр икун ускан!

Ех, уара с-Луарсаб! Издыруеит, уара ажәйтә кыртца реңпүштәкъя угу шыңкью, аха баша угункүеит, ба-шаза аңанза укупсычхауеит иқафсхью аамта азы! Уара, мішән, қылагы иуздыруам ускантән аамтазы уағы дызташышраны иказ. Уара утәала, уажетән ҳаамтазтән хәекуа тәкхама нас? Ҳабыркүа ацәкъара ирзакумыршәэзон? Адунен ағы, имачны иаанхама змахуға бубуоу ауаа? Абарт ызбаху ҳәзәз зегъы ҳара ҳаамтазғы икоуп, аха иқам акы затәзык ауп. Ихамам агуенбагара, агуенбагара, агуенщара, ҳаңсадғыл азы гүк-тұсык ала ақазаара, абаңқүа роуп ҳлаша-қынагы ҳабыр енбагакуагы змырманшәало, аус хадахы рхы змырхо. Ихәғсыз аамтазы алашен абцыари зырпүшүз знапаңы иказ ауаңы иакун, уажәс урт дұрыпшүзит ауағы. Ибзин ажәйтә аамта, аха, абаң Габашвили¹ иажәакуагы цәгъамызт: «акы сымоуп» иаха иеніјуп, экы «сыман» аткыис. Иенәхәнаны, ҳабз ҳащхап, мамзар...

Пұххатән аамтазы иага дгурфозарғы, Луарсаб енагъ ихы-иңеси газа ихаччо, дгурбъатәа акун дышқаз. Ирхәонт: «Аңән аңән иенпүшхон ылғышты акумзар, қазшала урт енагъ рееникүдіршәөйт». Сара ианакузаалакғы сыла иамбациыт, абри ажәағұа абас ұзара ианаало хатауад Луарсаб инхартта ишанаалоз енпүштәкъя. Лоуразоуру шынгугуда, итсыс-тұсыса иказ иара ипъұыс Дареңдан, ишыр-

¹ Ажәнта, дхатазалит, дылхәмсазлит, хылъада дынқуаузомызт. Ахылъа ахәз ауаңы иакун хатыр экуз, ақыр иапъсоу ҳәз иріхъазоз.

Бессарион Габашвили (1750 — 1791) — Кыртуа поетуп, Бесни хәз ипъхон.

хэо сиңш, лхатса даръажээнаны диман, инаңцэкьаны сөйсөк акун иенцирхаз, гуаталагы иенцишын» («Дарынчыр-1») куа ишүрхээз инакуршээтээкьаны, Аха ишпүсүлүшээ УКФУ-13 рауазен нараби! Иара иенгүштээкьа дхэымпылза, дмажуажэ-шахуажээз, нара ихы-иёы икуз игаза чадаа абызатээкьа ларгын лхы-лтэы икун. Хаңыла, гуатала, цэа-жыла ухээ зэгэе рилагы иенпүшээз арт, ахэыхэлшкакуа реиңш афырьлагы реиртынчны ихаакуакуараза, рказшыя реатаны икан, нара убригын иунарбон арт, адунен икуз ауаа жэна ирцэхараны наххында цьара ишгылаз. Арбаңкуа асытра ишиналагалакь иенпүштээкьа, насың змаз хатцен цхээси ацээ наалтцуан, рильакуа камкамуа. Али-пъси рыбжьара Дареңлан ахышэтхээ лиарта дынлъон; аха Луарсаб, иксынцыцу Луарсабын, зин-зынла ун иеааштэнкларгы цэгья ибомызт. Дхэржисаруа, фырт-чыртхээ дбылгъо аиартса даалахоц, иенбартыз ихаръ дтагьејжьуа, нас, зныкыр, инарта днылтны аччахда зыбжы газ ацэартасу дныкутэон... Уи иагараангы, абас мацара дшыхэр-цсаруаз аамта ихигахьан шыбжьон агу азынза.

Акырткуа ирхэнт: «насың змоу ауафы ихахугы жэпаны наауент» хэа. Ицабыргыцэкьаны убри азы акудап арахугы насың зрымоу. Ус акумзар, хара ҳахтэн ауаа рацаафы араху реренчшыртырц изафузеи? Аан, араху насың рымоуп, — насың рымоуп урт, избан акузар, рху жэпоуп.

Луарсаб ицээ-ижы азы наахтээнаны акгы сывшээзэом, аха ун игу ижебахьазар акухарын шэаргы, ихсан, ахэа абызгуркуа реиңш ихы-хырээз иенлагылаз хуцла, кыр хуача-мача цэвршээгакуагы ахенкүрхаразы абрака реиртээхыр қалон. Иага ус акузаргы... Иарбан «иага ус акузаргы?» Луарсаб насың змоу уафзамзи? Абарт ацааххэакуа зээз автор убри ажара мши анцээ нитаант, Луарсаб имажеахэара ажнынзагы имнениуз атауадцаа захаа иххара-интира иатцашынцуаз ажара! Аха егырт зегы ракум этээ ххэаша, ицээ-ижы иакувжыз иху мацарагы азымхози разкы змамыз агаадээ нара дитцашынцырц азы! Аан, табыргылатээкьа, Луарсаб игыз хэа икээз? Азыбраңшьра, амахуажэ-шахуажээрэ? Мамзаргы, наххээп, аусура, ахушра, икрыфарен ицэарен сиңырькан хэа указу, цюукуы-цюукуы ишрихьло сиңш? Ипүштээху иааңьаушьартэ ибзиан, снагь дзүүбрашьцаа

дықан, иңәз-ижы өахуда иенхагы иенғын. Акыфарен, иғуцқарен, иңәрен ртөн зынзакгы алаңаражәйреңдік зам. Итахымузен нас акыртуа раз уаха, уи анасыңыздың оңтүстік рен анасыңызиарен злеилирго ауағы ихуажәпарала акузар, нара убасты, андеа лахынтыс иназар — иңсы иңшәаңза ихылъя авивида икъю амтқуа рыпхъаңара?

Апъхъаң, иқалап угу ұғызыар? Хымъада угу ұғыбын: арака иқам гызмалрыла иенлаңатоу ус дук, ма уағшырак, иқам гүйрета змам фрапхъыск лықыра-лыбызыра, азғыны иеништырц дыңданы азғыны далаңжалом, — ажәекала арака нубом ари хловест зырьшаша, изырлахұхша акагы. Аан, угу арғызыуент, хәарас итахымузен! Аха уара иудыруазарц ухутоуп, апъхъаң, сара, тәка знаңы атазғуа, ари гызмалра этам аповест гумырғызығас шакум изызғуа. Сара истахыуп, апъхъаң, абри аповест данаңхъалакъ атакы дархуңырц. Үсқан нара агуғынъ даго далағозар, изыхъко — ахуңрен алахъенкүтәрен нахъеихъышыңоу затсык ауп. Сара гүк-пъсык алатәкъя истахыуп апъхъаң илахъ енкунатарц, сповест антерес атамхәа акумкуа, нара дымғыхъаз атанаңа дархуңырц. Абри, сара сызлагаз сыйгутакы ағра абас изықалозар, сара уаха акымзар акғын стахзам, истаххарантыс сыйказам, о, сыхаара злахъенку апъхъаң! Иамуазар, ишиң-зугушьари? Ма сту ныскылап абри енпіш ажәапъқала: «Баша аусура наха иенғыуп, баша атәара атқыс». Задағы аринашахъада, нағъариашозен ари атқак ду змоу ажәаңқа! Сарты үбарт сыруаңыуп...

Хыхъ зызбаху ххраз, анхара этэз Луарсаб разқы-цәгъараны, табгараны ипъхъаңон абарт, нара иикамырша-закуа имаз атынчракуа дызустсаалакъ азәи нааилстар, — еакала наххәозар, итахымызт азәи динъирхага-харц, дбылгъо, дхәымпилуа цәрдаңуқ ақынтыи цәрдаңуқ иеанықуижыуаз. «Асасщрагы цқья дырзыра-зымызт,» ус дышықаз ұтыссык деңгүаৰтахъан. Аха мшән, уи қазцоз иуағы қақбенира акузма? Уамашәа избоит сара? Ақыртуен ақақбениреп узендиқылома, мам-зарғы, ма атцаан амтабзи узендиқылараха иузендиқылома? Уи асасцәа зитахымыз ақақбениразы ауакухыз, урт дырхатцылар акун, дырғылар акун, ишрүхутаз имфаңигар акун. Урт зегзы еғъурұмызт, аха азә-жәенпүш, инбоз дызмыхуоз асенилахъара акун, уи апъсра

еңшіш ипхъязон. Аңынракуа лтакука жаныбұз ықан, Луарсаб иблуз құхаркыен ихарғыл орындағыш матсақ нағымлағзакуа, уи ус анықанцоз ихала данаанхоз акун, ус акумкуа атагылазашы асакала ианықаз, наххәап: асасцәа анаанлакъ урт зегы аанлагон, уаха ишпүенурсыз?! Азынра аамтақуа раан иблуз ахыхъ аусасцаа налхыз акыағ құха аханріон, уи ус анықанцоз асасцәа дахъкуа аниғамыз акун, наххәап, — аристав аадгылағык ухәа убас аихабацаа.

Сповест знығылаауда аамтастәи аристав-аадгылағ даара асас дахъ ҳәа дрыпхъязон; мшән, ари ащара қаленжытәи ауми аристав-аадгылағ сас дахъс дрыпхъязо ианалага, пыхъя — о, дзаку сас дахъ дуны дрыпхъязоз ухәарауазе! Убасқак дуағ дуны дрыпхъязон, уимоу, аамста иххәааны иениқуршәаз, иениңдердүруаз ажәаңқакуа изара изыркыр цәгъя иримбо иқалахъан: «Аадгылағ данузааи, — идқылара, ишикунаго имфаңгара марнағаз». Ағас дахъ ишикунаго имфаңгара шмарнам уажә ҳазтагылоу аамтағы иззымдыруа ҳәа ихағызатқыгы дықам, аха пыхъятәи аамтазы уи ахтыс рұхыргон атаудағымы.

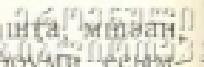
Дареңзан Луарсаб иениңшітәкъя даашьағымызд. Уи анцәа иеаңхъя сғылоушәэтәкъя инашаны исходит, убри ағы убарт наңхыцк нағамхарғы акала ишениңшымыз. Амала, ишаххәаҳызу еңшіш, урт цәа-жынла иениқуршәашы-иениқурғылашыла зыңзас иениңшими, аха рәказшызкуа иениңшымызд. Ари атаудәлхәйс аңа дшаалтлакъ-еңшітәкъя ауарбажә еңшіш дгаз-еазуа лиарта дылтұрааны лыхтакыга аарены лылахъ инакулыршон, уи ахыхъ ачыт касы қра налхалтсон, иналышхәалырғон лчыт ткы қра дыщакны, зны-зынлагы нубарын наархәны ианылшәйттозгы, ллапайчкуа налышхаръданы ашырхәа дындәйлъаны тақа, аматтуртахъ деихон, уақа акун аматпүра ахынхоз, урт уақа инхон анахәа, шигу амалахазгы иаанамгаант инхо-интиуа иқан ҳәа, баша рыңсы тан ауп, тынчра рымамызд. Дареңзан данырбалакъ рхуржы какада иеслагылон, ргуахы пыжажәо налагон, убасқак дгуптәэган, дгуптәжәаган. Әхәар-цысаруа дгылжы-хынхәуа зегы напы рылалк'уан, лматуцәа зегы уск-уск ридылтсон, ларғы шылжы инаркны амра акуаңхәа илташәаанза лыпьсы анылымшыозгы

ықан, дхәангүалеиуа, дбылгъя-чылгъю, дци даауа дыку.
Уи лусутә иңәзомызыт: Зны, аңа накны ихарсысуа иен-
хыжэ-енкүжэ итәз азбаб хучы мышхултла 0,5-1,0 м
хасларын, зны алымт зөтатата иенкүзәашъжыз 0,5-1,0 м
зөтатата ахухуа дәрхасуа аңәашь таргылага зрыцъоз
аңкун хучы атаххә ахудаңыл инкыдылтталарын, уи
наха аңәашькуа аныбылуа з ашиша ирхыкукуоуз адшәй-
ланы икан. Ма лара аңаңзы дизгуааларын. Иzzы? Уи
лара лхатагы илъздыруамызыт! Мамзаргы, наххын, са-
ззы днаңаңаларын. Ихарразз уи? Убригы лыздыруамызыт
лара. Зегы ашәпъхыз налыргон, лыбз рхылгzon,
аумамажә рхәы наалгон. Ажәак ала, наха захыс уи
илъенизыкууаз зегы лытәңа инарыкхуааңын, ахулъа-
зы дааңса-дкараха еергъхә а芬ыка дгъежкуан; аха на-
га дааңсазаргы, агу лымазар, амсан дшаануа збабк
даалыкүшәаитиши, илъхуа убал. Изалшома мамзар-
гы, тачкумла даалцахамскуа, иагыналалхәонт: «Ағы
баңқаант бара!» Абас, ҳатаяад цхэйс лымч зегы
каңсаны дгуақха ауда даафнашылон. Уака, Луарсаб
днаңы-аахеуа, ахата рчы енпыш дычны дбабаза аиарта
дыхажын игу фарханы атуан датсаңшуа, амткуа иль-
хазон, уи, ҳәарас наңахузеи, аңхын мышкуа раан
акун абас аныканталоз нара. Зны, урт наалукаашаз
енцәжаарак рыман. Ари аныкапалаз аңхын агута аса-
наиенашоз азын акун, амра иканарццеинуан, шыбыжъонк,
Дарецъян хыхы ишаххааз енпыш, лматцуза рыхуда-па-
ракуа атачкум нарганы, дкынъаха уаха налытамкуа
дхынхәйт лыштахъя, дныңалт Луарсаб дзыңнаназ
ауда. Ильхэис архзы лхыншетә, дааңса-дкараха, лза-
мфакуа тықапъшыааза даниба, игу нахуаны ҭаантит:
«дзакутә цхэйс бзинахузеи исымоуз ухәарауазеи, дгъежъ-
уа зегы лара дрыхъзорит, дшәом-даашьом! Ҭабуп хәа
уассхәонт, абри лөйза дсымъыхъазыршәаз анңа дү...»

Абас енпыш аразы бана анңа нахыннази гызмалра
этамыз инасың, бзинахуи дрыкүргурбю зиарта илажызы
атауд Луарсаб, ильхэис абарт реңпыш өхүапъхызыкуак
налыкуихаи, афырхәа лара лахъ даанахәит. Ари наа-
нагон, иңгылазашыакуа рзы игу штынчыз, урт даара-
Загын игу ишахуоуз.

— Бабаказ, бара сыхаара уажәыраанза? Уасқак

бзырааңсазеи? — иңеент ұытрак аштахь, иңшема ихы нарханы.

— Изахъзузен, бабаказ? Ахара, ағыны, аңға арт зегзы аналы ртахымы, силаңш рхызафоулық сөймеш, ас шакуу шыбоузымдыруен уара сыхаара — наatalkit Дареңдан.

— Усоуп, бара сыхаара, соупашэыл ус! Альхамыс кыхуа эзырхәотцәкъя боуп бара!

— Нас, ишпә, мшән, тәкаала қалашыас намоузен? — лхәент лхатца иихәз турғылахуха лгу иңаланы. — Аматцу-цә енагы улаңш рхызароуп, урт нагарааны нубаргы итәаны акрыхадара наңуп, уаха ифагыланы уск рушам. Ауаа ратәаны иукызароуп!

— Нас, ишпә! Нас, ишпә!

— Цюуки ирзыздырзом урт шрызныкуатәү.

— Уицәкъя рзымдыруа Ҙхашъароуп, цюушт! Ирдыруазар акун уртгы!

— Зны-зынлагы, ирхара-ирхарам натахымуп раңхада. Знык ирбууузаны иузрахәар — икалойт аус нахуаргы. Абар сара, икалалоит уаха атахымкуа сөргүаа-заны дара рзы санаңьуа, атаңкум иана сырго, ускан ис-шәниент, исқатәонт — уазцаа уара, иззы? Иззы уимбон, сиңа бзина сырбаларц, пату сыйкүртталарц, мап анакуха, уаңаху дақушәаант урт зыкүшәарашәа. Ауама зырхәо-тәкъя рхаты наазгонт.

— Ааи, ази, уаңаху дақушәаант уи ағыза! Щабыр-тыуп уи.

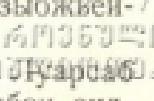
— Аихафы заанат думырбууар, думпытоумхалар, нас узлаихуартузеи, аеадажэ еиңш иеыштарыбуузы даангылонт, ускан итып дузахыртцысуам, бгызратәлабала уисыргы.

— Ааи, хәарас натахымузен, заанат рцәа итцила-тәуп урт! — латенкит фәрхъя, ирхәйс лказшыакуа игу нахуузаны дхәөхаччо Луарсаб. — Итабыргыуп, итабыр-ты, урт хымпъада аеада ақазшыакуа роуп ирымоу.

— Ус акузами нас, мшән, уара сыхаара? Инашами исхәо?

— Ишпәнашам? Инашоуп, урт зегзы, ишыбхәо-тәкъяаз ауп. Бара бенпъш икоу архәйс илхәо пхыз иуаргы — ихаутап, лабәаба акум! — Иаалыркъаны намх-

хәент, Луарсаб иихәариц иңтахжамыз. Иара изенлекауамызды, рәажәэараңы «апъхыз» зыбжеси-
гала.

Пүтрак ұымтұзакуа наатәент ағыңғасы итуарсабының игу фарханы атуан даташыда дыкунан; уақа ибон енд-
тәаңдәланы мтцы гуартқа шадтәалаз. Дареңьан аффақә
аласатә қлаңад апъара далағент.

Пүтрак убас тынчран, аштахъ наалыркыны Луар-
саб қааитит:

— Ах-хы, Дареңьан, ибдыруазар, абин аңу ағы зақа
мтцы адтаалоу! Бара быпхәмс қүшзар уажәй иҳамбари!

— Исырбен, иабакоу дара?

— Абан, атуан ағы!

Уамашәа иубаша ипъхәиси иарен тынч итәанатцы,
иара убарт атуан надтәалаз амтқуа зөгъы ипъхъаңахъ-
заарын! Дареңьан иалылдыраауз ус шыкенцаз?

— Зақа ықон ухәама? — иеиталхәент Дареңьан. —
Уаанғыл, исырхъаазап.

— Ус саргы, исылшоит! Аус злоу импъхъаңазакуа
ибдыруазар ауп!

— Ах, ус аума? Ибзиоуп нас! Иакусыршәент, ғажәи
жәаба ықоуп!

— О-ло-ло! Абар иахыбзенілымкааз!

— Зақа ықон нас?

— Зақа ықон, зақа ықон? Мап, исхәом!

— Ахы, нас уара иудыруазар, ихәа сухәонт!

— Аниәа сишиаант, урт ғынғажәа ықамзар, О-ло-ло!
Абар иахыакусыршәа!

— Иакууршәент, нас ишпә!.. Иудъхъаңент, ус ауми,
зын енғыш! Ус саргы исылшон...

— Бара бхата бымсаант, саб ипъсата ұланат иназга-
ша иныс, ишысымъхъаза!

— Ус акузар, излоудыри нас, ғынғажәа шықаз?

— Излоудыри-ба? Излаздырзең бымбон, сыхышф ала
издырит, уаҳа иарбан!

— Уара угуанала сара ахшыф сымазами нас?

— Ааи, мшәан, нас ишпә, баргы ибымоуп ахшыф,
аха апъхыс лыхшығи ахатца ихшығи иендиқылашьас иры-
моузен? Сара, ус баша санлахуапъштәкъа екіліскаант
ғынғажәа шықаз.

ОЛДЫРУШ
АЛДЫРЫЛЫС

- Иаххэап, ғынаажа ракумзар?
- Ибҳалакгы быстонт.
- Уаан ихаңхазап!

Хатсан тұрғызының ағыншылдағы апъхъазара налагент. Аха рицхарас иқалаз, импікүа ғынаажан жәаба ратқыс нең-дахент.

— Абас аума, уара ишакууршәаз? — Дгурбятаңа ил-хәсит Дареңзан. — Даара ишакууршәеит аиашаз! Аңда ду уара, иубома ишакуиршәаз, уи ахшығ имоуп, — убри азы ауп, абас исенликааз!

Луарсаб даара иңзымыңхент ас ахықалаз, уимоу, иқанцара изымдыруа дгачамкны даанхент.

— Урт тұрыны ицарап акухап, мамзар, ғынаажа ракун иқаз, — ихәсит ари ағаза, ихы иришарц азы. — Уаха акымзаракгы, ипъирни иңент ауп!

— Ипъирма? Абар, зыңзак ассир ахыгухәаз! Үскан, рхыпхъазара иенитцахар акумзи, мшәан! Дара ғынаажан жәаба ратқыс неңдаупен!..

Луарсаб зыңзак деилдегісент: «изакузең, мшәан, избан-даленқуо?» — иашиликаант инхәз зегы шычархураз, импікүа ртәи нара ихала ишаанръышыз; икүмениаракуа аларишарц ихаңыцқуа ағса рытго иааихаирбууент. — ипъхәыс уи лұышырчоз ұзыншыент, — нас ус өаалтті:

— Ах, аңда дрыкушәироуп урт, сара сгу ус иаанам-газааст. Мшәан, исымпхъазен тұшынты ракара!

- Исымпхъазаң ет умхәази уара?

— Бара ибхәо сара уамашәа избоит! С-Саломонума сара, импхъазаңакуа аилкаара зласылшарыз бгуанала? Ҳәрас иатахызуен, исымпхъазаң урт аңда дзыкушәиша, аха исзакумыршәазаап, ббама! Сыхаара, убас икамлар, хымпәада батасырхозаарын!

Згу еибакны иқаз Луарсаб дзыкушәакуа зегы хым-збишын, ипъхәыс ләаңхъа ашъакар енпіш дзытуан.

— Иумхәази уара ағызмал, исымпхъазаң ет ҳаа! — даакүмтізакуа аттахәа лхатса азпааракуа икупсара да-ұын, лкьатенах тұңдо Дареңзан.

— Аштахъ ибасымхәен, мшәан, бара бхата бымса-ант, убыс шаку! Ибтахи, мшәан, уаха исылбхырц?

— Анасыңи апъстазаарен угымхааит уара с-Туръя?
Уаха истаххараны икои?
— Дареңьан!.. — дназытқышаа ^{АБДАСЫР} иалатенкүй ^{ЛУАР} саб, — угу наанагарын уи гуалак имоуп хәа, — ^{ДАРЕФЬАН} Дареңьан, сыйтахызар с-Туръя сабымхәан!

— Избан, уара сыхаара, избан?

— Сара сенпыш икоу ауағы ус нахәатәым, сылашара. Туръя хәа зархәо алакуа роуп, урт ус иръхъонт. Туръя хәа нағъхъонт аласба қышка, ауағы абас иръхъо бахахъоума?

— Уара сласба хұчы уоуми, миәни? Аа, ус акузами! Уажжоуп уи анеңлышсаауа сара! — лейргуааны атак қалтент Дареңьан, лгу ұрыжәжөон, дгуамцуан: сиңәымыбазар акухап, уи азы ауп сара сласбарагын мап заңәнкүй хәа лгу наанагон лара.

Луарсаб идырит иръхәис лгу шынирхаз акғын злазамыз азы. Уи лгу лхариштырыц азы ихатыщкуа хыръашаа цышааит:

— Ааи, бара сыхаара, ази, усоуп! Бласба хұчы соуп сара. Уаха сзакухарызын сара зыбгуахуу?

— Закутә бзы хааузен илөоу ухәзарауазен ари апъхәис, андәа иныхәаант, уи дзыхшаз! — дхущуан Луарсаб ихала. — Зақа иенкүшәаны иқалазеи, аласбеи сарен ҳахызыщкуа — иңизар акун иңаххәааны жәсинараал! Ох, закутә бзыузен илөоу ухәзарауазе!.. Изленкулыршазен умхаои?

Иара ихатагын алас енпыш иқаз акы енкүиршәарц игу итазижьтес маң түазма, аха алас игу наатакны ахуцира дышиналагалакъ енпыштәкъя, ихы нааташәен апъсызкуа, итахұза ижаны ажә-жын ауышы, мамзарғын, изакузалакъ абарт иренпышыз даеа фатәык. Аха нана ус акузарғын, Луарсаб уенізгын ииулак енкүиршәеит ианаалашаз ажәакуа:

— Ибдироу, бара сара сзын бзакуу? Бара сара сзыңыртматуп, бқулметоуп. Уаха ибасхәарызын? Аа, исгуалашеент, бзыкоуп! Уи бзинаны исымхүци? Аиаша-зы, бара бзы ағатахъа сыйкүстөйт, баб хазына үаңаным дназымгаша иныс! Ибзинаны исымхәаузен, аа?

¹ Туръя — сыхазына, сыпышқарах.

Луарсаб абарт зегзы тиршәшәон, абас ажәа түшәкүа ахъенкуиршәаз азы ихы үзашы, ~~иң~~^{иң} хыз ихаптыцкуа аахирцаңылахт, уи наанагон ~~иң~~^{иң} уанаңыза ишибоз. Дареңәнгы даара лгу нахуаны дизызыроуан. Абас аамтакуа мөаңыргон лассы-лассы хатсан тұхыны. Урытшаңыцтә насыпъ эмоу уауп арт, ус ами, алъ-хыаф!

III

Луарсабгы иматпүзәа рыршәаралы зынзакгы дхудазамыст. Җабыргыуп, уи мачк даашыбын, аха наатахымзи, мшәан, нас абиңарала изынхаз имазара ду нападқылара! Абри амазара акудан, Луарсаб зын-зына дзыкуназ аңәртәбуи нареи аанкузгазозгы! Абрақа акун, Луарсаб иңшра-исахья ухәа уағы деиликааратә дахынбаозгы! Ишьап тахукуа хырқақъя, калмыктен асысцра иалхыз ихылъярч цыш-ду үағаза ихарғыланы, иблуз қаңшы-уркалениуа, алъхыа енбаркны, имгуаңа кылшышы дбылгъя-чылгъо итатынжага тырббуа абал-коң дынкүгылан абыркылкуа кны, нас иесыхыриаашәа өзантуан инапхыаф нахь, аңәа далашшы дахалаз ақынта ибжы тахуаңа.

— Дато! Абазар ақынтар акуац важғахъоума? (Уақатен ақынтар абазаргы ықан).

— Аан, сах ухатцы, наазгент.

— Изеңшүрой нааугаз?

— Ажыңшәа ахышра ауп...

— Ажыңшәа азы акгы ааумгаゼен?

— Ажыңшәа бзинатәа аазгент уи азгы, сах ухатцы.

— Дуаф хыуп, единаныс зында, абри Дато, — игу наанагалон зын-зына ари хатауад, — убасгы иенқәз-лон нара: «афырхата уара с-Дато! Уара икоупто абзи-ракуа, гүк-пұсыл ала амат ахыуа, ауаа ирхаштыргы, аңцәа ихаштрым бзантыкгы, Урт зегзы даара иуұлыс-шынот уара саръажәфа, сыгулымтәах».

Дато абарт реиңш аехуаңызыкуа анидалак, дгур-йыаңаны ихуда акужәкүжәә дахо збыңра далагон.

— Аутрахъча, нааугоу аңа-матә? — далагон ацаа-түшәара ари атауад ғаңхъя.

— Наазгент ухаңкы!

- Ақуалмет ааугама?
- Иаазгент уигы.
- Аиаша?
- Икоуп анашагы.

Луарсаб даара игу нахуент нахакуаз. Амала, абрака, наангуара цәртәвүк гылазар дышъаныкухарызыншы, днахәм-ааҳауа.

— Ус анакуха, ҳағыны къазызуа фатәы-жәтәйла итәүп! — дぐурьыатәэ ғаантит атауд.

— Ианбыкүз арақа акы ағны ианықаз, ухатқы сцент сах?

— Усоуп, с-Дато, уара уиашоуп! Гүк-пъсык ала зах, изықоу аматцуғы, енагь убас дхат-хатдо дықазароуп нах, иене ахъз-аңыша аргаразы. Ағырхата, уара сыйзиаху! Иаххәап, акы ағзаргы енагь иңәлатәүп, — ираңзоуп, икоуп зегын тәни хәа. Уара акры збахьюу акры захахьюу уафуп, нахутоуп урт зегын уара ухалагы силукаалар.

— Уара уөзы сшықаз сажәнте, нас ишпъасзенлым-каах'уен!

— Аа, абар өапъхъа исгуалашааз, — иңеент ұытрак дәзтүлашә ари аյшема, — ауардынкуа дәйкууцама?

— Идэйкусспект, сыхаара сах, урт уажашты ақытажатынхуанда иненхъазаргы қалап.

— Иабадәйкуутен уара урт?

— Амхыртакуа ракъ усурға, сах ухатқы.

— Зака дәйкууцазен?

— Ахууцәа рзы ңышба, анадел уаа рзы жәзаба.

— Анадел уаа рзы жәоху зәйкүумцазен?

— Ианакузаалакгы, ухатқы, арақа жәоху уардын таҳамхрацызт, набаазгоз уажэы?

— Иқазар акун есүмшагы жәоху. Изықамзен? Азы-зырғагы стахым, сатызызырғуам! Иахъатәкъя налыршаны, арақа иқалароуп жәоху уардын. Ас убахьюума? Ах имат үтәүп! Ус анакуха, сара урт срахзами? Уағы нахахьюума ари аомыза. Үфф! Иқалароуп жәоху! Идсырбап урт сара, лассы-аамта ирхамштыртә, иргуала-сыршәап рах шсакуу сара!

Цабыргытәкъяны, Луарсаб иғнартағы ианакузаалак жәз-уардынк иреиханы итархәо уағы имбацизт. Нас-нарбаныз уни уажәы абасқак игу зәнжәоз? Ари мзызс

намаз, нага нундазгы изеилкаауамыз Даңғысы иңашынан, ибла траа атауад дихуапъшун: издыруада денивымсар нара, аха усқан изакутә Луарсабрәй Чиңәй илалоз! Ус баша сзашибтоузен хә дабыұзаар; Лүйнін өн жаарас наңахызын, уи жароугы ихы ағы акы ықазар акухап. Луарсаб ипъұрыс лейпъштәкь наргы дыехуон еснагы, смал анапхара шұрасылымшах'уен хә, зегын реңдатын даляхуон, сматуцә снапағы ишистыхын разагара сылшонт хә.

— Атауад иматуцә убасала дрыкуимчазароуп, иршәозароуп, урт уахи-ени рцәа итәзызо иқазартә сиңш, — ихәон ари ҳаҳ. Аниағы уи ахә-ща дағызоуп: — ушьамхы икуурттар, ихәыр-хәыруа ухахын ижалоит. Иқалома, урт апъсивгара рытара? Аршэара абзинбара акуп рәжәйт!..

Убас ауп с-Луарфаб, убас!..

Пұсызхоу ауаа рахътә насып ду змоу аудағ, ианаку-заалакгын ихахы имааницыз, абартқуа реиңш тәкы змазамыз рзы абыракуен ацихаракуен анхаңа зынзак асакала ишахуапъшуз, асакала ишазхууаз. Ех, апъхъағ, уара иутахын ҳрала, арт хатсан пъхыны ибзиаза-ны ирдыруан, рымгуацәакуа пеппенуа ишпәжәара итәни излаказ, рматуцә гүк ала хенішашында қамтакуа рма-зара напхара бзина ахвазыруа абоурага шакуз!

Апъстазаараұы атышса змамыз, ари хатауад иту иаанагон, абартқуа реиңш иқаз амдыр абыракуа, амдыр күмчракуа ирыцарк'уаз «ауаа рыршәара» акун хә. Уи агура гатәкъаны дықан, абарт аршәаракуа рыда пъсы-хуа ықам амазара азырхараңы хә, ауағы зыда дыш-хуартам сиңш ауп, уртты арақа иқамкуа пъсыхуа ша-мам ихәон игуанала нара. Убри ақынтәи ауп иуадахы даныхынхә уақа итъұрыс алас злеихаоз:

— Нага сгуақзаргы изулакъ, ауардынкуа енкуршәа-ны идәңкүстцент! Луарсаб зны-зынла амщәарагы цэгъя ибомызт. — Уи атып икүстцент! Абарт анхаңа аңца қазшаз дрыкушәнаит! Еснагъ уқамчы кны урхагыла-зароуп, зегын роухәалароуп, идурбалароуп, мамзар, риа-пы нагзаны акы картоныхә икам! Ауағытәшеса наха-хьюума ари ағыза, үшүшт? Сара сакумзар ҳча зегын ахәста илтабаа иңон!

— Убасоуп, сұхаара, убас, — дикушаҳатхон Да-

реңзангы, абарткуа реңпүш иқаз лажәзакуа рыда жыра ащәхара игу азықатпо, игу азырхатпо. — Убаспаңа ауп ишаңахы. Евени Адами ҳархылтны адунен ҳақкулележтөн анцәи иҳақунитаны ҳақоуп, айхұзы нығъхаяхәо ұзбаа дула ҳақстазаара мөғап, аагаларц, убри алагы чаратқаң ҳархаларц.

— Уи мшәан, изымхәо ҳара атауадцәи ҳзы акузмен! — Аңхаңа рзы ауми, — инналыменкит Луарсаб.

— Ұскан атауадцәи абақаз?

— Ишәқақамызы? иқан! Ҳара ҳашытра уи нахъхын затәкъяғы ришишы аауетін.

— Иүхәо закун уара? Үцәражәашьюзең, агаңацәи реңпүш! Ұскан, мшәан, Адами Евени рыда уағызы адунен дықуздамыстен, атауадцәи абақалоз. Адам нара ихал ахы датауды дзықаларызу?

— Уи акутәкъами, сыштәзымхуци, бара соуғашыл исабхәаша убри ауп: наарбан тлоу ұскан урт зыжела аңсырзаз?

— Айырхатарен ахуартарен злаз атла.

— Ұажешты уи нағызыу тла ықазами?

— Ишәқам, иқоуп, ирхөонт, аурыс ҳәмитқар ибахтараңы иқоуп ҳәа хытәсін уадак, абри ауадаңы назхат азазаап ақаруа быңқуа еилдіхаауа.

— Еилдіхаауа аббұқуа иатқаңа иқами? — длалыщраант Луарсаб ипхәис ләзажәараңы.

— Ааи, ааи, еилдіхаауа енгізәза иқоуп. Мшәан, атла аббұы иатқаңа ами ишықало! Ааи, аббұқуа иатқаңа еилдіхаауа ауп ишықоу, шәйрс уи иғоу зегін қаруоуп, алмасуп иғенжіканталенуа.

— Ағьама базар! Ихаңа акухап ишықоу!

— Уахы уоурыштызар акухап уара! Үақа наакуршаны ар гылоуп тәек рымамкуа, урт рхыпхыазара амшын аңы апъслымз шақа ықоу ақара атқыс енхап.

— Нас, атыркут Султан уақа ағынчра злайлшазең?

— Абар, излайлшаз. Дықан апъсымшқыа зхаз ұхысык. Уи, зны, ауарбажә енпүш леаантқаңын дыңышшада лығаны ауада дыңғанпүрын алмасқ ағынхны дынтиңраадлент.

— Илбұычт акуу, нас? Илбұычт! Ҳы, ағызмал!

— Нас ишпә, мшәан, илбұычт! Аштыхы, ари гуалтент ах ипхәис, игуалтент алмас ду шықамыз. Илзбит,

тұшрак қамтағақуа аурыс ҳәйніңкар иқалаз ^{адыра} илтәрц. Аурыс ҳәйніңкар наразнак идырит ^{жарылған} зыбозураз атырқу Султан шиакуз, убри ақыншының тұшрак хәа қамтағақуа деібашынит. Абрі аибашыра нахъан-загы нағуп.

— Нас, уи алмас нара изынхама?

— Иалыздырауазен уи атэс сара? Аибашыра ма-къана енкүмтәаза.

— Сара изѣйчыхыр!

— Уқнархуан ауп!

— Иалыздырауаз? Ақыпхәа илбааздарын, — уаха закуз, умгуа италома!

— Умгуа италар наха нүзенъыхон, уи атқыс иен-циә ауама узықалоң зынзак!

— Излардыруаз сара ишызгаз?

— Уара сыхаара, угу ишъаанагон, ирзенілкаары-мызд хәа укоу атааөшә-ақудырғаөшә?

— Аа, уи акутәкъами, наразнак схы ишнамәкент! Аха баагылишь, асак сгуалашәсит: набақоу, мшән, Адам инфаз алмас?

— Алғылбжъахалакуа рах амшын асы ибазаап, нара игент рұсоит.

— Уәши, адунси асы заку кунамтакуо икоу! Сара избар наха еиңзәмзи?

— Уара иубент хәа нүзынзыжых'удаң уи? Фышә шыкуса тұазаап Амрагыларахътән ахәйніңкари Амра-ташәрахътән ахәйніңкари Алғылбжъахалатән ахәйнің-кар набашыуенжыт... абри алмас азы.

— Нас, уажәыгъ ирызимымхәзаци?

— Имырх'еент.

— Аи, аи, аи! Иарғы бубуазак нақумкуа дықам убоо.

— Хәарас нағахыузен, дыбуукоуп! Сара схатагы издыруент уи бара ибымхәазаргы! Дағыхәйніңкарны да-гымчыданы уағы нахахъоума ари ағыза? Ма Қалашибас-гы намоузен?

— Хара ххәйніңкар Иракли иңсі әзар, хымпұада уажәштә ирцәнгахъазаарын, аха дабақоу — дықазам на-ра!

— Игұнағаҙами, абри иенпүш икоу ауағы, адғыл

дышажып дбааны, бара бабхунда Давид дымбъозаңыз
адэй дыкууп?

— Абас ауп абрин хунен аёы ишыкоу, зегъишиштапкын зам ала ишьакуғылоуп! Измааноузен абрин?.. Ахээнткар түхэйс Тамара аныш эекуатцаа дытоуп, уара утаца Ели-сабед нахъагы дыччо-дыхумаруа, дгуръяатцаа адунен дыкуп!

— Ишъяуури нас, адунен аёы убас ауп ишыкоу, — наахиркушент Луарсаб, убасгын игу атсанза инаганы даакуғысычхант, нацхъя ацэашы аркын икугылазар ишь-сыпь нарицээр Қаларын.

Шыжыла, Луарсаб ишхэйс Дареңьани нареи, хыхь ишаххээз енъиш, рынхараты рнапхаратэ усуракуа нанрылгалакь аштыахь, илатсаны ханхатсаа рхэашья, царак аёыхуара иналатон, рымгуацэакуагы иентцарпапаны идыртээаңзагы акрыфара нақуцуамызт. Инарцауланы реңцэажээракуа рыштыахь митэйк мыртцэакуа, изанх'-уан шыбыжъхъафара, фапъхъя арт латэахни рысъыржэон, — хара ҳтэала, «ажэйтэ уаа ишырхээз енъиш», уи аштыахь Луарсаб дтэй-дышъха игу хаакуакуараза, дааңса-ха ფაანтуа:

— Анцэа ду иуцыйсшьонт, сахьуртээз!

Абас аахрэаны, илахь иңымшь иръшьон, нас дфагыланы днеини ацээртаау иенекуижуан деизкъя. Уи иразы ҳэашья амамкуа деңгурбъон, имгуа таз ду ачааш-ачаш ҳэр дасуан, абасгын ихэон дкыже-быжэуа дазыхуаны:

— Нас мшэан, сара атара сымамзар!.. Ус анакуха... Уи шъыкуу... Уи шъахээтэу, исхамшти? — Аан..., амгуа ачаа ю тамзар нагхонт! Ҳэарас наатахыузен, нагхонт! Аан! Сымгуалагы избоит!

Уи дата зынкын имгуа дласит, иентцарпана итэйзар гүенчарц итахызшэа. Уаха атахымкуа илентцагуаны иштэйз аненликаа игу нахуан, аёы енъиш ихалъыцкуа аахир-цыаңтент.

— Аан, нас ишпъя, мшэан, — нациталон уи еснагь. Луарсаб тара эзмам уафуп, умбои уи азы дышыкоу! Игни дрыщахуха...

Ашыбжъхъя аштыахь ацэа иеenton, — нас, фапъхъя түйтрак аштыахь дааңшны, ачайжэра далагах'уан, уи аштыахь, уаххъафара аануан, зегъи рыштыахъза фапъхъя ацэа дагах'уан. Абас, гурфада, хъаада, ирзыхааны имфа-

пъасуан хатсан пъхынси афыңыагырыпъстазаара, арс рзы адуни төири хәа икәнатказ сыйықам. Иара ^{Түбәсілек} ауп, дара рхатакуагы, нашара этамыз, иней ^{Дарсан} иңдең идунен азы хуарталаз хәа акғы шықарымпоз, итәнди акрыфарен акрыжерен ада.

IV

Абас енпыш рыпъстазаара шымбауыргоз маңара, ақатхәра реесиңкілаңсаны амшкуа ынасуан.

Хатсан пъхынси ргу икаршәзаны зны-зынла аңа реартоң хваада гурфада, енхарак ус анықтардалоз шыбыжыха ашытакх акун. Рызхара ианыңдалакъ иңсыс-жысыса хулпъазыла нааңыжалон, ари аамтакуа раан атыла лас қуандашышыраза наақулсон, абаңча итәгылаз атлакуа рышшыракуагы реңтыхыны икүхүаза рыненшытартқон, уртрышшыныра назон ашта атыхуанзагы. Ускан атаудаң пъхынис Дареңзан лейри-агъяны лматуцә инарыдылтапон кыр инықусхаз ауархал фаза иримаз ашешшыраңы ика-дышшырыц. Лара дненини уака длыкүтәон, лындыштыға чаз хылъя аваракуа еимәхаха налхатсаны, лыңымшы енкуатцаакуа кыдыршаланы. Уналыхуаңшыр, еразнак угу инаанагон, дтауомашь абри хәа. Уи аамтазы хәарас ита-хызуен, Луарсабгы дналбаауан тәка, цөсаңра экумыз итатынжәга апақхәа даханы, алға тырббуа, ишшапы хыр-жылжылакуа ақаңқапуа иртакын. Абарткуа реинпыш замта-зы, уи ишәни енхарак, иблуз қаңшы амаңара, ахуда ғыр-тланы, ихан, хәарас итахызуен, зыгута таєылаз акал-мыктә хылпъарч. Цакы амазамкуа длененеңиуа далатон ашешшыра дытагъежекуа.

Шәра ишиңжәдирүа енпыш, — ахулпъазы хұйтасы, енхарак Кахетина асасдқыларакуен анеңеңаңжәзәракуен ираамтоуп. Аха ишәнхаша, атара хара хөм наатысниж-тей, уи хәарас итахызуен, жәзіт қазшы бзиахугыны наңырхагахент, акыр нағутасит, абас ала абри алахтра хәа нааңыртцы ауа шыжытән асасдқыларажы инанаго налагеит, убри ахъ ауп, нахарак реахъядыркылозгы. Аха уажәи заңыксанзагы ари жәзіттән хулпъазылатән адқыларакуа даара хатыр рыхуны икан. Абри азы акун, Дареңзанғы абасқак даштыхәаны есихулбыла лыг-

жилалхәоз. Уимоу, лыгучамагы ҳатамзаант, аха аханы ахчы ыкуғалхәон. Уи ус иқартоң, ахәсакуа ырғу-
чамакуа ханагалаларц азы. Сара абри анызыбаз тәм-
тазы кринолин ҳәа изىز аңұқа захышъя мөкбәни имо-
дамхасызт, уи еилахауа, иртбааны ирзах'уан. Иаҳәрап,
имодаханы иказазаргы, ахәнитқар ҳәсакуа риода хара
хұтыа хұчы асында макъана наазгода!

Зегы ибназданы ирдыруент, алахтра наразнак иша-
ныуадағу, сихарак хара ҳтәйлағы еиңш нахықоу, уа-
қа уи, еирғыхә шылдызатқыла ауп игуагуо ишинары-
лало. Нас, шәзахуци шәара, абасқак ирласны асызлархъ-
нагзарыз «хабарда»! рылатсааны нахықаз ақытакуа зе-
гы. Ламысла ҳәәжәозар, кринолин ахыненз ақытакуа
рыбжъара асыбжыагалара асынуадағхон.

— Аңцаа аразә ду биңаант, сақкуажа, бхатқы! —
Салам лылтент өнек ахқуажа, иенхышәшәо иқаз қыта-
тацак, ирхәни илықуз лыхцәи еилашәшәо.

— Баргы аңцаа агуабзиара биңаант, с-Бабале!.. Быз-
түзен усс, ағны, зегы шәенбгоума? — лхы-лгы лхаччо-
атқаң қалтент Дареңған, аха лыңауд шытра лыпьшынца-
заны.

— Заку енбгароузен иҳамоу, ахқуажә бхатқы! Ҳкам-
башь ҳауацракуак рутра италазаап, ақарулцәа иркын
Ф-аха Ф-мш атакра нақутсаны нааныркылент. Шәйхәонт
шохатқы, ахқуажә, ҳаҳуңқа шәами, шәхәцхрааны иҳаз-
ұышәх, уи ақара шәыпсынтыргы аңцаа нациғап, шәхәц-
храа, шәйхәонт, ишәхшыса сара сагаант!

— Ишқа? Илзоушыт бхәама?

— Ааи, бара биенбго ипъысша сара, убрі ауп сзыхәо!

— Ус қалашыас намоузен с-Бабале! Щабыргылуп, сара
сизмыхұңдауп, аха ақыта рәы ирхәарызен. Уи ада ҳә-
тты роушам, Зегы исыхәро-исчо налагашт!

— Аңцаа ҳазшаз аразә ду шәнтаант, ишәтхалакты
хамшәх, амала, исықашета убрі! Абар, нара уажығы
ишәзаазгент аччаҳәа ищаажәо абырғын цъя, Аринахыс-
гы шәара шәзы ауп хзықоу, иҳамоу ҳалшарен хамчи
шәзара шәзы ҳангзараны ҳақам.

¹ Хабарда — нахтәзәни: «сүйнәстхә!» Абас ауп тәамбашаку,
Кирттәмла ишаштыу кринолин.

Бабале лұзыба дынташын, хаерак абырғын аатылган, иғенжъккараңа ахкуажә иналлыркит.

— Уи, мшән, сара ари адагы иқасцон, ӘЛуарсаб! — діңхъент лхатца лара, Луарсаб уй жарғандауын цыңқахыз, лағигуа үзара дықан дңзыркә-цыңрасуа, арт ахәсакуа енцәажәөнәтәнәң ғынтықа ракарагы дқылпүшни иенхитаруа, ипшізбаза иғылаз анхағ құәсықуңшты дна-лыхуатъшкуахъан абзинабара зхыз лаңышыла.

Луарсаб, ипхәмс ләытыйбжы аниаха, дааит.

— Бабале лкамбашь ақарулцә икны иңаркит, убрн ақынте дұхәарц дааит, лкамбашь лзоурыштыртә алпа руңаразы.

Луарсаб илақуа ааихмырсыңзакуа длыхуатъшуан, ишаңыз ала нақ зәң рхәни иғылаз апхәмс күпш. Луарсаб нақас дешакушаҳатхаз удырратә, ишықантала-шыз енпш ихапыцкуа аахирцәыеңт дыччозшза.

— Акамбашь бхәама?

— Аан, акамбашь, — инакұлырбууент Дареңзан. — Абар, хаерак абарғынгы үзаалгейт.

— Зениңшықам!.. Даңо! Даңо! — наикүентит Луарсаб. — Абыржэйтәкәя уңаны адәз қарулцә ирахә, ир-ласзаны иоурыштырц итакны иримоу санаңзен лкам-башь, мамзар, ишыненбакуу зегъы азәз даанмыжъкуа рыхутәахы ықусх'ент!

Үн фаяхъя абзиабара этаз лаңышыла Бабале дналы-хуатъшын, ихапыцкуа ааихаирбууент, даара нааира дук згаз азәз нахасаб ала иңә дтачы дындәйлтит, дырға-тых; «иси-инапи» енкүнца итәртә исентарц.

— Аңәз сихаонт, узлақоу аткыс уенханы, ахъз-ап-ша ду уманы үқантарц, дукуныхәаант уара ихакунту, лахынтыас дунтаант аңа, сышшоуркытән ухәарауазеи, мшән, ұымъада утъа сара дсаазорит сакуниттәуазар сах ухатики шаапа кыр шәыхшазар сара сагаант!

— Иббома, — лхәент дгурбатца Дареңзан Луарсаб даниңдәйлїтәкәя, — иббома, зақа игу иңаххыз, дрызгуаант уаха атахымкуа: «урт зегъы, ихәнт рыху-тәахы ықусх'ент!»

— Избан ақузар, хах ихатқы, дуағ дууп азоуп!

— Хәарас иатахызуен, баша наурхәз'уа ақытасы зегъы нара избаху! Бымбои, сабхунда Давид избаху

Зыр ихозар, ма дагыргуалашома, ма уағыс хазома.

— Уи шәарашәкынза даазгах^{уада} мамзаргы^{сағ} куажэ бхатқы! Елисабедгы дахкуажэуп хәа^{дыхтоуп} хазарызын, ма дызлашәйдуқыларызын?

— Блытцаан лара, илхәо баҳап, — дара рұныңа иназо адунен ағыс уағы дықам!

— Шәара дшәеншханза дахътэу дымгылаант! — Иаңы ргулаңақуак рөң сыйан, уақа днект рматшүе тұхысы, урт дышрыхцәажәоз баһандаз — адунен саакулазар убри илхәоз ағыза ағзы ихөни смаҳацт!

— Ихәеншь сыхаара, ихәеншь, илхәзен уи? — иаразнак лгу лытсаңырны длаэтцаант Дареңъан.

— Абар илхәаз, рыңха уи азбаб наалхуазаап, цығала илұрхәз лъара хүчкуа рыла касык. Абри збаз Елисабед иаразнак наалымылхит! Убри ауп илхалтцо ианагь. Саҳкуажэ бхатқы, ихалшагушызын акумзар, даара хгу далоуп уи азбаб, аха нааг, — рыңха, лылабырз дакуабаны атсызуара даेуп, нагарааны дубаргы. Сара сзакухи рыңха, — инапхыңы саңысан, — аха убри енпыш ақаттара схы исзатәамшыар қаларын, саб имағоуп мірак алатсаны ишысымхәо!

— Уи! Уи! Иқалтазеи, шәлыхуаңши архамшы! Нас, ахкуажэ хәа лхы лыпхъазах^{уент}. Анңәа длыкушәнаант, илгуаңызын! Азбаб акасы лымылхызар, еғьюрым, азбабты лара дылтәзэр, — лкастгы лара илтәуп, уи акум арақа уамашәа иубаша, уамашәа иубаша убри ауп, ихумгамшызакуан излалхалтазеи лматуы илхаз акасы — абри ауп арақа тұхашьара дүны иқалтаз! Баша ирымхәозаап, «зшыапы чаңуо ағы ахъталак адығачиагын хәазо иашытоуп» хәа. Адунен данызаант, мамзаргы, ишпәлгүаңызын убри аштахъ хара лхы хаджылара? Мамзаргы лыбла злаңырылғазазеи? Даудаң тұхысуп, ус лара дымсаант! Уи азбаб уаха акғы шәлымхәзен лыпшемаңза рзы?

— Мап, уаҳа акғы лымхәент.

— Исцәбымзан, бара сыбзиаху, с-Бабале! Сара бара бзы сиықоу бымдыруен, миән, бысцымшәзакуа исахәа, уаха илхәзакуаз акрықазар? Исахәа бысцымшән!

— Мап, саб имағоуп, уаҳа акымзар акғы шылым-

хәа, мамзар, шәара ишәңәзызсо сыйказма, ма зыкыр
кыр шәңәзызжахъоума?

— Иалудыраауен? Икамлон, бсыңшәоз?

— Сыңшәзи, шәара шәенъш атынхаңа ахъсымоу?

— Убри ауми саргыы ибасхәо, с-Бабале!

— Ҳәарас наатахыузен, хара ханхәаоуп, аха усизгыныңадыруент, ҳаңғыа әтакыни хабзина әтакыни, ҳазшәашен ҳазшәымшәашен.

— Ус анакуха, уаха акгыны лымхәент, нас?

— Мап, уаха акгыны лымхәент, абрақа сахыгылоусыңцабга сәдәйт убас акумзар!

— Икалап, итегель лхәазаргы!

— Мап! Схучы затәэ дымсаант, уаха акгыны шылым-хәа!

— Уи аныбхәа, дышъяқатәкью бхучы? — дәаант Дареңдан, уаха акгыны шылзенилымкаауаз анылдыр.

— Схучу? Ибаңоу убас дқалаант, убри енпүш! Иаанзықасымтаз хәа адунен ағы акы ықам, аха нара изы хуартта қамлент: ахаскыны енларшны даласкуабент, инап-сыргутцакуа өрасхәент, сиңәхәент, аха нара изы егықам! Уи хуартта ноуз аха, ибықушәирагы имоуаант! Исархәент атәхәа бзиназа жәдидуент хәа. Шәсүцхраа анциәа дымсамы сшәйхәсит, цыара шәымәца нахуап!

— Цабыргыуп, сара атәхәа здыруент, аха уи зыкыну ахыхын амат зыңхауен роуп. Мшәэн, бара бхучы ихы аума ихуа?

— Ааи, бара бхата бымсаант, ихы шихьуа! Зыңзак сиңүжәазаны иңкт уи.

— Азбаб Ламазисеули! — длыпхъеит ахкуажә. — Бланы исзаага аперон амилани, нас акумәңә куамъя наңтоу акъаад бұрыци. Ибыстап сатахәзаны абыныц, с-Бабале, бара нааңазын бхучы ихы ахыхьуа инаганы накуңаҳәа, убас иқазаант хымш рақара. Уи хыхыщәкъа-зар, наразнак иналхъя иңонт.

Абар, иубома аңъяа! Сара сгу наанагон ахкуажә. Дареңдан тара змам құмысуп хәа, аха ус акузамзаап, наарбан уи илзымдыруа хәа икоу! Уажәштә иеилыскаант хазы ихоз Дареңдан лацала еснагы мазала дхутхутуа илбалак хәауа ауаа зегын дзырғаҳутхутуаз, Дареңдан дыңынышуп хәа. Уимоу, лара дапъхъаҳъазаап Соломон Премудри ишәкүгы, убри азын ауп анциәагы дрыз-

тұзаны хшара рразқы дзаламтаз. Аха исызхатару си-
ра, абаңкуа реңпүш икоу аухәзан-схаәнкуа! Елисабедің
ағура сырғазаны исалжөн уи, андә динекүдүріндеңілдік
зеты шиашоу азы. Аха сара, зегзы акоуп, исызхатом-
акғы: шәара ишәымдыруен — хара хдунеи асы аица-
лаңда шензыкоу, азән-аән иениңаңауп, еснагы иңәй-
либах'үент. Абаңт иренпүшізма уи, Дареңьан илзыл-
хәәхъяз? Атқысгы иениңәз лзылхәәхъян.

Абри аамтазы ахыу-хмыхәа наашит, зъынта анышә
итциришшы зеенкуаапъсаны раангугара итәз алға. Аха
инапышызар, уи наразнак иадырт, изаинуаз ғыңға ахәса,
нас изыхшүаз, итахуаеза наақрымөримын асааникы-
лент, нас, фапъхъя илаттахт икъақъаза атыхуа латтар-
ыланы, ағышәгын лхутцанааршынтын заанаты шылхыш-
ла итыбъятааны нахықанаттахъяз атыжаара хұчы асы.
Алашыбжы захаз, Дареңьан лыштахъка даахъахәзар,
илбент ғыңға ахәса арахъ ишааниуз, урт Елисабеді-
ани зчит касы зәңгиз азбаби ракун.

— Аа, бара боума, бзинала баабент сацала! — дгур-
быаттә дырғылент лара. — Раңәа лассы ҳабгуалашәент!

— Бара бхата бымсаант минутаттық иадамхарты
замта шыммам — анс-арс шүхәо илеихашы ихулонит. Ба-
ра ибымдыруен, ағны зақа атахыу, акы салгент шүхәо-
такы ааңырылғы'үент, аххарағы ус ауми...

— Арахъ шәаан шәхатқы, арахъ наңа ихъшәашә-
роуп! — даарыпхъент Дареңьан.

— Зегзы акоуп, — лхәән, илышхарғықуаз липапич-
куа аалышхырышшәаны ашә апъхъя инкалпъсан, ауар-
хал тата дылагыланы дисени Дареңьан днаалыдтәлент
Елисабед.

— Шәышшәкакуоу зегзы? Сакугуб'үент сабхунда Да-
вид иту бзинаны дыкоуп хәа. — Дналагент Дареңьан аңа-
жоара.

— Җабуп, сыхаара, хар имазам, дыбзиахұха ды-
коуп! — латалкит Елисабед.

— Ағны дықазар акухап уажәй?

— Абри енпүш аамтазы, нарыхра змоу ауағы иң-
ниппи еикүпъсаны ағны дызлаттарызы? Уи ғ-мш раз-
хысгы ағны дхамбазаң, ахәстакуа рахъ дыкоуп. —
Елисабед, алас цәалаттарала дааңәажәзан, дыңзәңгіш-
шәа лқышшә дынкущаңәа Луарсаб днаихуаапъшиит. Луар-

саб уажэыгъ дгэз-еазуа алеңөнра даңын, нара изы зегы акы акун анхара акузаант, аарыхрагты, акузант, акгы агухъаа икзамызт.

Дареңъан даара наалгуамъхент илахаз, избан акузар, Елисабед Луарсабраа рутра иршэнүү иңалыршэнт ахахэ.

— Хэарас натахыузеи, унхара напы адкыланы нахуа-цьыша ауафы думамзар, настын ухучинжътен мши-цэгья-мшибизна хэа сийлымхкуа амра укущенуа аусура уашыцилазар, настын аусура угуабзиара напырхагам-зар — ускан афын уэтэарызыи. Сара с-Луарсаб уи акара илшартэ дыжам.

— Мшээн, саргын уи изы аума, изысхэо! — наразнак наалеалырхит Елисабед.

— Мшээн, саргын уи изы акузам изысхэо, — даал-цыфлент Дареңъан, — сара исхээрц истахыз уи акун, Луарсаб анхацэа реңгүш имахуча сийлхээ аус иуртэ-енгүш гуакра имам, мамзаргын, нара изы шыбзоу цыра-ми ус аусура, ипату бжынах'уент.

— Анхацэа реңгүш аус шьеинуен бхэама? Ихэо заку-зен, сацала! Ман, бара бхатаа бымсаант, ус шакум! Мшээн, ача зырх'яа зегын агуяа бра змоу мацара роума, урт альхы ныпхъяахэо анхацэа ирвагыланы аус зыруа убри азы мацара аума бара бгуанала? Ман, бара бхатаа бымсаант, ус шакум! Дааган бабхунда. Уи мацуулала даарых'узар, наанагома дынхафхент хэа шыта? Убри акинза ихы ненгару, анхафы иништцээка аус иуртэ? Бара бхатаа бымсаант, уи шзалымшо! Анхацэа ача дырх'уент, нара, алакуа тырхахаа, иппшзакуакуараза ахьшь ишапы икүртээн ахэстэдтоуп. Уи таудак иши-хутоу сиңгүш ихы пату акутсаны ауп дышшэарыцо. Абар нацгы катцурк азна ачакуа ахунагаразы уака инеиз чкунак итаны дысзааништит. Хымзые салоузен, мшээн, абри, исзенилкааум сара? Ахэмнгэрцээтэйгы шэ-рыцалонт! Нас, избан, абри изы изхымзыйузеи?

— Ман, сыхаара, сацала, сыкуны агура бсыргонт сабхунда изы ишысымхээ, сыгугы иштамыз ус схээрц, мшээн, уи Луарсаб нашын иами, ирыкуу риээржын акоуми, шыак ами ирэлоу? Сара исзымдырзон, уи ан-хацэа реңгүш амагана ины, амра дыцэгыланы аус ши-мур, уасжак ихы ацьабаа шамырбара? Сара исзенит-

каазон, абартқуа реиңш икоу аускуа рықатпана атауад ишатәсікі ашилымшо, ма ихгы ишатәсімші! Атсууд еснагь штауадра ишнізыроуп, аихаңы — ишкүйрін! 10133

— Ибдәз ишоуп ххәаада, бара бхата бымсаит!

— Нас, ишпә, мшән? Ашын агеи еикаразтәхъада?

— Азәымзар азәм, истоубоуп! Дарбан, мамзарғы аңцә аихаңы силағары зеазымж'ұа?

Абри аамтазы Дарсұлан ллымха нааңасит шынапы шытыбжықуак, даахъағышзар, лматцуғ қхәзыба Ламазисеули даануан, қыаад ббының амилантра ацымхурас шүшін хижәжәараки кны.

— Бабажъязыз бара асқаамта? Даахъент лара! — даалыкүмчит Дарсұлан.

— Уи макъана дымцаңаң, арақа дықоуп, Таңлуа лөү — лағалкит архызыба.

— Ибзиуп, нас ус акузар, — лхәент Дареңзан, акыаад ббының аалымылхын лишамхы инықүкны ахыхъ шәкү афра далагент. Абри аамтазы Дареңзан даалыд-гылент Луарсаб иенкуа тбааду дтабылғыо иштәтәни, хыхъ икаба иштәтәни. Дгубзыңза, иташа бзиала баабент хәа налахәзни инаразнак, ахаскын еңәарапы икаршәйиз ауархал аангуара исынканжыт. Нас итәтынжәга аатиган, инаганы имгуаңа инакүнитет, инапкуа аашлышины ихы инатыргуан, икаууаңа хыхъ ихагылаң ажәдан ахъ илаңш идәйкүнитет.

Арт ауаң руында, рсаҳында ухәз нахыннеимаз цыншытәшәи икән. Зегын раңхъаза салагап азбабцә зеильшраз атәң афра, сымчи сылшарен азхозар.

Зака дыччархуз ухәзараузен абри Ламазисеули. Дпылтықсаңа, алымт лгутатата, дыңсылан лхн-лтыхуен узенғымдыраау!. Ачыт үылжы нахын лытқы убасқак иражын аңштәи ахылга икән, изенуюу узымдыруа; аваракуа кылблаа-кылблааны икән — избан акузар, Ламазисеули азын, бежиҳан ахуштаара дытхәзанон, — лкалттың зехынцьара ихылаа-ұыблалааны ихаракза икән; таңа натпүшүан енхынхала-иенпүнхала, ираждахъэз хызак ашылжәаҳакуа; урт убас лытқы нахынхәзы икән уналыхуапшыр аиңка лшәзы үүшшон. Бара адыммаңыс нацкъаша, изакухзен уажәзы ибгуазырхаз аиңка ашәтәра ухәзарын! Уи илхан ипъижәзә икәз чыт касы брак — ахкуажа ирханы икалыжхъаз акы акун нара;

уи апъижэжээрекуа рѣнтэн нахъныхэхэй илгүүрсэн игъежь-гъежьза амыртака енгьш иенкуахэнэ шаалтадыг; цээ сикуатцаа, уи ххээ зымбасыз лхаху нахъийсхэмийн эхдамзаант, аха — атыз. Лирапкуа иенкуужэжэа ихыр-жъакъя икан арацэа енгьш иенкуатцааххыраа, лирапкуа арацаа нашэнэ ицэвчижжинкуараа икан. Лхы-лээ акузар, уи алфак наганы икан. — Абас акуни ишикъаз лени-ткаашья зегсы шынеибакуу Дарецъян Ламазисеули хээ дэзгъхьоз лматцуфы цхээрийн, уи уажээ дгылан лирапкуа иенхыш-аахышины илгүдүүсаланы, ауархал цэвжэжэа икаршээз лыбла аахмымсызбакуа дахуальшуван.

Хыхь ишааххэахьоу енгьш ари ауархал икутээн изакузаалак акала иенцшымыз фынца ахкуужэцэа: руазык — илмын дтамхаза, лзамфакуа тыкалцшагаа, егти — иллыгын, дзиифын, дцэышхабиза дыкан. Иацыз лхы ларкуны акы афра датын, изгыз лыбла аахмымрысызбакуа ибуаз лирапкуа дрыхуальшуван! «Ах, издираудаа, абри лхы акуртсы иллыфу закуу!» Уимоу, зинзынлагы, лхы ендшээала ртцисуа аматцуфы длыхуапшлон блатырхула, уи иатсан аэтцаара: «Зызбаху лхраз дарбану, ицээ апъхээс?»

Аматцуф цхээрийн иара убасцэкъяа дыргала атак юлтсон; аха изхуартозен, Елисабед нага луидазгы илгээнкааумызт. Аматцуфы лхы-лээ лирапы нацыракны нэж дыхихъааует. Икалап, уи чархус икалцазар, Елисабед нахылзенлийнкаауз лара нахыллэрбоз, аха ахкуажэ илбархэа дацэшэн, избан акузар, икалон уи лгу наанагар лтцаа дыхычонт хээ.

Рываахь, имгуацэа хатында хыхь ирханы ахаскын-ра дылананы ицэс ишён Луарсаб; уи ицынца ашиг тга, апацхэа итатынжэгэ дахонт алфа харчыла, илагы аахмымрысызбакуа дахуальшует ицык-тыштуу ихухууда хыхь ихало алфа, уи иблакуа аахханиркүсумызт ала-бырз нархыжжылаанза. — «Игугастапишь, алээ апътакуа ркынза изыназауу изынамзауу?» ихэн гуаныла. Уи инаацшээ, аанды азаангугаара икъаццаа апъынца анышэ иналаршьшь, алацэакуа сикупъсаны иштэн, рифы зыхъ-чуауз рла. Уи бжык агу ианаакуулак, иатахзамкуа, еөргүхээ алацэакуа аахтны игуамт-хамцуга наак-рим-өримуун — стынчра зөвлөжэгозен ахэозшээ. Цынч инааскьашаа игылан акыр эхыцуауз ахынцаа агуца-

тата асамуар, апъхъа дашамхнышлан чкуна күлгүк, аматуф түхэйзба латкысгы ихыжэ-кужэ денкүбашыха. Уи ишимчу исамуар нахагылоу атруба дтатэжжийт, ирлас-ырласшэагы дынчээтишны ацэа зеатазаны икуноу алахъгын дыхниацьшлонт. Ари ацкун ихы-иёы ианубаалон агуакра, аапъсара — уи унанхуацьшыр, угу иана гарын ала датчашицауа дыказар қалап хээ. — Аразы шъашэымоушь шэара алакуа! Саргы сланы сирауаз! ихэо гуаныла.

Хаара этэмээз апъсабара зырджашибоз абри афыза аса хъа чвархушэа акун ишагулъшуаз, ашхараракуа харц-цараха икубаса мақаха изыкуршаз агаражьтэн ажэфэн атзака.

Аамтагын цыкт цент. Дареңлан афра дызёиз далгент, нас днатахэр-фатажээн азбаб иналлырkit, иагни-цилтцент: — хымцада илахээ ишыхсээз енцьш акы нагмырхакуа икалцарц.

Аштыахь Елисабед лахь лхы фалырхент, цэлжэартажус дыхталкырц: Луарсаб итатынжэга алфа тырбуга хыхь игу фарханы ажэфэн датцацуа тэка дыштэн, уи хупракуак дыргулаталаны дрыман.

— Шэсээракуа зеицьшроузи сыйнэа? — дтцаант Дареңлан Елисабед дылтсацьшуа.

— Истоубоуп, цыльх аткыс хараза ишеницюу! Аха уензгы, зегзы акы ауп, бабхууда фажэн-жэаба уардын ркында акара дакугуб'еент, — дааехуент Елисабед.

— Ус акузар даара атеафра бзина шэымазаапен! Өажэн-жэаба уардын мариоума мишэн! Харгын убри акара таагар қалап, аха ҳара нахзылан шэара шэакара фба, — Дареңлангын датзамхакуа амц лхэент.

— Ибхэо закүзен, мишэн, сацала! Ас аззы нахахьюу ма, ҳара хаткыс шэара ишээзилану? Ҳара сыйнэа акара иана кузаалакгын илахамтцыэт!

— Ус шъяжалои? Ҳара ачалатцара напы ахаркин инуль мз аеенкүшамтазы, шэара сентиабр азгын шэала-мгазацыэт.

— Истоубоуп, ҳара шэара шэацхъа напы шаҳаркхаз. Ҳаргын сыйнэа өаамтсанык иенпүшмкуа наха ира-цаны нахзылоуп!

— Сыхаара, сара сыгуря бымгозар биазтцаа Луарсаб-гы! Уи дхатпоуп, наха иенжны идьруент. Луарсаб! —

ненкуңылтит ахкуажэ лхата.

— Ибәхүзен? — налатенкит Луарсаб, ишкүйндең бөрбөйдә, днаңы-аахәуа дбылгъо дахкаждыз, ихы даәфәхиньтара лахъ дыпъшуа.

— Иумахауен утация илжэо, сыйтәа шәара шәаткис хара иенханы нахзылоуп лхәент.

— Е, изакузен бара стаца ибхәо! Хара сыйтәа пыхатән ашыкускуа рааста тъышынта рыла иенханы нахзылоуп — ихәент Луарсаб. Абартқуа ренпүш иқакуаз аускуа рәс, Луарсаб уағы ишимбац аехуара идыруан. — Изакузен мшәан, стаца ибхәо! Хара сыйтәа иңаагалараны ҳәкоу аеафра ағыза ақара змоухәа Ка-хетни инх азәи затсыкты дыкам. Кахетни мөу Картлиагы дығамзар қалап. Иббал, изаку тәәкуакуоу иенкуаҳцараны ҳәкоу, убас тәәкуакуак ныкугылап... аха... эха... избахъада урт реңизца мәмзаргы? Иаххәап, абарт жәафантә иенхагылоу ағикуа ирақараны, ааи, ааи, цәгъя дамбаант Луарсаб! Зынзак, абри түпхтән сыйжы нағызахонит, сара сақара фы Кахетни азәгы итенимтәент, иагъцентәом, Картлиаа ртәи ххәозар, урт абра-жа-енtabжагырытәом. Нас, ишпә мшәан! Ииаша-тәкъянны исһаонт. Мәмзар, бара бгу ишпъаанагон, сзынхарызу сара абас схөйніктарх? Изласылшарыз? Леуан иенпүш суардынкуа қырала исымтиуазар! Ахымзбасыргома атаудаңа риши? Сара серманым, суардынкуа қырала истирта... Сара — стаудуп, урт ахъз-аԥша змоу ахылтшытракуа сренуоуп!

Даеак ихәакуарц итәххан иеназықантәент, аха Ели-сабед динъирхагахент:

— Сабхунда, инашаны ирхәома Леуан иуардынкуа қырала итиуент хәа?

— Ииашоуп! Нас ишпә! Дламысдоуп уи, ихъз апату бжых'устит!

— Николозгы итиуент рхәонт, иашоума? — дистаант Дарецъянгы.

— Нас, ишпә мшәан! — инышъакуирбууент Лаусаб.

— Изаку тъашшыра дуузен, ухәарауазен, дара рзы! Хәарас иатахүзен, рхылтшыттра даара пату акуицент, — лхәент Елисабед.

— Ма атауд хәа ихы импъхъазондаз? — лгу пыжәэжэо ұаалтит Дарецъян.

— Уи ауми иқалаз, дтауадуп бымбон! — дгуааны ил-хээз шыакуирбүүент Луарсаб. — Дтауадымзэр, иштээхүүк! Канталаант, игурфа зкыдаз! Ма дынхағындаз эштээрээ манындаз акы зхэодаз, рыштарас иқалаз, сара исзыхымго дахьытауду ауп. Изаку аамтоузен нахзықала ухэарауазен, нахъясиньшыз уаа мыждакуа, атауадцэа ауардынкуа кырала ирымтир ада цысхуа рмоуит!

— Ма изакутэ таацэароузен дызлыңыз ухэарауазен, ма нани наби закузен! Елисабедгы ицьашьаны ари лхы наалалырхут.

— Убри ауп усс иқазоугы! — ихэент инакурбубуаны Луарсаб

— Абри сиңш ажьашьра ажынза ахнагара, сара сгуанала! — даңын лажэа анагзара Елисабед.

— Абарткуа зегзырыштыах, атауади анхафи излен-пышымхээ икоузен? Анхағлы ауардынкуа кырала иртонт, атауадгы! Уигы амал ирхавеит, аригты ирхавеит! Нас сазщаусен сара, изленлургозен шытта урт? — изенлкааумызт Луарсаб, ихы дазщаауан.

— Исенкаашьаҳа акы аманы икам, истоубоуп! — лхэент итаци.

— Убри аупен ауама, ешккаашьаҳа акымзаракгырымам! — ишьакулырбүүент ишхэйсгы.

— Сара, наххэап, амла саганы сышыңсуа здыруа-заргы, атахызаргы шэ-уардынк итласхэо сымазаргы — истоубоуп, абри афыза ишнакузаалакгы иқастца-раны сышкамыз. Бара стац?

— Ускан сара слыцабга сцаант! Снапала сөмсшыр наха иенрьми, схы убас иштэасшьар енцкыс, заха иплату-лароузен. Изыстахыузен уи афыза амазара, ильцабга ищаанте. Атауад иштээм уардынла альара архара!

— Бара, Дареңъян икабттарызу абри афызат? — уажэы ишхэйс лахь ихы ишрхент атцааракуа бзиа избоз атауад.

— Саргы убастаёкы ауп, — лхэент Дареңъян.

— Саргы схы иштэасшьомызт уи афыза, — ихэент Луарсаб, абарт ахөйкгы сицирхээз ахэнткарра араз-кы ачаңонт ухэартэ ишькетаны. — Мап, ари хдунеи асы зегзы даараца реиррэсахит, сыхаара стаца! — днала-гахт Луарсаб фалъхъа дызчыз ишэаху нагзара. — Ауаа цыгыгыкит, ршыя цхастахеит. Дарбан тауду абри хара

хаамтазы зхаңы изаиз, эуардынкуа кырала итини аль! —
ра архара, дарбан тауду мамзаргы уи ^{бесемээ ээти} нацээзшыз? Даахампыхашэр дхамшызози! ^{акахо} дар-
ганы? Дахмырпхашьязарызы? Уи хара? Уажэшты? Аңца дрыкушэндэл дара ахымызыдакуа! Ихухаут-
уент, уаха акгыны, — изабарц ҳақаз ухэарауаэзи? Уаңы-
тыйфса изахъоума атауд ағы итиуа! О, анцээ ду срыц-
хашь, изенкуимыргозен абри хдунен! Атаудцээ хуха-
хутыфээни, ази, ихухаутыфээцээни икалент! Урт
ирзымхо ақызатэйк ауп, адликүа¹ нарфытыршины аки-
хэа рыбжы рго ақыта иналалар: Аматэа! Аматэа! — хээ.

— Уи ақынзагы иненхра икоуп, Ази, истоубоуп иш-
нейуа! — Ихэиршээни ихэент Луарсаб. — Рхылтий-
рахынтэй изаанхаз хээ егыкам, асаньсахит, ишхаста-
хент ршь!

— Цабыргытэйкыны нүхэент, ршь яхастажент. —
изаанкулырбуусент Дарецьян.

— Изаган, өүрпүштэйс, изцы ахулбыеха Закарна
ишхээс икалцаз! — лхэент днацытэйкыашээ Елисабед бзы-
цэгъя. — Ижэдэруу шэара уи икалцаз? Изакухуу здир-
уада, аказы лматцуу дэргуаант... Уи дзаку жэдэруу
шэара, дматапьшими, мшэн зында, уи Закарна иш-
хээс!

— Исабымхэн, амарцье лызбаху! Акаамет зырхда-
тэйкю лоуми зында... — длыкушахатхент Дарецьянгы.

— Ишысхээз енпүш, лматцуу дэргуаант, — дентана-
лагахт Елисабед, — убас напы илалкит, аха избахьада!
Лчхарькыкуа аалышхылъаан ишлүлшээз дисуа лёаал-
хент, аха избахьада уи афыза; дисуан ипүс ишлүшээз-
ны дынхаацаанда!

— Ишаашатэйкыны ибхэома? Бку анцээ иныс ишиа-
шоу ҳаа? — ицьашланы дцаант Луарсаб.

— Шэара шэхата шэымсаант, ицабыргытэйкыны ишы-
схээ!

— Исаҳауа закузен анцээ срыцхашь! Длыпжама, нас
уи ачкун зында?

— Аус злоу уи аупен, дылзымпхент. Ачкун ихыгутас-
чигутасра, — уи имарназоу усуп, саргы нагарааны
икыдстцахьан! — лхэент Елисабед.

¹ Адли — аура шэгэгүй, уи метрак азы акгы залхом.

— Саргы убастәкъя нагарааны икастцахъя, шәра шәхата шәымсаант,— лхәент Дареңянгы. Диңүүшүп заант, дызбабзаант, — зегы аки ауп. Ахкуажэ-зинтүйз азбаб лиза дтылцаант, аха уи азы акыр лазхәода мамзаргы, зынгы ачкун длыпкашт.

— Усоуп, хараас иатахыузен,— диал҃ыфлент Елисабед, — дарбан чкунақ дбыпкент хәа аки эхәараны икоу, ма зус алада, аха иббома, ара икалаз, уи иликаз чкуна хучык иаку цыбышьома, аргым замана ззырхәоноуп, уафы наңа-аазоуп. Апъхыс ахатца дленсуа һаџоу ибаант! Базхуци заңа ипъшүм! Ихуартам, бара бымсаант, аки ишаңысам!

— О, анцәа ду, срыңдашъя! — длыңыңтәаант Луарсаб иниапкуа неихда-аахданы игу илыцаңсаны. — Исахауда закүзен, мишәан! Апъхыс ахатца дитлагъежыны диакүтъо һаџоу ибаант, ари шъякало, ахәса уажәы убаскак рхы рхаштуа налагент, инент ахачәагы иренсуа ақында! Урт иреную атауд дипкент хәа аки наххәода, уи азы ауми дызтаудау — итахызар дипкап, итахызар дипкарым, даесәзәм усс изимоузен уи! Аха шәара соуңашәйләз, ижәдирүаазаант: ахатца — ахатца дипкароуп! Адуңеи ахадан уағы имаҳаң ахатца апъхыс длыпконт хәа. Уи, мишәан амат-үәм зәрабгы длымами, — длыпкалаант нахынзалтакыу, уи азы аки лазхәараны икада. Аха ахатца... О, анцәа ду адунеи аәы икоу агунахакуа скублаа!

— Уи ауми, ауама хәа изөү... — Елисабед аңғыхәэрәра деңталагарц лейназылкит, аха уи аамтазы наафнаргалаз ачан дааныңакьент.

— Ибхәарц бызлагаз бхабмырштын, фыхаара са-цаала! — лхәент Дареңянгы. — Биахуа чанк, — диахан иналымтацирыгылт.

— Ижәкәы, мишәан шәара, сара хъаас сымшәымоузен, зегы аки акузами, — налаталкит Елисабед, атәцагы днамтасны лапъхъя иныкулыргылент.

Зегы иримтадыргылент ачан.

Елисабед еергүхәа атәца лкышә ишнүкулкыз енпүштөкъя дызәйз лажәа анагзарахъ дниасит:

— Абас ала.., ижәдирүаама шәара абри Николоз ала-мында икайтаз? Уи дленеңирбонт ихатэ матуә пъхызыба, уимоу уахык хулпазы иаалилалашашхъаны... — уи лхы днахан Дареңян ллымхә дынтахутхутт. — Ари гуартент

аматуца зегы, нас наакылсын ахкуажэ даант ари аңхэйс рыцха, дагъкаһант лхы

илархент

даант ари аңхэйс рыцха, дагъкаһант лхы

ләмидыруа

— Иишатәкъоума ибхэ?

— Акуба утанды усызмырбаша имағоуп аңхэйс ишишоу! — ами лхент Елисабед, Николоз иңхэйс дрыщдалшьозшээ лылахь сикуцданы өсаалтит: — дрыщасшьоит уаха атахымкуя абри аңхэйс разбыда, Николоз ишәихаша, итахызарты ахахэ ихы аниқваант, сара сзы зегы акоуп.

— Изаку аамтоузен хала набарц иказ ухзарауазен! — игу зегы атсанда интхэааны өсаантит Луарсаб! — Ирласны даеак хзыкалараны ҳакоуп, уаха акгы! Анцэа хрыцхаша, исахакую закүзеинш! Ахэсакуя ҳэсатлас рхы мөдьыргом, ахаацэа — хатцатас! Баша ицээртуазма нас, арт атыххуа эмоу аесцэакуа: наанигуахазар акухап хакузаара аамта. Адунен ааршенжытен уағы ибахъазма, ма наахахъазма, аңхэйс ахатца даансуа длыпконы, ма ахатца аңхэйс дипконы, мамзарты игу иташэозма абри ағыза! Ажэак ала, уажэтэн ауаа ирцээзит аламыс, акгы нацэхшээзом!

— Ман, сара уамашээ избо ун акум, иккарцалаант иртакхалакгы, аха уағы имбо имахауа, маза, ауаа ирламыжькуа, реынырхъакшээ... — лхент Дарецъян.

— Ус реырхъакны, уағы нахымбаша тыпък ақны акундаз аки эхэодаз! — ихэент Луарсаб. — Гүххатэн аамтакуа рзы, шэгу ишъяанагон, арт рфыцээ ацьашватакуа өмлэзээ үүшшэшьама? Ускангы абыржэм синьш риэа-ржы шуан! Аха ускан зегы татцахын, аңсмы эхуу азэн аки идирүа ҳээ икамызт, ирдирүан арт реиньш аус мыцкъакуа рыхуттаршэшь. Иара шэара шэхатакуа шээзхүци, акыр жэбахъазма, ма азээр ихэоны шээхахъазма? Ажээнтэ уаа зегы мазала ақапаша иакушён, избан акузар, урт аламыс змаз уаан. Уажэтэн ауаа, цхашшара захьзу рыйдүрээ. Аламыс рицээзит, аламыс! Адунен хуацсент, уаха акгы!

— Ииашатәкъаны, ари зызхэоу, хымпъада өакы хзыкалараны ҳакоуп, убри ахататәкъа ауп, — инацлырызит Дарецъян,

— Убри егниашатәкъоуп нара хымпъада! Сара убри атыххуала исахаз жэдүрүандэ... Идэйкушатен нах ари азъаби ачкунни, нас сара ишэасхэап ун закуу, — лхент Елисабед.

Ачкуни азбаби ирытсаълан идэйкүрцент. Елисабед афырхда дефагылан зехынцьара данаацьши-аапъшит, рази гуа-сигуа азэй дыказар гуалтарц. Уафы дышкэмэз лылкаа, даахынхэнэны длатэент. Луарсаб деңгүльбимхаха азырфра иеазырхианы дааниасын Елисабед даалыдтэалент даангугајаны. Дареңлан ицегы ибзинаны илахарц азы длыдыбуулазаны Елисабед длалыватэент; Елисабед лыбжы нытакны дналагент ацаажэара:

— Ишэгуалашэо, шэара сыхаракуа, уажэй аакынськыя, ажэфанианкыдлаз атыхуа змаз анатээ?

— Ишъахгуаламшэах'уен! Хатлагын тъхэсгын енци-чакны иенчирхэент наразнак.

— Убри яены, амтээжэфа змаз амат тъырны амра инашыталазаап. Абри атэгы шемаҳан?

— Нас ишъя мшээн, ишъяхмахах'уаз! — иенчирхэахт ишээ-зызо итээз Луарсаби Дареңлани.

— Атыхуа змаз анатээси амтээжэфа змаз амати рцээртира атыхуала аерман папцэа «Карабадин» аартны илахуацьшизаарын, — арака уи лыбжы ицегь иенчталтэент, — дук мыртыкуа атаяадцэа ирымырх'уазаап рытцаа.

— О, Луарсаб рыща, иупеңпышы! — ихэент дцэышк-караца ипүсийханы ари атаяад. — Ишъя? Ишъябхээн бара? Сара ишэасымхээзи ахкуажэцэа, акаамет ака-лара егъагым хаа! Абар, анцэа дахьха��ушэиз! Агунахакуа икаацэоз зегын рэзы нап халенкит, жэбома! Сара с-Заал иаб ипъсата иамафон, сцаны Левангы, Николоз-гы, Николоз ипъхэис Закариагы зетын-рцээ зы аанамго иштысцо, убасжак сгү тъыржэонт, убарт аламысда-куа. Иаахахьуа арыцхаракуа зегын зыхжьо убарт роуп! Агу рымазар, уажэшьта руардынкуа кырала иртиуандаз, ихаибарбарын!

— Уара убасжак угу элъужээсен сыхаара? — дааний-куслент Луарсаб ипъхэис. — Аермантэ «Карабадин» на-хдо азэй ихенцо убахьоума? Урт ракузамзи тыйхинэа, адгыл зыкугылоу ацэ атэыфа ауп, урт руакы хжэан, адгыл газ-тазуа ишенилахара икоуп хээ, халазцээ, аха урт зегын шхытхээз аапъшит уажэй! Агышы — ани, Сагареңцо инхо, — илхэент, атэыфа зынџакгы ишхым-жээз, ажэак ала акымзар акгы камлазазаап.

— Щабыртыщекъаны, уи схаштит исхәарى^{сгу} иштаз, — наалыркъаны, игу җажо ფაантит Луарсаб. — Мыйн, хәрас натахыузен, мицхәацоуп урт! Дарбан^{мамзарты} изгудьуа, сыхаара, зерманцә р-«карабадин» ата, аж Иракли напътамтакуа рағыхра? Аани, мишән, хәрас натахыузен, хәзаку тауадцәахозен хара атәңә ҳамамкуа? «Карабадини» закухзеи! Уи акум Соломон Премудри ишәкү ахатә акузаргы ихастом сара! Нас, ишпә, мишән, абри агура гашьас иамоузен?

— Хәрас натахыузен, уи агура узгом, аха/рыщарас иқалаз шәымбои, анхәңә ирылафит. Абри ауп ихуартамкуан иқалаз, шәара шәымсаант! — лхәент иқалаз лгу енхынашьуа Елисабед.

— Ирылафит бхәо? Ирылафызаант атакызаргы! Агухъаагы скым. Имырхызеи уи азы атауад Җаткаризе? Инапатцақа иқаз зегы анимырхызар акухап! Цыпъхгы абас ахәхдара наңымзи: ахңаа анъслак хууцзахонт, ахуучә — ахдзахонт хәә? Анңаа дрыкуныхәаант урт ахдәа! Абра ишыкоу енпъш акузаап, уахыгы ахңаа нахџаны ишаанхо, ахуучә — хууцзаны; ирхәонт, ипъсхъаз англиятэн ах ашыку изаиштит афранцызтә ах хәа: «умшән, сарен сөздөзен арақа, ихәент, енхагы хатыр хакуп, уака аткысгы ханъыны ҳәкоуп. Ишакузаалак ихоумтсан шәара шәңә ирхәакуо!»

— Хәрас натахыузен, урт зегы нашоуп! Ихакунту анңаа ишъакуиргылт еснагъ иқазаарц ахңаен ахуучәен. Нас изаңыхрызеи уи уажәы, иара напътамтакуа ихала? — ишъакулрыбууент Дареъян.

— Аевангелия аёы иануп: «Кесарев интәу — Кесарев иоуроуп, анңаа интәу — анңаа хәа. Кесареваа — уи хара хауп, — инаңылцент Елисабедгы.

— Инашатщекъаны изаңгуабтент уи бара сацала! Ивангелия иану ажәакуа изыпъсах'уа дызустхыда, мамзарты? — лхәент агура газданы Дареъян.

— Азэймэр азэтгы изилшом уи, уара ухата умсаант! — латалкит Елисабед, ддэйлцырцгы лыназылкит. — Шәымш аабзинахаант!

— Абзиаза, стаца! Ажәабжыны ауаа ирылатча абарт зегы шымшу ала! — иналабжыгент Луарсаб.

— Ицагъамызт хәа сгу иаанагоит шәаргы убас қа-

шэтар: миәан, урт анхаңа ироухәалак зегы наармарынаны ихартсоит — имцызаргы иңабыргызаргы.

— Бзиала! — лхәент Елисабед фәлхъя, дагындашыт. Уи длыштагыланы ләзыналхент лара тзы, иңабыргызаргынаны иңаз апъхәйзбагы.

— Аңәа срыщашыя, заку бзыңгьюзен илымоу, дзаку цэгъахаафузен! — лхәент Дареңзан лхатца нахьлхы нарханы.

— Мамзаргы, излалхүзен ухарауазеи, ахууцә хамырх'үеит — хәа, даалыщраант Луарсаб иңхәымс.

— Уара наразнак игоутцама?

— «Карабадин» иңанаңеит — лхәент, ихабымцан, нас бара шыт бхатазар! Бымбон, амала, рышхарас исыхызы; наразнак исгуаламшәент Сагарецъотән апъшыны акыркуа ишсаңылхөз абри аермантәи «Карабадин».

— Ухшыф абақаз ускан?

— Е, бара аңәа инихәаша! Сыхшыф абақахыз, бымбон, схаты икан, аха наразнак исгуаламшәент. Бара бзина збаша, избахьюу, исахахьюу зегын сгулашәозар уаха кыр стахызма? Соломон Премудри сиенцүшүмхози! Уи адагы, адунен аңы аңыныш икемитара хәа икоузен, икалап уигыы, иңэеккракуа ируакзаргы. Хара иңаңцакуо агунахаракуа ирыхъяны, гунахала итәу, ари апъсабараңы зениуа җамлацхәа икоузен? Уи иенгүшгүй зини икалар алшоит! Аха ибымдүруен ажэапъка ирхәо, уара узхылапъшуа аңәагы дахылапъшүеит хәа, — баан, харты ажәабжыны ауаа ирылахцан, урт ирахакуаз зегын миуп хәа.

— Аан, хәарас иатахыузен ус хзыкатцаргы цэгъамыз! Иахцәалазуазеи!

— Истоубоуп, бара бхата бымсаант акымзар акгын шаңцааламзуа. Абыржәыцәкья Дато сиръханы идистоит. Дато! Дато! — аңытра далагент атауад.

— Уажжытцәкья, сах ухаткы, — ихараны цырантэн изаант Дато ибжы, гытрак аштышь даафналт ихатагы.

— Сузызырфуент ухаткы! — өаантит Дато данаафналатцәкья.

— Икоу удыруама Дато: ирхәонт, хатәа хамырх'үеит хәа, ари зегын миуп, иудыруазаант. Иуаҳауу, уара исхәо? Унарылаланы, ажәабжыны ирылата зегын миуп хәа.

гы шыхтхэаау, нашара шрылам. Ах ифусит, *обер*,
иуасхэакуаз нашоуп хэа аазешээз шыкнейхауа, *уй*.
Моу, мацзак наадамхаргы табыргыуп хэа ахэара згу
нааташээз азы дненгзараны дыкам. Иенлукбай?

— Иенлыхсаант ухатцы — настенит Дато, — *мамзэр*
гы, дарбан уи афыза згу иташээ? Хучи дун ухээ зегы
паткаленуа ирфашээлак рхэонт, дарбан урт рыгурга зго?
Дарбан бзина избо азыкцээ рзызырфа? Ирхээр дара
ирзынхап — уаха закуи, ма ргу ццээр рхала накуцц.

— Убас зехынциара ирах с-Дато! Уазхуци, настыы
Дато, шэышъякалоз хара хшэыммазар, гуттарас ишзоу-
рыз? Пүстазаарас ишоурыз хара хадлацца?

— Икушэнри науаант, ускан хара ццэлазаарас иха-
урсы афыза!

— Иага умхсан, хара, хара абык иенишцээкья ахы-
лацца шэхдэйт, шэара шэзын аульбас ду авонт,
хцаа ххахх'еент.

— Цабыргыцааъян, ухатцы — шэара шэхбуп, хা-
ра — шэхчкуа ҳауп! Зынты шэхцахалонт, зынты
шэхэзгууаны ихамоу хээжэгэлонт, хакушэхлонт —
аха науазен нас, уи? Хара нахсэнибу ақатара азы ами
ус захзыжауа! Мшээн, аб ихчкуа дырзымгуаазон?

— Хэарас нацахмызен, дрызгуааент, аха ағя даан-
хонт дышьоу, аб — дшабу.

— Ииашоуп иухээз сах ухатцы! Аха уи ус шакуу
зегы ирзийлкааум умбон: ргу наанагонт, сара истэү
сара исымазаант, избай, ах исымихрызен? — хэа. Урт
рдырра ақынца изисиуам, ах ирымх'уа дара рзы ишиен-
ьхо. Шэара шэхатагы ижэымдүруен: анхацэа — илашь-
цуу ууауп, алахтра рымам урт.

— Нас, ишпяа, мшээн, рыла хтым, — лхы наалгалент
Дарецьлан. — Убри азы ами мшээн, атауд дызтауаду.
Цоуки драцэхалароуп, цоуки ирцэнглалароуп. Мамзар,
ишъякалой уаца? Настыы, иуцээзго дтэймуафыума, уах
ноуми.

— Цабыргыуп, ибхэо сахкуажэ бхатцы: дызлатэым-
уафхозен, мшээн, дуабзар? — исыргызмалны инациент
Дато.

— Урт ирхаштээр, уахызлакгы есымша ишубо иен-
хауп иенцоун? — дцаант Луарсаб. — Абар, наагап хара
хнацэакуа. Урыхуацьши дара: акы наха иенхауп, акы

иаха иенгоуп. Изыкот ас? Избан акузар, убарт иен¹
рамкуа иказаарц анцээ ишент! Убас ауп зехыннцаа-
ты ишиктоу: цоукуы сижауп, цоукуы сицоуп. Урхуаны²
уара ухата!

— Мшээн, сара исымбахьеи, хэарас истахыузен, уха-
ткы? Иенгоугы ыкоуп, иенхяуты ыкоуп, аха хайр
акулаша анцээ! — урт убас ишент, азэн-азэн иенпүрхага-
зам, ихибашаазом, — атак өйтцент иеыргызмалны Дацо.

— Нас, ишџа! Иахьабалакгы ус ауп: акы иаха иен-
гоуп, егни иаха иенхяуп... Изакузен исоухэо, урт злеин-
шым хээ гэгыккамкуа шъякалой? Мамзаргы ихазт-
ода? — дағын ацаажаара Луарсаб, Дацо иихааз иатсанак-
уаз изенлымкааџакуа.

— Заххы зыхшыф ыкоу дарбанзаалакгы, ухаткы
сах, ихентцом, ауаф газа ихдэр өлонт, ишоуп хээ.

— Ишпүккүү ишишоу? — илзымчхакуа дацраланы
раалтит Дареъян. — Иакумз изыкахцазен хара хах,
хатцаа хамихырт энгьш? Изыкашэтцазен шэара бзиарас
шэхүү шэакунцыртээртээ энгьш? Иаленликаатаузен ари?

— Ирхэонт, садкуажэ бхаткы, ахшыф эмзэ цоукуы
ирфызаап, ахра-тэра енмырхыр адунен зегын иахуонт,
ауаагы ирзенбүү өлонт хээ. Мцызар акухап үүштээ
урт зегты.

— Миуп, нас ишџа! — длыныкаант Луарсаб. —
Ауаф өүүш абас ихома, мшээн, дчархраафымзар?

— Амацаанс исны дашаант абри нээзуу ауаф өүүш! —
ашиг-пъшира далагент Дареъян.

— Ишпүккүү ари шишаахо уара? Иудыруу Сагаре-
цьотэн апъшы илхээз? — дцаант Луарсаб.

— Ман, сах ухаткы иссыздырзом акгы, илхээзен уи?

— Илхээзен умбон, зегын миуп лхээнт.

— Агу умазар абри ленгьш икоу апъшы енлычча
лхээтэй хоумтсан! — инацылцент Дареъян.

— Сара уи шымциз эдьруазижьтэн кыр тцуан, ухаткы
сцент! Иарбан хара рыцхакуа бзиарас хаззыпшраны
хэкоу, шэара шэхамамкуа, ма шэара шоыда хара хаз-
матсаахуузен? Аихацаа ирхэонт: «Игугутажыу аръаама —
ацынышцаа ирхууп». Убастцэкья ауп харгы ишхахьуа.
Баша харжьарц ауп изёу ахра-тэра апъыхра ихахуартую
аанагошээ, уи сижьагоуп үүштээ, хэарас иатхыузен.

— Сара санъслак — атахызаргы, адунен зегзы *бикү*
бгаант! Убас ауп Бодбенитэй ауафғызы ишиңдәз: Сара
сыштых «адунен зегзы қашхаант». Адуңең *үй* экыр
иазеніңхонит рхәхт! Изахтахыузен хара агунен, уарсіг
сарен ҳамлозар? Ах, изахтахыузен ғышты, *үй* азбаху
усқак арххара, исымбааант арахы! Ус ами, Дато?

— Хымъада усоун! Сыхаара, сах ухатқы, мцыуп
урт зегзы, хытхаауп. Сара ун шыхтахәау зақағы ирас-
хахъада, аха изхуартоузен сах ухатқы ихарцомен.

— Уара уаалаганы ирааң: Иара ах иеалатқәкьа
исеихәент хәа, нас ихарымтәр иабаң? — даңын иаб-
жыагара Луарсаб.

— Ихарцонт, ухатқы, иштыкуу ишхарымтю, ма җа-
лашыас иамоузен!

— Зегзы убас рылахә сара с-Дато.

— Азамана ухатқы! Сцар Қалома?

— Уца!

Дато дындымылтит ашацахәа. Гуаныла, нах дыш-
пейхыччоз шәхәарауазен ари аматуғы гызмал!

— Мап, сара сгуанала, ун шымцыз *биликаант* хәа
смыкуп, — лхәсит, Дато данындээлтиңкәя Дареңъян.

— Ахшығ имоуп азы ауп, изиликаа, — налатенкит
Луарсабгы.

V

— Урт зегзы бзиуп, аха хара уаха фатәйс ихамоу-
зен? — Луарсаб ипъұрыс длаңцаант, уахық хулбыгеха,
акутқуа аныпхыарылоз аамтазы. — Дареңъян! Ибмаха-
зин исхәо сыйшәмә? Ихамоузен уаха фатәйс?

— Ихамоузен захъзузең, уара сыхаара? Фатәйизар,
ихамоузен, анцаа имч ала, итауп зегзы, — даалыртын-
чит Дареңъян лхатса.

— Уеизгы, ихамоузен?

— Шыбжыхъа азы иахциныхаз жыхута бзиазак
ажәжкы ыкоуп, жыхутабзиазак ахәжыгы ыкоуп, наст-
гы жыхута бзиазак...

Уи илтахын, өакгы азбаху лхәары, аха ахә-жыы аз-
баху иаршанхаз Луарсаб дылдырыхагахеңт, ун илеми-
рәзит дызызы лажәа анағзаха.

— Уф, уф, уф! Жыхутак ахә-жыы, бара бхата бым-

саант, сыхаара, уи акыр наңсоуп. Уаҳа? Иқала сыйздыр-
уам, нахъя акрыфара сгуаңацоон.

— Ихамоуп дырғегых аңсыз ақуакуа!» ^{ОЙЛІСЕРДІК} Уйдаңайып¹ ды-
хы аазхуаз ауағ. Убас иңсыз ұсылуоп, ашиш алхута
ищонт...

— Уф, уигы бзиоуп! Аха уаҳа ихамоузен?

— Ихамоуп ачен ашәхен!

— Убрыгы цэгъям, бара бымсаант, сыхаара! Арт
зызбаҳу бхәакуаз иреңшү афатәкуа ах ихататәкъагы
имамзар калап!

Афатәкуа рызбаху аниаҳа ари атауад амла дыгъсуа
далагент, нас уаҳа нихуцирз анизымдыр, итатыныжэга
нениңцэндан, алға тырббу афатә ахықартцоз ауада дын-
фналан дленғенуан, астол анбахнахонш хәә игу хытхыт-
уа. Уи, хүцрак дтагаланы даман, Зин-зына нааниңты-
шешәлан: «Ахәә ажыхута! Ицэгъям, истоубоуп иш-
цэгъям!»

Х-дунен аңы зегъы аңыхутә шрымоу енъыш, уаххы-
гы уажәы аңыхутә аант. Кранырфа аштыахь, Луарсаб
ишиңканталаңыз енъыш, аңәртәбу иелықуижыт деси-
къя. Дтанагалт Луарсаб уаттэтен аускуа рызхуцира. Нас
ишъя, миәзән, уаҳа? Уи ағны ахы иоуми, аускуа зегъы
ишрыхутоу енъыш ртып икуитталар ами.

— Абар, аңзә имч ала уаххыагы хұйраагент. Уа-
жәшшәта хаазхуцп уаттетен амш, миәзән, уаттәгын иатакы-
ми акрыфара, — усоуми ихакунту ҳинишә! Иахфарызын
уаттә?

— Уаттә?.. — даанпхъхуцаант атсанза Дареңзан,
хъантак аҳасабра лара илықушәазшәтәкъя: — Уаттә?
Уаангыли, сазхушп.. Уаттә? Угу ишъабари артала?¹

— Уф, уф! Бара бымсаант, ибзинатәкъаны ишиху-
циз! Арталазы сара сғырхатцоуп, анашазы, сғырхатца-
тәкъиоуп, — ихәнт ари атауад ұсынцагъя, — бара, Даре-
ңзан, даара ирекхуатәу ұхысуп хымпъада: ибзиназаны
иңсылоу артала аңыш атаны Тедо ишаңзықантало енъыш
иқатсаны афара ҳәйнтикаррак шенбго наңсоуп. Зында иб-
зиоуп! Уаҳа? Уи амацара ҳазхома, миәзән?

— Ишқақалари, уака нацахтар, ибзиназаны иқатдоу
Чихиртма?² — дхұндачко өаалтит ахкуажә.

¹ Артала — ұсынуп.

² Чихиртма — акамаңқар, абжъени акутарь агун атаны.

— Чихиртма бхэама? Чихиртма, а? Мап, сыллашара,
бозбashi¹ енха енъуп, инаменкит, мацк данайи<sup>ХАРУЦДАЛ
ЗЛЭ-ПРИЧЕС</sup>

ашытхь Луарсаб.

— Уажэшты, уара утэы унахыгъаны хэа уузом! Из-
ленъузен уи?

— Ва!.. Бозбashi ахэаса цэйтэй алатданы! — длыф-
ныццаант Луарсаб цыышатэйк ихызышээ: бара бенъш
ахшыф змоу архэмыс, архэйс үүш бзинаху ззырхэо, абас
икоу амариакуа бенлигкаауа хаџаху ибаант!

— Уара умсаант Луарсаб бозбashi ибзианы икагтоу
чихиртма аткыс изленъу хэа акымзаракгы шыжам.

— Ва!.. — длыфныкаакт Луарсаб, наадагы цыль-
шаны, — Ахэаса злоу бозбashi аткыс чихиртма ен-
ъуп хэа зума ибхээяу? Бара архэмыс, бенвьсит хэа
сыкоуп, бызлазбо ала! Бозбashi нара ахата мацарагты
зыпьсоузен бхэрауазен, ахэаса аналауцалак, нас ишъя-
жалон, базхуци! Ибхэо закун бара? Чэ-сүтк замхны
ишша мацаараха икоу бозбashi илжаашы! Мшээн, сара
убри енъш икоу ча-сүтк чуанк азна чихиртма аткыс
исзыхаахонт, ибдироуу уи бара. Нас,abantкуа зегын
рыштыхыгы, агура сбырго балагару чихиртма наха
ихаауп хэа? Ус анакуха, сара уажэшты суафзам, сагь-
хатазам акуу?

— Ууаф хжаоуп уара Луарсаб, акы угудаа ташаар,
нас утасаршэн иук'уент атэйла енкубгаргы уаахъахэ-
раны указам, — лгу налсны өалтит Дарецьан, лхатца
лхы наинкуны.

— Нас, ишъя мшээн уаҳа? Эхы пату акузто ауафы
уаҳа ишъяканцион, иихээз хэзароуп. Ибзиоума нас, бара
бгуанала, ахатда нахъа акы ыхэо, уатэй чакы ихэо
дыхазар? — длацаант Луарсаб ирхэйс наанаира дук згаз
азээ иениъш иеирчны.

— Дарецьан илдирит, илехээз жэаххэаашья шымамыз,
уи мап лзацик'умыэт. Уи дырхашьан лзакуцым-
тит, — хара хэы ишырхэо енъш: «лажэа ахыбра икулры-
шэнт».

— Ажэак ала, уара бозбashi енха ихаауп хэа иуль-
хьязонт?

— Хэарас наахыузен, усоуп.

¹ Бозбashi — аусажь тээн.

— Ус анакуха, уара агъама змоу хәа икоу фатыр^{ур-п} дырзомзаап! — наңкулхәеңт згу иханы иказ Дареңян^{шојо}

— Луарсаб амшабз сиңүш доғатқыент деңбакны, аха инаааникылент аштахь, амала ицәажәашьала иаразнак иңлукаауан агунамжара шимаз.

— Бара бакутәкьюуп афатә хаакуа ргъама ззенлым-каауа, чихиртма наха иенъуп хәа ибыньльазозар; сара соуп агъамакуа реилкааразы ибзиоу: сара — мишән бозбashi ами енха ихаауп хәа исپъхъазо.

— Иупатқаленкуо закузен, мишән? — Дареңян дгуааны өсалтит. — Ишпүккүү бозбashi шенбүу чихиртма аткыс, сара уи анаасгуулашзәлактәкъягы сөңца азы ыңыхухуа ишо налагонте, енхарак амла санак'уа! Бозбashi азы наға схуңыргы сөңца азы аауаны зыкалом бзантцыкгы, ус анакуха хымъада чихиртма наха сиңүуп, наха ихаауп азы ауп. Абыржәштәгы ихоумтазон уара убас шакуу?

Абарт ажәакуа убаскак ирыкурбүууаны дцәажәеңт ари ахкуажә, угу наанагарын илхәарц лтахымашь хәа: «Узыргазазен, уара мыжда, абаскак! Сара умбон иаразнак сшазхүүз, уара уаакүмтүзакуа иүхәац ухөонт».

Аха Луарсабгы ихшиө аус маңымкуа иаиruit арака, иңегер кыр этазк'уаз хүцрак аръшаараты. Цабыргып, уи аръхъатәкъя иаразнак иауизхүүх, аха нас, аускуа зегъы нара ишиتاҳыз ишықантаз сиңүш, — анцәа ус агуабнира хантаант хара! — дакушәаны иеылникшент уи.

— Нас, бара ибхәаз бнахыпъараны бықазам ус ауми? — ихәан, дәғагылт денкүзза Луарсаб:

— Ааи, усоуп, исхәаз снахыпъараны сыйказам!

— Ибзиоуп, нас..., бара бымлашьуа баник'оу чихиртма аныбгуулашзәлак ауп бөйтпә азы анаауа. Сара сыйхара ыфанды санык'оугы сөңца азы ыңыхухуа аара налагонт бозбashi аңсгуулашзәлак. Абар, абыржәгы, нахдәап, убас ауп сшык'оу: Сара наха бара баткыс сфеит, изласгуулашшо ала аңыз лхыртто бозбashi анын, уака ача атаркүаакуан илхыркуацааны, уи абаазара нарчит иңахуза, абри анафстыс исымфен жыктуга бзинатәкъяк, аусаса шылпы.. Ибхәо закузен, бара аръхыс! Сыңыра калаант, бара абрини сиңүү акы бызхүраны бықазар: — бозбashi — уи атәнкүа зегъы раҳ ауп, осетр — аръсызкуа зегъы ишраху енгъштәкъя. Аха уи схәент хәа,

бара налбдырауазен, мшэн, — бырхысми!

— Уара ухэаты уафы излахеитарызен... мшэн, апсызкуа ахас ирымоу асстр акумкууа ласос шакупчукогы узымдыруазар. Абас ауп, уара еснагы амц шухэол.. — дгурьыатса длыннытэаант ахкуажэ, даара лгу нахуаузаны лхатца амц шихээз ахынкууылтызы азы.

Луарсаб наразнак даанцирашент, аха ус дышкалааз ипъхыс илимырдырырц избент, избан акузар цыхашарамзи нара изы. Убри ақынто избент инулакгы апсызкуа рак осстр аун ҳәа агура лхайртарц иакуикит.

— Ихатца уажашьта! Осстр ауп ҳәа басхәент!

— Мап, ласос ауп!

— Мап, сара схата сымсаант осстр шакуу! Уажашьтаты ихабымцаозон?

— Мамоу, ласос ауп, ласос схәент! — ақыж-қыжра даңын ахкуажэ.

— Ибазхәада бара ласос шакуз?

— Уара шуазхәада, осстр шакуз?

— Абрақа ауп, Луарсаб ацэкья дахъаңашзаз, аха изенишра цэйбуузен ухэарауазен! Хацэгашы эзмамыз акун! Даара неазикит ихы ацэнгарц, аха дзыхуоз, дангуақза избент митэйк ихуцырц, уни иакуникит «Карабадин» аёы иануп ҳәа ленхәарц, уигы изымгуаъыт, избан акузар, нара иаткыс лара наха ленлкаара бзиан, иқалон уигы икууылтесир.

Излаабо ала, Дареңзан дырхэйс қүшүн. Уи иенлилкаант Луарсаб хыркынага шизымпүшааз, убри ақынто лара енхагы леирбубуазаны дижало далагент:

— Ихәа, нахынтиеилукааз! Иаба, мшэн? Иузымдыруазар, уеалоумгаландаз! Ихәа абыржытэкья, чихиртма акузами наха еиъү?

Дареңзан лгу илнатент, Луарсаб зныкыр чихиртма еиъүп ҳәа дакушаҳатхараны дықазар, абыржытэкья данаңашзә ауп мап аниzymk'уа ҳәа, убри ақынто, лара илызбент апсыс енвагаха имтакуа дыхталкырц, убри азгы ауп наразнак чихиртма ахь дзиасыз.

Апъхыаң иудыруандаз, Луарсаб илахь зақа иенкүнцаз. Уи дгылан, ихы ларкүнү, ашықар шибъычуаз иакуркыз ахучы иеништэкья, ихы ларкүнү тақа дышташшуа. Уи издырамызт иканицашаз. Амала, игуентент, ипъ

хыс атыншээрра дшыбжылцааз, нара дагъшцаахаз, аха урткуа ипъхыс лырдырра хымзб дуны, ипъхъазби, убри ақынта неентомызт. Аеазны акузар, икаларын үн дшатцаахаз лирдырыргы, аха уажэы илшомызт абри ағыза ақатцара: избан акузар, инаануен иенгценеи хэа еиздатлани аңыхара нағын, убри ақынта акун наргын лыкушахатра хымзры дуны изнъхъазоз. Атабырг азы, Луарсаб даара ақыркуагы сатцахатцэйзазаап убоо, хэа ихы ибо ақынзагы дағаңылхъян, аха сатцахент хэа ахъара инаргүүумызт ипъхатцы-пъхатцуа алғатцэ ахылззуа ачанах азиатцэй тэнү алауашь аттаркуақуаны, бөзбashi имтагылоушаа данаазхуцлак, нара убасгын игуалашсоон, аусаса шыапы ачанах ианыз тахуза ашша алтцэтзэа. Абарт зегын иендкыланы дэнрызхуцлак илахатц гъежьуа далагон. Аштыкх днахуцын, иенърхатданы игу ааниңсаҳт, үн нағыигуалашеент архашьара, ма нағынгуаламшэент датцаханы дшықазгы, агуря хатазаны өзантит:

— Акынзаракгы сыйзыруам, издырырцгы стахым! Атакызаргы, инашатцэйланы ласос апъсызкуа зегын ирахзант, аха сара исхәонт саңымшэакуа чихиртма аткыс бөзбashi шенбүу.

— Чихиртма енъуп сымхэен!

— Сара бөзбashi енъуп схәент!

— Ех, уара уиашам фапхъях, наха сиңш нахвагы амц ухсоит, нага ухэаргын ушатцаахаз хурдырыр утакым, — лхэент лесыргуаашаа Дареңъян.

— Бара бхата боуп инашам!

— Упъши! Уара уакумкуа, дызустада нас ишхээз, — осетр апъсызкуа зегын ирахауп хээ?

— Сара сакузам ус зхээз, бара бхата боуп, — ами ихэеит Луарсаб, үн ишхээз ажэакуа ипъхэис лахъ иниангарц накункит. — Сара ласос енъуп хэа ауп ишысхээз.

— Уихуальши, уихуальш, ухатцкы ишхээакуо уахап! Изакукуоузен шүхэакуо! — длыңынцэаант Дареңъян, лхы накушааны, табыргылатцэй дағугаант, лхатца ишхээз.

— Быхаҳэала нахынжбахы! — Луарсаб иныцакшэа даакунд-кундын адээлтира иенъөзинкит; ашэ аангуга даниен, фапхъя иенгценхэахт: — сара исхәент, ласос ауп хээ. — Дааццакынгы, афырхсаа дындаалхэент.

— Узакутэ мыцхраfuзеншь уара! — наишьталхэент

иңхәйсты, — дыңхамшызакуа аргамаду абас, диалогыланы, амц ахьихәз уамашәз илбон, иңялишын дара Ацкъя Георгии, Некрестэн анцә иани рылахъ науазит абас тұхамшырыла амц зәэ дарбанзаалакгы!

Луарсаб арт ашәиракуа имахау, иаҳаны хығаас иқаимтоу сыйдыруам, амала сара издыруа акоуп: Дареңзан илхаакуааз рзы лахыы либтазент лхатса.

Зны-зына иқалалон, арт хатцең тұхыбжыонн-за иендиәаланы ианенүыхалоз, ихуацыхуапъшха еңца шәсаны, урт ағыңғылары иендишыланы иалагон дасу рхы ришаарақуа раарышра, досу ргуаанагарапуа нашоуп хәз нахузапъшуан, нара иқамларгы нағтуаауан. Урт иенмарк'уаз афатә акун. — «Иахъя нахфарызын?» ҳәз иендиәалон есышыжы. «Уатәзы нахфарызын?» алацаәажәара иналагон крыфандытахъ есыхулбыхе. Абас маңара имбасуан арт ауаа рыпстазаара. Урт, ус қарымшаргы ғысыхуа рымамызт, избан ақузар, рыпсы ззыгушыуаз афатә, еснагы иалацаәажәалар наха итынчхон, аха рицхарас иқаз еимакы-еиғакыда иенелгомызт, азә иихәз азә дакушахатхомызт.

Мшәан, урт ирсилкаауама, мамзаргы, аберт реңш иқаз рәказшызакуа рыла апсы рхастаэ анцә игу шыртазоз, игу иамыхуоз шықартцоз?

— Злықха хауша, изакуゼен мшәан, исахауа! Сара анцә игу пыстыңону? — иңашынды длыңытқызаар қаларын Луарсаб ус шакуз маңдак надамхаргы игу азғаны дықазар. — Адунен саакулазар ауахуама аталара нагсмыжыц, ауағы дсымшыц, сымбычыц, — нас, саздаусит, игу злаңыстыңарыз анцә?

— Уара уиашоуп, с-Луарсаб, ианакузаалакгы азәм думшыц, азәм думырхәыц, — ажәакала, икунагам хәз акы қоумтацт, — уигы цэгъям, ҳәзарас иатахызуен! Зынзак акгы қоумтацзар атқыс ма ус наха еиңуп. Аха сара истахыуп акы азы суазтаарц: иқоутцахъоу уара, икататәни иқаз зегъы?

— Ази, — уәзашт уара, — сара крысфон, кыр зыж-уан, иқамлацызт мыш затәзык надамхаргы крымфакуа сыйханы!

Аха, мшәан, ари нахъзума атак? Уара нүхәонт, ауа-

хуамаamatзура иагсмыжыц хәа. Хуартарас иалухы-
зи уи? Уáка иинсиңхъаза иуахаусит христос намзанчыл заңы
затәйк, уаҳа акгы: «Еснагъ шәниашаз, хыхъ икоу-шаб
дышиашоу еиңштәкъя». Уара, мишән аиашахъ аума
ухы ахъху, мамзаргы, уаанижътән угу иташәахъоу?
Мап, сыхаара, уара уи азы акузам уъсы этоу! — уара
уъсы этоу, акрыфарен акрыжәрен маңара рзы ауп, акыр-
зупоз, акырзужауз уъсы тазарц азын акузам; —
апустазаара захъзу — хыхъ икоу хаб иенпъш инаша уафны
акалара ауп.

VI

Шыкүсү фажәа нақъак лтакукуа ицааап Луарсаби
Дареңзани убук реаттархәенжътән, рыпстазааракуа неи-
латсаны хыбрак атәи еиңшенижътән. Даара иңашьатәйн
урт реибагашъя атәй. Усқан Луарсаб иашы Давиди
нарен ихартак атәи иенциңкан. Уи еергъ-еергъхәа фажәа
шыкүса аашытынуы ңхәйис дааигарц игу иааташәент.
Даараذا итаххеит альхәйсаагара, аха изхуартоузен
рыңхарак изықалент: издымызт зыңъха дааигарыз, дим-
бомызт икунагахартә еиңпъш иказ альхәйизба. Итахы иаин-
гоз дбеназарц, насты дылдытыз атаацәара, таацәара
бзиазар акуи, лара лхатагы уағы ишимбац еиңпъш дылыш-
зазар акуи, аиаша шәасхәеп, арт зегы згымыз альхәйиз-
ба хара ұтсылағы, усқантәи аамтала лыпъшаара даара
иудафын. Луарсаб альхъя далагент аиашә-аашәара,
исықунагоз зәир дызбозар хәа, аха нага иенишәндәз-
гы икунагахашаз еиңпъш азәгы дизымпъшаант. Уаха
иихүшриз аниzymдир, игу итенкит: изахырц акумжәи,
итбаатыңа икоу ачоухаты еиқуа, ххъя қапъшыла
ирихианы, фажәа туман аиқуршәаны акалақъаҳь дшарц.
Уи убас игу иаанагон: **Фынта-хынта** ракара абас саален-
фенр дышпәсымпъхъамшәари дыпъшзакуақуараза ңхәйиз-
бак, лхата дыбзианы, лдирра нагымкуа, атара лыманы,
дылдытыз атаацәара бзианы. Мап анакуха, ирацәами
мешән, уака зерманы зәбабәза, азы саалыхан, зықъ ту-
ман ракара еиҳратлагагы лыцны.

Аха Луарсаб атыхутәан иениликаант, усқак хара
ацара шатахымыз, иақант ах Гзелазе хәа уака аангуга
иихоз дышимаз ңхъа бзиазәк, излархәоз ала — уи ләзыза

аңшұза уағы димбаңызт, амра енғыш дқар्दхон, настың иліңшырцозаарын аңарагы маңымкуа, наахтесең, үй дызгас ғышә туман аразның даңындаңын. Луарсаб игу хытхытуа налагент, иңиңдек ашоура ижелан дбыл-уан, абри зызбаху нахаз аңхәзызба лтәс акуи уаҳгы-сынгы икүнца налаz, ун еснагы игу ихаада икыдын. Аха ната Қантандазты изхүщуамызт абри аус қаташас намаз атәс. Уи акыр дгуақхъаны зны игу иеңзәм-куа акъаңьарна даақылсит. Аңдәа диңхрайт нара.

Ари акъаңьарна лахла дааz цышишшома, — уи даан-шытит нара Гзелаңе иката, зыкурахъ иненхъяз азә ла-кун, дыңхәзысөнбап, уналыхуаңшыр, ленлахәашшала на-разнак иудыруан, нанамгак шлакуз. Уи лхатца даңысы инаркны акъаңьариара шытылхит занатс. Иара үбрi алагы акузан лхы зланықулгоз. Лара илыңхъон амц-ахкуажә хәз, избан акузар, лхатца гуақцәгъя, ипъы итшеаанза атаудра сывгозар хәз дышгуақ'уаз, дышгу-жәажәоз имфа дыкулент, акымзарактыв изылымхыкуа, ларгын убас ауп ишлыхъыз.

Амц-ахкуажә атаудаңа рығнұтқа, лиәражәара ғышза-зы пату лықуртсон. Үрт ирхөн, абри лфыза ажәз әшөу акъаңьарна цәашыркыла улыштазаргы дүзыпшаауам хәз. Убри ақынта акухарын ларгы, урт ләказшыакуа рзыхан дырменгәзакуа, зұс далаңражә зегзы аңара маңымкуа изрымылх'уаз. Аха арақа имхәзакуа узав-суам, ун абзиаракуа илылаз ртәгъы: наны злакыз аус ақы назналымциакуа даңрытуамызт. Убри ақынта ауп Гзелазегзы лара абри қыаңьариас дзалихызгы, нагыли-тент лара ху-туманк шасыс, аус аныңхналак, дақуир-гүйт даса жаоху туман литерц. Напы алалкит ари аус амц-ахкуажә, аха шақа гызмалрыла дазненизең ухзара-уазен. Уи Луарсаб иңиң дахъвааиз амалахазгы илмұр-зазент Гзелазе дшаанштыз, илхәсент, лара лхатә-гуаңхарала илтахханы илхәзшәз, избан акузар, илзбент Луарсабгы акыр иңэйлгарц.

Ари напы ахъалакхаз аамстак ифнатаңы ауп, уи ачара иман, арақа нааңхъяз рхыпхъязара далан Луар-сабгы. Амц-ахкуажә ачара зуаз аамста наңаңшы ла-кун. Ачара адырғасен, Луарсаб уаҳа атахымкуа иқьяф қатсаны аетцарғыларта дыңталт, илаңаа аанхынишырц. Амра иташаарц еғъатымкуа, Луарсаб аззы дааирпсы-

тысит дирсүхарц. Луарсаб илацэакуа сергыхээ чаатны днацшызар, дихагылан изымдыруаз, зыкурахь иненхэз цхэмж. Луарсаб наразнак аширхээ дылжьент.

— Уцзырхэзин мшэн, укуна, упсшыа ухатгы, уара сүгүлүмтцаах! — лхэсит амц-ахкуажэ! — сатамзаант, утынчра ахьеилазгаз азы, аха лказшы хаакуакуарада, уан дансгуаламшэо ыкацам шамаахамзар, заха бзина ханибабоз лареи сареи, ма пату шъасыкултцээ ухэарауазин, убастэхъя аун уарты хатыр шукуспо, сгу атэ уштоу есмыш... Абас уаныж (лиапы адгыл изаандуузаны иналыркуйт) снапы укуцданы улата-фаго усынжжыон, усыргубзыб'уан. Уани сареи хшиенбабоз атэ уазымцаан, ханцызэа еизаангудаан, хатысы силан, ханаантыршээлак хагухъаанбаго халагон, ханзинбачхаумыт! Абзиабара ду ихажьяз хзынентирымшэо ханднакылон. Фынца аихэшьцаа убас изенбабомыт, хара ханиш. Уара, уан рыхха дугуаламшээзар акухап?

— Ман, дысгуалашээзом, лара данцсуаз ф-шыкусагы цкъэ исхыцуамыт, — латгикит Луарсаб, арт зегын эхилхэаауаахээ аки изымдырзо, нара убасгын издымыт, нара икынти илтэхэй ари амц-ахкуажэ.

— Ус анакуха, излоугуалашээзин! Рынха лара, гунаха эмамыз лыгъсы анцээ нанилтээ — нудыруу, сара изаку гурбоу исхызгоз! Ех, уара ихакуиту анцээ, унапы хануп харт зегы! — лара лыгъсы лхытуа даналага сара сыда зегы дээлмлцент, лишьапакны стээн, ускан, уабгъсата бзина, дыгъсхан хээ сыкоун?

— Ман, саб ун лыштахыгы ф-шыкуса ипсү тан, — илхээз алдсанхрхт Луарсаб.

— Усоуп, усоуп, ишгъасхашти, мшэн? — длацтыгьент амц-ахкуажэ, даара илдэрээз аки акузшэа лтыкатцаны. — Абас аун ауафы данажалак агухаштра штиго, — исенжю салагент сыхшыф! Аан, ун ускан дымпүсэдэхээзинт! Ишгъасхашти ухэарауазин! Мшэн, нара ичалатэхъя иссийхээзи: «Сахээн Хорешан, сара издымыт сэлдээсийн барен заха бзина шэенбабо. Бтээ биенши лихшапацы, Былбалар лгу нахуонт, — уимоу сара сэлбэлар аткысгы бара былбалар лгу нахуашт». Даара дуа бзинан уаб, уафы разын, иненбенцшны зегы хатыр икуртсон. Акырсанцаа рыннутгэ мацара адагы — алэзгинцээ рыннутгагы имачзамиыт бзина дызбозгы, убасгы

дырдыруан, Дағыстан тәйлағы, Аурысқуаты, иқурғон. Урт зегын ирзаауазен, уара на боудыруен, нағызылоугуалашәарызен? Уара ухучын, ухучәй^{бынжай} Аан, исхәарц истахыз, мшән? — диазцаант^{Ларб} [Пұарб] саб.

— Ибтахыз уи акун, саб избаху Дағыстантың ирдүрүан, уимоу аурысқуагы бзина дырбон, ҳатыр иқурғон, — налатенкит Луарсаб.

— Мап, уи акузамызт исхәарц истахыз! Исхаштит абри ажәа зхысхаааз, исгуалашәом. Абас ауп ажәра шықоу: исхәарц истахыу ажәа наразнак исхаштует! Самжөзар, уаб дыпсижътен өажән-хуба шыкуса түсент, исзакумыршәазаргы үышшатәзам...

— Мап, уи аахыс жәафа шыкуса роуп итцуа, — нааирашиент Луарсаб.

— Жәафа ракузант атахызаргы, икоузен арака үшашшатәыс. Изхысхааазен мшән, абарт зегы? — дааны-хушаант амц-ахкуажа, илхәари илтакыз лзымыртқыя-зозшәа лемектаны. Илдыруан, илдыруан даара ибзиң-тәкъаны, аха илзымыртқыя-зозшәа лхы адъеыланы ахуцра дағын, фәрхъя даеа мцык ламхамхәарц азы, на биңсра ақны ишлыхыз енпүш... Луарсаб дымиттысуа агуашына енпүш дууаذا дылдан, уи нага нундазгыны изеилкауамызт абри амц-ахкуажа нара иңдә дзааз, нара убасгы ирзен-лкауамызт лажаакуа иртіңдік'уз.

— Аа, — дыңғынтыңдәйт ғытрак аштыхь амц-ахкуажа. — Абар, исгуалашәеит иуасхәарц истахыз... Уан ұңсата шкуакуа хара змамыз лыпсы анцәа иништөз, зегын дәмдүлшектен ишуасхәаз енпүш, ларен сарен ххала ханензынха исалхәеит сергүхәа, лыпсы нұқааны: «Гүк-ұңсук ала исзықоу, бара сөзә бзинаху Хорешан — мачк ауп адунен аңы аказаара азын исзынхаз; издирүеит быңсы афтқаара енпүш бзина сшыббо. Абар бара ибзынсыжъ-еитет сенитымщәа, бырзықала анык леппүш». Абри енпүш аасалхәэн, рыхла, абри ақара гуәкәра зхызгахъяз, илзымч-хаст иненмалтәэн атсызуара далағент. Сарғыы сыла-бырзкуа атесахәа аленира наңыз, акуара енпүш ииасуан иеизыкукууаны; уамаза замта ҳызыншагы атсызуара хәфын, хәхәзнымкыло. Убри аштыхь, рыхла ларгым лыпсы маалықъ аалхытын анцәа нахь аңынанахеит. Сара сенлагаз үйисшыеит, изуа-исхәо ҳәа акы сымдыруа

аешьра сағын. Табыргылатәкъя, абас схы атыр, икуу
сүнхонт хәа сыйкамызт, абри агурфа наасзыкалаң си-
хымгарц акы аасыгымхент. Уи, ларен сарен ҳабжээр-
абзинебабара бубуаза ибжын. Азэы ҳалхылтызышатадай
тъсык енцахханы акун ҳшенибабоз. Уара уан, анца
зыпъсата бзиантэыша, убри енпъш дыпъхымсын, аныха
аңаңхъя енпъш зегы нара илымтаматанеллартэ дыкан.
Иабакоу уажэы, уи илеиньшу ахэсакуа? Уи, мамзаргы,
хазлацлабуама ҳара?! Данпъсы аштахъ ахымши рыены
акырыншантэ дин ишаҳэо ала, анышэ нахтагушьент лыпъ-
сывао. Уи аенең иказ уаман, иенизент арапцэен адикуан-
цэен хәа зээр дықазар зегы маңымкуа. Ирхонит, уаб
ижахент хәа, архиепископ наагарагы, аха ирмоузаап
дызлааргоз асыуардын иаттархөашаз аекуа. Абасала,
шээнхент шэара уашыа Давидгы уаргы шэентымха
анида, шэхүчзакуаны. Сара нара убратәкъя, наразиаң
уаалсхит уара, бзиагы узбент. Зегы реиха сгу иаку-
шээз уара уоуп; исыздырам избани, — мишсан, Дацикогы
лара дылтъамзи, — аха зегы акоуп, уара наха уен-
бъасшыон. Икалап, уара сугуаламшээзар, ус ами?

— Мап, бысгуалашээзом.

— Ааи, сугуаламшэаргы қалоит! Схатца данпъсыз
уара иухыттоз хъяка шыкуса ракун. Сара агуајцэгъя,
зөнпъшра хатдоузен исцэңгүйсиз! Убрин уажэн рыбжъара
ицуа убонит, ҳаене ашэ сшыапы ихысымгацт, ашэы
схыкукуа схы сгуаламшэо сыкоуп, — агурфа саганы,
схы-сгу акумачы, срынхахуха хытакырта сымазамкуа,
схала затцэйк скукума-шыкумаха адэы сыкууп, хапъсыра-
ла. Сатамзаант, абас сгу зартын сакхуацэражэо икалап
угу цыстээзар? Ишъяуури уанакушэалак! Сразык сеи-
жьент, сыйцишэннатэйт зында, схы сымч акунархом!
Амишку снавала-ааваланы акумкуа, наахтэрди иуас-
хёнит... Схатца данпъсыз, уара наххозап, х-шыкуса акузан
иухыттуаз сгуанала. Уи аштахъ уарен сарен ҳанкугам-
хар тъсыхуа амоут. Убри аахыс уарен сарен ҳанбамба-
цыйт, аха иуасхёнит табыргылатәкъя, сгу уаатыцын хәа
шыкмлацьы. Шэара шэкынтык азэы дашаазбалак енпъш-
тәкъя шэара шэзы наэтцаара салагон. Уахык — х-мыз
ракара аун ицуа, сыйцент. Сыпъшызар, — сыйрахълан
стаҳзахаа, — сылагүш даатщаент адунен ахаан исым-
бациз маалыкък. Дыцкъаза, деңлүпъхаауа, иоуразоуроу

дкааччо дықан. Пұхызуп ари иуасқао, аха уажеты^{сту} наанагоит лабәбазмашь хәа, «Хорешан! — ахсент исхалаз анаур, — сара ахсент, — гүк-пұсык ала! (ибзың) азэы соуп, бзиаралыр шөгъярак быдызылғы! (ибзың) Оз-Э күм». Сара ашырхәа сағацқыан снаңышызар, абар үан дахығылоу, снышамхнышлан лишапкуа аастудыхәелент. — «Ибгудмыхәелан снышапкуа! — лхасент, фәпхъа лара. — Бара, — лхасент, ус сбыкугү'умызт, туреала сбыртәнт: изкабыжызен скучкуа Давиди, Луарсаби? Давид нағыаурым, Давид уи ма пұхәыс дааингент, иразқы атың икүнцент. Аха бара Луарсаб хлағышра зибымтазен?»

Изабжымыжызакуа, хаха даауан лара сара сөй. Ахахагып ылхәоз акы акун. Аан, аан, убастәкъа акумзар улағырз смоуаант! Миәзан, сара уи азы маңара адагы, ишудыруа еипш, данғысуаз ләғапхъа тоуба зухъан, анра шышәзыуаз ала, убри акынта исуалымзи, миәзан унасып ахшажжара, уразқы хшығызыштыра азура. Абар, нахъа нааант уи санаалацаражәашаш замтагы. Уара уарғысхент зынза. Ушаазбаз сиңшәкъа наразнак издырит, уи азғаб рыңда лхы зқултаз дарбаныз. Улишарен ушыхынгыларен рәғапхъа мчы рмоуаант Қараман¹ имчи ипъшиларен, Тариел² ипъшреи исахъен, Гардакешан³ ихшыңи идирреи! Сылаңш ушааташәаз сиңшәкъа силыскаант уи азғаб рыңда лхы-лгу уталаңы узықалаз, лыгуты наразнак амца ашраланы абылра изалагаз. Рыңда схөсент, избан акузар, уи иша-ишулаңышхъаңа дтыйкукуонт, дзытуеит, уара дагыгуулашоң хәа сгу наанагоит...

Луарсаб арт наҳакуауз уамашәа игу нахуаны дырзызыршуан, ашытах иеирциагъаны иездирцаан ихылпәрчтүү иңдириеыла-аатдириеылан фәпхъа инанханиргылт. Нас, ижафә дынгас-аатасын сергыхәа наанишәшүлөз иңаца къацә хүчкүа инапала наизиреент. Луарсаб убасқак дгурбъаны игу тыррауан, уимоу, апъхъатәкъа инхәарызгын иңамшәо дбалы-бато даакухент. Уи издыруамызт ари

¹ Қараман — аповест «Қараманин» ақынтан афырлатса (XVI — XVII ашыншыкүесакуа).

² Тариел — Шота Руставели ипоема «Абжыас-цәа зшоу» ақынтан афырхатса.

³ Гардакешан — аповест «Қараманин» ақынтан афырлатса.

аңхөйс зызбаху налхөз аңхэмэба дызустазгы, аха
ты акы акун лызбаху нахалар итахын, игу қаняцо

— Азбабгы дыцэгъязам, ухаа этхым ~~лоул-тадж~~^{лоул-тадж} о
бын ацэажаара ами-ахкуажэ. Уара у-Караманзар, лара
д-Салбихураманум¹ шэара шэвьцьагы шэаалиатазар,
хымпъяда шэфы-шээртцэтийн шэренгьшхон Тариели Нес-
стан-Дарецьни. Уи дызылтызы лтаацэара акузаант,
рхылтшынтра акузаант зегырыла асаркья енвш дыцьоуп.
Урт рхылтшынтра Мухран-Батони адакуа иракароу,
дахьа назак дара рзы мацара ифуп. Хэашьа змам
түхээзбоуп лара, хэашьа змам аун рхылтшынрагы. Хэашьа
амам уи лтаацэара зеиншроугы атэй, ма заку
уваа дукуозен ухэараузен дырцаас ирмоу. Лаб, иашь-
цаа азэй дманоруп, егын — дианибэгс ататарцэа дры-
моуп, аյара заха утхаху имоуп. Ухаа нутхахузи,
мшаан? Насгы, иудыруазаант, уангы абри дшакуша-
хату. Уи амаалыкъ нахагы исалхахьан: «ибулакгы,
сыхаара, абри аус рхна!»

— Айара заха лымоузинш? — длаатцаант Луарсаб.

— Фышэ туман ркынца Өлононт.

— Напынцала аума ишлымоу?

— Нас ишпъя. Зегы червонтэ хыны мацара зони
итцахыуп, аатээж итациши.

— Гзелазе ицхя лакузар бызчу?

— Иуазхэада, уи шлакуз уара?

— Азэымзар² азэгы, схата издыруент.

— Уензгы?

— Издыруент, ўбри лоуп! Уи аңхэмэба саргы слу-
дтамыз цыбшьома уажэраанзагы? — ихсан, дын-
хашашэа даацьышээрчент Луарсаб.

— Уи, уара цыаракыр дубахьюма?

— Сылацьшгым налыкумшэац.

— Ус анакуха, азин сутару ухьзала слацаажэарц?
Дышъя гурьзагинш лара?

— Лаб? Икалап, уигы деңгурбъар, — ихсент, ах-
куажэ-мыщэаф рыхуарыла эхы тылкъяз Луарсаб.

— Ман, деңгурбъом уи, истоубоуп дшаменгурбъю!
Ахкуажэ-мыщэаф иакулкит Луарсаб игу тылкъарц цасхэа.

¹ Салбихураман — аповест «Караманин» ақынтан афраңхыс
лоуп.

— Нара, ихата накузами арака базынштыз?

— Ирхэо закузеи, анцаа срынхааша. Саазынштыз дара ракузар, ари аус уажэштэ атып икуленийтэй кэр тцуазаарын, аха рынхаас икалац уи акузоуй, лаб-илым ха наирхарц игу итадам зындааскгы.

— Итажам бхэама? — длааант денирэшэн Луарсаб. — Лгу самыхуартэ сызлахоузи сара? Ххылтшынтра лагы, стаацэалагы хазлаленциоу хэс агкы збом сара... Нас, наарбан уаха илтхайу?

— Усоуп, сыхаара, аха нумбои икалац, зхашэн хызымбо уафун уи лаб.

— Ус анакуха, агкы злынтиуа усуп ари аус?

— Избан, мшэн, агкы алцуам хэс угу изаанагой? Ашттаныкуара бзинаны натахыуп, наасны, нумазароуп агуафьра, уаха агкы.

— Уафы инапацы дизаагару?

— Уи атэс ахэзара цэгэйоуп! Аяцэражэзара бзин атакхыуп, ираа угсы... даара иуаффхэоу азэс иоуп уи...

— Маншээларыла аяцэражэзара — уи зыхутоу бара боуп.

— Аан, ахэ сара исхэо амацаарала аус узыкатома?

— Нас, ишьязури уаҳа? Сымч, сылшара ухэс аки сенгзараны хэс зынкалашам: ауафы ицьабаацса иташаа харгыз наадыруент.

— Уи, сыхаара, сылшара уара... Сара мшэн, уи азы акир схэама? Шэара шэхылтшынтра адунен ахаанты кичбенра хэс аки рулагамыэт, рирапы ыртланы акун-есымша ишикээ, сара уи сымдирга сыкоума! Уи адагын сара аки згараны сыкоума, уан лычкун икынтий? Өвчээж наадамхартгы сихуда изылбаарым! Ман, сыхаара, уи азыза сара схы сзалагалом, уара ишутахыу. Аха..., аус злоу уи акум, аус злоу ирхэонт, «атцартыша цьяханымтын налъхо иубоит» хэс. Уахь ухы анурха маш укушээзом. Уи лыуацаа лтынхааса разаагарасы фажээ туман ирситцамкуа шээтээс иукушэонт. Уафа дыкоуп азы, зажээ Мосе Гзелазе изы изакуану. Зынзак, Фирман-тээкоуп. Убри иоуп атшыгы эзахыу.

— Иабаазгын, сара уажынцэлья фажээ туман? — ихынхыдыншыштэгээ згу каҳаз Луарсаб.

— Уи азы аки уацэымшаан. Уара исыт авексель, аяара сара исытшашааент.

— Ишыбтахыу, бнапаңы сыкоуп, авексель бтакызыр, уажәйтәкъягы ибыстап! — дгурбъатәа дааджан^{жүз} Луарсаб. Амц-ахкуажа налхәаз даара игу нах^{жүз} иш^{жүз} Луарсаб.

Амц-ахкуажа, Луарсаб имариазаны лиапаңы дшаалгаз ангуалта лгу нааташәент: дуағ газазаап убоо. Итегель ирацәаны сзамыхәазен? — уи амдирра илхыхыз ареесиразы абар илхүциз:

— Сычкун, иудыруазаант, хара апроценттың рацәаны ишхамырх'я.

— Ирацәаны бхәама? Уензгызы зақа?

— Туманк ахтә иргонт абазки х-курышкы.

— Иуурызен, уанакушәалак, ибыстар акухент, ишырхәо еиңш: — «угуакра зеппшроу еиңш ауп, ахугы шықало».

— Уара уаалаганы, аңхъя мап кы, иуархдалакгың, низааргалакгың уакушаҳатымхан, уман шумапу уқаз. Издыруада, ани ала дакушаҳатханы джалар, ускан ибзиазаны даакыддаланы, иңгатәуп зақа сызго, иенлукаау? Уара узы ами, мишән, абаскак сызгуак'я, абаң зегъы зықасцо... Сара бзиарас налызган ҳәа угу наанагозен! Иеклукаама?

— Ишпешлисымкаан, иенлискаант, даара ибзиатро-Жыны! Сакушаҳатымхалароуп, еснагы мап схәалароуп.

— Уажәшьта сара соуп аус злоу. Уатсы ашкыымтәи авексель сзууфент, унапгы атауфент. Егымрә зегъы сара снапаңы икоуп.

— Авексель, уи аңхъя ибытатзума?

— Нас ишпәа, мишән? Векельда аңара агура зго дарбану? Уи сара снапаңы иказар, нас мап цәкышыас нумахызуен! Сара, ма, уара сүенжъо хәбаху ибаант, насты, исылшарыма, уан лъя иңи, амц ахәара! Аха илмизтода аңара хылакырта змам аңхәисенба рыща? Имхтәхонт аерманы-ростовшичик. Уаргы нумдыруси, уи, ауаа рىза шырхих'я...

— Ишпәа сымдырх'иен, издүруент...

— Нас, аускуа зегъы анықасталак, нумдыруен, сара хылакырта змам цүхөс сибсуп, акы усыщраап, знык-фынта ракара саагуюутар ма афныңа саауңхъяр ҭабуп ҳәа уаскәап, —лытэлүрччиазент амц-ахкуажа, Луарсаб игу дрыцханашыарц азы. Шэара шәахынзаназаазо

шәабшытра инаркы зегы шәченүүкен шәгүтбаарен рзы ахъз-апъша шыманы шәааниент.

Луарсаб уамашә бзина ибон ихылтиштыра ПДРКЧИМ 35 уннахцажаоз. Убас жехуаңхызың ўзхөзар уаха инахызы нара, нузыккимцаражәа иказ, илшоз акы денигзө хәа дыккамызд — инаххозар икумжәгы ишкүйхны иунтон.

— Сбыхдоит исабхәарц акы затәйк: дзенпышра ҆ыңызбоузен лара? Зегы рзы ханцажаент, абри атэы хаштит, — ихәент атыхуттаны Луарсаб.

— Аттарен, анапқазарен бзинаны илымоуп, уаха иутахымузен, — иналкит лара.

— Изытхакызен, миәзан, сара уи лцара? Хышөрпа-фыс дсыртәома? Бара исабхәараубри ауп, лхы-ләтө еңеккаума, иғышзоума? Лзамдакуа тықаңышзаума?

— Улзымцаан! Хәашьа змам ала дыпьшзоуп.

— Изакузен, миәзан, ускак дызыстаауа? — длыны-цәаант Луарсаб, уи, иңә-ижы зегы ихаакуакуараңа иналалан дааймнадент, амц-ахкуажо илхаз атыхутәантэн лажса.

— Мап, сылашара, стыцаала наха иуゼиңүуп, ишүзен-быу уасхөонт, избаш акузар уара улпроуп, схаты схәшьяк лениңштәкъя бзина избоз апъхәыс. Ишудыруа еиңүш, сара схазыхран акузам ари аус сзашитоу, уара узы ауми. Абаскак хаңынырха сзашитоу иуゼиңүу акы сзык-тозар хәа ами, насты, сара схатагы сгу сыртынчуан. Миәзан, Мөсө Гзелазе ақыр сидома ари аус азы. Ах, наға ус акузаргы дакушаҳатхандаз нара анаңылбент, шақа истахымузен уан ыңсата шкуакуа лиңа инасың ман-шәалахар! Сара исыхуаша акы азы ауакухыу сзафу!

— Былабаа сырзыр хәа бымшәан сара! Амала, дыпьшзоу лара? — фапъхы ихы-иңи агуръяра ыкүжы длаант нара.

— Иуасымдахьен, миәзан, — хәашьа змам ала дыпьшзоуп.

— Илымоума апъарагы — өмшө туман?

— Икалап енхазаргы. — Аха, уи уарен сарен хшен-цажаоз еиңүш ауп.

— Енхазаргы қалап бхао, насл!.. Аха, ус акузар ишагъям, бара нахыбхәаауен? — ихәент Луарсаб, дгуръя-тәа, убас бжык ихентент, абыржы ауп ари аус алацаа-жэара напы аналанкыз ухэрарын.

— Уара, ишызбо ала макъана гүк-псык алатқа^{уа-}
кушаҳатымхазацаап,—лхәент амц-ахкуажэ гызыл^{дирес}; П
тپшны дихуа^шшуа, уи илтахын иенлылкаары^{цхамыс}! І^з
лаагара игу итепкыт^цәкъязу итемкызу. Итепкәкъазар
итегь иинехау акы имхтыны.

— Изакузен, мшәан, исабхәо?

— Исабхәо закун ухама? Цъя угу эзымшо акы аку-
зар, сумыр^тхашын, иенбүуп зыңзак салам^цәажәар, иңә
уажәнатә, макъана аамта нахым^пяц.

— Мап кышыас исымоузен, ари аръхызыба лыбзиаба-
ра сцә изалаз ақын^тә сгу амца акны ибылуазар, иагъ-
зыскрызен мап, ма исылшома? Дызласықунамгара хә^и
коузен лара.

— Ус анакуха избуп ари аус?

— Избуп ази!

— Уи, уара сылашара, сывзиаху! Изулакгы, уан
ильтаз ажәа насыг^зозаап убоо, ҳаарас итахыузеи
Мосе Гзелазе зыңзак исе^тимшыаауа далағозар.

— Бара ибулак, уи зызбаху броаз ауағ дазаага, сара
исдааз снахымхәо сеа^таршыны искин.

— Уаха, даеа^зы атпартыша итат^тымхондаз, ана^цыл-
бент! Егыртгы иртат^тахахыр ауп ауама.

— Өажәа туман еї^караны агута сизша.

— Уи, исахауа закузен? Ус шә^жакалои, мамзаргы?
Урт ус уара ишүхәо раахуара мариазам! Уаа башакуу
цүүшшома, мал уаауп! Жәа-туманк рзы риапы р^кышшыуа-
ма; урт зегы тауда^оуп, ах^оуп. Иаразнак си^лукаа-
бент — ушыцкууизу.

— Өажәа шыкуса схыт^том сара макъана — амц
иҳәент Луарсаб. Уи уажәы ихытцуан иц^кынаны өажәа
шыкуса.

— Лара жәйбіж^ь шыкусагы лхыт^том. Ларгы уаргы
зака шөенкунагоузен ух^зарауазеи, ах^ых^з үшкакуа
рен^тыш шәенцизыап. Ех, сыла набандаз, шәф^ыц^ыагы
шәенвагыланы, убраан^за сым^тысындаз, нас исыхылакгы.
Ауаа ш^пә шәйт^ашы^ыларызынш.

— Ибхәо зегы^и нашазар, ан^тәа дыманы сбы^хәсит
баац^такны балац^тажәа! — иҳәент Луарсаб игу ита-
п^ыруа.

— Ах, урт зегы^и схала мацара исзы^тат^о и^казар, сара
соума, мшәан ара^жа аус злуу! Сара спапаты и^казар —

үи архиара нахсыртрыз аңа уаражу ихымдаат. Минутк
ахсыртуамызт, наразнак акустәуан. Аха изхұартозе-
уағы дызмыхуо ишәнхаша лаб иоуп! Уензғы үту көу-
мыжын уара, аңцаа дуцхраап.

Абри ала наанцәент Луарсаби иеңцырдыруаз ақъа-
бъария бзинахун апъхатсан реңдәажәара.

Убрі инаркны, Луарсаб уаҳгы ынгызы наабжымх-
закуа игу итағаз, ҳәашшы змамкуа ипъшзаз убри азъаб
хазынен, фыш туман зтаз аатса хучи ракузан. Абарт,
убас ипсырызғо далагент, тыңчра имамызт. Ихы-игу
итталаны икан, азъаб дигуалашәацъхыза дхомызызыңыза
далагон, иңә дтацәнтәниуан, нас ихала дәүндікүндиан
ирышени ибзи аашыншыуа:

— Азъаб лхата «хәашшы змам ала дыпъшзоуп, настым
илыцыртоңт ғыш туман ахь-тъара, икалат, иенхазар-
ты... Аа! Иүхәзен Луарсаб, иңәгъем, миән, аа? Баша
ирымхозаап ажәаңка: «Зы анасыңы сыйт, нас утахызар-
ты сыршәны ахынцәа сylажы!

VII

Амц-ахкуажә лара илзенъызы азы маңара акун дыз-
ғызы ақъаъарниара аус злыргуагуоз, аха зеты ақы акун,
нага ус акузаргы, знымзар зин урт зеты ртыхуа пым-
тәар қаломызт дара зленкүшаҳатханы излаказ ала.
Амц-ахкуажә, ари аус ахълыргуагуоз лара илзенъыра ада-
гы, арақа икан итеге апъырхагакуа азтакуоз аускуа-
гы: ақы — апъхөзба илхытцоз фажәа шыкуса затсык
ракузан, ғыоукгы ирхән фажәи ақы шыкуса лхытуа-
зар қалап ҳәа. Аха урт зеты ақгы рурымызт, уағы
иичарын, излардыррыз ауаа илхытуа, асем сиңш лхы-
тыц итәңшии иенлиримкааузатгы, риңхарас икалаz,
лара лхата дымринин. Арақа тәрахышыас иоутоз? Апъхөз-
хәағы илакуа узхөом-тәа. Үи схәентәхәа, икалон, апъхва-
за дасаю зиурбар, дигари данааилак, лхы-ләтә таҳаҳда-
ны димырбакуа лара динутар, аха арақа икалаz үи ауп,
амц-ахкуажә дишәент илзықамтент абри ағыза, уашытән
иенлиркаар лыхәнды данкны дыкуршыры қалон. Дыкур-
шыры ақгы аурымызт, лыпсы лэнсивандаз, лейлзен-
бытандаз, аха фажәа туман затсык қароума! Цабыргны

лара, Луарсаб имылхит авексель, аха наға ус ақұзартсы...
лара лтыхуала рыңха, нара ацәкъя данаңашшалған
нас иқалтах'узен, лхы злаңырлтарызын нара тақб? Ика-
лонит лыхуда ыртәнны дишиыргы, Астановон иңи дца-
ны дашшыргы қалап авексель азы. Нас, налтып зышэ-
гуахууазен? Луарсаб авексель ихахыгъы наанигар қа-
лоит, зегъы акы ауп, астановон абжа имгар нузом. Абжа
амца нағент, сғюорымызт, имаңшувандаз абарап сеила-
қуакуакуа зегъы! Убарт ааңышы нанықала амц-ақкуажә
ильтырызенш? Илыхърызын закүзен, днаганы абаҳта
дынтаркып, уаха закүи? «Мап, — лхэон гуаныла ах-
куажә, — авексель сара ссы иқазаант; наамта анаанлак
аудасы диздәйкүстеп игуаларшәаразы. Ишәар бзноуп —
имшәар ишхастахаант ишпазури, — ажәакала, авексель
нанакузаалакгы, узықугубұа акы акум. Уи ала апъара
уюргы қалоит, иумоургы қалоит. Иапъсам, сара сгуаны-
ла, ағбагырыктуу. Эхы нащраауа анцәагы динч-
рауент; наха исиңбуп, Мөс Гзелазе напынцала имс-
хыр — уи саргыры идируент, еиха ишенибү, имс-
хып жәзбака туман, нас, наха сыйсы аавингаша Луарсаб
даасырцихъыхып. Аишыңхыз алагалара нацсаны исып-
хазом. Ари аус атәи измахаңы нрахап, итоурх-
хап, бзиарас налызгарызы, исхараңакуамгы сара исы-
куртцо налагап, убас, икам-иним ала ахцәажәара нала-
гап... нас, изықаспарызын абри ағыза? Мап, уи ағыза
аус сара снапы иңиңни изықалашам бзантцыкгы: бзина
избоит «спеллататам» аус цъя.

Абас дхуузан амц-ақкуажә Гзелазе дахынхоз ақы-
тахъ сназандаз хәз дыщакны данцоз ауардын дақута-
ны. Уи, аиңә нашыпкразы қытатә уахуамак ахь дин-
шәа леңжалтент. Уи аухагы амфа дықун. Адирфасены
аныңжы ари амц-ақкуажә Мөс Гзелазе нара нахъ длып-
хьент. Уакагы налагент аилашаражзара.

— Нас, икоузен, сахәшша, сахәшша гуакъа латкыс-
ты бенъясшын сара! Ыоу ыхау? — длаңтаант Мөс
Гзелазе дыщакны.

— Ои, ыхауп, — наталкит, лылахъ сикушшыны амц-
ақкуажә,

— Ишпабхәен? Димгазон?

— Мап, дигазом!

— Избан зихда?

— Азъаб дигуаңхом — шэара уи азы щымыуази амарцъя, сшэыхэонт, — дымриун ихэент. 04/05/05:00

— О, Мое гуак, иупъенпъшызишь. Цыаржир: либээ хъазмашь лара?

— Мап, цыаргы димбазацыэт, аха лызбаху нахант.

— Димбацзар, уу арсенира марноун!

— Изла? Уара угуванала?

— Сахэшья, сченцыка ибфахью бхамштуазар, сбыхэонт, абри аус бацхрааны икабцарц.

— Ус аун, аха сыхаара, сара узсыхэозен, нумдыруен уара иатахыу, уара узын азы стапъалонт, схи сенгзом.

— Ус акузар, баангылишь...

— Мое дэагылан, дээылтины адэахы дцент, цытрак аштыахь даафналт збаб цытазак деихышэашэо диманы. Уи дшаафненгалаз енпьш, амц-ахкуужэ лөацхъя дааиргылан даанаирхээ-ааирхээн цъя данылирба, бдээлти хээ наленхэн дындаатцит.

Альстазаарацы ари афызциэ мацымкуя изпүлахъяз амц-ахкуужэ наразнак илдэрт, ари эмааназ, аха чмырдир қалцент, илпүшнэлымцент амалахазгы ус ацаала-шэара шлоуз. Мое Гзелазе уи аштыахь, днени лара днаалыватцент.

— Нас, дышгъаббеи, ари архэзыба, бгу да��ушэо? — днаалагент лытцаара Гзелазе.

— Зында дхырцээтцауп! — акы эхаразамыз иенишцаалтит амц-ахкуужэ.

— Уи енхагы дсирхон, сырхя лыматцакуя лышэцазар!

— Хэарас иатахыузеи: фынта рыла иенхангы дыпъшжахон.

— Иахыбхээауазен бара, аматырбагакуя (анапеним-дахъакуя) аазго ауағы абри азъаб дихарбар, сыйзбаб лакуушэа, ачлап енпьш деилхээнэй? — дцаант Мое илакуя аанихмырсынъязакуя лыбла дхыршило, уака ианихырц иатахызшээ дээвтцааз наажэакуя ртак.

— Усоуп, аха уашттан амахэ иихэоу налаадырааузен, икамлон дахзашшыр. Ускан ишпъаауен хара?

— Аххэара архарара атахзам, аимдахъакуя аненимр-далак аштыахь ахымшрыгынцээка ачараура акухаршээл. Уи дахъахагжарым азъаб лбара.

— Ази, аха уи дмаауен, мшэн агургын рхатцаравы, ускан ишъяауен?

— Уи сара исусуп. Бара уаанза бхацхрааңыз зегты сара схы надысцоит, мчыла агургын рхасцоит!

— Мал, ухатцы, заанатгы иуасхәоит, сара убри иенпүш аус напы шаласымк'уа, ианакузаалакгы схы шаласымгалаң налагаларангы сышкам.

— Избан?

— Избан, умбои, уи наахьеит, уара уръха дышимриу...

— Уи бара хъаас икабымтсан! — даалъыфлент Мөсе. — Уахынтай аматырбагакуа зманы наауа ауағы абри ленпүш азбаб гулымтцах данибалак имхәарц залшом: изакуゼен, мшэн ижәбалак зышәхәо! Абри лөйза азбаб бинажу саагылазаргы сыла дамбац ҳәа. Ус анакумха, уи изаниуа ху-туманк иенпүсшыр уаха атахзам, аускуа зегты сара ишистыхыу икалоит, зегты убас иенкүшәахап аха ишъя...

— Уи дааништуеит нашья.

— Иахагы иенпүми нас! Иашы тәртышадагы иенхәап ибла набаз атәй! Иамузакуа ианықалагы, сенгзарым афара.

— Мал, сылашара, ари енпүш агунача ақатцара сара схы сзалағалом. Абар, уара шасыс ху-туманк исутахъаз. Иудыл уахъ, сара истахым, снапкуа зәззаны ари аус салщуеит.

Ақыаъария ұсынғельді даалаган лұзыба наатыхны өзжән-хуба, өзжән-хуба ицоз ө-қыадлъараки маатқ-маатқ ицоз қаракуаки Мөсе инаилырkit.

— Сыхушыад бхаарц иакубкит акуу нас?.. — дрыцхахуха қаантит Мөсе, — сдаацәара ыңбырбгарц напалабкыма? Дрыцхабымшызсон сыңхә затә? Ех, зака уенинъагоузен уара, адунен! Зегты башазаап — аченшыка акузаант, ихатыркуцара акузаант, абзиабара акузаант, анызызарты акузаант. — зегты, зегты! Ишпәзүри, нас бара ишистыхыу? Амала, ибдируазаант: бара, бхысны хы-мцъяла сгу тыңқылаа ишибгаз, икъырснанам-алензгин иенпүш, итабырхеит акырснана ипсүс цқыа!

Мөсе иту наанагон, абарт ажаакуа рыла ари зказшыа изымдыруаз ақыаъария амц-ахкуажә лгу ыр-гышаашәа напы злалкыз аус хумга дизәкүх'узар ҳәа! Дзаку мц-ахкуажәыз, мшэн, ари аңхәыс, абартқуа

реңш икоу ажәакуа рыла лыгутакы дақуудаазар?²¹ Апышсырчара лышиш икухх'уа дыкан, аха илъышты
төмөзт, илтакымызт илүрбарц ачча дшәкүәз, убрі
ақынта лылахь тарқуаңы лемкалгент, даара агур-
фа ду лымоушәа, аха акғы дзимыхуозшәа илүрбон.

— Уара ухата умсаант, Мose, — лхәнт лара лы-
рыщатәзаны, — схатса рყада анарцә сыла дамбаант,
иңсата сакухшоуп уи амыжда, уара иумдыруен, мшән
нареи уарен қазшылагы, қышрала-сахыалагы зақа
шәенишшү, — убри азы мацарагы истахыуп, гүк-пъсылк
ала схы самеңзакуа шәтаацәара саңхраарц, аха
мшән, уаргы иумдыруен, аңхырааракуа зегы енпышым,
иенжалам.

— Нас, ишпә мшән, иенүесиңшым, уи сарғыы из-
дируент, — латенкит Мose. Уи игуентент амц-ахкуажә-
имарианы инапаңы азира дшалагаз, еңхатын ипсү ази-
вигазшәа ибент. — Аай, иенүенпышым схәнт. Аха сара
сазтаауснт, хара аңхыраара хәздө ауафы игушымшә-
ақаташа хымдырzon нас? Длыншаант уи лара лтэала,
абзинара икалто хатыр ақұымташа ауафы! Сара дақу-
смыргубхъази фажәа туман? Иенталзашыстап ху-ту-
манк, илыстап сыхаара, фажәи хуба туман!

— Мап, ухаткы, аус злоу аңара ақудам. Сажәымтые-
ха сыхшәи санкны сыйкуршыуент, убри ауп. Сыпсы
снапала итыхшырц сыкоуп.

— Ибыстап фажәи бжыба.

— Мап, сыхаара, аңара усс намоузен арака, абри
енпыш аус хъанта напаркра гуаңыуацоуп.

— Аха уенизгы, уафы изықаташа ақы ақудами
нара? Фажәи лаба туман рқынза инасыгзонт, сыйку-
гүбша ақы ақузар!

— Хәарас натахыузен, уафы иқантцоит далағар, аха
абри сиңш аус хъанта напаркра згуаңыуада?

— Инасыгзонт фажәи жоба рқынза, — мач-мач ац-
тара далағент Мose. Нара нағыгүсентит аңара ахъхы-
зара нацло налагенжүтеш амц-ахкуажә наха дтатада
дқало дшалагаз.

— Изузықамцах'уен, ауафы итаххар изықамцо хәа
акғы ықазам, инапаңы наанғонт зегы. Амала, даара
ниудағу усуп, аиашазы.

Амц-ахкуажэ, аускуа дырзыласуп амц-ахкуажэ, деңкү[—] гызмалха наалыръяны даахушит; уи уналыхуапшыр, угу[—] изанамгарц залшомызт Мосе абаракуа шылзациң[—] лбонит, аха лара амалахазгы хыфас иқалтазом, уи дызыхууца напы залакыз аус архиара лылшауоу илы-лымшауоу ауп хээ. Амц-ахкуажэ кыр түеңт даара ибзиәданы илдыруенжитеи, уи аус Мосе ишихээз ала ақатцара ибзиатцэйканы ишауа, аха лнапкуа ачуан илтак-ны наха ипъсылуу жыхутак аатылгар цэгъя илбомызт. Абри енш аус Мосе ицээримтаргы зегъы аки акун лара лхатагы ицэрылгараны дыкан, избан акузар, мишэн, Луарсаб дакумыргүхъязи, уағы иимбац ала дыпъшдоуп хээ, илтылшарызу абарткуа рыштахь, лара абри ленш амри-цээршээга ирбара? Абри иабжыл-гарц азы акун ларгын уажэы Мосе ичө леаэтцэйхны дзааз, дашытан лхы нахуара уск изапъшгозар хээ. Аха уажэы Мосе абри аус ихала ицэирганы даналацэажэа, лара дышгурьяз хэашъя амам, лыгугын изална-тент: — уажэштэ иқалом мач-сачк азы акушаатхара, үзаракыр сара сыйысы сэвигозар, абрақа ауп нахье-изго.

— Фажэн жэаба ркында инасыгзонт, — дырфегъ ина-цицахт Мосе, убри акун иагымфа наша, уаҳагы тъсы-хуа имамызт. — Уи инахыхээдэни аки сзаццо хэр сыйка-зам.

— Избан? — фалъхъа, ари аус аалырщыхыхит ах-куажэ, фажэн жэаба ркында нахъналцаа даара наана дук згаз азэй иенш лхы тъхъазаны, — ишааххааз икхатцап, аха дара рхатакуа сибарбаны ачара аөхээ-ра антъыштээ ачены хымцада сара сыйказароуп, мамзар, иқалонт иеникүхареаеакуа зегъы хыбгалар. Амала, арака рыцхарас исзыкалаз, абри аткы ала сыйлацыртпрызен?

— Аткы — ҵышзала ибырханит, убрыгы сара ибыс-тонт абракагы балзган агуакра бзыкушээз, — Мосе на-хад деңгурьзаны наразнак дакушаатхент, уи деңгур-ьент, избан акузар абри ала иешликаант, нара ишил-шаз амц-ахкуажэ инап ачы лаагара, — атыкгы сара сад-гылонт, — ихеахт фалъхъа ибла-ичө ихаччо.

— Даара ибзиәданы уазызырғы иуасхэо: Сара саала-ганды исылсыршап Луарсаб нашъя аматырбагакуа аан-гаратээ ақатцара. Уара, зенбъятам ала деилахээдэни

дцээрга азбаб. Угууеаныз, амарцьа, азэй ажрак ирэмшэаант уи азы. Ачара аауп х-мыш рыштыахъ. Амалда яланца дануцэниба хтажент, хэара акумкуя. Егыфрайз-шугарас нудыры икэтатэкоуу зегбы.

— Алъара зегбы нагзаны ибысонт ачара аухатцэкъа, уажэй, ибтыхызар ига арт аху-туманк.

— Мап, исыт жээ-туманк, налудырауазен, уафы нахьнитаххо — ускан сыйфа уара сушыталома?

— Бжь-туманки бжаки быхап, нас, уажаазы?

— Мап, исыт жээ-туманк, сухэонт. Уара узы ауми ацьа схы изасырбо. Уара уус ами изыкусырзырь истахы, мшээн, истаххоны скалозар, срыхэо атэымуаа срылалома, сара схазы ауакухыу сзаҳро.

— Ишъабхөен? Мшээн, арт ажээ-туманк фажэн-жэаба туман ибыстараны сыйкоу ирхыгъхазаланы акузани ишыбго?

Амц-ахкуужэ даацышээрчент.

— Аан, мшээн, нас ишџа...

— Наразнак ибхэарауаз, нас ус бгу иантаz! Сара сгу наанагон, урт рхыхъ ныхтэыс итцель сыйдывбент хээ.

— Мап, сыхаара, урт афажэн-жэаба туман ирхыгъхазаланы ауп. Амала, аткы аху ирласны исутароуп, мамзар икалонт ачара ақынза азахра сзахымгзар.

— Ига уажэй жээ-туманк, урт ирхыхын ижахы аткы, нас ханбаргъшын.

Амц-ахкуужэ абри дакушаатхент, аха ашинька бубуа лыхыйт.

Изэтхыузен, амцху ацэажэара, Мосен амц-ахкуужэн ишенибрыхэааз икартцент. Луарсаб ихудацэцэкъа ркит ишырхыциааны, уи ихадырьцент хытира икумкуя аката жэпа, уака дагулапъяхын дыркит.

Абри ашытхъ аабжынхыаны енгъш, Луарсаб иускуя маншэаланы нахьцоз азы дгурьзатцэа зыху дүззаз аматырбагакуя аахуаны иашынхабы Давид итаны Гзелазе нахь дээзыкунцент. Уи дахыненз уаха атакымкуя хатыр дүззэ икущаны дрыдиркылент. Амала, ауаа ирхылахзаны азээзатцээгкы идимгалент, избан акузар, дацэшент имцкуя зегбы итцытыр хээ Луарсаб нахыгы ашэку ифит: — уаргын азагы уимыгъхан хээ. Абар, нара асалам шоку ахатагы; ишифызтээкъа акы

занымыжъкуа, аңшзаракуагы аңгъараракуагы зегъы ОМРОП
латаны:

«Насыпъ дүззә змоу, ахъз-апъша згым, сымжак-Илбизна, Уара убзоурала саргы анасыпъ сымоуп хәэ схы
сыңхъазонт, избан акузар, игуръюнт насыпъ зутаз атах-
мада игу. Уара маҳәис усоураны сышкоу саназхүшлак,
сылакуа схындааны ицома схәо агуръяра рхыхаҳәэлы
екалонт, урт аргама ду ирбент, еенира злам ари хдунен
аेы, ааңынира бзинаху шырзааниуз уара ҳтаацәара урын-
ларала, кыр наңсоу уара, сыйнартаңы агуръяра ду
фназгалаз сымжәх хыгулышә сүхәонт аөхәара түңә-
разы ауаа раңданы нааумыштырц, избан ухәар, сара
зымч зшәахъоу уағы ҭахмадак соуп, салакам, убри ака-
ракуа аерылагалара сымшом, урт ишрыкунагоу ҳатыр
рыкущатеуп, ачара ду рзутеуп, хыхъ ишысхәахъоу еиңш,
уни ақара сара исылшартә схы збом, насты, икалонт
уара упъхәис хучы дануго нузутехо ачараңы истырыхага-
хар, уара уазхүчи, сымжах, имарноума абрысқак! Иарбари
амазара уара аңшәымас узоураны икоу, уажәштиарнахыс
уара уоуп наңшәымоу сыйнираңы, наххәап, иензаагап
уара ууаңа, утынхаңа, саргы устәкъя стынхаданы
сыйказам, имфаңлаагап урт зегъы ишрыхутоу хәэ ҳалагап,
ус қаҳамтаргы аушам ҳаехартьхашьома уаргы сар-
гы...

Ажәакала, шәаин анасыпъ шәыманы, Исус иңә аңца
ду сихәонт зеңбякам анасыпъ шәңтарц, ишәигимыжъырц,
шәабхуа кыр наңсоу ах Мөсе Ношреванов-иңә Гүелазе
ишзенбяшшо абзиаракуа зегъы».

Хәарас наңахыузси, абри ағыза асалам шәку зых
нашытаз Луарсад наниоу, үңен ауаа раңаа ааништырын
набхуа нахъ. Уи дишытит Давид аззы дленцаны, дир-
гүамтцуазма набхуахашаз ауағы бзинаху, насты ды-
чмазағыхны. Давид ииапы панырщент аңара ииапынциала
ианритоз иенликаарц, насты, аңхәйзба цкъя ибзиазаны
длыхуапъшырц.

Мөсе Давид ибзиазаны диңикүлент. Иңха лхатырдан
Давид динирбент иматцуғы түхәйзба ибзиазаны, илыгымы-
куа деңлахданы. Давид даанлашәйт, ари аңхәйзба
пүшзаза даниба, иззатеузен, иенүүми аиаша ххәар, мачк-
гыы нашыа даанцашыщит, еихарак уи игу анъжәаз нара
иңхәис кыгчмаған, абри абырғын бұбың нағызаз длыд-

кыланы данлызкуц ауп. Урт уаххъа рфент ғылымы за-
тык лейтэлаланы — Давид, иара дымфаъызгоз, Мөсө
иҳатсан, изызда-зыбыхъаз иңде аръыси. Уақа сасра ила-
ны иқаз ахкуажа далағент иңдә лааигуга дтоаны акры-
фара. Мөсө акрыфара напы аиркаанда аминауатра
шытентеңт, ауаа дахырмыңхъаз азы, настың иахърыку-
имтаз дара реңпүш иқаз асас дахъкуа ишрықунагоз енпүш
аҳатыр.

— Ишъаури, ухатцы, шатсымуааума шәара, хара
шәахтәйми, ихалшоз ахучы шығаҳмұрхент, — даңын
аңдажәара Мөсө Давид ихы икукны! Сычмазафуп, сымч
аҳомызт, ишишыхутоу енпүштәкъя шәсүдьскылап хәа
салагар. Дақабензаап Мөсө хәа сзышшымхән ухатцы!
Изхуартуузен нулымшо уалагар, настың сара соуп ағны
аңхабы хәа икоу! Абарткуа ракумзар сара закағ тын-
хацәен, уаңзен дырцәен сымоу акара шәара агуабзиара
анңза ишэнтәйт! Аха ауаа урыпхъент хәа гуръярас
натталозен альшәма данычмазағу? Убри ақынтен, урт
рааңхъара сеагъазысымкит. Атхәара ғұцаара тааца-
шәала имфаъаагап тәымуағ дадымгалакуа сгуахут,
амала ачара бзиданы амбаңгира сидуп. Ачаразы
наанихәзен сымахә?

— Шақа иласхо ақара енхагы иенбұхонт, —
натенкит Давид, — цасхәа ихәйт хәа шәгу иаанамған:
абри ленпүш альхәзыба дшаибазтәкъя, — схы мсаант
наразнак агургын шихенті!

Уағы ишимбац ала дыпъшзоуп, — инацитент уақа
астол ирыщаҳатәз асасгы.

— Анңза иңшысшыонтаби ленпүш ахшара дахъсанен-
шыаз азы. Урткуа зегзы знапы нану анңза иоуп, —
ихәнт исенпүштәзаны Мөсө. — Истоубоуп, сара даара
сшенигуръю, альхәзыба дахъшәгуаңхаз азы.

— Анңза сихшонтаби стаца агуабзиара литар! —
нааштихит Давид иқас-қасо итәзы, аңзә — рыпсы
танаты альстазаара хаа анңза ирыгимырхәйт!

— Аңышыара шәыстонт, итабуп идузданы сыйсаңа
дахъкуа, — динареихырхуент Мөсө дгуръятәз. — Шә-
ра излашәхәоз ала, зақа иласхо ақара енхагы иен-
бұуп, аа?

— Иара даҳәент, убас шәаххәарц, — натенкит Да-

вид, — нара сара схатагы сашьа убас наңыштызған
Изатахызын мшән арххара?

— Сара сгуналагы убас ауп сшазхуцуа, наңыштызған
зен аргуагуара, наңсам, — накуихәент Мөсө^{Мөс} дәжүүлүк
ххәозар, алъхызыба иша-икулалыцъхъаза дканзорт лицә
дтазытны ацара даңуп, — икалап, ус ахәара аб ихутам-
заргы, аха мшән, изыззарызын, шәреи харен ханица-
тыймууаума, изенизааజарызын ҳамазакуа, — азбаб аға-
ра даңуп...

— Иаргын убастақкоуп, уара умсаант; — дненгъы-
лелит Давид.

— Шөхатцкы, шәра ианхашәэтцәкъа акуахтәеүнт
ачара, ханицазырхо ҳәа акы ҳаманы ҳакауз, — даңын
ацаражжара Мөсө.

Ажәак ала, иекүушаҳатны ирзбент, амахә уажәи иган-
уа ағаша гены даарц, нара убри аухатцәкъа импъида-
куа агургын рхарщарц. Адыроғенеи ағаразы аицә-
жэара рыман, Мөсө иеаэтцэйлхны агурда дыргара даңын
ачара адирофатеншөкъа нара инапкуа рыла инага-
ны ишрито ғыш э туман, ахътәи червонец. Уи акун
даргын иртахыз.

— Адыроғенеи Давид атация дидмырбазакуа иөнүкә
амең дныкулт, — Мөсө арака, иөнди даанхеит. Мөсө
Давид ишкүл дахыныңашала икни дандыкжәнци аш-
тахь, илахь алъхыз аттахда иакунатдо даахынхеит; уи
ихала затцэйк данаанха дгурьыатца инапсыргуцакуа
аанихьишын длышишырччо ус иңеит: — фырхатдалатцәкъа
имфаңызгейт аускуа, аиашазы! Уажәштә иқаататәни
имаз акы затцэйк акун: ииулак амц-ахкуажә лыхуда тәа-
хык ағаршатәни, ихуцтәни дызлеижъашаз акы, или-
тахъаз апраракуа иренханы капек лимтартэ еиңш. Сара
сзын шыбзоу түсроуп, сылжъар!

Уажәтцәкъа уи датеа хүрракгы ихағаны даман; амц-
ахкуажә (Мөсө дхатценбап, ари ахкуажә уи иөнди лығынык
еиңштцәкъа лхы итарғаны дығнан) Мөсө ағынка дшаан-
уаз анылба дгурьаны динъилент.

— О, зака иманшәаланы имфаңызсен зегзы! —
лхәент лара. — Иудысныхәалонт уцхана анасың, бзиаху
илюз! Даара аус ду зүйт аиашазы! Скыңкыңуан соура-
зуруу, амбабз салажызышәа схы збон — уцэгъя сым-
баант убыстцәкъа шакуз! — ақуараҳәа сенцасуа скың-

кыңыуан: абар, уажәымзар уажәы наанлыркааңыт хәс сгу наанаганы саатрысуан, наагушшазар, таңхадаң стахара аамта хәә акун смышшуаз, аха аңттар, ғимның храан, ихышшаргута сакухшоуп, акымзар акты рзен-лымкаант.

— Ааи, ус акухарын! — ұсаңтит илхәаз иғуампәхакуа Мосс. — Бқыңыктыңуан, ус бара бымсаант! Уажәада ари ағызыңа аускуа ауқабтахъахы! Дқыңыктыңуан! Уи миңсан, бара базқазами, абарт реңпүш аускуа уажәада науқабтахъахы. Ижебома, дқыңыктыңуан лара!

— Амц-ақкуажә, лху-лжы қақаңа ишенилагылт.

— Мап, исыйхатом, иқалап арт ухумаруа нүхәозар?! — илхәо лесамшәо диастаант лара.

— Изакутә хұмарроузен!

— Ах, нубоо, уажәы иихәо?

— Пүххя исхәоз ауп уажәыгы исхәо.

— Ус акузар схы сакуниттә сара, уара нүзенъяс-шыңт иренъязоу анаириакуа, уускуа рөы анәа лүч-храант! Уара ишүтахъыу иқатпа уускуа.

— Бцарап бтакхызар, азымыр бинкылома нас, бца нахыбы-такху,

— Ҳаарас иатахыузен мчыла азаты сникылаZoom, уара сзыкуургұбыз сыт, нас уус бзнахент, сара сұптырхагам слоутыртын сцоңт! Иутахыуты сыйхәа, ақы саз-гуаараны хәә сыйқаңам.

— Иарбан бзыкусыргұбыз?! Ибыстазгы саҳхұнны сыйкоуп, бара итегер сыйхәа сабжәонт, ари ұышшатәыми!

— Абрыйы ламысума? Құхәыс бирғык анахь-арахь сурғуан, альшытамғанызғо сабаак енпүш схыс-хысуса сыйбжылан сарғыы, ақы саңаңхамшызакуа ишсылшоо ала аус зүйт, уажәы аускуа зегы айсырхна, изакузен усрағыланы исоуҗао? Ари ағыза ақаттара цыхашыраазами?

— Ҫыбымтын, мамзар..

— Мап, сара ламыста суацәажәонт, абри ағыза ақаттара ламысума?

— Абри енхә иламысума: быфуа бхысхысуа акытакуа брыбжюуп, ауаа рығыкуа рышо бнылахаяуа, скырьариа-хыуп хәә. Ламысума абас ақаттара? ҆ыңх, баһәшшапәх гуакья аднанбег дидырбаразы жәа-туманк рәңыбгейт, — бара бгуанала, абригыы ламысума? Нас, уи ила либағ-

лтэымкуа даникала лыбъхастатыга ахушкуюа Ышсаан
акатахәа лытара баңын — абрыгы ламысума?

Амц-ахкуажә лгу халаны лыхуламшы ишчәйдүйлөн: П
лбент, лара абартқуа реңшаш атагылазаашьакуа даңтырылған
шәлак илылалтоз аевырбуураракуагы уажәи илыкү
йент, лыхдырра лицэизуа ақынза дненит, уи нара убас
тый илтуалашеит лейникыларакуа илымазгы.

— Ах, ус аума? — длыныңцаант зыбыа ыңғаз амц-
ахкуажә. — Унапала усысны скии ѿңы, абарт зегы хыс-
мыргалозар!

— Исхатца бкасы сара, — ихеент исыртынчзаны Мосе,
диршәарц иакукны, — бнаганы, абыржәкәкья забора
бтасымк'уазар, ачара аайлгаизагы боусыштуам! Исыбураны икои, бара? Бысзашибру бцаны? Сгу изана-
гом, аднанбек дбыщраап хәа, уи нара бара бхатагы
бикугуб'унент хәа сыйкам. Ибымдыруен, зақа гунаха быху-
да икуу. Урт зегын еицилараны икоуп. Ускан, сгу иза-
нагонит, Сибржәкъагы бара бзы ытсып қалом хәа, бара
аламысда амц-ахкуажа. Уи бара бзыкугуб'уа аднанбек,
бахешшәпхәа данизыбхәоз деңпшшам уажәи, ускан ампыл
сипш билакумаруан. Ицент уи аамта хафсны!

Зегын акоуп абарт ажәакуагы дырзенкүмүрткеит
амиц-ахкуажа. Уи дышыкац дыкан лгуахы ыңжәжәо. Ус
акумкуа лара ишылтахыз сиңш аус цар, ускан циеи ас
калттарын, лкыт-пүсит ықазамкуан деңкүшшы дтәара
дыкан, лгу затца ишылымжәарыз, уи убас лыпсы лзарын
ах игуцжәаракуагы рыштамта ықазамкуа илаймпы-
таба ицара икан. Аха уажәи, хыхь ишысхәахьюо еиңш
лгу еикуччо дыкан азы фапъхъа лыбжы иницихзаны
Мосе дненикухәжент.

— Иутрах'унент акуу? Уи, ухы силафа афы лас илоух-
нашыаант! Итәахырц даेуп жәбама! Сара сыштоуптъхъа-
зеи, уара, ухууцәа ахәсахучкуюа среиуоума, мамзаргы,
издируада упъха мри леңпш сүпхъаазозар?

— Абар, бара бзакуу? Уажәитцәкья ибсырбап сара
сытәцаа раткысгы бшениңсоу! Ибсырбап сара абоура
ататзара зеппшроу, — иехыршәааны өаантит Мосе. —
Выхуда ашаха ахаршыны быкнасхауазаргы азы
ажәак биххәаараны дықазам! Аха итәахыу анцәагы
итрах'унент: цара акы ента еилабмырпәтәрц азы абыр-
жәйтцәкья исбүрбороуп бүйба итоу закуу!

Амц-ахкуажэ дналыкүххит, ари ҳах қына бижау.
Амц-ахкуажэ ишлүлшоз ала далагеит ленкүдүхвара уака, аштах — ус агуабзиара анцэа ишэнтәант! Легенда палатцэкъя лыбыба дынталан наатылгент чавра нацээк, уака иенлацьгуаны акы ылахээн. Диэышза джалент амц-ахкуажа, лыпсы неини лкаркы илтыччит, лыпсынъ лага-фагара лцынуадафхент, ажээзатцэйкгы лзымхэо лры аkit. Мose ачавра ааپиртлан днылатышызар, илтиаз апъаракуа жээ-туманк кыс рымазамкуа ирене илахээн, нас дыззыпшыхыз, иарзнак иңыба илтентцент. Исаим-тыыхъашент ун еилатцьгуаны қыаад ббыңц хуцыкгы. Исаитцыхны длахуацьышызар абар, амц-ахкуажэ Луарсаб джъданы имылхыз авексель. Мose ари абыныц ларха-фарходахуацьшукаты ахкуажэ еиха лыпсы лылалент, лых-дырра илцизызыгы лзыхынхэйт, убри ақынта инаразнак илзбит анкьатән лыхъяратэ тышэаракуа илымаз зегыз еизыркукуаны лхы налырхуарц. Уи, абарткуа ренш иказ аус еилататаакуа иреншыз лыгъстазаараңы ақыркуа лхылгахъан азы апъишэагы маңымкуа илыман. Амц-ахкуажэ лгу наанагеит: «ахақъяаракуен, ақааракуен акгы ишилзапъсамыз. Мамзар, икалон, инашатцэкъяны абора дтеникыр! Аха дтеникыргы, еғоурым, хуба-фба мши ракухап, уаха дышъатенки, урт нахъца лымбазакуа инаразнак иниакъя ицозар акухап, апъхыз еиңш; ағынъа ашэкү зөйл, атаца ленхратцага архиара саңушээ, убри салымгакуагы иенишь сымамшээ, ажэакала, ирэзыфып, ачара аштахында сзыхынхуам хээ. Азэгыз акымзар акгы изиелкаашам. Изулакгы исызгандаз урт ажээ-туманк. Исцымзындаз дара уртгы!..»

Абас, ахуцракуа аанлагъежынт амц-ахкуажэ лхаты, митэйк лгу азтамзаргы, аха лхы акыр дакугуб'уа.

— Ибызтада бара абри? — длаэтцаант Мose авексель лырбо.

Амц-ахкуажэ ари азтцаара атак рхианы илыман:

— Ихоуцаашам уара, уажэй иуасхээр, аха, ари авексель сара иримсхит уара уус нахуашаз ақатцааразы. Сгу наанагеит: Луарсаб имашэйрхашээ ихатцихыр дшаажъяз; дшихарбаз иара нахтараны икоу азбаб лакумкуа датеазэй, ускан хымцэда икалонт агургын хатцара мап ащэнкыр, — хара ихарбал ари авексель: «иенжүуп уакушаҳатх, мамзар ари авексель наганы апристав инанах-

тар напынцалатээкъя ашэара лаукунцап». Абри азы ауп сара изимсхыз, аха уара ихоутом, сыгуря утём, гусбрэ; Птуааны укоуп, сара уара узы ахуцра ду сымбэр. Ихэвчийн энгурфазгонт.

— Ус анакуха, уажэраанза изцэрыбымгазен нас, исбыйбар акумзи?

— Исырбар, сара дсыкугуубны, иеиртынчусит сгуахун азы ауп. Иналудырауазен ауафы дшазхуцра, хара зетпы хуаами, мшээн, гунахала хтэүп...

— Бара ибтэхыуп уажээ абри ала сыйжьарц, ус ами?

— Сара исымхээзи; ихоутом хээ. Ауафы знызатээык имц аникуүслак, нас аиаша ихэаргы ихарцаом, абас ауп саргы исыхыз. Амц сээо цүвшюома? Уагъхи уака иану убай, фышэ туман хээ ануп, сара уи акара наласхи, жээ-туманк исутазгы сымхонт, уара сыхаара, сыйзиаху!

— Мал, сылашара, уи ала бара сара сбызжьом. Авксельгын ажээ-туманкгы сара сөн нанаанхонт, бара биэтгэны аборацы бэлжүүент, ма ячулан бэлжүүент ашиг асыржүүент. Ачара акинза бымпатжиленц азы, нас ибтэхыуп хэала... Еи, ачкун! — ибжы леиргент Мосе.

Даафналт аматцууфы.

— Абри амц-ахкуажэ, дганы ячулан дтакы илыг ауархали ацээртэй. Афатэй аёи лызхара ыкзазароуп. Насгын, адэахьала асапат ляацаны наркы, ацацхя сара исээзага! Абри атэй азэй нанаанааха, идэр уара узы акгы шыгам!

Аматцууфы итыгь дзахынтысуга дгылан, нахаз цьяшьаны. Зынгын игу наанагент — дыхумареүнт хээ.

— Иумахаозо, иуасхэо, — уара ала... хша! — дикүхэхэсент Мосе. Убаскан ауп, ари аматцууфы нанеиликаа ишмынчмыз имээ адта. Дненин амц-ахкуажэ дналыдгылан лнапы кны дээзынгигаларц иеаанирххент, аха нуого лабакоу, дентцахуацын тачкумж дакарахент. Иага ус акузаргы лгу калыжьуамыт, илтэхын натгалгалалакгын абри аус леацээлгарц, накулжит азы далтырц дымбаазажуя. Ахкуажэ гызмал илхүүцит абрагы аки лызбарц, акгы лмыхьязшээ леенкурцаса Мосе нахь лхы лырхан ёаалтит:

— Уи, уара сыхаара, тъхашьарами авас акацара,

мамзаргы уара иуатэоума, уматпүф абас нахумэрра.
Ари агадажэ, иоухээз цабыргытэйкээз цышыфт, [урбонд]!
Анхааражэ, уаха иузидыр хээ укоузен! Уизынгүзэн! [уарз] э
сывзинаху!

Абри ағыза дақушәаны нахылхүцээ, Мөс дар-
ччарцгы акы аангымхеит. Аматуғы иқантара изымдыр-
уа длытыкка дцент. Үбарткуа реиңш иказ ағызмалракуа
акыр лхүцкүент амц-ахкуажэ, аха акғын илмыхеит ум-
хэозар ун, ачулан дтаркит, ағынка лара ашэжү лөйт, аха
амфа икулцаанза Мөс даръхъаны ианкуаз зегзы сили-
каант. Уи илығуан: хатца идэңкүртцээ аյхээзба ленхра-
тага матэакуа рызахра дааниакылазшээ, ахашаанза дзым-
ненуазшээ. Абас аалғын ачулан дынфналт, уақа дыла-
тсент ауархал, дахьцалак иныкүлгөз лдарды аацырылган
аффаҳаа ахахара джалагент. Абасала, лара арақа дын-
натээн тынч, акы змыхъяз ленпүш.

VIII

Давид уахынтай дхынхэны ағны данаан ишхулара
икулахъан. Ирхэмс Елисабеди Луарсаби иенкухьшаашээ
ашыш ғны иофнатээн. Луарсаб иашыя данибатцэйкээз дгур-
бъаны дыбылент, аха настцаара дацэхъашьент. Давид
ашырхээ дытэйжэтэн иенимскуа злағаҳааз ишьацхээ-
куа днарыха-аарыханы нааирххан, ирхэмс дылмацээ-
жээзакуа дналивъян, дненны ауархал дыланент.

— Дышшоубен ҳтаца хучы? — дцаант ирхэмс.

Луарсаб илымхакуа кыдцаны азырфора далагент.

— Уағы иимбац ала дыгъшзоуп! — латекит Давид.
Саанижьтей дсымбац убри лөйзэ азбаб წыша.

Луарсаб дгурбъент, аха Елисабед уамашээ лылахъ-
аанкунатцент илахаз, лара латкыс дыгъшжахар қалон.

— Ииашатцэйкома сылашара? — дцаант Луарсаб.

— Уара ухата умсаат! Убри лөйзэ агыша сыла
дшамбац бзантцыкгы! — аштыахь ирхэмс длыхуацьшуа
иницитет ашышца этаз бжыла: — дадаа წყытрак уақа
сшаанымхаз ауп, акумзар аускую зында өзакала икалар
қалон!

— Ишъя? Уара дугар қаларын, ус аума? Лгү წყыжэ-
жээ хыбаарала өзакит Елисабед. — Уи, ублакуа тышэ-

шәаант иуҳәакуу закүзеншы! Ҳәарас иатахыузен, даара аразкы бзина сымсан, ус сара сымсаант! Убри азы якун сабгы изитахымыз. Уара иуенпъышыма сара исынтыстар куаз!

— Аан, дакушаатхомыз! Издыруент сара аурис хыныңқар иғъа бинтар цэгъала бзина ишибоз. Исенжъазар сразкы табуп азыбхәэр быкунагоит.

Абас ажәакуу шыненимарк-аанимарк'уаз, анаша шаасхап, аду ахъ икылсуу налагент, ргуаибагент бүбуала. Абрин аены инаркны Елисабед лхы-лгу зегъы гуаъла изаттәаант. Уи азәажә енъш дылцэымыбхеит лацала дыш-лымбацизгы.

«Ихааҳау убас наразнак атагылазааша науаант, сара убри дытасыргылаша енъш акаамет, агурға дарганы лцэ дтасырканзап, лишапы дышкүгүлоу дсырфап, сара сенбазар! — Дхуцуан Елисабед абас. — Ҳара хафнасы дкамлароуп сара исенхабуты, сара сенхада ипъ-зуюгы, Схаца есымша аеңнүхәа санргаларшу? Уи, ускантэн амиш лыбла намбароуп лара, уанза лыпьсы мненроуп! Убри енъш наткъарк лыласцап, атьстазааратцакъагы лгу ахшәартә енъш, лхы лцэымытэнди дахъцара лзымдыруа дыкусырхап!»

Ачарахъ, ҳәарас иатахыузен Елисабед дымцаает.

Ачара ауха арақа икалент ахтыс бүбуакуу.

Ишенибырхәахъаз енъш, ахашаенши шыжъза даант амахъ иабхуа ифы, нашыен даса үйтфыки ицини. Аха изхуартоузен уи аены атация дидмырбазазаап. Мосе ичараым иензигент тща рымамкуа ирацаафзаны асасцэа. Аха шәгу иш҆яанагон, урт баша иензигаз үышашшома. Ауахуамахъ дыргент уажъы атацияцакъя. Үака, зегъы андышрия аштыахъ, амахъ наагаразы уафы ддэйкүртцент. Луарсаб игу хыт-хытуа ауахуама даафналан атация днал-чаңышызар, абар, ауама — игу итыпъсаант. Нас, даахъахъын иашыя Давид нахъ аյхашшарен аламыси ҳәа акы агухъаз мкыкуу дленкукаант:

—Давид, иумхәази уара, уафы ишимбац ала дылъш-зууп ҳәа!

Үака иғылаз ауа жәпа зегъы ақыркырхәа наанбар-чент; атациярыщагы дыпъхашшан инеиматзәаны атамы-уара далагент. Давид ашырхәа днарылтәраан атация дна-

лыдыкхыланы дзаку мриз анаагуентатәкъя
иҳы нарханы ҭаантит.

ОБРАЗЕЦ ПРИКАЗА

— Саб, иқалап, арақа даеа ұлоукғын агурғын арттырғыс төзар? Мамзар, изызхоузен ари?

— Мап, нахъя агурғын әхастто атауад Луарсаб Җаткаризе Мосе, Гзелазе ипъха Дарецъян роуп — иатенкит апап.

— Дабақоу нас, атаса?

— Абар, дахы́коу.

— Луарсаб, — длынықаант Давид нашъя нахъ — харжыент, ари лара лакузам, сара ислырбаз еаzzуп, иухоумтсан агурғын!..

Иңаршыент зуаа ираҳаз.

Луарсаб иғүпсаҳы ұлыжәжөөн дцзышза ипъштәхутын азиңсаҳит, уаха иқантарыз изымдрыз ашацахәа ауахуама дындэйлъент. Иңизгы нара иианишталаент. Аскуа хзаажәг ҳәа арптарцәа ирыдыртцеент, адамыкуларалы руедырхиеент. Аха аскуа ари аамтазы арақа икамызт, ұзара иргазаап. Абъяахда Мосегесы адырра иртцеент амахә агурғын хаттара мап шаңәнкыз ала. Мосе нас дыззыпшыхыз, тұза эмамыз ажәлар иманы даант наразнак.

— Атауад Давид, изызхоузен ари? — ихрент Мосе акгы изымдышозшәа иехыршааны. — Изахаҳьада, атаса ауахуамаңы дааргахъаны, амахә агурғын хаттара мап аццикхьеент ҳәа? Сыпъха даныштәхымыз уажәрааның шәрабакаң, адыра эсшынтаゼ? Ишәйхәдәз шәзара, мчыла зәир дішәндигуалазма? Шәзара ишенипшызма, илышталахъаз атауадцәа, аха азәтты дистомыз!

— Хара хазлоутырхагахазен, ухатцы? Абар, упъха дахы́коу, дит изутахыу, сашъя дигајом, — дызхымпю акуны иатенкит Давид.

— Ишъя? Уажәштую?! Ажәлар зегын иапрылағу, сыпъха уашъя дшиго, агурғын хаттараңы ауахуамаңы данааны? Мап, ухатцы, амалахазғын угу иаанамгаант, сара азәи ахымзә сирғаны исычхан ҳәа! Ма лара, збра агурғын-лхаттахароуп, ма азәимзар азәтты шыңыстыны арақа шықумтцыроуп. Изахаҳьада, миәзан, абри ағыза? Амахә ағызыцәа ииңи ағын даан, апъхәйзбен на-

реи агургын рхартпарц ауахуамахь дигент — уака наас-

неиз мап иkit!

— Ауағы наахауоу, атаци дрыпсаҳит хэа сара избаз упъха лакузам.

— Ауа қынажу, ажалар! Ишэахауама! Исыздырам, сара ари ағыза зхырхэауа, дсыпхазамшэа рхы нахтырхэауа жэбоо! — дрылахадает Мосе иензаз.

— Дызтэяда, нас нара иакумкуа? — Ауу аайлдыргент Мосе идгылағцаа, — натаххозар дкунгы агура шыргара илшонт!

— Мап, шәхатцкы, ахдаа, саша дигом уи! Мчыла хэа далагарц итахызар, даанаит, харгы баша-машала ишо уаазам, — ихент Давид, икамагы длахент.

Ари збаз, ахэсакуа зегы, арака дара ус шымамыз силыркаант, ес, буарапара иенимпны ищент. Иаанхааззыкурахь ииенхэз фыңца ахэсек, атацин затцэйк роуп, дара уртгы Мосе дрыхэо-дырчо иниклент. Мосе урт атакуажэцэа иниклент, избан акузар макъана дақугубү-уан ишакухалакгы ичара енлагарым хэа.

— Сара стаудым, — дрылахуаант Мосе, — стаацэа ахымзб рганы исчхауазар! Истоубоуп, сыйсы өтшээанза, ишысмычхауа сабиңара азээ дарагыланы! Исычхауам сара атауд Таткаризе сыйхыа лиээ тъиены! Ихентцароуп агургын нахъатцэкья, уаха қалашиб амам!

— Мап, баша ухи умыргуақжан, изхатом уи агургын!

— Уи нашатцэкъаны иухрома?

— Инашатцэкъусуп.

— Давид! — наалыркъаны инархаашээ өянтит Мосе, — уаалес усышталаны.

Давидгы нажээ өбамтэкуа дненшьталент. Инастхаша иаагылт. Мосе ху-туманк иңыбы иаатиган ибжырымацданы өянтит:

— Абар, ху-туманк, акушумтын. Уара уус налои? Мишсан, уара уакузаме пүхэйс даазго!

Давид даалаклацент.

— Ху-туманк рзы саша дсыпсаҳитумама сара? — ихент нара.

— Иустонт бжьба.

- Быжъбагы ракузаант атахызаргы!
- Иусдонт нас, ааба.
- Ааба рызгы дысызыпсақ'ум.
- Зака үтаки нас?
- Ма жәаба ықандаз.
- Жәба рөс узаангылару?
- Мап, жәаба ирентамхароуп.
- Е-ех, итәфраант: иқастагушыап, жәаба, ишъазури?

Жәз-туманк енкуарены иаатиган инаганы инанирkit, стыгыны иаанимхын иңбыла интентент.

— Сара ажәзак аласқәраны сыйкам, сашын уара ишу-тахын унацәражә, — иңсент дгуръяны дізәтиччо Давид.

— Уара амщу умхәан, амала, урацәажә азәйк, ғы-циак рақара шәғызыцәагы азааг, Луарсаб сара сизхонт...

— Ишутикахыу, уи сара схы иадстонт.

— Ус акузар, исмыркы унапы.

Иенимырдент ағыньягы риапқуа. Уи акухент, ауха-тәкъя ишиңтахзамыз мчыла Луарсаби Дареңьани агуру-гын рхартент. Аха иңзатәуп, Луарсаб дзықудыргұбыз фыша туман шимоуз, уи ахатығын Моше иңдазас ам-ахкуажә илымхыз авексель акузоуп. Амала, уи иаразнак дауакушақтахыуз, сзыкушәыргұбыз ағъара сышымта-куа атата дызгом ҳәа мап икит азнык азы. Аха акынз-ракгы шизалымхыуз зинба ихы ритагушьент, и-Даре-ңьанғы диманы ағнықа дцент.

Елисабед дгуръяны дахъцара лзымдыруа джалент, Луарсаб, уағы ишимбацала иңшаз хәа зызбаху рхоз апъхәызба лхатығыны ағааста дшаангаз анылба.

— Ахы, анцә ду, уара иуңышшоуп! — ибама зеңп-шра пъхәыс пъшзоу нааигаз, — лхәалон Елисабед дгур-ғыатәа лхата иң. — Анцә иңшшоуп! — дзакуцуа-мызд лара. — Апъхъя, динъшаандаз сара сатқыс иеніңиз апъхәыс пъшжа, нас дысхыччаларын! Абас, дахъенкүмшәэз азы, табуп ҳәа уасхонт анцә ду!

Ишней-шненуаз, атыхутәан аишиңәа рыхәса рыйзоу-рала, — ишыждыруа сиңш, — сибаргуаан ирымаз шаны наанғызын хазы-хазы анхара налагает.

Абас ауп ҳара х-Луарсаб иғъхэйс азаша иңбабай нара итахымкуаны иқалазаргы, джыны, уабы иймбай аңшза лхатыпъаны, ағааста, амри Дареңдан диртент, — аха ус сылахь ианызар акухарын ҳәз игу азыштын дзы-кушәз неаниразлент Луарсаб. Уи ақара заххәрәзын, аңхъаф уара ишудыруа еиňш урт дарагын бзина иен-бабеит. Ишакухалак, убас акун дара ргу ишаанагоз. Анаңщәз ргу ишаанагоз сара исыздырам. Ирхөөн: «санда иңшоуп, иенишкуаз еиднагалент» ҳәз. Иенкушәнт ф-пүштәк, нағеиелалент урт еңлытшыя рымамкуа. Миәзән, абарт реңпүш ф-пүштәк аненкушәлак яуаа абзинебабараңа ахъзрымцаzon?

Даара наацьюушаша уаауп абарт ақыртқуа: иарбап-заалакгы аразкы; адахызаргы инасып, щегъазаант, ата-хызаргы инасып, бзиазаант, зегы акоуп — ақыртуа изы ихы анираалонт. Адунен икуу зегы, иенишни иры-хуаңшует, зегы рзенпүшуп дара, ақыртуа душүузаргы, инасып, бзина соундаз ҳәз дхатҗатпо даштызам, мам-заргы аўстазаараңы итъило инасып, енкумшаракуа зыхкъо дыреагыләни дыкупъазом. Абартқуа реңпүш ақыртуа имоу ақазшыакуа зегы дрыкүушаңнатәунт, гуахуарангы изыкалоит. Ҳатахмадцә бзиахукуа исар-хәалон лассы-лассы: — ҳара ажәзә ағар ратқыс ақыр ҳаныуп, избан акузар, амаңгы ҳазхархонт. Сара абарт-қуа ансархәалоз ұстзомыз зыны-зынла, аха сгу изана-гон: — амаң асы асаанкылара, амаң азырхара — уи ауа-ғы изы дызглаша чмазароуп. Ағар рзы ақыр изаңсоуп, уи иенишү ақазшыя рымамзар. Абрин затәык ауп гүбүр-тас ихамазоугы: ақгы злам ауаа хытпышшакуа роуп, иқартказ амаң аты зеаанизыкыло, — убри азы ауп урт рымнүцкә наха ираңдан изупъило инасып, бзина змакуоу. Ақыр здыруа, ахшыф змоу ауаа рымнүцкә имачны шу-пъилонт инасып, бзина змоу: урт еснагъ иенишү ауп изышти-тоу, избан акузар, дара ирдыруеит абзиара ишацу итегель иенишү абынаракуа, — «иенишү иенищау ицәзом», — абас рхәоит ажалар.

Ҳара зызбау хамоу хатен пъәыси ус акумызт ргу ишаанагоз: урт агурға гат҆къаны икан, «дара ратқыс иенишни инасып, змоу адунен аты уағы дықам» ҳәз. Урт

зегызы ирыкушаҳатын, дара рзын зегызы гүкатаған, ауалдааңызғы ргу қыртсаомызды, избандар акузар иртахымызды ауал ақатарагы, абыра-аңаҳара рбаны даанхомызды, аңаабаа захъзызы зынзакты ирымбазапызды, аңастанзаараты хъаан гурғен ҳәа актырымазамызды, амала маңаң гу-лакъакыас ирымаз акы затсык акун: хшара дрымамызды. Луарсаб шытада иккитең ғынфажэа шыкуса. Дареңдан — ғынфажәи акы, аха изхуартоузен, макъана ахшара лахынцас анцәд дримтаңызды. Ахкуажә изныкымкуя «Карабадинни» абыныңкуя неиҳлымршәаҳжан, маңаң еиларшылы лыжэхъязма, нара убас акун Луарсабды ишилдыржэхъяз, аха урткуа зегызы башан. Изакузең, миңзан башаңа урт рхы зырыреуда? — лгуахы ғынжәжәо илхәалон Елисабед, — изатахыузен абри ақара ахкыдькара? Даңхъон, деңгәңхъон Соломон Премудри ишәкү, убрі адагы ғынышрас икоу зегызы қалтсон — абаңкуа зегызы рзы анцәд дрызгуааны нақ иңи ирхант, иңзымыңхазар акухап, уажәштә баша нағылакумгуўзаант азәй дроуп ҳәа.

Инде ус акузаргы хатден тұхәйсі агубра рыман, енагы изпѣшын ахшара. Абас маңара ишненуаң, зын ирахант, ақалакъ атсы дцәрттің ҳәа тұшың, ахшара дызмауаң ауаң кылс ирымаз еилезкаауаң. Урт уажәштә рыхура итысхъян, ахшараура ишахыптахъязы, — хатден тұхәйсі ақалакъ ахъ ауағы дәңқарттент аңшылы лыздаразы. Уи деңкүдүршәеңт акы итимкуя. Иртент ишәршәыруа икүмшәышыз абырғын цқыа налхыз ачавра, шәара ижадыруаңар қалап, абри сиңш иңаз ачавраңы акун уи аңшыны амана дахъаңшуаң, убас ачавра бзиахукуа лзаартилар акун ари аңшыны, дыззапшыаң рхатакуа лара ләмы изымаартә еңцахарак рымазар, настың ари ачавра аңшыны ләмы наанхалар акун. Х-мишқа аабжысхъян еңшіш иршытыз рматуғы атак рзаангент: «саныха шәхараханы шәйкезаап. Нарбан ныхоу наргы? Телеттән акузаап, — убас лхәеңт аңшыны».

Абри еңшіш анарахатәкъя, хатлагы тұхәйсін азәк иениңшәкъя наразнак иениңрхәеңт рыхлахь рымымшыңшы:

— Иа анцәд хрыцхашы, ҳара ҳың усс намоузен, ма хагызылаңшаазең Телеттән аныха?! Ҳамдышра ҳатоумтән ихакуниту! — рыхлахь рымымшыңшыахт фалъхъя.

— Аңцаа дакушәниаант? Ауама сымбои, ҳара ҳұмыза
иаазшазен, иҳадызгалазен умхәзи?! — дәзакүтүрмәйт.
Луарсаб.

— Изакүзен, мәзән, иүхәо уара, аныха әкүшәнира
қалома?

— Аңцаа сатоумтән, аңцаа сатоумтән сымдырра! —
иҳәан илахь иңымшы аффахәи ирицакжаны аръшыра
далагент. — Аи, аңцаа дакушәниаант, убас сара қашыас
ишишасымоушы: истахзамкуа исамхәөонт! Аңцаа ду су-
хәойт сатоумтәрц!

— Иахыуқәаауен, уара Луарсаб, ари? Ҳамцари?

— Мәзән, иҳароупен?

— Иуурызен, уанакүшәалак, ус аңцаа ианигуапқа
иҳамчүзен ҳара!

— Уенгзы, уанжатәйә харацәоуп, итегез иахваи-
гуоу цъара хнении ҳлашъапкып Некрестән аңцаа наи.

— Ускан Телеттән аныха гуаар қалонт. Иара иа-
хәашт: сара сакун ирығүхъаз, арахъ имаазакуа иабыкуз
иаваланы иахъщоз ҳәз.

— Цабыргытәкъяны агу иалсуент! Ихазгуаауент!
Иаххәап, сара сакузар, сышуафугы, сгуаар Қаларын; уи
мәзән, ишъшоу ныхами. Сара саткысгы игуаауент!

— Убрى ами нас, саргы исхәо?

— Ишъяаурин нас ҳара уажәй?

— Ҳароуп, уаха нааураны иқоузен!

— Абри енгъш адгымы ҳара ақны...

— Ҳамцар ада цысыхуа анықамлах, ма бымгуам-
тын, — иахзығъажж'ент.

— Ааи, ааи! Ииашоуп уи, иахъымдыруа ҳатоумтән
ухышшаргуца сакухшоуп, ахъз-аپша угымхаант Телет-
тән аныха, кыр зымчу. Сисин уара үес, сшъамхнышля-
ны сүмтагыланы сматанеин!

Урт апъшөи лыгурга ргент: Җедо иаапъхан ауардын
тәхәэ ҳәз ииандырцент: ауардын ахыхъ ауархал акур-
шыны ихырфент, аштыхыттан азырак ала аларгыла
ашаха иадәархәалт атыхуа қуарақуантәнү, ибажәгу-
ленина аусас чах замана ахуда ииахадыршэт. Абас, еи-
мал-енғалаха шыжык азы, аңцаа иашъапкы, амәдү
ианыршәланы акалакъ ахъ реңәархент. Ахкуажә Даре-
цьани лара иматуғы Ламазисеуллии цон ауардын иакутеа-

ны, Луарсаб иетцыс енкуа дакутәаны дрыцын. Шыапыла иказamatucciа имщакзакуа ашшыхәсә ирез жаарының нашытагыланы наауан. — Луарсаб бзиауу дакутәаны дахъаауаз унаихуатъшыр угу наанагарын, даара еибашьфы бзиак дааует хәэ, избаш акузар, уи акуадыртта акны дкуацәа абамба этагую аатәа енпыш дакутылан деимгуачза. Ауадыху енпыш икуршаз амака нахыннан ақыртуате ахәси, алезгинге җамен. Иштәхъя днахајданы иварахъшәа икүнин атапанча, уи атра рыхнан изакуршаны разыншәа иңирцируаз хъяала. Иара ишән непыла исыз акумзәа енкуатәа налхыз акумжәэ, аյхъатәи аәацәкүа нығъхъаршатны нақ-аақ имака тавтсан. Иенкуа тбаа ашьапкуа автандыра бахтәи зымсы шкуакуакуа ишъамхы ақында иненуа ишъакуаз. Хыхъшәа ихаракзани нубон иесимсә злағаҳәаз ашьацхәэ өйкәякүа, урт ашьацхәакуа ауны нацрыхъәен, дтүцъаршәатәкъя. Ихан ичакуза хылъарч цәыш дук, ацәкуан акалмык таршә атанды; аены даара ишоурал азы Луарсаб ихылъя аյхъя тәиреелент Кахетиаа ишықарцо енпыш ебри ақынте уажәи уи ихылъарч даса формак аанахусит, ианпыккала айхъя инанылент ареырстакуа. Ажәак ала, уи уажәи инапаңы ищафыруа ахә альянтара атәа ахаркъакынан икызар, зынзаск кени¹ дисенпүшхон.

Абас енпыш иесирхуухуа Телеттәи амба икүн ху-мш нақъак. Ахумш рыеңи ирулакъ иненит. Уака нахынен иматанент, анцәа нашылапкит, адырфалыны рыштыхъя ихынхәйт. Ақалакъ иалсны Кахетнатәи амба ду ианынан-гылатәкъя ахкуажа афырхә даахъаҳзын лыштыхъя ауардын ахакын ирханы даатәент, лыла траа рыштыхъя инирыжыз ақалакъ далаңшуда, ари аамтазы Луарсаб ауардын даниаланы дыңзән дтәхуухуа; тынч ицарагы агухъя лымкыкуа длырәхент даартцысны:

— Луарсаб, уалц ацәа, уыши изаку сиру убап икоу! Изакутә қалакъ дүззөузен ухъарауазен абри ақалакъ! Анцәа сикухшоуп, избоузен, мшәан! Абарт ағикуа зегын хәхәтәйзар қалап.

Ари ахкуаже абыржәи ада ақалакъ лымбазацызт.

— Ҳәарас иатахыузен, иишни иқатадам!

¹ Кени — Ирантәи ашах.

- Уңши, аухуамакуа зақа ираңоу, уңши!..
- Издыруент. Мшән, сара уажәм адагы арақа саа-
хан!
- Апжъаза ақалакъ ағы уанааргаз ахәз ^{БОЛГАРДАСЫ} лбааумда-
зеи?
- Нас ишпә, мшән! Х-хаңок лбааадеит, аха изақа-
ракуаз бдироуу. Уимоу, еергъ-еергъхә ауп ишсырсаз.
- Нас алаңш уадмыргазен уара?
- Алапъш злакк'уз сара заанаң ахәкүа лбааз-
дахъанеи! Иаххәап, ахәз сымфаңзар ускан чакын зын-
за.
- Ааи, ааи... Қалакъ хазынатәкъоуп, бара биашоуп!
- Ҳәра акуума! Қалакъ хазыноуп, арақа нүмбода,
хтыла ахынызанааазо зехынцыараптә изааутент ауаа,
наххәап: ататарцәа, Кизилбашыцәа¹, ауриаңа ауа-
пъсаа, аерманцәа, ҳәарас натахыузен, аурысцәагты, —
арт зеты арақа амткүа реиңш иңгыңбыятааусент.
- Ииашоума, уака ауаомы ихы хтәэны, нас иета
ихадыргылах'унент ҳәа ирхөө?
- Ииашоуп, нас ишпә! Бгу ишпәаанагон бара, их-
тхзаау ұзыбышьома, уи ахъархъ абу шах'уа еиңш иах'-
унент ианатахыу ахала.
- Иухәаҳт уаргым!
- Схы мсаант, убас шакуу!
- Иара ахалатәкъя иах'уану?
- Нас ишпә.
- Пұсы зхоу акғы ацхыраара алазамкуану?
- Акымзарактый ацхыраара алазамкуан.
- Ахъархъ зқыда нас?
- Иалздырааузен сара изқыу, ағыныш икызар аку-
хап! Урт аурыскуа изаку хыу ирхагылоу анцәа идир.
- Аурыскуа роума ари ағыза зхұңыз?
- Нас дызустда, бгуанала, бабхуида Давид иакуу
ұзыбышьома...
- Аниза иңшыоуп, ус акузар, уара урт амаара-
феткүа иқартцогы убахъазаап?
- Изаку маарафетузен бызөү?
- Ирхөонт аеы шығуа абђа ауағы дықугылонит ҳәа

¹ Кизилбаш (ахықапъшыкуа) — абас ирыңхыон ускан ирантән
есолдатцәа, ахылъя җапъшыкуа ахырхарцоз азы.

уи ибә тәзәс дынкүтүлөзаап, уи ибәгагы тәзәс дынкүтүлөзаап, уи ихыхъ тәзәс, фәпхъя тәзәс... ӘМПДБС-П

— Нас, уамарас налоузен, уи? Мшәан Әдәфәр Гүләрә санхұчызы аты ифүа иишоз нағараанғы сишаахұпәаза абба сыйкутыхълан! — даатекүнт Луарсаб.

— Ах, иухәзакуу закүзеншы!.. Уара — аты шыфуаз абба укутулыну, исызхатом!

— Аңцаа дішахатуп! Уажәштә агуабзиңаразғы сыйбуам, нас сымбағғы ғырыхъа енпүш исцәйласым, мамзар абыржәйтәкъаты ибсырбон!

— Умехуан, сыхаара уи ақара, сара уздыруент уара узакуу!

— Сымехуазом сара зынзакғы! Сара исхәарц истахыу, арака уадағра злоу егышықам ауп. Уи аткыс иуадағуты анықарттало қалоит...

— Илеңпүшроузен, уи, иуадағу хәа узәү?

— Ишъя басхәари! Зенүа қамло икоузен..

— Мәп, ус акум, сара истахыуп иеилыскаарц хата-ла нарбан.

— Ибасымхәен, икамло егышықам хәа..

— Уензгы?

— Иқало зегзы злоухәзен, хәашъя амадам.

— Уензгы?

— Е-е, зегзы аленикуупхъязарызен, ибасымхәен, адунен ағы зенүа хкы қамло егышықам хәа. Еилыбымкаан! Изакутә шоуроузен нахъя икоу!.. уфф!

Ипхәзы азтаара илтаз атак анизықамтца нажәа та-кала нааирхәнт ииулакъ акала нахигарц х-Луарсаб гу-раз. Нас икалмыктә хылпъярч аашихын ихы-иңи инахъ-шыны иеткүкууаны иненуаз ағъұзы алаирыцьент, нас даахъахын иматицәа инарыдитент итатынжәга ататын изтарцарц, иненғытценкүн ацәззара дешәңыз фәпхъя ацәа дынтанагалахт, акыр тыхкуа илацаа аашынмшыңыз-шәа.

X

Ахумш ырены, насыпь бзина эмаз арт ауаа рхы-ргу нақутурбю ағны нааит; хаарас натахыузен урт агура тағазаны икан шытада ахылтц дроуент хәа. Абар,

уи аштахъгы х-мэлтакука ицент, аха ахучы хээ азээрын
иханша өмлент, Дареңьлан лығунукка азэгы дээрхүүрээ; П
хуатит. Ицент ф-мэ, аха изхуартоузен Дареңьлан чинийнээс
куа лиэтшэмхажсите. Илиакука ицент жэ-мэй накъяк,
аха Дареңьлан лығунукка хьяа-бая хээ ажгы лызгу-
томызт. Амала, наага ус акузаргы Дареңьлан лгу калы-
жкуамызт агуяра шлымыц шлыман; уи лыткы ареэрст-
куа рёры убаскак ирацааны иенүеншшымыз ахадэ сса
датэхэнаны изакуршаны итатсаны илзахит убри аштахъ
иқалозма агуяра эцү икуандаза икоу агуярьара лгу итам-
лар, ази, нагътан нара. Дареңьлан уажэраанда ахшара
дахьылмоуз зыхъюз зегын лара лгу ишаанагоз ала
Луарсаб ибз акун; уи аниха иргуаахъян: иабыкуз, хара
ицент хахыцо, «абри енвш амэх хара» акулара мар-
ноума ихсент. Абас, уи исаашалакь хээ аниха имир-
гуаар, нахъя Дареңьлан лшамхы хучык дыктузазаарын
дыхынчээза, — лхэон лара гуанила.

Луарсабгын игу бжысны дыжан, илахь енкүшшшын.
Аха уи ус дзыжас Дареңьлан хшара лцэа дахьаламшээз
азы мацара акумызт, мэ аниха нахъажьз мацарагы
азы акузамызт, уи нара ахала ирүхъяны нахент, аха
ахучы дырнамцент. Уи игу налан нашыа Давид изааниц-
хаз: «Иабыкуу, мшэн, абри афукаражэ данцэцэгээ-
суа, нас сара исымпыгасымхалс имал зегы?!» хээ.

Абри акун Луарсаб изыштымх'уз. Ахучы дахьыр-
моуаз ускак хваас имазамызт!

Снак, Луарсаб абарт зегы дрызхушуа игу хыхь ифар-
ханы ибла кыдхаланы дылшшуа ацэартабу дыкуиан, ива-
гылаз ацэартабу, аназараёы дыкутээн аффаҳэа акла-
цад ѿ ахкуажэ Дареңьлан. Х-ах даара илахь енкүн. Уи
дхүц-бжыцуа илакуа адиркацала атуан датцацшузан,
нара ихущуан ахшара диюурц азы икантшашаз атэй. —
«Сара ахучы абаскак сэхнэгүа ёу азэы игу наанагар
жалоит дыстахытэжоуп хээ, мал, сара ахшара дыстах-
зам, ахшара сэзинштоу Давид ицасхээ ауп, садгыл
убри изнэмхандаз хээ ауп, ази, схы мсавант табыргыла-
тэжэя иишээсхээ! — дарын Луарсаб ихала ацээжээра. —
Истахыуп, убри сэдгыл дыкумло дырзыжцээзэр акры
ахшээдара! Уи нахыс ишэхараны шэйкэмьт исхэнни
ахшара дзысмоузен хээ. Имачума, мшэн, хара жадагы
ари адунен аёы хшара дызмамкуаны икоу? Убарт снар-

хыпъхазалахарын саргы, Аха, мап, истахым **Давид** са-
ра счан дахатэанды!

Абас дышхуууз даахээн Дареңзан лаъ **Иаков** хан өсөнтийт игу итыбъяаны, дарагы арыштара иб-
шынчанды:

— Ус анакуха, Давид абри ихээз азы цырхага има-
мкуа есындала нафсру?! Харты ианаажажьрыма нас,
лыкухтома хадгыл, ишитахыу ианаажажьумы хмал зе-
гэй? Дареңзан, сыхаара бара сүгүлүмцээх хазына, бзна
сыйбозар, мачк надамхаргы ҳатыр сыйкубтозар дэсэри
чкуна затцэйк, ухаа басхом чкуна затцэйк, Давид ица-
хээгэй тэки азы акумзаргы убри икынто мацара аку-
заргы! Абрин сарен хайлырга, нас бтахызаргы схы
гынны скажь, акы шыасхашен мамзаргы. Истоубоуп,
абарт зегэй табыргы ишбасхэо! Бзна сыйбозар — ан!

— Дысриунент, уара ухата умсаант дышсриуа, ус
акузар! — иаталkit ахкуажа, лара лтахралатцэкья ика-
лозшээ ахшара анура. — Иаха цыхыз сышээз таҳмадак
акъаад енгэш ишкуакуаз ижакья таңа иштакысуга,
лаасхагылахын хүшэйк аасирkit, исыдитент сымшэз-
куа изжээриц, иагьеинхөйт: «Быңна Иаков иеншүштэкья!»
Нас сыйзыгынхыз наразнак слышьамхнышлан напхья
саагылт, уара узыхэангы симцаматанент.

— Цабыргиу? — длығынцэаант Луарсаб, өзүхъя гүб-
рала дытэнү, — бара уи былалатцэкья дыбама?

— Нас ишђа, мшэн, абыржы уара ушызбо енгэш-
тэкья дызбон.

— Сыхаара, сылашара, бара с-Дареңзан!.. ус анаку-
ха дхауит ахучы?

— Хымцада!

— О, бара, соупшэйл, смыла тыльха, кыр исзаңсоу
с-Дареңзан! — Луарсаб наҳаз деңгурьяны ачча хицент,
аха ишђа. — Иш්янхээн зыбхэа ишђа?

— Иаков иеншүш быңна!

— Дызуста, уи Иаков хээ дызёу?

Дареңзан, лара лхатагы длыздырзомызт Иаков.
Амала, илгуулашсан, мачџак ақара ауахуамааы анцээ
даниашылклоz Иаков хээ рхлоны шлахахъяз, аха дыз-
устаз, ихи итыхуси ухда акгы лыздырзомызт. Иара
убасты, ма ихараны акузаргы лылалыг дыцамшэ-
цизт. Иага ус акузаргы Дареңзан, уи дызусту шыл-

зымдыруа^з ахэара дацэыпхашын, «дсыздырзом»^з ахэара ахатыъаны илызбент амц лхэарц.

Дызустда ухэама? — дентаназцаахт Дарецьян.^з Ура мшээн, егырт зегы харкуатцл, аха уаха ауахуамацгы нумахаци? Уи дипъан Аврамов ианхупъха лхатца ицъя ицъя, аштыхь дызэтицы хазы ихара ицъя.

— Иаков иенпъш бенгаант хээ ибенхээз наанагой?

— Уи- наанаго, — аениара ауп, уаха закун, — абас атак өлтцент Дарецьян.

— О, анцаа дзыкуныххаша уи ауаф! Ус анакуха, агубра ду хандент, за?

— Фалъхъя нара итэй ауп ихээ. Ихалом ус! Ихуартам усжан ауаөхжэара. Аүенхамбар ихээ хоумцар өллома, мшээн! Цасым ус ахэара!

— Исхэом ус шыта, исхээ! Амала, сывлабыхээ убри ауп, срыцхабшьозар, дсызри чкуна затээж. Сара сывз схапыц накусыргылан.. Ишакухалакгы Давид изнымхандаз абрин хмал.

— Анцаа дшахатуп! Иаахтээн иусахоонт, абри сицш агуурьзара ду Давид ишиноуа.

— Ех, дыбриндаз, бара сылашара, уаха истахыз сара 'адуин аёы!

— Фалъхъя уалагахт! Иусымхээн, абас ухэрэтхамтаянны укамлан хээ! Мшээн, ишцъя узхамтсон ауаф гыша ихээз ажээ? Иутцалазеи, мшээн??

— Аан, анцаа дакушэнэаант!.. Гуаныла исхэап хээ акуи исызгуамтажакуа сывжыг ттаны исамхахазаап, анцаа дшахатуп убас схэрц шыстахымыз. Ах, убас икалар...

— Уалагахма фалъхъя?

— Тфу, анцаа дакушэнэаант, ас убахьюу!.. Акы авнгымхент фалъхъя иимхахэарц. Урт зегы зыхъю бдироуу, сылашара, енагь сазхууцент, нара убри адагы сгу акы там азы ауп, мамзар.. Ех, снахыниш нак, иенпъуп сыйкиап егни сывара, сагыщэап; сывз ус ауп ишыкоу, издыруеит: даёакы шсамхахээ, уи азы икалонт анцаагы дсызгуаар.

— Телети азы иухыз афыза ухыргы өллонт. Ускангы ихароуп, хазцом хээ нубалакь ухэон азы аныха аахазгуаан нахъя уажэыраанзагы хучы дхамаузамкуа ханханы хаюун.

— Лан, бара биашоуп, аха сара, мшээн, ускандафьыг! Ты анцэа симыхэй сымдырра сатемцарца! «Избаци» аныха урт акгы ахахы изаанамгазен? Митэ өалама, нас, зынзатцык «ихароуп» хээ аасёкъазар. Ирхэонт, арап агалаба данацхьо царак даалиахуент хээ, гунахарам хээ.

— Ихзоуп, нааха! Ихалашаз өалент уензгы, уажэштия ирхэо зматэахузен, ма угу цүумжэн...

— Сыцэап наха иенжүуп.

— Ишутахыу.

Луарсаб атзахы иёы наирхэйн иеаанртынчit, унаштыхь, дук мыртыкуа ицэаштыбжьгы аагент.

Ах, ибаргуз уи дмыцэар! Альхыг баалсынцэкья зэврэхээс ибент. Давид дгурьбаны дыгысх'уент, игу нахуонт Луарсаб хшара дахьимоуа. Давид зегзы иреихаах'уент алас: — ианбыкуу мшээн, абри Луарсаб данцээнцапусуа, инхара-интира снапаёы иныкаланы снахагыланда хээ сыйкоуп сгу хыт-хытуа?! Игу гыжэжэонт Луарсаб нахакую рзы, ипсы ленин икаркы иттачит, дыхээгызыгыз'уент. Ихантцызен иара штата? «Анцэа срынхашь! — ихэон Луарсаб ацэа дшалаз игу иенжүччо, — иузызуен цэгьярас сара, ихакунту, дызсумтозен сара атсан, узсыкушэнзен аласжак? Уара иасыдущо зегзы ажааххэарада инасыгзонт. Исыдущент, — Телети сцаны аныха амтсан суашьапкырц, ихастцент убасцэкья, ухьзала акынцаа рбылгъю, ауаса чах замана сшынт, уи арьсан жаафа абаз, инасырkit ф-абазк рыху ацэашы. Уаха иузызуураны иутахызен? Ауахуаматэ матцуракуа акы инагмыжькуа зегзы инасыгзозар, ачжатхыакуа хээ икюу акы иенласымгозар, есмышикуса аччараа сынчаланы азиареба штысх'узар. Үизтэа х-арап убас акумзар уеихэзап, иуенхэзап инаакузаалакгы гунаха өастцахьазар? Издьруада, синхара саргы снадкыланы Давид инапаёы хкоуцарц утажызар? Ихэнцахьоу ахумгаракуа зегзы рзы дахьзырхууда? Ыцыж, альшыа Ионна имши ианацьылоз аены, рхеент, куацаца иеңижеент. Иара ихуаша акы ибозар, уара утажызаргы ахынцэа улажжыз, уакумгубын уштыхын хаа, уи ажара заххэзен, дубрацаланы духысуент, абаарт зегзы өантцар алшонт ча-өйтэлэг азы. Акухьцэкъагы ифюонт, арап альшыаха имтакуа. Мишапы аены арап астол дахалхъваанзагы дымпшыкуа наразнак амшэ енгэш

дисини шеаханжын ахапыхээ акуац фарзандашып гент — айымтәажәд Аңца дишашапк'үент внаяш майында күнгүзакуа, аха ина тоузен бзиарас: дычгонт хымш затсык! Нас наарбан ари абаажэ түсүцкъараас ихоу. Аха, уара ихакунту аңца, иага ус акузартгы уара нара изы угу разуп! Абас ақаттара нашоума, шәзахуци! Аа, исхаштырц акы аасыгымхент, дасакгы. Имоуп тык, уни акратентит ачанаң нантаны! Нас, шәзара шәзахуци, илоузен шытта кырысанрас! Сара... сара зынзак тәзәуп, ишакузаалакгы абарт иреиңшү гунахара қасымтац, иқастарапгы сыйкам, нас, сазтаауент, узсызгүауゼн сара? Ишак ажәтыс, убрицаекъагы нара алатыш инарк'уаша ибоит, ма наххәзән цыара күөбак азиңылар убригы, нара итәала, алатыш инарк'үент, ма дманшәалахом нус гутаккуа рәй. Ига иутахыу, акукуу, асцыс ухәа убас егырт аյстәкуагы ракузаант, зегзы акоуп, цагъахуук-цагъахуук рылоуп хата-хатала. Сара убаскую икоу, злыпъха хауша, уара нумдыруен ишакузаалакгы сгу иштамшәац. Нас, усазтаауент, сыйх'уркъозен? Икалан, Телетәка наразнак сахьдәрыкумлаз акузар? Мшәан сара уни азы, схы авба асымтей!..

Абас дгуатенуан, дыгужәажәон, аңца иңи дашишуан Луарсаб тұхызла, аштыахыша, ус ибахт, абарт иенхәракуаң нашишыпхымызкуа зегзы идикилан, ихаңы нааигахт, иғугы Луарсаб инаненирхент, абар, уажәшшәтә аа-мзык'үент Дареңзан ахучы ләэ далашәенжүтен. Даеа мызкы аштыах Луарсаб ифнартаңы дқалоит атсен, Давидгы илакуа тнахит уни, ашыныра деңқунажәент. Луарсаб тұхызырыла убас дгурбьюит аха ишпә. Уи ила-бырз зыхыкуаң нашишыпхымыз ихакунту абасқак дахъахаңылаз игу тнаръраауент, иензенкүк'ум, ишъамхкуа итәқуалоит дахъхур хәа дызаны. Дауди ипъхәыси ргу пүкәнаны адунен изыкх'ум. Луарсаб, ахучы иира-апкысгым деңгурбьюит Дауд ипъхәыс Елисабеди нарен абасқак агурға ахыримоу. Абар, ф-мчыбжъя лиакууа ишент, ищаңт даеа ф-мчыбжъаты, — Дареңзан ахучы длоусент. Дгурбьюит, деңтагурбьюит Луарсаб, аха изхуартоузен гуакрак изықалахтей: нара дычмазафхонт наалыркъаны, дарыбууазент цагъашәа, уимоу дагыпъыхт зынза. Аха уни дыңсны дыкухыуп зегзы ениликаауент, нахадуент: амыткума аккахәа ихәо ихатәаны итәзыуа Даре-

цъан, нара убасгы нахауент, зыгешьуа нааца¹²⁵ акыт¹²⁶ хөсакуа рпэзыубжь. Инастхашэа таңварантай иту¹²⁷ икү¹²⁸ оых'еент Давиди Елисабеди ргурбъачча аштыбжь, урт уаха-саха хэа ишзахуауа наханы агара нацыхыуп Луарсаб имал. Луарсаб ишьа илашины наразнак, ипъсы ленин икаркы акит, уни итаххент деатцкъарц, аха изхуартоузен неизыртысуамен, мамзаргы, агылара неагъязик'ум, избан ухээр, уни идых'еент дышыпсу. — «Үатэзын¹²⁹ таңца, синини Луарсаб имал сапъшэымаха снахагылароуп», — ихэах'уан Давид дгурбъатцэа ибжы рдуны. Абарт ажэакуа нахауа ипъсы тырх'еент Луарсаб, дтынчым, ихэарцгы итахыуп — «ишэымтан Давид синхара. Дарецъян лыбаф лтэым, уни ирласны ахучы длоуент», — аха игуалашэнт дышыпсыз, убри азы, ажэакгы ихэом. Изакута уамажзууен дзыкушээз ипъсыз Луарсаб насыщэгтья, аха нағызыбоу. Нас, уаха икантцарыз ипъсу ауафы? «Ух, сара гуак, изенцэшра замтоузиши алъсра ансыкушээз! Аицэа днаасылтханы, ахучы дансанеишьа замтазы! — ихён Луарсаб түхызла. — Ах, сыпсы талондаз абыржэы, уаха истахыз!..»

Аха ишгъя? Абар, нааргент акуба, абар, Луарсаб дааштырхын днаганы дынтарцент, идыххиан, ацэартбай иныкулдыргылт. Алырхасны наант апапцэагы эдикунцээ рыманы, акуба инахацахъя нааштырхын иенбаркыутцыуа, дрыманы рэйфархент, цыоукгы агалаба рхээн. Итэнуази ауахуама шэахээцээн ригута наалын Луарсаб нахауан Давиди ипъхэыси ргурбъара шэахээбжь. Уи иеилкаахит дытцэшуашаз даныртцэуа, ихырхэаашаз агалаба анихырхэа аштыахь дыржырц анышээнтрай дрыманы идаыкулент. Уи итахыуп ихэарц: «Сшэымжин абаацьс, срынхауп», — аха нара идиреунт дышыпсу, убри ақынтэ ажэакгы рикуихэом. Абар, Луарсаб дытаз акуба наганы адамра интадыргылахт, уни замтазы Давид днени Луарсаб рыха инышээнтрай днахагыланы таанцит астановои нахь: — уатэзын¹³⁰ таңца исутароуп имал! Елисабед лхатца дэзгууды днацэажэах'еент: — изакузен уара нупаткалениуа, изыргуагуатуузен ари аус? Икамлазон, нахьатцэкья атын икушэтцар? Абарт зегты нахах'еент Луарсаб, дтэнтэндунт, дхээгы-зыпцуент, ицэа тынчым, дгүа¹³¹еент, алхзы хьшэашэа икунатаонт, ииатцэа жышэкуа зегты тынчи ицома ухэо иенсует, — ашэрэн, агууль.

жәарен рұқынта — игу тұрған, зыңзак иенікүчтөн.
вид анаири ахыгаз азы. Абарт зегзы Луарсаб наҳа-
уан.

— Ах! Абыржы сыңсы ааталандаз! —
гуаныла Луарсаб.

Аха изла? Абар, уажәзыңқа анышә наңкурыжыуент. Апъхъаңа, инышыңасны уапъстәңк-уапъстәңк анышә ааш-
тыны акатаңа иршәни акуба акупұсара нағын, уи на-
хылцуаз бжык тақыңза игу икуфуан, аха абар, уа-
жызы иеніликаант баҳала анышә икужыра ишалагаз. Луар-
саб игу леймәрни тақа илқақазшәа ибент, дхуатеуент
ахауа изхом, даңа минут затәңк анағос иңстазарагы
атыңхуа аапътәңит. Иенікурхаштахәагы амам! Уи наҳа-
уент ауаа рәзәжәлбжы наҳа-наҳа ишынасқыло. Ишент
зегзы нара затәңк дааныжыны, дамардент анышә. Игу
ихынхуула нааталент нара и-Дареңлан, иңсы аинш бзина
иңбоз уи нара иңи даанымғылазакуа ауаа дахьрыццоз.
Луарсаб игу еңкүччаны ицион зыңза, дзыкушәаз агуп-
жаара изымчхазт иңиужыны атәүуара далагент. —
Абас акузма сара уи сыштықугуғ'уз — ихәент нара
гуаныла. — Баангыл, барғын баанагахра быкоуп арака,
ускан ибсырбап сара! — Абас нара ихала дышхууаз,
қыгу-чыгүхә шыапыштыбжықуак аанаҳант, уи ины-
шынтра агу икугыланы, қерхули икуашон цыоукы. Ари
зымхә итасыз Луарсаб иңсы изан, илымхә кыдцааны
азырға далагент. Иагъеликаант, инышынтра ұыц
агуаңы иғурғызатса иенігудибаҳәаланы ихәнгүаленуа
қерхули ишыкуашоз Давиди Елисабеди.

— Ишъя-а, дцэңтаптысмы? — ихәхсон урт хыхъ, ргу
рыңғаптыруа. Изымчхант нара абарт зегзы, игу шығъжә-
ра исибархент наразнак, даатәңтән иеаирихнент дыз-
таназ акуба ахға лаҳжәнзы дылтыпъарц. Уи аамтазы
аңа даалтит дааңса-дкараха. Азнык азы изымдырит
ихын хәа акғы адашымда дыкүжын деникъя. Ашишы-
хәа ихын аныңқа нааузымчхартә бжык гон. Ақырмұтта
дашымаңы денқулааха дыкүжын, хшығ этамыз иблакуа
қыаңызда наартын. Шаға дыччархуз нара абри аам-
тазы! Иңсы ихынта дцэңшә дықан, икунатәон аттахәз
тұхызы хышашаақты. Уи убасқак дшәнзы дықан даара
акыр аамтагы ихдырра изааниуамызт. Ағылаштыңқыагы
дақуашомызт. Ағылара акум, дшаахәшыназгы, ихахы

нааниумызт, ұңыха джажын. Ацәртаву далдырып да, шыма даниқұхауда хәрас наңаңызен, ағын ағнуппай зерттың түсит. Дареңан ари аштыбыжъ дарыхент, біздең аның Луарсаб дыниналаз нағылаң ацәртаву жаңында. Луарсаб ихым хәа акы изеңлімкааңақүй артқаахә діненесіңдәйт.

— Луарсаб, иуаңауама? Адгыл түсит!..

— Аха Луарсаб өйткес имадамкуа тақа джажын, уи макьана дызлаз апъхыз дзалымтұңызт. Дареңан лхатса иштәбыжъ анылмақаңаң нааңызашын дөңкүтәйт. Үбаскан ауп ианылба Луарсаб иңеси ихығга шыа куармак иккышә икүмкуа тақа дышкаждыз. Ағыртә ихалазшә исура-зоуору дтүсисан, илакуа ғызызда ихтын. Дареңан дненелігүйсіз діңт инаразнак.

— О, ишабгаша ү-Дареңан! Иухызен, сылашара, уара сгуырта?

Аха Луарсаб Дареңан лажәракуа зыңзактың нақашомызт. Қаңхыя дыргуларгалт ипхызкуа. Уи наалыр-кынаны қаңытит: — сара сыйсит. Дареңан апъхыз дтәңуан, аха нас, санырж аштахъ ларгы ауаң днарышталаны діңт. Зегы сара саанрыжыт схала затәйк, ларгы слып-сахит. Абас акузма сышлықтуғүр'уаз? Скажыны діңт, снышәнінтраңы заңғылара лтахымхент, уи илтахымхент уақа дсыванарц! Сгу наанагон бзия сылбонт хәа! Еғыаурым! Уара Давид, улахшоуп; стаңа акахъини уарен шәнвагъежыны снышәнінтра агу ағы қерхули шәкуюшон акуу? Шәаңыл, ишәсирбап сара! Сара сымпүзсізт зыңзактың. Идсирбап, урт апъхамшыакуа сара! Ишпәз уаң сыйсызәккыны сыйказар?

Абас иғашәззелакъ ақыркүа ихәйт хә-Луарсаб. Дареңан рыха дғыланы дизызырғуан иқалаз хәа акгын зыңлымкаауа.

— Луарсаб, сылашара, — дтүстүсүа ғаалттит Дареңан, — ұхыз иуаңауу, лабәба иуаңауу? Исахәа ирласны, исзычхаам, сыйсү сыхулачусіт!

— Аа, уажәшшетуома быңыз аныхулачуша? Избыхуламчызен ұыхыя, уаңыңык анышә скуба иакупусаны, анышә хшәашәа сныңаттаны бандоз?

— Уара сыхаара, ақыр исзаңсоу, иуаңа закун, наанагон уи? Исахәа сүхәонт!

— Изакуゼн арақа ибасқәараны икоу! Изкатәзатәузен

алаңырз баша? Анышәнтра баргы бсыңталар акун.
Быңхамшыз он бара? Былласыхуаңшузен мамзаргын.

— Уи, сыйцағрызаап сара, наант стахара! — дығаны, тәаант Дареңан, нас дыцакны абартах деңгейт ауда дрыпхъарц; уи уажәштә хымъада иеиилкаант. Луарсаб дышыңааз, ағыныш дихаланы дешенленгэз. Лара маңкана илзеилкаауамызт Луарсаб иибаз архыз дагулаханы дышқаз.

— Шәсүңхраа, шәсүңхраа! — даңын Дареңан ишлүшөз ахәхәара, лхы еилажәжәа лтачкүмкүа рыла ақыгухәа даасуа, абарта дыкүгыланы аңстыхра даңын лыгелзынымкыло. — Шәсүңхраа! Ауама ззықалаз сара, изакутә аамтоузен исپеңшыз. Ааи, Дареңан хугаша бызхаанхараны бықаз. Ахкуажа леылゼнкүк'умызт, азаара лзаазшәа дгъежы-гъежыуа абарта дыкун, ишлүшөз ала лхы-лгу даасуа. Уи лыхәхәбжын лыкаабжын Луарсаб ақы змыхъяз иеиңш дыкказа даалнахт, уи дызкүжыз ақырмит дашьма ақынтии афырхәа дааткын Дареңан илыхызын еникаарц дышишаң иеенламхәазакуа абартах деңгейт. Ари гуастаз Дареңан Луарсаб сиңырыц лсышталааап убоо, — лхәэн дырханы, артәаңдаа дыхәэдә амардуан днаңалт. Абъель-гугуахәа даңаланы дышненуаз длыштаңхныслан дкумпылуа днаңалт. Ахкуажа лыхәхәбжын, амардуан дахъатакумпылуваз лыштыбыжын заңаз аматцуңа зегы агуркүхәа иензент.

— Даанышәкыл, абаакуа, дәашәхәа, декүңх! — даңын ақыж-кыжра Дареңан! Даанышәкыл, мамзар зегын пыххас икүнтөйт, шәинфонт, шәиқаконт зегы! Уан, уара схы тыңыша гуак, узкушәзенш! Бахаанихт бхатча заңгыз ихагахара!

Абас ишлүмчиз дыхәэдә, лхы-лгу адыхәхәа даасуа, Луарсаб иеипысра захараз лара лакүэшәатсаң асемшыра даңын. Луарсаб ари ағыза днаңлаңшыз, иңашынаны дхагахон. Игу атыкхәягы ииаташәент Дареңан дхагахазаап убоо хза. Иаразнак днеилыпсаа дцент, уаха иқантара аниzymдыр, деңдакызызын атәүуара далаңент. Уи даара згу пышқаз уағын.

— Бымхәзән, сыйхәйс хучы — дхашашуа, ағызы-бызра этаз бжыс еикәрамла өаантит Луарсаб дыңын Дареңан дахъалыштыз, уажәштә уи ииашатәкъянни их-

дырра ааихъан, — дарбан иенвыйсыз, бара сыхаара? Сара-
съы атып икуп, ишықац икоуп.

Дареңъан даатгылент мачк ақара, аштыхъа, джыныш-
ны даанхуаңышызар абар Луарсаб ихата, — уи әмбидердүйн
дишылбаң-дышлахаң иениңшілекъя. Дагъагам дагъкушым,
ишырхэо енпыш дагъым дагъым. Амала, нага ус акузар-
тый уи цъя илызхатомызт агурамгара лыман. — Ахага-
шэа усоуп ишықоу! урт зны-зынлагы рыхшыф атып асы
нааниент, — лхэон гуаныла.

— Ахы, нас, сыла ухыпшылен унашахутәаза! — аки-
хэа иңацаза лыбжы аанкулыргент Дареңъан таңантэн,
лылакуа ааихмырсыңызакуа дизыпшугаты далагент.

Абар, сахьбыхуаңшуша, сылашара! — ихәент Луарсаб
лылакуа тырхаха ипъхэыс длыхуаңшуша.

— Нас, уажыраанза иухэоз закуз, уара сыхаара?

— Ианба, сылашара, нарбан исхэоз?!

— Адашьмаңы уаныштыз..

— Сара тұхызк збан, — игуалашәент нара.

— Нас, адашьмаңы узыштыз?

— Даара ағыхыз бааңс збент сара: избахт сара сыр-
жызышәа, — датын Луарсаб, бара сыхаара ибдүруама за-
ға иңдюу аныш э уанарто, сгу трисны анышәнтра
сынтыңыз саныненх аңзартаву слалығрын таңа сыл-
кахант.

— Ус акутәкбөу, уара кыр исезапъсоу? — дгурьент
Дареңъан уаха атахымкуа. Уи закузен иқаста, аччар
хура қастцент! Ауаа срыламкаан схатса дхагахент ҳәа!

Дареңъан дұышсырыччо, агурияра ләйкүны хыхы,
абартсаң дыфхалт. Луарсабгы ихаңыщкуа лейхенирыбу-
вунент.

— Бара сыхаара ииашатәкъяны скагахаз ұбышша-
тақъязма? — дтаант Луарсаб.

— Ааи, сылашара, итабыргытәкъяны ухатахаз ұмыс-
шын!

— Анцза ибқурхыуп, аха сара сгу иианаган бара
боуп ихагахаз ҳәа. Ҳәңгизаты ҳхы еивымсұзазап, амала,
хәнбаршысит. Амардуан банағары акғы бмыхъзен, бқуа-
қуазар царакыр?

Ингөурым, ишіңа схымгари? Уара ухи еивымсұна
уанызба инаркны, зегеси насхъя иңент.

— Сарты убастәкъя ауп шықоу.

— Уи, уара сылашара! Ишъя зуаз сара, ухагахатыкъазар? — лхээн Дареңъан дгурьыатээ Луарсаб дненгылан, изамфа атамхара аатылбыйцаант, дахъхагахаар-^П денгурьыатээ.

Ижэдмыруандаз, Луарсаб абри зака игу нахуаз. Иарты атак Канцар акумзи, ицээ дтабылгъю инапы хымпүө ду даафахан Дареңъан даатибыйцаан дгубзыб'уа «хы» ихэент. Абас икалент абри зегын.

XI

Луарсаб иибээз альхыз атэй ахы иларкны джалаган хүц-хүц акы ааммыжъкуа зегын ихэент. Дареңъан, ари илахаз днахуц-аахуцын, инакулцент, наахцэаны жэмзы ришьтахь хшара дроурц икоуп, убри ауп изызхэоу хээ.

— Ишъя бхэен, иштуя? — дцаант ихший азыштыданы Луарсаб.

— Уара, мшээн, пъхызла умтэмыуази? — дцаант Дареңъанты лхатца дихуацшуга.

— Сцэмуан, аан.

— Саргын сцэмууазма?

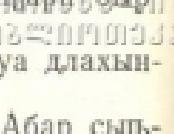
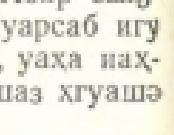
— Аан, баргын бцэмуан.

— Пъхызла атээнуара агуурьыара ауп изызхэоу. Ихамон хара, хзенгурьыара, ахучызатээмк ида. Ахучы данхаулакь ауп хара хзы агуурьыара аныкало.

— Цабыргыцээкоуп ибхээз хымъада, ногыблыртэйцент, мшээн, атээнуара змааноу агуурьыара ами! Убыс ногыжалатцээкье ڪالап! Кыр исэзэцсоу сыцхыз, табун хээ уасхөонт идуузсаны! Нас ауп Давид игу цжэаны ланткуаща. Нас цөрхули дкуашалаант дыкуурраа! Иа, анцээ ду сухоонт, уара уоуп шыта знапы хану!

Абри аминут азы Ламазисеули ашэ азимъаа даявнашылент дгурьыатээ, дара ахьтээз ауадацы.

— Ахкуажэ, ахкуажэ! — дыхэхэон ари альхэизба. — Алаацкы зыщхаз, Чамчиашвили иңа, дизааргент ڪаза пъхэйск, ун илдүрүазаап альшрагы. Ишэтахзами альшы лазцаара? Ирхэент, уи иуалхэонт хээ нухыугахьюу, узнинаша, узыкушэаша, ажаакала, уанишаз улахь наницаз зегын.

— Бара наабеышшээ бажэакуа зегы хынуп, Лама, зиссеули, ихымуп зында! — дгурьеит Дареңан. Бца, абыржэйтээкья дахзаага арах! Илахэа: Өңзөрүштээ тонт хэа.

Апъхэзыба абас шаалахазцээкья дымпшзакуа длахин-хын дыфит уахь.

— Дареңан, акыр исзаңсоу, с-Дареңан. Абар сырьхыз избаз ахыкалаа! — длыңынцэаант Луарсаб игу тыгърааны ицо, ихагрыцкуа ағса рытга. — Ва, уаха нахтахыузен! Анцэа даахзылъхан апъшы дышишаз хгуашэ даатанръялент! Исаанагози ари?

— Нас ишъя мшэн! Сара иануасхээз ихоуцомызт. Абри акынтэ акун сарты ахшара дсоусит хээтээкья агура ганы сзықаз.

— Сарты кыр тцуан сгу исанахэозижьтэн, абар, уажы нахыкалаа! Исаант замта, Давид игу цжээнэ данийсшаз.

* * *

— Ирмоузен ускак гуаккарас урт ауза, ачымазаф джажыны дара рахь сцаратэы енгүш, изсыгхъязеинь абас ирласдзаны?.. Избан, ирцакзаны изсыгхъязеин? — абас алмфанык Ламазисеули лытцаара даёын, деилафаза, зыбә үйкүнү, икуашза ишлахъяз енкукучы иказ ата-куажэ үйкү.

— Иалыздырааузен, мшэн, сара?.. Исахахьеит, амала, хшара дрымамзаап...

— Ишъя, хшара дрымазам бхэама уи бара ибымхэаргы сара издыруан, — даалтынголент альшы цэвтала, эн лара лиапы алакыз аус азы джаза дүззэн.

Ламазисеули лгазарала длаастаант: — бара наабадыр-уаз аварт зегы? — хэа.

— Ус анакуха бара хымцада ибдируазар акухап, урт, уажэы аакынська ақалакь ачы инхоз пышык лёмын дышдээкүртцээ азэй, уи ишырзаалыцдээ, Телеттэн аныха шэмтцаныхэароуп хэа. — Даант ари апъхэзыба, лыла-куа тырхаха исалхэарызеинь хэа атакуажэ длыхуазь-шуан, — наабап абри нахылхэаауда хэа.

— Нас ишъя, бара сыхаара ишђасымдырх'уен, уи

ами хара қазарас ихамоу, уи алагы ами хаңсы
тоу! — лаңалкит илдүруазшәтәкъя леенъштәзаны
куажо гызымалшэа иказ.

— Тиалети хышқазгы бдыруама нас?

— Ибасхәз бмаҳазо, бара сыръха, абриоуп хара ҳызы-
қазазоугы, убри ауп ҳзызкыу, нара убрин ала акузоуп
ххы зланныкуаго. Нас, ишъасымдыруен, мшәан.

Апъшы, даара денгурьон абри илғызаз апъхызыба
бзамишку дахълыкүшәз, уи лыла лара иеилылкаант
илзымдырзоз акыргы, апъшы дзызнениуа рхи-ртыхуен
лзымдыруа дрыкүшәар, даара илзыцәгъахонт иралхәаша
аңкуршәзара, настыи икалоит акыр дадхалар.

Апъхызыба алмсанык иңальшын-илакулшын атакуажә
лдырракуа рзы. Уи агаза, мамзаргы лхахы иаизомызт,
лара шлакуз зегын лазхәз. Лара лакумзар уи
атакуажә арт акын лдырраны дықазамызт бзантцыгы.

Ламазисеули апъшы аетрала дылгент. Үака ианав-
суз лара игуалтент аетра ашътахъя тыхаарак шықаз.
«Үи бзиоуп», цыара иссырхуап — лхәент гуаныла.

Хатцен һұхыси рыла траа агуашәхъ иңшуан, апъшы
даибаариш хәз. Атыхутаан, Ларгы дааталт. Уи ауда
дашаафналаастәкъя аттахәа инарыкулыпсент, заанаты
ибзиданы иенкулышәхъяз ажәакуа:

— Ауарбажә настцаант: «иаих нұтахыу — ахучкуа
умамзар акуу, ф-мэ азы умжәир акуу? — Азымжәра.
Агужы настцаант: — уара нұтахыузен? — Ахшара моура.
Шәара азаты дышемаастааацт — ахшара дышемоуа-
зен, ишәкүшәнида хәз?

Хатцен һұхыси ари апъшы ләзажәашын уамашәа
ибаны инеихуаңы-аанихуааңшит: абасқак ирласны из-
леилылкаазен ухәарауазен? Луарсаб уи илхәоз ахы ахъ-
циоз неилылкаанза итаххан ажәакуак ихәарц иңы аани-
хихырц акы аанигымхазт, аха илхәоз зызхәз анеликаа
иенааникылент, даңешәаашәа илахъ-иңымшы аффаҳәа
иаанигүшент, адылмациыс баапъы ауағы данаразыз-
еңш иңәа дтатенүа:

— Иа, анцәа ду срышашы! Исахауа закузен,
мшәан? Ҳгу бтатәоушәа зегы шүеильтекаан!

Апъшы илаҳаз атакгы қалымтент, зынзакгы хыфаа
азылмүзент, абри енпүш арехуаракуа дрыштылааз-

шээ леңкәлцент. Амала, архызыба лахь лхы лыжаш
саалтит:

— Исааг, сылашара, аху-сикуатцаа змоу ажамбен, азы цыя татээны ацээн, арацэа мацки, ач-ха армыкуя

Архызыба аварт зегын сикуршэнэ ияалгаанза Луар-
саби Дарецьянни рыбз лбаардазшээ итээн ёымтзакуа
тынч ресикурьсаса.— Зегын — ацыныш, урт афстаара-
куа зегын нара нахухаант! — рхэон дара гуаныла.—
Мамзар, налылдыраауз, абри хара хтэй аласкак ен-
лийкхэ?

Агу умазар, даара уазымхуцкуа аульныш избаху уа-
лацаажэондаз, нухууаз убарын!

Архызыба ияалгент, акы агмыжькуа илахэр зегын.
Атакуажэ Ламазисеули ияалгас зегын аалымылхин ада-
шьма длыкутэент леенкууаххэа, азы илзаалыршалент
ача-рыц, нас, ияашьтылхит арацээн ахээзыба ху-сикуа-
тээн, даакунд-кундны дшэнуазшээ лылакуа қызыненээз
азы дхыньшило далаент. Хатцен цыхыси тынч итээн,
рыхшын азыштызаны атакуажэ икалтоз назьшуван, урт
ргу хытхытуан, иртахын ирласны ирахарц, разкыс иры-
маз; ахшара дроураны иказу икамзу.

— Акалаць аёы инхоз альшын лёй, — далаент лара, —
уни альшын ишээкүшээз даара дыгьшын бзиазаарын, уни
ияашээлхээз зегын иашоуп: — шээцаныхэароуп Телеттэн
аныха.

Убаскан ауп хатцен-цыхыси ашээ зызара цэгъяатээхь
зырхээз ианакыз. Урт рыхлакуа тызза сихуапьшуван ира-
хаз цыашыауда. Адуине ияакулазаргын уни иениш инткаа-
ны, дара злахас иназхыхыз иназтысхыз рыхтыскуен,
ртагылазаашьакуен ртэй дарбан цыхызаалакь ирим-
хэцэйт.

Атакуажэ лхы азыштызаны джундджундуа акы аалхсан,
ача-рыцкуа акакала иршэны азы италгэс далаент, уни
леңкәлцент акгын лымбазозшээ.

— Ииашаны икашэтцент, — далаагахт фальхьз, — ии-
ашаны икашэтцент, уни альшын лхээтэй хатданы Телети
шээцаны анцээ шээжьиашьапкыз! Ишээлпхаянт Телети
амч!, аха..

Атакуажэ абраха лажээ ааёахылтэент; сихагын лыб-
ла адырхээтцаланы азы ахыгьшылара далаент, уаха фы-
рак анны акы дааљхьошээ.

— Аха, закун? Иааниагон уи? Азәк иенпүш иенцирүүлүт; и хатцең-пүхөсү ихаҳарызынш хәэ ргу хыт-хытуул.

— ...Аха, уи аپшыл илбо зегзы ахәара азин лымам-зар қалап, излазбо ала, ма инткааны илзытымхит иата-хыз зегзы... Ус акумкуя зегзы лзыпчыхзар, ускан ика-ломызт, Телеттән аныха, шәзымщаматанеиз шазылым-пүхарц.

— Абар, Дареңъан, ибахауу ари илхәо, уара иуха-роупхәа ахтынкыя сабмыргози! Издалхәо ала, сара сакузамзаап изхароу. — ихәент Луарсаб илхәыс лахь ихы нарханы, аштыхь, дентанахәыхт илакуа зыдхала-ны дызхуаңшуаз апшыл лахь.

— Үаанигыл, иусырбал сара, иутъшашт аамта иану-хәашаз! Сшәаны сыпсүент, исалхәарызынш хәэ, Ах, дзаку пүхәысуゼи ухәарауазеи! — лхәен ашәа-зызара ик-ны нагоз Дареңъан.

— Аан, апшыл лоуп изхароу! — фапхъя далагахт ари аңыныш. — Лара илхароуп. Уи, ибзианы альшра лдыруазар, хымъада нахья, дымыруа ахучы шәшьамхы дыкутәазаарын. Аан, дыкутәазаарын.

Фапхъя, ари апхәыс гызмал дызызы лажәа ааңахыл-тиен азы дхыгышло далағент, лылакуа заңхмырсын-закуа, Луарсаби Дареңъани тынч итәаны азырәра нала-гент.

— Телеттән аныха хымъада ишәыхуон, уажәыгы ус шыннажуамызт алаңыш хәа шохымкуа!.. Телеттән аны-ха шыыхуон жәххәарада, — даңын апшыл гызмал аңаажаара лыбла қызыненза акыр хылбаалахызышә азы ахыпшылара даңын, — ашэн шәыштамзар, шәыфын акуша-мыкуша ғыра ашәкү баапүс шәзыптарцахъеит.

Уағы ишимбац ала ишәаны, Дареңъани Луарсаби иен-быхәаны иқазшәа иленцифныңыцаант:

— Ои, изакутә гурғаңгэйон итахараны икоу хаңира гуәк назыпшү!

— Шәымшәан, уи атхра акун ицәгъяз акумзәр, зынк ианисзытыл, шытә набәсшытуен, снапаңы икоуп, амч цент.

— Исырбен, нас, биапаңы иқазар! — ихәент Луар-саб. Амала ус ихәент, акумзар, нара ихата даңашәен уи ахуаңшра, убрى ақынты Дареңъан лахь ихы ааирхан өсаантит; — сара сзахуаңшуам. Сыла хыздонт, бара ба-хуапүш.

— Уи, мап, сыхаара, уара уахуацьш, сара срыгакуза! —
хызфонт! — иатдлкит дшэаны лыпъштэы лхыгга тахкууже!

— Шээзыцээзен, мшээн шэара? Ргу аалырбууент
аңшоны. Уи щабыргыгээкъаны снапаңы искуу үүшишьо-
ма? Уи ашэку шэгуары ағынгыца цыара ижуп.

— Иабыкуу нахъжу, бара кыр нахзацьсоу, набыкуу? —
си, ауаа, шэдащхраа ирласны, шэдащхраа! — ишимчыз
дыхэхэент атауад.

— Шээтра аштыахь икоуп ажра — убрақа ижуп аму-
ла-шэку, — тынч инацылгент аңшоны.

— Ауаа! Еи, ауаа! Еи, сыхааракуа! Дарбан, атауад
игу җазтарц этахыу, дарбан, атауад икынтэн ахамта
зоури этахыу? Ҳамтас ишэистоит акумжэн акабеи! Ае-
тра аштыахь икоуп атыжаара! Еи, ауаа! Ишэйрлас, сы-
хааракуа.

— Абас ауада агута дынагыланы акаара датын,
нахаз цыашьатэыс икатаны Луарсаб, уи дивагылан, лоу-
разоуроу дшэаны дкырь-кырьуа Дареңлан. Уи лкышшокуа
хнатцааца икалент, лгу тыцны ишошэа лбон, аха илулак
ильтыллыршент: Луарсаб наанкылара:

— Узырхэхэзен арака ауада уғнагыланы, уидэйл-
тины, абарта унуккугыла... Арантэн изахауда, иенбүми
нарыкууытны ауаа уштыры.

— Мап, сыхаара, аյхъя бара бдэйлц, нас бтакызар-
ты фынфажантэгы сбыздэйлцын.

— Узцэшэзен, удэйлц. Уи ашэкугын укны уафар хээ
ушэмома! — агура илүргөн ахкуужа, аха изхуартозен
ларгы дтэаны дынъшуанеи.

— Мап, сыхаара, бца бара! Изакузеи, мшээн, анцэа
дсыкушэн цыбышьома? Бдэйлц бтакызар бара!

— Ульхамшьазон уара? Сара тъэйск сдэйкуюутoint!
Уаргы схатоуп хээ ахылцьа ухоутоит баша!

— Изакутэ хацароузен уажээн нацшыбыгз; уи афыза
аныбхээшаз замтэ ибыпъшаант баргы! Ҳафны ашэку-
цагыа ытвоуп рхэент, ибмахазон.

— Сара срыгъхьонт, — лёйн алхонт аңшоны. — Иалъсам
шэара шэхы шэргугақырц...

— Брыпъхъя, брыпъхъя, сыхаара! Бара бхатагы ибым-
бон зама халахь синкунацаз! — длыгэент Луарсаб. — Ха-
ра ххала зэны ҳахьяанхо хъырхагахаруш?

— Мап, ишэпъырхагазам.

Алъшың дылдэйлтын яматцуәа даарыпхъян ашқу цэгъя шэгъашаа хәа нарахзаны идээкултент.

Аматцуәа, уамаамтаза аетра ашътахь ипъшашаан жра аабозар хәа, аха акгы рымбент. Ашътахь иангугајза нааны рах нархеент.

— Иабыкуз, мишэн, уака ажра ахыкaz?

— Ауама сзыкамле! — длынытцаант Луарсаб. — Ижэбома, ашэкуцэгъя налшо, ашъшаацаа рыла ажунагент, хакунахырц хакоума, нас дара?!

Алъшың даацэытчечент:

— Сционт сара схататцэкъя, уи ашэкуцэгъя сара скны акгы алшом, силацьш азакугарым, — шэаргы сара шэсшынталаны шэаала, шэыблакуа рыла ижебап ишыстъшаау!

— Усгы бгурал аагонт, сыхаара! — ихэент Луарсаб, ацара даацэшэаны. — Бца, бхала, ипъшаа, — зегъы акы ауп хара наабазшээтцэкъя быгурал аагонт.

Атакуажэ дынлэйлтын лэмынхент, аматцуэагы нальшынталент. Гүйтрак ашътахь цахакуак еилахзаны даафналт.

— Аоныка иенабымгалан! — джаант, акунтуху иенгэрчарбууаны Луарсаб, — арахь иенабымгалан! Үацэкъя амца аяратсаны ижэблы! Уа!

Ирблит ашэку.

XII

Алдыраатены Луарсаб еизигент, ашэкуцэгъя ашъшаара налахуз иматцуәа зегъы, нас днарылагылан абас рацеажээра далагент:

— Шэыблала ижэбатцэкъама ажра?

— Ааи, наабент, — рхэент азэк иенцьш иенцэакны аматцуәа.

— Икатцэкъян акуу нас? Ижэбатцэкъент шэыблакуа рыла?

— Абыржэы уара ушаабо енпүштээкъя хафблак рыла наабент, ухатцки.

— О, анцэа срыцхашь! Сара абри зонацы сажент, аха уброка жра ыкани исымбациз! Абар, ацьашьато

ззырхэо ахызыба! Лара излагуалтазен? Ауаматраъка-иер
лызкаауя азы лакумкуя дыккам!

— Уи қазарас илымоу убри ауми, мшэан, ухатцкы!
Абри азы ауп нағызытылхыз, — иатаркит аматцура.

— Усоуп, ази, мамзар.. он, анцаа дакушэндайт уи!
Исашихэ шэара! Азээр ижэбахъазма, ма иширахъазма
убраа ажра шыказ? — дентарыздаант.

— Излаабоз, акгы ыжамызтгы? — даақундкундит
зхашэа хы зымбоз аръыск, уи днаркүтхашэа дылан,
инапы ижама аху наикуны. Аръарацэа ихутцаандаа
ишиенуаз наразнак лара лылапш лакушэнд цээдант:
ажра! — абасала ирльшаант уағы ицьеиншьаш.

Хэарас иатахызуен, абри абас ихэент Луарсаб има-
хартэ ибжы иштиакшэа!

— Уара, сашья, хьяас изумоузей, уи? — илымда дын-
тахут-хүйт зуафыбжарахь ишихъаз, ажышэа змаз иха-
фык. — Умбазон, ажра ыжазар наха ишиенчийшо. Игу
азфалаант икоушаа! Уара излоулырхагоузен?

— Угу налимсаант нахуасхэо, ухатцкы, сах, — ах
ихы наикункит матчуфык, — абри ажра, нахьа ада исым-
бацийт, ма азбахугы смахацийт. Сара, мшэан, сах ухатц-
кы, ара ауми сахын, ара ауми сцапан ахысахыртцаа,
сыпъстазаара аамта зегы абраа исхызгент, абар, шыта,
нахьа уатцыа ипүсүша азы соуп. Шэара иеилышэкаауа-
заргы өалап, — арт зегы зызбыз ацныш лоуп сара
стзала.

— Уи, дычнышума, мшэан?

— Нас, ишъя, угу иштианагон ухатцкы? Иванов итх
хээ изыштоу аныхэа ацныш хэсакуа ианымфаырыгро-
жены, дара — анцээ дэзкүшениш! Асмы енпүш ахэмсаг
илакутэаны ипүрни рах нахь ицозаап. Уимоу, ирхөонт,
Читурашвили иангы ауацьак дылтатырни акуцэ дыл-
кылърааны асы енпүш ахэмсаг длаакутаозаап, нас, аза-
да дэлхүүрент.

— Исаҳахъент саргы абри аты. Адуней ағы зенуа
кы ыжам хээ икоузен! Анцээ ду уара срыцхашь, иу-
лымшо хээ икоузен! — илахь ицымшиш аанишьент Луар-
саб. — Ус анакуха, Читурашвили иангы дылшфызаап?

— Зегы иенцырдыруа икоума, ухатцкы, ари аны-
хээ иизкны ацныш хэсакуа реензгарацы ахамтакуа
рыманы аана шатахыу? — нара убри акузаап хра злан-

гы икоу, ахамса аазго иҳәонт: — бара ҳамтас ибис-
тонт ибзианы ашыра башаразы! Бара, сыхаарас дахарас; н
базказаны бқаларазы, убас ищегы.

— Уи хымъада, нағынашазар қалап! Ус картатәкъо-
зап! Мамзар, налылдырауаз, уақа ажра шықаз? Хышы-
ла дтәүуп, инашаны, убри ауп аус злюугы, усами?

— Ирхәонт, кыр зымчу Соломон иатқысгы ахшыф-
лымоуп хәа!

— Ус шакуугы мөашхаш ауп ишыкоу нара! Анцәа
хрыщашь!

Луарсаб ғафъхья илахъ-ицымшы азишьшан Дареңзан
туадахъ иңыңенхент.

— Ибаҳама сыйшәма, изаку ускую иқалтаз ари ата-
куажэ хәптицашәа икоу? — ихәент нара. — Ббома иза-
кутә Қазароу илымоуп! Ах, анцәа дақушэнзаант! Иаабары
хәказ ухәарауазен, анцәа ду ихышшаргуца сакухшоуп!

— Анцәа дсыманы сұхәонт, убри атәү уаха исгуалоу-
мыршәары! Макъанагы сшара сыкүмлацт, сшәаны сгу
тыцны ишонт.

— Абрى акутәкъоуп адирра захьзы! Иаанижътен сара
сығны икоу ауаа раңаафуп, урт уажәштә руағыбжара
нахысхъент, аха ирымбацыт убрақа ажра шықаз. Иббо-
ма уи иқалтаз!

— Анцәа идырп уақа икоу, иқамлон ауыныш дхуам-
сисза дтатәазар, на анцәа хрыщашь, изакузеи исаха-
уа!

Ауыныш избаху анихәатәкъа хатлагы пъхэмисгы хынта-
рылахъ рыйымшы аарғышан, хынтағы икаждыент
риварахъ.

— Уажәштә.., налудырауазен иқалаша.., Абыржә-
шытагы хшара данхмоу, нас иенілкаауп, анцәа бүбуала
дышхазгуау, — ихәент Луарсаб.

— Ех, иухәо закузен уара? Сара убри убас агурға га-
ны сыйкоуп, ахучы дхәанталенуа сшамхы дыкутәоушәа
збонт! Уи, қазлаказ зегем ақы аанимжықуа илхәент.
Уажәштә, агу умазар лхәратә хоумтдан!

— Ҳәарас иатхайзен ус ауп! Сарғын убастәкъа ауп
сгу ишаанаго.., Анцәа ҳазшаз, ашыра айимтар, абартқуа
рениш анлкаара дукуа змоу ауаа ықамзар, ишъяауаз
хара? Изгъашааудаз нахытартаз ашәкуцәгъя?

Хатцен пъхэмис ұмыт итән ақыраамта, урт рыхшыф

назыштзыны назхуузи нахъя икалааз ахтыс. Айыху-
тээн Луарсаб өзүйткүн:

— Дареңзан, сыхаара, игуабто бара, ~~забары~~ зептүү
ахылбаз азы асы ауп, уака дыхыңшыланы ауп иши-
лылкааз, ус ами? Бгу ишъаанагон бара?

— Убас ауп саргыы сгу ишаанаго! Уара агуабзинара
узташа иныс, аиаша шухаара азаңы илбатцэйкем?

— Аиашатцэйкем сыйздыруам, аха убас ауп сгу ишаа-
наго.

— Уи здымруа анцээ затзык иоуп! Икалап ус аку-
тэйкязаргы, аха хара налаадыраагушуузең...

— Исыздырам, аха убас ауп сгу шазфо.

— Бара бымсаант, убасцэйкэ шакуу ишыкалаз!

— Иалудыраззен уара уи ус шакуу?

— Ус ауп ишыкалаз, саргыы сгуанила.

— Саргыы сгу убас санаҳөйт, Луарсаб дымсаант!

— Азы италысоз ача какалкуу игъежь-гъежьза ир-
хылткуюз, нас иенихуахаа иенимпини ицоз, — икалап убри
акузтгы.

— Икалап убас акузаргы! Икалап убри ахата аку-
зарты!

— Иарбан «убри» хээ бывэрүү?

— Уара иүхээз ауми мшээн.

— Сара ибасхэент! — инышакуирбууент акыр иды-
рызшээтцэйкэ ишырғагъаны Луарсаб. — Хымъада нара
убри ахататцэйкэ ауп: Иага умхээн, атакуажэ дыңны-
шым-тээ, забарткуу реңүүш аўшашыятэкуу лырчналаратэ
енпүш!

— Усоуп, ус, сара, мшээн сгу ишанамгози — сым-
дирра анцээ сатоумтдан! Уи дыңыныш хшоуп хээ.

— Ибхээ цыасшыонт сара! Дызлаңынышшахози уи,
атзыфакуу лымазамен? Аңыныш хымъада атзыфакуу
имазароуп!

— Мшээн, уи саргыы издымрууент, аха ус баша сгу
ишанагон ауп акумзар!

— Уи ёакыун,

— Хатчен түхэйси ўыртуумызт, наархаттэент атынчра.
Үрт уажэм агурга гатцэйканы ижан, нацы иенлекамыз аус
нахъя иенлиркаант хоа.

— Мшээн, уи енлигэкааз сара сами! — дахыгехуу
өзүйткүн Луарсаб. Дареңзан, Луарсаб лыпьсы енпүш бзина

дылбон, аха аиңхаракуа анроулоз, уи ишакузалакты лхатса лыңецталырхомызт. Еснагы лара Адыра сиха иенханы лхы аалырьшлар лтахын, уи лхашәә хы лбомызт, хара наадыруент; эхашәә хы зымбо агаザагы джалонт акушгы джалонт.

— Угу ишъяанагон, сара истаххар исзенлымкарыз? — лхәент Дареңъан. — Истаххар, нацгы зегын сильскаауан.

— Уажашың даақумтұзакуа лара лтәы лхәалароуп!

— Аңца иныс, анаша шысхәо.

— Ах, бара быщәа ахәара зылшода! Иара Соломон Премудри ихататәкъя дааргы, зегы акы ауп, набхәонт: — уара уатқыс сара ахшың сымоуп. Избан, мшәэн, бара сыхаара абас бзыкоузен, зынзатәйк иадамхаргы, зынзатәйк наххәо бакушаатхар, ауама калару!? Сара, мшәэн стымуафума, бхатца соуми.

Исыздыруам, Дареңъан урт иихәакуаз лыдышылуу илидымкылоу, амала, хымъада издыруент Луарсаб даара игу иханы дышықаз, уажашың реимак ағы аизанаира Дареңъан нахнициэлгоз азы.

XIII

Апъшы, хатсен тъхәйиси ибуujuатәкъаны агурал длыргент наарласны, дук хара имгакуа Дареңъан хшара дышлоуаз азы. Убарт абри атакуажә иралхәаз убасқак агурал греинт, уимоу зны Дареңъан лыбраң ахучы дааҳәызымызызшәа лгу илнатент. Ҳарас иатахыузен, ахкуажә абри сиңүш агурьзара дзыкүшәаз атәы Луарсаб ильмхә ақынза иналымгар қаломызт.

— Табыргытәкъаны дхәыцымызыма? — длығынтааант Луарсаб дгурьзатәа.

— Иухәо закуи, уара сылашара!.. Сара заға сиңхәыс х-хатыркутаау удыруент, сгурьзаны сыштыңарц акы аасыгымхент, аха аштыхъ исгуалашәент, исгуалашәент сиңкъар шықалоз, убри ақынта схы сымч ақурханы сеааныскылент. Уара... сыгура угарц угу итазам!

— Уи, сылашара, бысгудкыланы баасгудсыхәэралар цэгъя исымбо сымкоуп! Афраңхәыс, даара ибзианы икабтент бахыштымъаз, мамзар табыргылацәкъя, иқалон

ахучы дқыншәар. Уамашәа избонт, иагызлабгуалашәа-
зазен абри енъш, аминут гурьвара аамтазы? Сара ғаку¹
зар, анцза шахатс дәастонт схы сзынкыломайт² тымъакуа, уимоу иқаларын атрым-трымхәа сышынтыпъоз
сүлкаханы анаша енъш сленкүжәа сцаргы! Абар шытә
Давид илакуа ихитлаант! Ахы, Давид узыкуашозар,
шытә церхули укуашала! Баани, нахъя барен сарен наа-
жәып иштахыуцәкъя енъш, ихаҳтып, иреңъыу, ххаль-
шыакуа руакы, иштаххып хдә иныхәа. Ура-а-а! —
даағнықаант Луарсаб, уи ишықанцаласыз енъш игу
хыхъ ифарханы ацәартбау дыкуиан, данықаауз ишап-
гы хыхъ дәхан ихаракны икын нағынамыркүзакуа,
«Ура» хәа даттахәэ ойжын итәаанды.

Абри қалент шыбыжъхъафара аамтазы. Үытрак аш-
тахъ, ағықаңыш этую егни аҳаңшыагы хыртрацы адца
қарцент. Арт агура гацәкъаны иқан хымпъада хшара
дышроуази Давиди иңхәйси абри азы ргу сиқүччараны
ишиқази. Хатен тъхәйиси абарткуа зегын рзы агурувтара
ду рыман ақныта шыбыжъхъа аан тәзықауак ааныркы-
лент. Зқыф қазтаз Луарсаб игу ұыжәжәо даңыуа да-
лагент. Елисабед еснагы илхадлон, Дареңъянгы ажера
бзина илбонт хәа. Издируент, нахъатын ашыбыжъхъафа-
раан өба-хъя тәңца штальирцәиз. Луарсаб наразнак
иңеирцәйт х-ацәзак, макъана имиң ихучы иныхәаес-
ишиңихыз, «Гамарғыас» хәагы илитетт иңхәйс Даре-
ңъян. Уи ацәзакуа лыдылкылент, уи мачкгын лъяф қа-
ттаны дықан, аха ажарахътәкъя даннен мачк лыгъял-
кыргыз цәгъя илымбент, илалымшоны акузам, ұхыс-
хасабла мачк лхы ҳатыр ақултаргыз цәгъя илымбент.

— Ижә сыхаара, ижә! Акымзаракгы ибпүрхага-
зам! — агура лиргон зқыф қатаз Луарсаб, — хгурьвара
иенлабымған, сбыхәонт. Хдә иныхәа абымжәырцу? Мишәан, барен сарен хъя заты иныхәа хамжәуазар,
нас дарбан изжәуа? Анцәа дхазгуааны ихәргым қалонт:
Сара ахучы дрыстент, дара иныхәааты рыхоуам. Наҳа
иеніңуп, анцәа игу ұыбымжәан, уи, нара усгын еергы-
хәа илаңзакуа захтын уажәы ауп данхахуаңш. Нарап
сартын сгу бжывхыр қалонт. Ижә сбыкухшоуп, ижә!

Абас ааиҳәан Луарсаб, атәза наганы лкышә ины-
кунит.

Дареңъян атәза, ишаххәаз енъш, илалымкылент, ахаж-

циашъатэкуак қалтço далагент, лыцымшькуа зны илэр-
куу зны ихарак'уа, убас илгуаръхазаны чарарак да-
лагент сара саныналыхуаңшэкъя наразиак силь-
каант, ахкуажэ ағы шылсыз. Атэца ашырхж дохан
наатлыркукусит, убас чарааки хумарраки ҳәа лысит, аха
избахъада. — Лзамфакуа енцрашэйт, икаңшыза итыц-
рааны ишома ухэо икалент, лыышэкуа изаинхмырсывъ-
закуа аччара шрыкүз ирыкун, уимоу тәкатэн лкышэ
хынхаланы изаинхент, лленижъаты лёзыкууаны асыла-
нахент, ажэакала, ахкуажэ уаҳа лыламкуа ағы дашынт,
лылакуа тыгга лылакаақуа еергъхэа акун ишеникульсоз.
Уи лымацира аулакухыз ас икалаз, Луарсабгы дашынт.
Уи, нас, дыззыпъшыхыз, ибз хъянта афура иркуадеит.
Далагент, ирешэлак ахэара, ихён нахутазгы наху-
тамзгы. Дареңьан илахалак зегъ рзы лхы лыртысуан.

— Ахъз-аԥша зауша хара х-Кахетиа!.. — ахъз-аԥ-
ша! — ихон Луарсаб, ибз акуакуа пүцәаны, ергъхэа иң-
силго. — Лара лакумзар — Кахетиа ҳәа акғы қалазомызт.
Сзакун сара, Кахетнатэн ағы сыммакуа сымматэахузен
сара? Изгуалашаодаз, мамзарты ахъз-аԥша змоу сара
сыхъз. Луарсаб ихъз нахъя ҳатыр акуны иказтаз Кахет-
натэн ағы ауми, мшәан, уаҳа нарбан. Сара нахъя су-
фызар, уи зыбзоуроу Кахетнатэн ажъ еикуатто ауп!
Мап, Қырттэла зегъы ағы дузыпъшааум, сара сақара
ағы зыжоуа ауағы. Аиашаз сыйжэғы дуззатэйкоуп!
Ашэахаара здыруазар Кахетнатэн ағы зегъы сдыржэйр-
гы сазшыуамызт, аха нааг. Убри ами нас, исыхъыз
исызхөм ашэа! Аишаахаара ағы ухнаонт. Убри ада
нарбаныз сара истаххараны иказ: сымгуа арбаъ жақу
дук ак'уент, уимоу икалап пүшьба акыргы. Дыбгуала-
шо, уи аимеретинтэн? Агадиан икынтэн нааз ауағы, —
сара, — ихэйт сыгура ганы нара икынтэн сааштуп!
Бара бымсаант уи агурагара итаны дшааштымыз, уи
щаскәа аимеретинцэа даарыштит: Ахы, уцаны игуати
иқоу убап! — уака дынхонт, — рхэйт, — Луарсаб Тат-
каризе ҳәа амч ду змоу азэй, убри ағы дузаршыуазар
Имеретиа абжа уара иуахтонт ҳәа дакудыргубүт. Уи
сшаанбаз енпъштәкъя наразиак иенликаант сэенпъшра
уағыз, убри азы ауп агурагара сыйтаны сааштуп эн-
хээз дытъхамшъарц азы. Бгу наанамгаант сара арт зе-

гы зысхэо сыйхуаны ауп хэа. Сыхыз-сырьша наахынит ататарцэа радгыл инаркны Имеретиа ақынзагы! Абар, абри аламыслажэ, бара б-Луарсаб аимереттэй ауашы да хынданенгэз, уи рыща уаха икантцарыз аниzymдыр... икантцарыз аниzymдыр срыцхаша хэа дсыхэо-дысчо длагент... Уи нара иралатцэкья иосенхэент: уара адау бакысақы ззырхэатцэко уоуп. Инацэхыб сөәпхъя итархуаланы иаасирбент. Уи иаанагон дшатахаз, нас дааскыан слымха дынтахутхутит: — уара унаанит, агура усыргонт Имеретиа абжа уара ишүтэхо ала. Сара убаскантцэкья аишынхыз алазгалар, икаларын хымпэада Имеретиа абжа згатцэкьаргы. Аха ускан хара ххатэ малтцэкьагы ззынхажуаахэа азэгы дхама замыт, назызуаз Имеретиа абжа сара? Уажэы акузар, уи таекин зында. Уажэы, дхамоуп аяа хчан згаша, анцаа аразкы иитаант. Дирц дыжоуп Таткаризе хучык, афы қапышы дхызысалошээ збонт. Уи, бара сылашара затцы сышыбыйргурбъен! Бааскыа сара сахь бысгудырбуууланы бгудыскылоит, сыртууент бкышэ қумшэышэкуа. Атцеи данхау, баан уажашты ишхэйс аагаразгы ханирэжээн! Изаку бдьруоу Дарецьлан? Бара мшээн, сгуенлычча боуми, нара сара схатагы усоуп — зынзакгы сгазатцэкьаны сыйказам: жэнцьши шыкуса шаанхытлак енгыштэкья; уи митэзакгы азпышра рацэа заны иатаххап хэа сыйкам, ирласны иааниуазар акухап, — абри ашыкус аёы дышнейлик иаразнектцэкья түхэйс дизагароуп. Хаззыгъушузен? Нас, бгу ишъяаанагон, ачараты Лезгинка бымкуаша-зари? Сара уи, базымцаан, бара анцэа дбыкуунхэаант! — убас скуашап, аха, сыштышо, стэо-стгыло итсырбыбуа асаба ашьака енгыш хыхь ихалашт. Сара афы санашны уи Имеретиантэн иааз ауашы иасхээз бдьруоу? — уча, схэент, уахь, уара ухатын ахъроухэо сара стагы рахэа; Имеретиа ирахэа, шэара шэйжэ цынцэй иалтыз афы зегы гуларшэгстүн исызхом, уи тэмбасгы исызхом сара, убри ақынтэ сәмфа шынкууп хэа. Абар, схэент, хара акахетинециэа, абас ауп хшыкоу! Нас ишпүа, мшээн? Уедыр!, анцэа дхоуцозар. Ибзианы исымхэаゼен?

— Даара ибзианы иүхдээнт!

— Ус акузар, иааги, бзамфа дырфагых сагузуент, бзамфакуа атыцындра енгыш иенкуацъю ауп ишыкоу.

Нас, Дареъан, ихаа уажэштэ, лезгинка бымкуашаизи,
хачкун ичараы?

— Иштыкуу сымкуашо!

ОМПСБИШ

ДЛЭШИШ

— О, сыхаара бара! Ибдироуу икахтара? Иаххап,
уажэй чарахызаант! Ах-хы... Энүк акара дидоури бааку-
гъежин, сара ибзысхээп ашээ! «Гандидури»... Бзина сыйбо-
зар, ан! Чарахызаант уажэй... Ибтахызаргы лекури бкуа-
ша! Сара исхээп «ара амахута» хээ ашээ. Аи, уара... Ара
амахута... Чупри-чупар, чупри, сылашара с-Дареъан!..
Уара. Аи, ассир! — ихылца хыхь иршэуент! — нагзара
укузаант Ка-хе-тиатэн ауаы!.. Ахагъуша итоу афы енпш
длгэгтоит! Итың дыкустент.., уни сара. Имеретнатэн ауа-
ы... Игу түжэалаант.. Давид.. Илакуа тыцп шытэ,
ура-а! Луарсаб ашэагы ихэөшээ даёын дыкрым-фрым-
уагы итэшэалак хээ дагытээуан, абас дшатыз ила-
цагы итаант.

XIV

— Уара, узлазбо ала алгара угу итазамзаап? —
хээ соухааргы җалонт, згу үйүйз, агуүбыра мацара
адагы згу түцээз алъхьаа.

— Сышылымгон? Салгонт, аха ижэдироуу сывла-
го? Луарсаб инасың атыхуа алъшарала салгонт. — Иш-
тья җален, абас енпш икоу инасың бзиахугы аниелыш-
шю, атыхуа аныңцээ ыкоума? Нас, нарбан адунен аты
этыхуа цымтэоны икоу? — ибжы насыкуиргаргы җа-
лонт згу хъаауа наанхаз алъхьаа.

Инанкузаалак этыхуа цымтэоны, еилхара экумкуу
икоу ракуни икоуп адунен, алъхьаа, нас, даара атакы
бзина эмоу кыртуатэ ажэацъякгы: «атысадгыл азы игуа-
зырхагахонт аб иаткыс аца ленихар», «силырхьюу ам-
фа уанымцын» хээ акитантэ жэйтэ ажэацъяа атэххээ-
зар, уни ишшиенуа знымзар зны анцэен шэарен шымчала
атыхуа цымтээр җалом, избан акузар, уни ажэйтэ-цээ
ахоуп, уара ажэйтэ мфакуа рнытра утакым, аха зегзы
акоуп сгу бзина набо кыртуоуп уара!

Ицент акыр замта, тыхуацъяара змамыз азакуан
енжъага амчала адунен афы зэвзыгъусахыз рацэхент.
Дареъани Луарсаби хшара дырмоузент. Дареъан
кыта җаза түхэйск длыншаан убри лёы аевхушэтэра

далагент. Ари аپхэйс даалаган Дареңлан рыхтакуан лылтент. Ларгы даакумтцакуа ф-мчыбжъя жаңыак түрк жэйн ахъя ракь даниасуаз аамтазы лыпсыз даанчент. Луарсаб рышха, дхатцеибаха ихала затэйк даанхент. Ижақъя ауиштит, ашэй ишэнтент. Дареңлан илыцижит уи инасыпты. Уи адунен аёы наизынхазаз ф-гуттагак роуп: акы, акрыфаразы агуцъара, егни — Луарсаб даништалалак Ламазисеули дненини наңхъя дныкутээни лах длырцээрц ишхуакуен ишьапсыргутцакуен лышышуа далағон. Абри акузан, нара иштазаарафы гүкатцагас изымхазаны имаз; итышшыы иказ имгуа иенкуахант, үрхъя зны итыкальшааза иказ изамфакуа фенжъхент, ибла тбаакуа тақанзент, хынтэны иенкуреыз ицламхээ нагхан ишэирмацца идар-даруа икалент, алаха сиңш ицээ дтаканзент, еснагы ихы-иёмы икүз апышэйрччара нахьцаз умбазо илыщаха ицент.

Ажэак ала, наант ари ауаф иштазаара атыхутээ апъцаара аамта. Абар, аульабара иканатцо! Атыхутээн, хареба хээ аныхээ адырфатеныцъекъя цасхээ нуазшээ на-баззенк изаангент ирацэаны апсыз-фарель калмаха. Гур-фала итэны иказ Луарсаб длахан, изхаратцъекъя ифент. Уи аштыхьтцъекъя мгуала илансын уаха иентахэрарк аанмоузакуа избдуцэа ракь дцент.

Луарсаб иенш ауп, хара ҳахтэгты үүтфык шылтсуа, эксаарала адунен аёы чеира ззацымтцо, зыпсраглагы адунен акгы агымхо.

Рыштамта адунен инанызаа ицент арт ауаа афыньяты. Нагызаазен урт, нагыззазен? Шэйшикеса рыбжа итакукуа убарт изырхыцыз, х-аршынк адгылы тьшибашьба бүн рзы мацара аума? Мамзаргы, икалап рнышэйнтра аханы ишьтоу ахадэ ду аныларазы акузар: «атауад Луарсаб Таткаризен ишхэйс ахкуажэ Дареңланни рыпсы тан 18.. шыкеса ркынза, нас ишсит?» мишэн, урт рыхъз уафы илленхэашаз хээ уаха акы аартийхазент. Амфасцэа рыбла ааздхало, рнышэйнтра икүу ахадэ, нану афыра абас ахэонт: «амфасфы, сатоумтлан сара...»

Шэ-шикеса абжа наજъак адунен изыкуз икарцахъяз агунахаракуа рхыхразы, амфасцэа ҳаташэймтсан хээ рагхаразы мацара акузма? Сара уажэштэ иенлискааует анкъяза аахыс акыртуа данислак инышэйнтрафы ахадэ

бүцэмакъя нарсны изаныртцоз: «Сатоумтсан сара Ажэйтэ аахыс абри афыза атлас икамыршакуа наарго измазаап нара ахатэй тааккуагы, ахатэй қашкъакутъя». Аха, урт зегыз срылаланы иуасхэрт хээ салагом альхъаф. Угу разны, ахшын эмоу азэй уакуни указар, ун, сара сэтгээс иенцизамкуа ухалагы иенлукаар жалонт. Ус анакумуха — нацсам уенчлыркаара напалакра! Сара баша, сабжьгаракуа рыла угу тымжээр жалонт. Ари угулъяара, икаллоит, уара иуцнаарзыр угунгилгара, укушра, наххээп, убаскан абаргкуа реиньш икоу абжьгаракуа уазхээ ауаэм, уара уаткыс джушаант, атахызаргы уара уаткыс агуенгилгарагы имазаант, зегыз акы ауп, иуенхэакуо цэгъашакуны иуильхъаэнт.

Сара сажэабжь салгент, уара, альхъаф ишутахыу уазхуц! Утхызар уахычча, утхызар — утэнуу, ари аповест альхъара уаналгалак. Уара араа, хымъада нуцылонт ун азгы егын азгы асынгакуа.

Уара, альхъаф, знымзар зны убла цэвь наахтины унагчыш-аагжхъазар, хымъада нумбарц залшомыт, лассылассы ишыкалало, матэарк цьюуки рэзы ишыччархухо, цьюуки рэзы — ишыртээуагахо. Зны сара дызбент, енхыхжэ-енкужэ ирынхахуха еилахээз такуажэйк, лышапкуа хыркъякъя, лышхуакуа енкужжээ.. Издыруадашь, ун альхээс абри сиңш лтагылазаашь зыхъяз, афылеаршны лыплатни лахатыри бжылх'уа джазтаз нарбану? Сара чинак избент, ари альхээс рыхха акалакъ чкуунцэа лыкушаны ишгылаз. Урт уяка баша иғыланы илыхуацшуван хээ шэгү иианамгаант, ииакумцакуа ачнара иафын ркъятинах цээ. Ун арыцха saat ииъяк дырцо длыркуашон ху-курышк рэзы. Сара игуастент ари илыхуацшуваз гытышк шыччоз ркъятинах цээ, гытышк рыхлах синкушьшы ишлыхуацшуваз. Ииашадаз? Иччоз ракуу итээуаз ракуу? Ииашан уртгын егыртгы, избан акузар, цьюуки лыхуацшуван рыблала мацара (ублала мацара узхуацшлакгы чархушээ нубоит), цьюуки — лыхуацшрадагы нагххуцуан. Ахуцра шамахамзар иччазом. Излаабо ала, икалар алшозаап, изакузаалак цыртрак иччархуни улацыржкуа авнагартэ ажынца иагъан-гутшьзагоу — урт зегыз қазто уара ууафышь ауп.

Уара нумазар амчи ахшыфи, ускан уцстазаара иага ицэгъязаргы, зегыз акы ауп, ун гу-бубуала агла ухын-

шылоит, убаскан, зымфа ихъяз, агуакра змоу ауыбы дейлугаартэ, ма дрышхаушьартэ агу узтазар ускан, уажэйраанза иччархуны иубоз, уажэй игурдышаганы, илаңырз аагаганы иубар қалонт. Ус акумзар, уччала зақа узычч! Уччала, уагъикузбала, абри аповест зғыз автор, нағынжәала икам-иним: — уара, мишән, икам-иним иенкуршәаны изфуа уами! — угу наанагаант утахызар, сцажаашъакуа рыла акыртцәа риәа рхысх'ушәа убозар усыкүзбозар акухап, аха сара урт реңгүш икоу агракуа змоу ауаа ртәи тәахышыа сымам.

Издыруент, апъхъаф, хара рыңкарас ихамоу, аиаша-хәара нацәымшәо ауафы, шәығынтықа ипъшаара ахыцәгъоу шакуу, издыруент абри, аха, наға уара ухата усыз-гудааны уқазартгы, — иуасхәонт фызак исиньш, — ууапъхъатцәкъя, Луарсаби, Дареңьани, уарен өрак шәшениң-шашааз, гүлхәыкгы шәшашааз. Убарт уанырхыччо, иудыр-уазаант уара ухгы ушахыччо, ушәуазар — ун зызхәо, агусылгара бзина шумоу акухонт: икалап, уара уульбо-зар, ҳаргы убарт ҳаҳреңпүшу азы, — ус анакуха, хым-пәада уара угу аңы иит аеырессира атаххара! Аицәа си-хәонт, убас акуитәирц.

Апъхъаф, бзина узбозар узызбо убри аеырессира атаххара ма нахъя, ма уатсы уара уеси иңхап ҳәа агуубра ахысмому азын ауп. Сүхөонт, абри агуубра исымому сымумхырц! Угу наанамган, абри сповест ала уара угу анырхара сұхын ҳәа. Сара истахын, ақы затцәык аэр-пәшра: изласылшо ала, угракуен, угхакуен уара ухала наңуухратэ үдүрра ақында анагара. Мишән, уара ухы-үеси агракуа асаркъя уанымпүшлакуа, ма азәи иусим-хәакуа ухала излоудыруазеи? Убрни ақынто, абри аповест апъхъаф узын иқазаант саркъаны, сара иутахызар угракуа узырбо сакуны сыйказаант. Убла аахтины цъяа унаңышы-апъышы. Икалап, уаргы ак гуюттар. Иудыруазаант аб-ригты: Уаңа иоуп угра уазымхәо. Уэтакыу, наразнак асаркъя ааганы нааумтепкүеңт, ауаа рөы уүхамшыарц азы. Саргы тынхак иенпүштәкъя ауп сышузныкүаң: инаумтаскит асаркъя. Нас, уэсизгүаарызыи уара? Егъаурым, абри асаркъя ңүевизаргы, ма ңыара-ңыара амалыркуа амазаргы. Сара саменгзакуа иустент исым-маз. Ишылшоз ала сүщраант, схы саменгзакуа! Аха,

уара сгуа^б шытухырыц угу итазар — уи уара иуусун, иу-
тахы! Абри енъш агуа^в сацэшээзом сара. Амала, иу-
цэымзакуа иуасхэонт, схы сшазгуаау уахьсэймийкаас^г: П
азы, сышкукгув'уз енъш укамзаап. Уи ашъякъ^д исаанх
исзаанхо акы затээж ауп: Снапкуа иеихышь-аахышыны
сту иныкустрап, нас сыбжы нентыхны ашээзьш наку-
тыстыл, ишари икоу икаму азы — уи атэы здыруа анцаа
иоуп. Аха уи схээнт хэа, хара анъара хабжамзар, хха-
лагы ибзиа заны иеиллахкаар қалон ашара ианалагоз.

Ажээак ала, адунеи шэйкүзаант наунаагза! Даташэым-
тсан шэарт шэмматцуфгы.

1858 — 1863 ш. ил.

АКНАҲАРТА҆Ы

(Аловест хүчү)

I

Архын ашыкымтазытцэ́кья акун, аарваан. Архакуа, аэрфакуа рёй ухээ зехынцэ́ра атцаакуа, аареара нар-фежын рбыжкуа канзо налагент. Абри хловест хучы аяра ханалагаз асынгы убас ишоуран, убас амра ика-нарценуан, адлыл амца акны алээ ахылбый ицэшиэ угу нэбарын. Акыршоура иаргуакыз ауаагы, рыхсын лага-фагара риэмыадаафын, ахуа рыххомыэт.

Абри сицьш атакар азы уардынкуак афы эзэс уалырла иртэнэни еицрыххуа иғылан Лочинтэн анфхаа атыхуа аназараацытцэ́кья. Уака инасуаз акуарачча хучы сөргүхээ аյсы шынтшээра икан. Иубазоз ахахэкуюа инарбжькууры-аарбжькууруа ибар-пышарза иинеуаз азы затэмк акун.

Иньязкны, уаха назлымшо иказ ауардынхьышцээ наацьса-игуамтхуа ркамбашькуа цыртланы, руардынкуа рхы асацьырькуа нарытцадыргылан, ух гушьа хээ икара-уараха ауардынкуа рыхэшшира нахьынтизиазтцэ́кья наразнак ацээ налагент. Урт ахыназ унарыхуа гүйшр иум-дьырыц залшомыэт, уаха нарыламкуа ирьсылмыткны ишықаз. Урт, дасу ишакушээз еицьш, ихьаша-пыша ад-тывыл аза икунан игуакха, рнапкуа хышшиши ирыва-жынын. Чекунцэакуак акуара ахыку ажны ишьамхгугуланы ирулак, амтээн срыз хучкуа ахахэкуюа ирыйтишни азы тыртан ишикны иғылаз акамбашькуа ирыкүртээн, урт зегэы азыткуа итажын иҳаш-хашуа. Митэйк нарыб-жьамкуа раангугуарашээ нара абри азыткуа ихыкүгылан силатцэаны, ртыхуакуа ави-вихээ икъяны изыргуамтцуаз амткуа экүзцээз ацэкуа, урт иртахзамкуа рылацэакуа иеникурыжьлон.

Уажәштә ахуларахъ енхон. Ицаҳә-цаҳәуа ишның иқаз ахауаты игүкәтәгаха ңыша хышәшәәк наалалері, (нафаре; ғ) назент нара ицәтицахалаз, ицәтицақуқыраз ақуғас (ибнүәз) иңагы. Ауардыңхышыңәгызы ишәйс-жысыса, рыла-рөы та-куха иғагылакуент. Нас акуара инәхенебаҳәан риапкуа аатшыуа азы хышәшәә рәәртәент, рылакуа ирхыркъалт. Уажәштә наамтән акамбашықуа ртаҳәарагы, уахъ-рөынархеит, аха изхуартоузен, дара аханиуанкуа иртәхым-хеит атаҳаара, ғысихуа анрырымтаза, ашыншыда иғагы-лан рышины-рышины енкүтә ауардыңкуа ракъ енхент, урт еа гуәкракгыры рыман, амла ипъусан, адэы ианныкула, рхатыщкуа аларъаны ажәжәаҳәа иркит амра нарғенж-хәз аҳаскын.

— Хо-о... хыю! Хырдагас уимоуаантъ. — ухәа убас ираңзаны шуахауан абыра-альсаракуа ауардыңхышыңәа ркынта.

Ирулак, ирхәалак ищаңдәйт акамбашықуен ацәкуен. Идәйкулент ағынка еңшырхууа, алъхъа иненуаң ауар-дын иакуттәаз ичүн деҳаент, ашицаҳәа икамбашықуа инархиқъары. Уи аамтазы, ахапы наахүпкъент фыңыа ач-күнцәа. Урт ағыншыңы аршәэн асолдаттә чоуха налхыз акыаңкуа. Руазак ихан анкыа зын асолдатцәа ирхарпцоз ахылпәккуа иренпшыз ақы ичақуза, егни ихан ицаңаңа хылпъярч дук илымхакуа ркында ихаршыны, уи унанхуапъшыр наразнак иумдырырц залшомызт ихаз-ахылъя нара ишитәымыз.

Ахылпъярч заң ачкун ихытуазар җаларын жәаф, жәнбжы шыкуса ракара, егни жәнпъыш, жәоху дрениха-мызт. Еиҳабшәа иқаз ачкун ипъшра уаанилаҳартә ика-мызт. Ишламхәа тәңримаңбәзә иқази ибла шакъ-шакъа-куа лассы-лассы иенхакусуази рыла иудыруан ари ачкун игу аеси штамыз. Еиңаз ачкунгты ақыркуа ифыза дыз-ланенпшыз ықан, аха дызланенпшымызгы раңәан. Иага ус акузаргы ари ачкун наха улаңы дааниузан. Ибла енкүатцәа қуазкуа, иғъаязда итыпъхаауа, иңымшь жепа-куа ирыңсан. Урт уанынархыпъшылалак наразнак иудыруан гужала баапъсыл шиакуз. Деңкүушшыны дықан, илахъ енкүпата, ацәражәара игуаңхомызт. Угу изана-гарын, гутыха дук змоу азым иоуп, аха акуңитуам, итахым инирпъшырыц, зегбы фыңцқала илангзонт хәа. — Альхатәи зында аеакала дықан; уи изы, ауағы игу

наанагар қалон, абзиара қантарц далагаргы ақымзарак алцуам, избан акузар, илшом хәэ, аңғырахъ деихаргы. митэйк дагъсахом быйчра хүчмүчкуак ракумзар хәэ. Ашбатэн, ҳазланхуацьшуала, зынзак чакала зөазшың ықаз уафын.

— Уа, мшыбзинакуа! — ихеент аиҳабшәа икәз.

— А-а, бзина жәбаант! — наагент абжыкуа.

— Шәара акалақъахъ шәцозар акухап?

— Хы, ишпьюодыри ухәарауазен! — дычко ұсаңтит аудрынхышиңцаа руазәйк, амала, аңкун сиҳабы атак аҳәара ахатырған, иеыргизмалшәа дааңыттачент, ари аччара налубаауан өхуара-хырғызғарак. Аитбы иңымшыкую сиҳагыны иицимириңаҳут. Үи гунамжарак дшамамеканакыз наразнак ихы-иңи иианубаартә амаңзыс енпүш ииакулент. Аха ишықантсалалызы енпүш, иөңиңкә итсаҳит, иинимирғышит инулакгы.

— Анцәа диншәнаант аңырхага қазцо ауафы! — ұсаңтит аиҳабы, — ҳара Тукурмиштәи ашкол ағы ҳақан, уақынты хааусит уажәы, ханишыроуп, ах ҳанпәцаоуп...

— Бежан! — дикүқаант иашыңа еитбы, убасгын лаңтывала длеихуацьши, егын дырхан, наразнак иижәа неиңаңбент. Иқалап, үи иашыңа иңажәзәраңы ақы игу иамыхуазар, нарабану здирх'уда, уимоу, дагъаахшәаант иара. Бежан азынк азы даатғылт, аха нас, фәрхъя дналагахт аңажәзәра, иашыңа игүхъяа мкыкуа.

— Ҳара ханишыроуп, ҳаңыроуп, — дналагахт фәрхъя Бежан, — ақалакъ ақынтын хаб нахзаантнит жәз-маатқ аңтара, ҳаноурыштылак урыс төүардыңк қырала икны ағынка ҳаланенрц. Үс еғықаңтент, аха иңиңхәзәагыны иаргыры шыншамта анцәа иришқаант ииакум қазцо ауафы! Аурыск хиңажәзент иеңүардынала зөңиңкә хангарц. Ҳайлазент аа-маатқ хәэ. Амфа ҳақулан акыр хаасқаҳынан аңғышшараразы ҳаҳыатғылаз дәкъянк дынталан, иеенршызызаап, аеңүардың ҳлакүхән ҳанкаждыны, иштәхъяңа днәтәинин, ес, длыңтаха дцент. Ҳафатә, ҳажетә, ҳаматә, аа-маатқ күңара иманы дцент алахша, ҳара амоя ҳаанхалт.

Аңкун антбы уажәы сиҳагыны игу ғылжәкәо далағент, ауардынхышиңдеи иашыңа рахъ иштәхъя ааирхәйн ақы ибазшәа ииахаразаны дыпьшуа даагылт ибла иенхмыр-

сыръзакуа, нас днахэын аташэара иаёз амра дазьшуа
далагент.

— Ххъала ирхиаз, убас кумжэык хээ ииенцэлжилжээ
изенцшраз ухзарауазен; ху-маатк нацсан, аан, изакутэ
матэаз! — дарын ацэажэара анхабы. — Егъаурым, иажэ-
хэн наргы, иззахып аёыц, саб аяара аамхны, ун
ирацэаны имоуп.

Антбы, уажэы сиҳагы дгуаант, дыхшэаант, исы
зында наk ирхэйт.

— Иазхоуп, Бежан, уақупт апаткалеира шьта! —
ихэйт кара агуаарен ахэара-чарен знышувад бжыла.

Бежан изы зегын акы акун, амалахазгы длизмээр-
фзент нашы, дшаыц даёни ацэажэара:

— @-мыш наkyак тсүент акырхамфенжьтеи. Ханкун-
шо ауп хшыкоу. Иакумыз ала дхазныкуент ун ауз,
длыцабга дцаант! Ишьаури хара шьта арака, атэйм
дгыл аёы?

— Изакузеи уара ачкун иухю! Иарбан тэым дгылту
арака? — өаацит ауардынхшыцэа реинхабы. — Уара из-
лоухоо ала, ататарцэа ртээлацы унанагазшэа ауп угу
ишаанаго. Ари атэыла Кырттыла ауп, Кырснан
тээлоуп, иузымдырzon уара? Уажэыцэкъя ишэахтап ача,
афы убас зегы. Иаажэын, нахфап, хъяфкуа қахцап!
Шыцэгъамыцэгъакуа иманы дцаант шэара шээрыхээз,
уни шэара шэеапхъя дышбаз дыпьсит, агунаха қантент,
шэара закузи, акымзаракгы, хъаас ишэымоузен? Сара
ауардын шэлакуртээны шэыкалакь ақында убас шээз-
гап, Ѣшацкгы цьара ишэкымсыртэ еицш!

Уажэыраанза ээы наk ирхэны иғылаз ачкун, илахь
симарцахурагы аанкутэент, Ѣышээрыччаракгы ихы-исы
наакулент. Ажэакала, агурьара ду даамханакит
ноуразоуроу, уни игу убаскак итгурьгаант, аиашазы,
наргы ииеншьон ус дахыкалаз, уихуальшыр, угу
наанамгарц залшомызт, ари ачкун уажэада ихалалу
уаёы димбацаап хээ. Атахмада, наразнак нартмаk ача
аатиган игъёны акака надиркит, ашьтахь, ахата ахы
аанртлан афы куенкуенуа наарызтигент.

— Зака ишэазен! — фагхъя дналагахт Петре атах-
мада ацэажэара. — Иныхэоу, хара хтээлацы алэзгин-
цэкъаты амла даганы дымпьсит. Шэара шэыцэшэзен
нас? Шэымцакыкуа крышэфа, скучкуа! Шэгу иаанам-

гаант, хара хыуп, убри азы ауп ача къакъа маңара эшәхтәз хә. мап, хара наадыруент асас иңжүтүрүштүүкүнага, Ижәбап, ахулбыхең кыр шышшөхтүү үбәс шаш-жы таак шоңызыраагап, аиша алхуата иш, уимоу, на-ра асултан ихатагы, иңыца азы ахухуахәа наанагартә сиңүш!

Петре ачкунцәа афыңызагы иуардын инакуиртәент, уи аамтазы, апъхъяка иненүауз ауардын иакутааз рыбжы ианкудымгент удынкула хә. Ауардынкуагы еңцыхухуа рөйфархент, Ибыңкүзә ифанды иказ амә асаба хачлент.

Ишыхулара ихулент, илашьмент земынчара, атаа-циә ркыфара аамта ақыныңа иненхъланы ауардынхъш-циә ақалакъ атыхуан цъара наангылт. Итцыртлент ркам-башыкүен рыңаккуен. Урт ақалакъ иаламлент, избан аку-зар, дара ирдүруан рырахун дарен раангылартазы ахарың шыкататэйз, ус дара иртхымхент азы, иакурkit қызыра-да ирхыргарц. Амған нахъаауз, ишыртаххоз рдүруа-заарын, заанат амә ауардынкуа ирыкүртхажын, уажэй ақакала ирыкүхнү ақажыра нағын. Гүйтрак ашытакъ, амца агугуахәа еикүртцент.

Петре нас дыззыңышхыз, ажыцаа атэй нахатданы иехэртәниа ахуштаара дынегүмтэлт. Акуац шызыра наңзы иненилаттан кырфент зөгүү. Исааңса-икараха иказ аимфалацияа реинкарпъсан наразнак илтакахаа ацэа нагент. Ауардынхъшциә итцыртлаз рыраху еимхуахаа, наразнак адэй иникулент, апъыжо-түмжөхәа ихауа. Есым-ша сиңүш, уахагы, арт, ауардын хъшыциә ражхэ түтүүк имышааузакуа рыраху рчаңшияразы ишүшүн. Петре иуапа сиңыхын таңа инханришэн ачкунциәа ражх өсөнтит:

— Шәара, саңџәа, таңа адгыл аза өкьантаз ясы, хара хаңыш аиара шәашыцылам, — шәна арака! — ихент дубзыңда.

Ачкунцәагы акуапа-сапахаа реинкарпъсент. Петрегым урт раангугаара дынекүнент, наразнагы ацаа дынтанагалт.

Ахыыха сиңүш, сиңылду ацэйлашара ианалагоз зам-тазы иғылент ауардынхъшциә. Аха изхуартоузен, Пет-ре исасциә ыкамыт, анахь-арахь динашы-аапъшит, аха науибах'уаз, ицэйшт рышты-мтә...

— Абар, ассир! — өсөнтит Петре, ачкунциәа шыблалаз агура анига, нааңышынаны. — Ус аиакуха, сара атах-

мада исархәаз зегы мүшүп, сыржыон, дара лытпаҳа ишент!
Икалап, ихащәбычзаргы... 06/10/2020

Петре наразнак иңыбакуа ракъ деихент табару ишерде ауаматцәкъа ахыба; иңыбакуа рыбынаны икоуп. Икан-тарыз атахмада гуразрыңха, ақыркырхәа аччара дала-гент.

— Миәзан, абант ахучинзаракуатцәкъа сара атахмада сыйдмырхәи, шака иччархуроузен, — ишент Петре игу си-бакны. — Сара соуп изхароу, икалома абас, сара сенпүш угу икаршәзаны ацәара! Ех, анцәа уишэнгаит, уара ажэрагы! — Ази, наамтоуп шытә, наамтоуп схыци скум-пали шытасцары. Баша иңдөм спъа енхаб: уажәйт саб уара шытә, нахутам уардыла амфахара укулары, иул-шом. Уи диашоуп, нахутацәкъамзаап, ейлискаант. Үимоу, сгу итан үзыка аагара наарласны Агзеванка сцары. Ази, та... та... та... Сажәйт, схуарехеит! Ағынға сымшы-цэрытци, ма ирасхәарызен! Үұхашъароуп, шыбзуу үс-роуп, ари сара сзы! Әдүрхәйт: Ауардынхъча! Сара асы атиразы ақалакъаҳы изгөйт хәа саңуп, закутә тиғузен сара исымоу шытә, сдирхәнте! Ма сагызырхәйда? Аңыш-қацә! Сыбыакуа ғырыккент! Ази, ази, ипүрккент! Изак-кутә рыңхароузен сымкушә!

— Ирацәнди иуцзыргама? — диа兹даант азды.

— Х-маатки бжаки, — иатенкит Петре — атъара акум, спъа, сара сгу налоу, иапъсоума мамзаргы, уи азбаху ақаара! Сара сгу налоу, абант атъшқацәтцәкъа нахьсизыр-газ ауп, ари енпүш атъхашъара зласхызгарызен, үсрәми сара сзы! Изахалак, чархус иқартцашт, уимоу, хтаа-цәарагы арғұхашъап, ирыхызы хәа хгулацәагы нең-әңеажәалашт, ада хәатәи рымамкуа! Дишиңәз иңыбакуа ғырыккент, атахмада гајажә рхәалашт! Мап, сыйкун, ақыртуа атәым ахәа ихаҳы ианааирхә, нас уикүмгүйни! Фу, аңыныш уихухаант! Сырхызы зустқуада ухзарауа-зен? макъана рұыша ахшыны ыкүмбац!. Сара атахмада.. Та.. та.. та!.. Ҳалалс ироуаант, изгаз, сара сзы зегы акоуп, сыйхашьеит уензгы, иагараантгы чархус скә-ттаны исыхуа атъашт.

Атахмада ихы ртысуга дұышырчон, арт иқалакуаз зегы башак енпүш алағахъ ииангар итахызышә. Аха башан урт зегы, ғыныңқала агурға ду иман, дартынчуа-мызд.

Ицит тұшы-шыкуса. Исаңгуахон аағынра. *Петре* уажәштә сиҳагы дәжент, аха үенізгүй дәцент *енак ақа* лақъахь уардына алукуа раагаразы. Аха дышпәацоз уи? Тұыхъа еиңшіләкъя ихы дақугүб'уа, мыч дук змоу неңпүш иесирбүууаны. Анаша ххәозар, Петре уажәсү ус зықаңдозең узхәомызт, избан ақузар, нара дақутхъан уардына ақалақъ ахъ анықуара длырхәзыз аахысты. «Сара схалагы избонт, уажәштә сылшара шмаңхаз», — иңдалои илахь еиқушшы. Акыр аатуан Петре, өйлә итәйз иуардын иңа сиҳабы дәлакутәаны ақалақъахь аца-ра далагенжытєн. Иара Петре ихата, ақуадыр ағы еиңш ишъапкуа нахшыны, өйлә неимгуамжо итәйз ахатакуа иреихаң руакы дәлакутәон иесирләгтьаны. Амба нызаф¹ рбабъ, Петре иңа иуардын ахъ ағы ақуртәара ақуртцент ауардынхъщцаа аашәражәан. Айхъагыларагы нара инандыртцент. Петре иңа ари еиңш агурагара иоуз, нара игу ардууан, ихы дубени ибо дқанатсон. Уи уағы ишимбаң дгурбъон, игугы наанагон: «Ағыны хашнен-лак, стакуажә дсыргурбъап, илдираант уигыы, хачкун агурагара ду ширтаз».

Петре ақалақъ ағы мышкуак даанхент. Уи даандыр-хент уака имаз, усқуак убас, наанхент иенцыз ауардынхъщцаа руардынкүағы даргы. Атыхутәаны ирзбент, амра аташәаразы ишенихалак ахулъазра реалак-шәа рыштыхъка амба икуларц. Петре наанхуаз алукуа иуардын инакутдана реыңцаа ахъгылаз ахъ игент.

Абар, уажәштә шыбыжыштыхъра қалон. Абри ауха акун даргы амба икуларц ргу иантаз.

Петре өсаңтит:

— Ус сымам уажәсү үенізгүй, баша стәазар атқыс еиўми Авлабартәи аштахъ саңар, ақы збап, ақы сахап.

¹ Ауардынкуа, еиңшрхууха амба хара ианыкуло руакы арбаң ақудыртсоңт, нара убри ауардын зегын раңхъя иғылазароуп. Арбаң идиардыруист анықуаңцаа, ашара ианалаго. Уи зыкудымтаро ауардын иңкүзю цаңда пату икүрцион, хымз дүнү ирытхъязон анхана. Уи зынды ианыртцоз зуказы зыгурга ргоз, икушыз нақу, насты амба атама бзинаны идмұраузар акун, (автор игуттара).

Аштағы есімша енгіш, нахъагы ауаа раңзағын, гүл түрділә реңдікіланы абызъа рыхта аңраужәаралы (избәп); ғылалпалхәа. Петре ендізатзәланы нахъендиғыла жи (туғыз) днарылалент ирхәо дазызырығыр.

Уи арақа иеилкаант, абзарбзан шаатдырқылалак еншіткәкьа Махат ашыхағы азәй дышынархаяуз. Петре даагылазар, ауағы дахынынархая имбасыт азы, таанкылараха изықамтағақуа ихы шхаз Махат ашыхағы дығит.

«Гуақреи рыңхарен сара исхызымгаңда еғыккам, избап нара абригы уажэы! — ихәент нара.

Рұынархеит енлатзәатзәданы игылаз ауаагы Махат ашыхағы. Махат иқаз ауаа тәға рымамызды, амтқуа реңпіш иқупапаны иқүжылын. Ихераданы, адзы атықхуанды үзара нахшынын игъяло акнахарты, уи наакуршаны наваңда игылан асолдатцәа енкүнүхла. Акнахарты атъхъа атың таңын иқан, уағ дгылағашамкуа, азингуара нахыниармыштыауз нахъканы. Петре ауаа раңзаа днаズлағышыз үышыншатәис иқантцент, уака нубон ахаңа реңпіш ахәсагы раңзағы.

«Ахаңа аазарғын, — тақып, наххәрап, избап сара сеніш, ари акаамет налағышыр. аха ахәсакуа иртахууゼн арақа? Аңцаа срыңхашы! Ари, ахәса изырусуゼн?».

Атыхутәан, уи игу наанагеит, днаズлағышыз зегын си жыагоуп хәа, — ара азәй нахирбозар акухап маарафеткуак, — ихәент гуаныла. — «Уи зыңғызуゼн,—ихәрхт Петре фапъхъа, — еншагы еншьми, амаарафетқуа рыхуапъшра ауағы дыкнаханы дахырышыуа убар атқыс, миән, зыльсы туу ауағы наразнак дызлоушыуауз, дыңгума... Иага умхәан, ауағы иңсиз нахаттаң аңцаа иоуми. Уажәштә сиңлекаант, ускак ираңзағы изааз арақа ахәсакуа. Урт, рыңсафткаара енш, бзина ирымбон ензарак ахықоу анеира, абас иқақуоу ирызәлымхауп дара! Ус ауп, аха сара исзенликауам, сыйхижъаазеи миән, убри аерманы, ауағы дыкнахаусеит хәа сазхәз? Абас ауп, хара ақытта уаа хшықоу, зегын хаҳтоит, зегын ригура аагоит!. Аха уи схөйт хәа, ихастазаант, нас изласпышырхагоузен? Избап ахумарра, иззәгъоузен... аха аңцаа иңғапъхъа сғылоу шәэткәкьа, гүк ала исқөонт, атъхъа издышыр абрақа ахумарра шакуз иқалоз, сышмаауз. Аи, аи, аи, ауағы игу шака иңәмпюузен, хафуа арышхаракуа, агунахаракуа иқало рбара ҳашталаңт! Аи, зака гумбылроузен ари!

Аңттыс енпүш сыйқыны сыйфит! Сабацоз ^ххәарауазен?
Ауаңы дышкинархаяз ахуаңшрахы! Убома, ^ххзака
ихучу, аха зака гунахалы итәү».

Абас, ауамакуа ендихушлент хара х-Петре, уи зында
агура газаны дықан арақа ахумарра қалонт ҳәз, — мам-
зар үзие наарын ахәса ара, — гуаныла игу дтаңәжәен
уни. — Ма наазыштыудаң үшүшт үрт? — дзакупшамызд
ахуцра.

Петре абас дышкущуаз иваражы даахъаҗәзар ибент
асолдатцә ашинель зшәзы азэй драпъца дшааргоз.

«Петре, — ихәсит нара ихазы, — угазамхан ианакузаа-
лак. Аңынышкуа ирхәо уазымзырғлан, иубо-иуаҳауа зе-
гы хоумтдалан, аригыны нашоу ұйымшын! Еңжыагоуп арт-
зегы, уаҳа актыв! Узбо ауаң ухыччаны ус уархәаргы
қалонт; акытта уағажа уаҳа иидырх'уен, зегы хейтпөнт!»

Иага ус акузаргы, уи наңхъака деихент, ауаң сила-
цаатцә иғылаз дрылаланы, итәххент адәм ағы икәз иба-
рц. Инулак-иһәрлак, әзгәбазарыла раңхъака дқылсит.
Ашинел зышттаны асолдатцә нааргоз ауағы дрыманы
нара нааигуатәкья наант.

«Аи, аңцә шәнишәният! — ихәсит гуаныла Петре. —
Асолдатцә зака иреппүшүзен ухәарауазен нараби! Ма
ишпүенлахәю! Абъзар шпъаркын назыманишәланы. Ирым-
хүшүа акы шпъакам абарт ақалакъ уаа.. Урыхуапъши
аурыс ріварцә ишреинпүш», — ихән илаңшы наир-
хент ашинел зшәзы нахь. Уи икупъышы азэй иакун, фә-
жә-фажән акы шыкуса дыртагылан. Иаакушәнәуз-
иңәтәцакуа хың-хыңәзә иубон, алезгинцә рінатча енпүш.
Ихы-иңи хөнеңжыааза икан. Петре цықа игуаламшәоз ца-
лашаәрак ааизәрттит.

«Изакуゼн, мшәан, ари? Ари ачкун цыра дызбахьюу-
шәа сгу нахәонт! Аңцәа исгуаларшәа, сүхәонт; набыкүшь-
дахызызбахьюу? — итәулазаны игу даатахуцит. — Мап,
мап, сгу сажъонт, қалакътә ҹүнхап, сара дабазбарыз, —
ихәсит, уи, аңыхутәаны. — Уи схәсит ҳәз, иудыруазен
аангыларта аштаңы дызбахъазаргы, аха излоугуала-
шәозен асқафык, мышқала зық-ғыла ауаң ахыненуа.
Аңцәа исгуаларшәа! Аан, аан, усоуп, уи уақа ауп дахызы-
ба. Мап, сыйкун уиақара уеумырчзан!»

— Аи, уан рыхха! — рхәон, ахсакуа ахъылаз, —
зака дыпъшкоузен!

«Иубоо ахәсакуа зеңшроу! Рыхцэы аууп, ахә биңгүйнгүй къасуп, — иҳәсент гуаныла нара, — шақа ржъарға жарылу зең, ухәзарауазе! Дара рцэа иңалоит, икам-иним хәцилоуп, аха иубома.., иаңашәсент уажы! Мамзаргы иудыруен сара қытса уағык сыржъарц иаңызар? Аи, Петре! Уеңрүбүза, урымжъаант! Ат, абааңсы атахмада, улъхамшъаант, чархус ақалтар ухы румтан. Аиңца дрыкушъяант арт ақалакъ уаа зегьы: дыңхәзызаант дхатцааант харт акыта уаа наразнак хардыруеит, халахъ на-нума сыйзырам».

— Гуакрас инуузен абри енгыш аус ухи алаугаларто, уара рыцха, изаку миши мыждаz анацьалбент, уаниз! — даауазырт еилагылаz ахсакуа раxътэ азы зхы-зены умбазо, касы шкукуала итахәкәз. — Тынч уқазар, ари енгыш арыцхара уакушәозма. Илыхызыен уан хгуаша, ллахызынца шыңацыгъяз!

«Ихэала, ихэала нага мши бызхаозаргы! — дхуцуан Петре. — Ибхааз зэгзы наразнак ихастцент саргы. Иш-ъоуури, ушкыттауафу наразнак ирдүруент; саагуабтаргы камлози, сзыбжьярызын, абаапсы ускак».

— Аан, биашоуп бара, ус ауп... Уаниуаз улахъ иани-
таз узахымъозаап, — ғаалтит даеа ҆пхэмск. — Рыцха,
иразкы цэгъазарын умбон! Иара изы закузен акымзара-
кы, дылусеент уеизгъы, аха итаащэа рзы ауп амыждара
зыкало, ихамыштыхуонт, иръсаанза ирхамштуа, ргу-
таачаны наарзыхонт! Ах, анцэя халоумкын, хара акыры-
сияншэа зэгбы!

— «Абар, асиртәкъя ззырхәо! — ихәент гуаныла Петре. — Зегы еибырхәама мшән? Изаку уамоузен сзыкүшәа, анцәа срыңхашь! — иеибүп, нақ сырттыртыр, — анцаа ийис абарт аульныштәа шыржъо нахъа, изаку цуроузен ари сара сзын».

Ишихуызы енпш дыръыртын та ганк иеентент, аха изхуарттоузен, уахъгы ауза рымжапаратцэкъя дагулалент. Аха аракагы ахаса рацсан тиа рымамкуя. Уи итаххент: «коузен, мшэн, арака» хээ дразцаарц дызлагылаз ауза рацаа: «нага ихэндазгы изымгуаьынт: «Дыхашьарсул, исхыччозар акухап» — ихент гуаныла.

— Зыңза джупъшуп, иш разқыщәгъя, — лхәент пәндыс.

Уажзакун, еергъхэа апътазаара динналагылаз, ила-
цэакуа аахтии адунен данинкупшыз, иаразиж-иуудаар
нанцабараха дцар акухент, иташент нахъарчжомчинаар
изы амра...

— Амца лыжэланы дбылуазар акухап, иан хгуаша
уажэы, аха изыку мцоузен ухэрарауазен! Уи аамта анцэа
исумырбан, уанза сыйсы ноумыштыроуп, сукух-
шоуп! — нацылтент датеаэых, аангуга игылаз, лгу дкыд-
съло.

«Ацьашьатэ, — ихент игуъсахы пыжажао Петре. —
Абарт ауаа, уаха ус рымазами нараби, сара сжьара
ада? Мамзаргы... Исхыхызен мшэн, сара? Абасжак ир-
ласны, исымбазакуа изленбүрхэзен сыржьарц? Уара
анцэаду срынхашь! Даара ибзиоуп сахырмазтазз ак-
тыи азы! Иага исхыччара икан. Аи, Петре, уесирцубуа,
мамзар, идэр ушыччархухо! Ус змам хээ зэмр дыка-
зар — абарт акалакъ уаа роуп. Ишэнхаант, абарт азэ-
даанмыжъкуа зегы, сара съда уаха ус шльарымам!»

Петре абарт зегы убас ригураганы дыжан, абрақа
наанзаз ауаа азэк иенпъш ргу иташаа: — абри ақытауаф
шэаан даажьлан! Убри ақынта, избент фанхъя итыр, ипъ-
сахырц. Шака ихуартамзен, абура зөарххо зети шухо
енпъш, угууанагаракуак уханы уара нахъугуамхузо цэара
уанырго...

III

Уи аамтазы ашигел зшээз ачкун куцш днарган ак-
нахартга динатадыргылт. Зымватэирахъяк ала, даацээрцит
ицьатаа исэбаба папык, егъирахъала — аматцура иалаз
аэзы. Уи динштэгыланы даануан апалаач, иблуз җаңышыза.

«Интахызен мшэн, ари апап арака, денивысзар из-
дыруада? — ихент гуаныла Петре. — Аха, денирманы
папызар акухап! Мамзар, апап нашатэжъя, ари енпъш аус
зэы даауама? Ани аблуз җаңышы зшэу дызустхыда? Ика-
лап, амаарафетжатцаа рхада иакузаргы».

Аматцура иалаз ауағы къаадк рене иказ аантци-
хын ибжы рдумы архъара далаает.

«Дикуныхээзар акухап, — игу иаанагент Петре. —
Ижэбап, уажэыцэжъя изеигъшра хумарроу нахдырбо!»

Урткуа рыштыахь, апап ахамы зшээз ачкун днаанды-

лан, акы нахэара далағент. Петре илымха қыттағаны дұрығуан. Уимоу ишьапы таркықынты хит, аха урті нарең акыр нарбжын азы, изеңшынкент үненхәоз закуз.

Ишэйхит ари ачкун ихамы, ишөхадырғент иханытә ишьапакында дызтәах'уз, игуағаза иžахыз матәак. Аблуз қағыш зшәыз апалач акнаҳартә ақны нахшызы акнаҳадага нахаршәыз ақуаракуантә азириесин акыбы на-тцирғылт, нас, нааигуа игылаз ачкун разқыцәгъя нахь даахъаҳын дненгутаст акыбыахъ дхаларц, аштыахъ акнаҳадага нахаршәыз ақуаракуантә ахъ инапы неирых-хент, наанкыланы ачкун ихуда нахаришәырц. Игылаз ажәлар зегъы — рқытбжы гомызт, наразнак наарыку-шынан, ргу өкаанырысын лага-фагара аантылозшәа акун иштынчыз, — иезиз ажәлар рхыпхъазара тфа ама-мызд.

Апалач никыз ақуаракуантә ачкун ихуда инахаришәын ишьапы рхха акыбы дласны илантцикъян напыла дненгутаст. Иенлагылаз ауа жәпа зегъы аанбархәксент, наабызызызит, згу зеандзамкуа азырши зкуртәаз азы иенпшәкъя.

Икнархаз аразқыцәгъя ишьапкуа, инапкуа икъон дхәыптызыгъуан, деңкуатәниуан. Убас акыраамта ишьапкуа икъон.

— Утакызар, уатәэм шыжынзагы икъала ушьап-куа, зегъы акоуп ихастағом! — ихәент Петре.

Секундкуак рыштыахъ, ғымтзакуа иенкуашшы, игылаз ажәлар раңа, наалыркынан, уажын ауухәа наан-лалт. Уимоу, лафкуакгы аархәакуент. Ғытрак аштыахъ реилатцәтаракуа аанимипын, реыпсақынан адәы рые-ныкурығысент. Урт симытуан, абри сиңш, уағы изымы-чашаш ауама нахъалапшыз гуахуас иқатцаны.

Петре днағышы-ааңышызар — нааигуа уағытәысса ды-қазам, Ицент асолдатцәагы. Акнаҳартәғы наанхент ғы-ғы ақарулцәа затцык. Аблуз қағыш зшәызгы даға матәак неишәхәирғын, дныкутины дцент. Икнархаз аразқыцәгъя, дууаза дахъкнархаз дыкнахан өыртис имағамкуа.

Петре уамашәа ибон.

«Абри ала интәама зегъы? — ихәент гуаныла. — Изакута хумарроузен мшәан, ари! Маарафетс нахдырбааз,

ауағы накуушәә аатқа ахънархаз аума? Аха дызустар
нас зшыапы зкъоз? Уи схәент хәа, даңла ирзығатарып
мыт хәа укоу ус! Атахызаргы, адач алғаштырып
дыркуашазаант, зегы акоуп, иееніз хәа арака нахдыр-
баз еғыжам. Баша аамта сырзит уаҳа акғы. Ашиңқа
сыхыт, сиғымзи аангыларта аштағы стәазар, сиғысы
сшыарын, сиңәрарын сызхара! Ибзиназаант нас, сара ма-
шәйршәә саниент, аха абрыскак ауаа иензазғы газа-
хама? Ман, сгуанала, уи акум ара икоу, иқалап, ишатц-
қыаны ауағы дыкнархазар? Азәы сиазцаар акун хым-
шада! Ех, ишшасхыччарызиш. Уи схәент хәа издирх'уда-
з... аха ауаа гуръятаә, хъаа змазамыз иенцүш симпны
рығонықакуа иенеңте, ичча-хумаруа! Ауағы дыкнархатц-
қыазар, абас шықарыптырып, ргу хаҳума сендру, ма-
лағырзық шықарыптырып, чотзатсық наадамхаргы, —
иңабгаша урт ауаа, ргу зрыжәпази усқак! Дызустзаа-
лакғы, — дуағыми мшәан, уи, анцәа димшени, дышгум
уензғы, Уензғы, иензазениш, абасқак ахәсакуа абра!»

Петре ихы ағы нит хуцра дүззак, игу акы изәфө¹
далагент. Уи избент, ииулак-ниңәлак иенликаарц, дназ-
лашыктуа зегы закуз, хумаррацәқыазу иибаз, мамзар-
гы, иңағұхъа ауағы дыкнаһаны дыршы.

Уи, даара ихымзбишон, айхъятәи ихуцра: «Сара,
тахмадак сзышза сыштаржъарыз ахумарра қалозшәә,
амц табыргыз шығаңысшыен.

Аха, ус акумкуа, аиаша мңыз үчишьазар, — усқан
униакара хъаас иқантомыт хара х-Петре. Ус аку, еғыс
аку, ишакухалакғы уи даара итахын аиаша енликаарц.

Итаххеит, симпны ищоз ажалар раҳытә азәы днен-
хъұзаны диазтаарц. Ус нағыжанцент, аха изхуартоузен,
изымгуаыт разтаара.

«Ман, атахмада, иатахым азтаара, иухыччап ака-
лақуаа, иенцүуп ушыбзиу уцар».

Абас хуцрыла дытәны, зны дыщқак'уа зны наантыржъ-
уа шығаә енкәрамла дцион Авлабартәи аангыларта аш-
тахъ. Амған дышнеиуаз, ибент нара дәқъянк, уахынтәи
иенүеуан айыллапал бжъкуа маңымкуа.

«Сиеннишь сарғы уақа, сазызырғып нахъа иқаз
азылдан зәир ақыр иңәозаргы, — иңаент гуаныла Пет-
ре — настыны, амла сенкүнтәо сықоуп, шылжы аахыс әа-
тқа сымфац, акғы снацхап».

Данының налатәкъя адәкъянхъча днаидгылар эди. Акунтхуахшәэ дынкәтәсент. Уи цъяа, атәхатай Цъяа имоукуа, инаништырхны даафналент чкуна кәткү, Бүйрәз ишәнаны. Уи Петре дишыклатшуа диштыазшәэ икалент. Исафналаз ачкун акалами акъади, амилани адәкъянхъча наанимхын адахта дадгыланы афра дналагент. Петре фапъхы нара днаихуацьши.

«Исзейлкааум, набыкуу мишән, абри аръыс сара дахызыбаз», — аангуаҳут нара.

Ачкун ихы даамфаҳаџакуа афра даेын. Абас мацара ақыр аамтагы цент. Петре зында, ихаشتит аамта ақыр шашхъаз, уи илакуа аанхмыръаџакуа убаскак ихы-ихшың зегы изыштызаны дихуацьшуа крифон, дмыщцакџакуа, икаларын хулбыханзагы акрыфара дзалымгар, иензак'ук'умызт дызгулағзгалас ахушра:

«Изакузен, мишән, ари? Ибзиңданы дыздыруеит, аха, изысгуаламшәзен дахызыбахъоу, — ихәон гуаныла, атсанза дхууша.

Амра аташәарахы сиҳон, Петре макъана итыңгы дахымтсысызыт, даेын дақумтцакуа лабазбахъеи абри хәа ахушра.

Атцихутәан, Петре кранифа дфагылан адәкъянхъча апъаракуа наинцент, нас даахъаңын, фапъхы илаңш ачкун илаңханы дындэштцын Авлабарка иңиғенхент дыццак'уа. Уи макъана аантылартта ашта аангуагы дымненицкуа адыххәа ижәғахыр азәи длыкусит. Петре даахъаңзар, наңхъа дгылоуп, ауапа зшәни адәкъан аңы инбаз ачкун, ихылъарч ихаршыны.

— Уст, ига ари асалам шәкү, — ихәан ачкун күпш инаниркит шәкүк. — Уара ухала узамыңхъозар, уихәар азәи дузапъхъап, амала, уазызыроы ухшың азыштыны. Ари ашәкү иуанаҳәонт нахъа нубакуаз зегы закуу.

Абас ааиҳәан, наразнак иштыхъка длыкуцәнәит ачкун күпш. Уи ирласын длаимпышабазшәа ибент атахмада, амала усқак дмыщцак'уазшәа убон даниңкуоз, — аха, ари атахмада наға иундазгыы, уимоу, ишилшөз дығыргы дихъзомызт. Икараха иказ атахмада рыхча, иуулак инаништенхәсент:

— Узустда уара, ачкун? Ма исахәа ухъз затәзык.
— Ашәкү, ашәкү иуанаҳәонт! — ибжы ааиргент, ауа-

па зшээз ачкун, енха-енха днааскыон ишътахъка дааирьшакуа.

Петре абыржээ игуалаашент, нахъатэн ашара дахъ цалак, ауапа зшээз азээ наангуа дшибоз дивагъежьуа.

«Сара мшээн, исымдыруази, ара бзиарак шыкамыз, — ихэент гуаныла. — Акуарт акучаракуа ишрываагъежьуа енгъш, нахъак сахъцалак дсывагъежьуан нара. Уигты ауапа ишээн, аригты ишэуп, уигты ихылъя ихаршшы дыкан, аригты ус ауп дшикоу, — уи, хымтъада забри ачкун наакун, — схы хыстцоит, убас акумзар».

Абас, агура аанган ашэку ааниктуцайркучын инганы ицыбы интентент, игу ихъаахагы өсаандит:

— Ех, ма апъхъара здыруазарауаз! Ейлысымкаауази уажжытцээхъя нахъа икалаз. Икамлои, уигты амц ихэозар? Ус акузаргы сара сзы акымзаракы, нара ихы ижьонт ауп! Уигты сжъаны дцент акуу нас? Мап, ус залшом.

IV

Петре ишъаачакуа сихагты енххэауа ишилшоз дыщакны ишүөенхент, аангылартса аштахъ. Уи уафы ишимбац дахыццак'уан ашэку ианыз алкаара. Петре ипъа апъхъашъа идыруан, уи папык икни атара иткон. Петре ишъаачакуа раткыстыгы игу акун ищак'уаз.

— «Зака наухазеи ари, ишэнхааша амфа, — ихэент нара. — Уцала, уцала, итээара акузам!»

Иага дгуаїзаргы, атыхутаан днент ииулак. Апъхзы ихъшы дыкан, убаскак дааپсент, ипъсыць сергъхэа илэига-фенгон. Даанааьши-аапъшит, аха аангуа азэгты дыкамыз. Ауардынхъшцээ досу зегы рхы ахъхаз ицазаап: цьюуки ацьармыкъах ицент, цьюуки — адэкъянкууа рагхь, — зегы иртхын, ихучы иду изакузаалак акы рынкуу рзы аахуара. Петре уамашээ денгурьент уафы дахыкамыз. Уи денгурьент, избан акузар, уафы имырбакуа дамирырхъози ипъа ашэку. — Ақалакъ ахъ уенизгы дцаармыз спъа, избан акузар ус имамызт уахъ, — аангуаут. Итабыргытцээхъяны, уи игуаанагара нашахент; ипъа дыцээн дтахухуа ахъшэашээрэч, ашэшыра дытцананы. Петре ипъа наразнак днандыххылан дааирьшент.

— Угыли съя ирласны, усзапъхьеинь ари! — ихбент
Петре ашэку наирк'уа.

Инъ даахацы-мыцын даазьши, илакуа өнэркүүнөөз
ашэку аанихит.

— Ари ашэку абоубен, саб? — дизцаант ицъя.

— Исымбазент уи сара цъаргы! Саауан арахь; амған
адын даасхъдан снапы инанигуалент, — ихсентт Петре,
ишиккалануаз зегын нахзара мицхуны ицъхъазан.

Петре ицъя ашэку аахирлан апъхъаразы ианаантих
аҳэнцэхэа апъаракуа нагулшэшэн еимцэхыртраа никапу-
сент. Үамашэа ирбент агбы апъагы: ари закузен, изыз-
хюузеи ари? Ирура разымдыруа сиёапъшуан акыргы,
ашътахь, апъя иштыкүшэнин апъхъазара далаает. Уи
дафтугаант Петре, изымчдат ицъя дленкукаант:

— Апъхъазара аума уажын усс нумоу, уахъзап уи!
Уаңхъа хээ уасымхэен иану! Исычхауам уаха! Сгу-
атыгъ икугылом, иткъяны ицошэа збонт!

Далаает ичкунгы апъхъара.

«Иахъа икнаархаз ацкун, сара сашъя иакун...»

— Ишъя? — дкаант Петре иаразнак, дагъацааышент,
изакузен иухээ? Дыкнаархант ухэама?.. Ус анакуха, ии-
шоума? Ауаа зырчоз, нас? Уаңхъ, уаңхъи, нах иихэо
хадап! Исымбаауаз, абри сара!

— Саб, иухэо закуи уара? — дизцаант ицъашъаны
ицъя. — Уара узыршээн мшээн? Ухи атыгъ икукъязшэа-
уцажаонте!

— Уаңхъ, уаңхъ! Убри ауп уара иуусу, сара исхэо-
сара издыр! — игу цыжэжэо, деилашэнин атак җантент-
Петре. Атажмада рыща ашыз ихызышэа акуараахаа
дентасуан иеизнүүмкүло.

Ицъя ихы аамртысит иаб дихуацьши. «Ихъзен мшээн,
саб?» — ихсент гуаныла нара, апъхъарагы днаалает:

«Хаб иђарыз аамстан, Уи дыпсит хара хашхүчкуаз.
Ашътахь, дук мыртсыкуа хан хатса дцент. Хабыса даамст-
тан, ақалақъ ағы аматцура далаан. Иара нахцангент мал-
хра хаб кыр хзынижъзар зегын. Ииашоуп, мазарала хма-
чын, аха уензгы амлатцэль хагартэ хакамыэт, фатэйк
устын ихаман. Хабхутаа хээ ихамаз зегын итнит, наанхаз-
гы аки иатнипсахлент. Абасала, сашъагы саргы адын
хаакухент, царта хама замкуа. Хаанрыжынт тынха хээ уа-
ғы дхама замкуа ақыта рөү, дара ақалақъ ағы инхон

ибзиахуха. Уарлашээрлак, дара рөсө ханнеилбэтын наад
хасуа хрыпкон, хцээ ххырх'уан, хампьсуа хабзамх ашъаху
хадыргон. Иахшэмкүа, наххамкүа, ихашьамкүа, хам-
лашьуа еснагь ақыта хрылан, хмыждаха. Ҳабынтан зетэм
хрыпкон, атацкум ҳадыргон, лаба-ламсы ҳафыргомызт,
даамстазаант, дматцуғызаант, хабьса иакузгаант азэгы
хрыщанишомызт ҳаазымъыхыашаалак ҳасуан. Амала,
зны-зына атэймууа ханрыщхаршалозгы қалалон ҳара
аиатымцаа, аха уигы ҳара излахахуоз ҳәа егыжамызт.
Ищегъ ханығендас хабьса ибла ҳаңыригарц ҳганы Тукур-
миштэн асоңдат школа хтенцент. Арака зынџак ам-
цабз ҳалахант. Аурыскуа ҳацахауан, ҳарбаны наанхо-
мызт, цөгъярас икоу зегы ҳзыруан, ҳарпкон, хдэа ҳат-
цаны. Иҳачхант, ихачхант, — аха атыхутээны ҳамч қағы-
сент, уаха ҳалымшо ҳанықала хабналан ҳахыз ҳкытажы
хцент. Уака ҳахынен хаб ифны ахъгылаа ҳкыаптатаы ин-
хоз уағы иматцураа акакенчэа ихатцақыаны ҳдэйлыр-
цент. Үимоу уахызатцыкты занғылара азин ҳарымтент.
Иқаҳцагушьарыз ҳара атынхадакуа, ҳнарылалент ауаа, —
ихамамызт ча ҭатцак, енагь хаблакы-блатцо ҳақан, ка-
пек аԥара алабарта хауамызт, ихамамызт ахытцакырта,
абас, гүбырта змамкуа итынхадахааз ҳара ҳазтажыдаа, ма
хрыщазшыдаа, зегы рзы ҳтэймууан, азэгы, ҳаитажы-
мызт. Атыхутээн ихазбент, ҳгуакха хмыждаха ака-
лакъ ахъ ҳцарц. Ҳара, адунен асы убас зегы ҳгу рых-
шает, зегы ҳиёмынхеент ҳаашья амамкуа: хабьса иаку-
заант, ҳан лакузгаант, ҳацэгъяра этахызгы, ҳабзиара эта-
хызгы зегы ҳзенпүшхеент. Ҳара ҳхучкуан, ҳхы ҳаҳуарта
ҳакамызт, ун ауаагы ирбон, аха дарбанзаалак азэы ҳац-
хыраара напаленимкит, үимоу рыла ишабоз ҳдирхеент, аха
азэгы даҳмыщраант, дхадымгылент. Ҳара иахъа ҳазтагы-
лоу арыщара зегы ишэываабонт, зегы ишэхароуп. Ҳабь-
са ихала иакузам ҳахыртцээз, шэара зегы ҳахшэры-
тцент. Зегы иааибыхданы ҳаңыстазаара ҳалшохит. Сылусы
танатцы схы наастроит зегы атак шэистарц ихахъкуаз рзы,
атыхутээн — анцэа иңаԥхъа атак қаҳцап. Ҳазынтык
зегы уенизгы уака ҳкалонт, ҳанкушэрахра ҳақоуп, усқан
ҳанцәажәап ىкъя. Уака еилахкаап изхароуни изхарами.
Анцэа интахыу, згу ىкъю ауағы иоуп аус енҳагы. Уака
ауп акунамга ахыжам.

...Иугуалашюма, ҭыны-шыкуса риштажы зны Лочин-

тәй аиғаа ағы шәуардыңкуа таҳәаны ианғылаэ? Мүт гуаламшөен фыңға ачкунцә анишыныз? Урт ҳарғайзак; һамлашыла, уаха нахаламкуа ҳакан. Ә-миш нағылжатавыз ачаңың ҳәмән ифахамгаңыз. Сашыа разқыцегъя Бежан иңбызын — уи накун амщкуа сикуртә-сикургыло ишәзхәоз. Уи сара сгу натахымызт, амщәара шыбзоу пұраны исыңхазон, аха исымчыз, сыйшара уаха снанагомызт. Сашыа рыхха ҳаптышәала иқаз азы накун, ихы нааташәоз иенгізалар цәгъя ибомызт! Уағы пұсыцәгъашәа дықан, агуақтәгъя! Убрі азәзатцық накун сара адунен исзыкузаз, исзаңгуаны, срыңхашыауаны иқаз, сгуышырта затә сашыа накун, гүк-пұсыл ала дысықан, бзирамзар цәгъярап сыйдикломызт, иңсін сиңш бзия сибон. Аңцаа ду сиҳәйт ипүсата бзинахарц! Иахъя сара сылакуа ишырбоз иңсін тырхит ашгу енпіш. Нас, сара исылшару уи ишья змурацы, ауағы ҳаа схы сыңхазәзэр, схы ахылцә ахастпозар? Сиәа жыны ағы сиңсін сыланаты уи сашытыңы залшарым!

«Ускан уара угу тырхаха худукылент, крахсоутент үкъиаза. Җабыргыла, уара үказшыа, үкъиара, сара амра енпіш иккәза исыкупұхашәа збент, сгу миңғаты аарқуандент, уимоу ақы аасыгымхеит зында сатәнатәырц. Уи ауха сара лаңааинхъш сзықамтент, скызыненза саатшуан, саатъсаданы сиңқазғы. Атқыбжыон сашыа дғылана уымба аңқара даналага сара сгу енлишшан сиңсін маңхарц ақы аасыгымхеит. Изуаз сзымырдура суалы-уашо салагент, схаху зегъы қакаңа инеилатылт, аха ус шықалаз атәи ҳәа сашыа ажаакғы насымхеит, иста хымхеит сиңырхагахарц. «Иахътаң ауп иахътәжәо, — аасгуахут сара, — иңиқаант! — схәент гуаныла, ари ата-хмадагы ихароуп хара хрыщара, уи дуағызар, хара ханцәдирхәуз ақы ахимхәауази!» — схәент.

«Уара уанхархәы илықуҳаршәын ақалакъ ахъ хмент. Ақалакъ ағы ацәгъя қазтоугы абзина қазтоугы зегъы рызхара атып ықоуп. Зегъы рзы ашә қыақьаңа наартуп. Убрі инағаршәны имғасуамызт миңизатцықгы аззы иңсінба ҳамлақуа. Ихәзбент нааҳампұхъяшәалак дарбанзаалакгы ҳәименгзакуа иҳазицәго иңәаагаларц, убас ала ихынхархәырц нахцәзызы зегъы. Убас ала амла хеаҳарқуамызт, иенқүцчоз ҳагукуа ҳқажон, гурфала

хатэны. Аха хгү түнчмыйт, еснагы акы ҳазырьшын, ғыра
иҳаҳаны ҳагон, иага ааургы нахзенкүк'умыз.

Ө-шыкуса рыштахъ ёнак хразжыцагъара ҳахады ғазъ-
тахъамку ҳабыса ионы хнанагент. Хан дақнамысит
афы, лхатца ақыта рышка диштызаап. Ахышэт-сышет-
хәа афы ҳлығнейбаһдан ҳабыса даҳшынт, ус қаҳпаш-
хәа амалахазгы хгү иштәзамыз, — ағнгы ҆ыххаа еила-
қубаса икухтәри ҳтаххан, аха нахзаламгзент. Ҳабжы
аиницәгъаха, азэы наҳазаап, наразнак аполициа ҳакушент.
Сара цэгъабазарыла, изулак сыңсы згент, сашыа разжы-
цетъа дырkit. Уи атыхутәа ахъкылсыз уара иудыруеит
уенизгы. Шәарт зегы уака шэгыланы дышкинархаяуз
шәхахуапъшуван. Шәара шэзы уи гүжатаган, гухарштыган.
Сара, сбылуан, счычуан, амца скын. Мап, уи азэгы
ищәанастыжкуам ижәдүруазаант! Уи азы зегы атак ақза-
ра шэндуп! Сыңсы танаты сашыа ишъя аура сашытоуп!
Алунен зегы азфаңа ахыскааует, аха убри аткысгы
иеницәасшыонт ауаа! Ауаан сарен ҳабжыгас амфа наզаңа
иңбыстәеит, иқалом уи уаҳа... Сара азэы затэйк аарцәка
сынхент, шәарт шәрацәағзаны нырцәка шынхент. Зегы
аапшырц икоуп асуд рөы, — уака еилыргахоит инашоу-
гы, изхароугы... Аицәа затэйк иоуп аиаша эдирора:
аускуа акапанга иакутданырыкапанра далагаанза, раъ-
хъя ауағы игу дташтәеит. Сара сгу иаанагоит, сызкулаз
амфа мәа иашоуп ҳәа. Иқалап сгу сажъозаргы, иқалап
самжъозаргы. Аха сара издыруеит акы затэйк: уажа-
раанза цэгъам-бзиам ауаатэйсөн сарен раҳуцк енпш
ипаңъхаза иказ акы ҳайдиакылон, иара убригы нахъа
акнахартәәи атыхутәа ааңтәеит. Икуал-куало иңтәзән
атца нахынхало амахута зны иғаҳтәзәнни тақа ишкашәо
еиңш, адунен наզаңа сакуқьент саргы. Бзиала зегы!
Издыруада, ғыракыр субарц үтаххозар, ииен сашыа
дахъкинархаз уи адәәсы, уака субоит, саргы исзыпшуп уи
амыза.

«Изаккуу сыйдыруам, аха акырза тцуан сыйгутыхаңуа
зегы уасхәарц стахызижтей, иагыуасхәеит, — еилара дук
саатцыцызшәа сласда схы збо скалент».

«Иүэсирхынхәеит иуцәаагаз аяаракуа х-матки
бжаки раткыс жәа-нтә еиханы. Уара уқынара сара сгу
ағы иаашнажыт хъаак хааза, апъсык ауп иаасыгхаз
сатәнатэйрігы. Ихутаҳәэоу акуастха енпш уи сара

сгуаңы ихущаҳәхәуп макъана ихуажжаза, аха зөгъы акбу, издыруент ирласны ишғыцәаая. Сабгүсек, уареүү: «Шәакудамзи хара ҳзы аңғыя эхууаз? Уара уакудами тәфтилэ шы затсы дыкнаазхаз? Уара уакудами уи дыкнаархарты аускуа изықазтаз?»

Петре аյхзы аттахәа икунатэон, иňа дзыпъхъаз ахътэ акымзаракгы изенлымкаант.

— Сара исхароузен, мшээн арака? — дыныңыцәаант Петре ишимчыз, дагъааузырит ибжы қыңь-қыңуа дшэаны.

Итабыргыцәкъаны, ихараз, мшээн Петре атакмада арака?..

1879 ш.

ОТАРАА РЫПХЭЙСЕИБА

I

«ИЗЫСТАХЫУЗЕИ АЖЭЛ ХААКУА?».

Зызбаху схэарц сгу итоу, абри акыта ду наххэап, Цаблиани ағы акузаргы, инхоз зөгүү дырдыруан Отараа рыпхэйсеба, уака инхоз ахыныснаа унаастаар иуенхэон: амреи акуен рыда уи архэйсеба лынхартасы азэгүү анеира илшом лара азин рымтакуа хээ.

Уимоу, иага ус хада имазаргы, аесаултээкьагы ари архэйсеба лээ анеира изыгуацьуамыэт, — ус акумкуа, сенеунт хээ азэй иакуикзаргы убас хэхэрэак хээ талтсон, избахьлада уи афыза. Иаргы уака сымнекуа сыйсындаз хээ ихм шэнүү дныкутны дсон. Ахыныснаа абарт ракхтэ ибзиазаны игуалашэн аки затцэйк, иара убри, ашльхь, акыта рёры зөгүү нажээбжыны наарылагит. Уи шыкалаз авас аүн: зин, ахыныснаа, абри архэйсеба илцэгент кутык, акыта ирлыргонт акуткуа, — ихэент уи, — изымшээц зөгүү ирласны аусхэартасы ензыргароуп! — Ускан, Отараа рыпхэйсеба икалтаз үзьшьватсауп. Лхалатцээка агубернатор икынцаа дсаны налхээзэаап акуты шылцэмргаз. Абри атыхуала, ахыныснаа гумбылгы бжыннтэ рыла енданы акуты аху икүшээзэаап. Инашоуп, лара архэйсебагы амфякыра илцэгент жээ-туманк¹ синтамкуа. Аха авар, уи атыхуала лара илхээз:

— Аяара закухи! Унапы ажмышьует, уаха акгы! Мамзаргы, жээ-туманк ризбаху хээтэума? Акыр нацасами, ахыныснаа икантаз анакум дахьахсырхуз? Анакум ала дсызнышувар сымунт, — мшээн, ари машума?

¹ Туман — жээ-маатк ыкоуп.

Еилыркаант зеты, сара Отараа ыръхэйсениба хэзине
сыштыу!

Цабыргытцээканы, ун атээ зеты иргуалаа дырбуулсандаа дыруан. Иаххэап, зны-зынила анхацэа цьара ендцээтцааланы иенцэдэжээ ишгэндгылоу ари архэйсениба лхачэа ианныкуүшлак, нахьца умбазо буара-пара иненимбывыжээа ицион, акучаракуа ахьшь анрыласлак иишшээжээ ёшиш, — ус Қаламон сихарак, урт ырғунуцка ақытанапхгаецэа иренуаз азээ даникэз.

Иаахтцэнаны ахэара цэгтэн: Отараа ыръхэйсениба ақытасы бзна дырбозу дрымбозу. Аха ишээрэзы — илцэшён. Шээра шээзхүүц ус акумзар: наххэап, ахучкуу ртаацээ ирзымырфуа, рленшээ дрыцэгж ианалагалак абас рахзаны идиршээн: «шээсанышээж, мамзар хлырхьонт Отараа ыръхэйсениба!»

Архэйсениба илдүрүран, ишлтишээз, данирбалак, сибарфны ишцээ, аха хваасгы илымазамыэт.

— Шэыргундакуоуп урт, уаха акымзаракы, — лхэон лара, — мамзар, исыйрбалазен сара, убасжак исцшэартэ ишпүш? Атабырг ххээзар, азээ ацэгьара сзиур зуам, ун ииашоуп, ианакузаалакты баша-машак азы сгу анырхара азин рыстом. Ишљоуури усоуп сара смыкоу. Уимоу, иатаххар, саалаганы скаламанкуа¹ насышьтцаны, слаба хлакыта заштыхны ахынгжарык икынзагы снаэонт.

Акытада рёмы зеты ибзинатцээканы еилыркаауан, ари архэйсениба ишылцээмжээз ахырхуураракуа, абақыракуа, ахырцэжээракуа. Лажэен луси еснагь еимадан.

— Аицэа иныс, даара бишүхээс тэюу, бара! — ихэалон Дацна Бедиашвили Отараа ыръхэйсениба лзы. — Азээ итэгты лтахым, лара лтэгты азэгты илтөм, Лыфны дубандаз аус шылуу! Алашьцара иаалымнахаанда асар-сел ишпүш дыкугъежьуа, дымшээзакуа аки дацызароуп лмахуяа еилхээ, ун лыпьсүс аанталкны хээ шпъякалashedи мамзаргы.

Зеты реинхадаа илцэшээз акытада хэсакуа ракун. Хаџимшхаран, знык ацэхара далагар: адунен узаных'узан, ухы угу ахлыршээн.

— Ах, бара ацэгьацэыфа! — зны-зынила азээ напы наалылалклон, — бгу ишпъяанагои, бхатца ицэыхъянтазам

¹ Қаламани — еимауп, акытада рёмы зеты анхацэа ирышьарщонт.

шыбышьома, бара быртсаны кырбөатараагы нара^{ихы} ныкугарагы? Биапкуа бгудыпъсаланы бтэоуп^{крыссоун} тацэап хээ. Бара бгэзоуп, бгуатцэадоуп, быжмээр^{назэ} ибзенйын! — зинимзар зны, бгу иташэахьоушь, снапы нарғзаны схатса сицхраап хээ, издьруада бшэозар дбена-цэхар хээ?! Амчху ифацаар хээ бшаозар здьруада? Бы-цэрглаант, блыцафры бцаант бара ахтыпъишажа! Бзиарас ибылоу хээ акгы збом сара, ббашоуп!..

Угу иаанамгаант, лгу иамыхуо акы лбар баша дафсны дцап хээ, ун хымцэда напы налакны, лэс интэшээ зетыг лхэрароуп, амхьтэцэкья наукулхээцэароуп. Ун ажээ хаала дзацэжээз хээ шамахамзар уафы дубомызт.

— Изматцахуузен ажээ-хаакуа? — лхэон лара. — Мшээн ари енвш арьстазаара гумхаты ажээ хаакуа эхэ-тэүзен, ма ногьабоупъшаауен? Изыпсоузен ажээ хаакуа? Ацэгара, амхэара, — уаҳа акгы. Ииашоуп, ажээ хаа ауафы азнык азы игу иахуонт, аха ашытхь, ногьалакъя-кьонт. Ауафы игунырхара затахмызен, дызлакаакуу устыг изымхон, Ун ала игу бжысыр қалоит. Знык, ауафы игу анбжыслак, нас нутаххалакгы нахэала, нара изы зетыг акы ауп. Усжан иарбан ажээззалакгы игу цэхэ-ла наханы итырх'уашэа ибо далагоит. Мамзаргы, акыр аамтга ирхаштны инашык итахаз ача енвш игу та��үк'үсент. Ауафы изы абзиара эзахыг игу ианакузаа-лак итынчханы хээ изықалом. Изалакъякъятэүзен ауафы игу, ун енвш қазтцо, ус змам роуп. Ауаа ирзенлкаа-уам, арьстазаара машзак иадамхаргы унавалар, дидонтэн алэзгин иуалаа енвш аешынаукунаршо.

— Отараа рыхъэйсенба гус илзытуу хахэуп, — рхэон акыта рцы.

II

АПЫРГЫЛ ЭЦҮ АБЗИАРА

Ари ииашоу ииашаму азы, — лазцаара атахыуп хуч гуартак ирылатвоу цыхысенбак. Ун дынхон акытга аназа-рахьза. Лара цыхыс енкушээмэйт, дхыхуамыйт, лхучкуу еснагы имлаго икан, рламгуга таҷаҳэа. Отараа рыхъэйс-енба лиапала, есмыеша ари арьхъэйсенба илзылгон

жэабақа ча-хын чанах гуаға дук азна ача какал наалыл-
хыз акашы.

— Ибыстент, ихаха! — лхөон наалызыналгайдай. «Ильбүээ»
ゼン, бөй раханы бзыпшша, издыруада, бара амат аьшь,
анышэ еңкуатцээ зтахаша, хнапала бөй итахцар бта-
хызар! Бини адунен баакуленижьтөи была траа, азэй акы
ситарушь хәа ауағ риапы бантүшшилоуп, бағык қаканы
азэй икаиршэрүушь хәя, атыхуа ави-вихэа икъо, ауза
ирыхуағьшуа ала бенпшуп бара! Ах, бара аилымга, ла-
шара бымбаант! Избитәзен аицэа анапкуа? — ма изаку
напузен ухэарауазен, — ауатэа еиңшуп, икъякъаца. Улыхуацши, улыхуацш, заһа лыгъсы цагьюу! Лара илфа-
ша лымазаант, уаха акгым лтахны хәа дыкъазам. Илулак
лыгъсы тдаш лыртцуент, убри азы ауп ашышь үсьыла
еиңш демашэйгуза излыцу. Ча өатцак аарыхра, маху-
чала аусура назылуазен цүшүт, ма лхахы нааниуама,
нас, лхуч рыцхакуа, лара лкынта бзиарас иззышрызен?
Бара ибыхуацши иртцарызен, ибёртцаарызен бымхэон?
Ма урт рыцхабшьар қамлози үбент! Хымъада, мыш
мыжда аеноуп бара бини адунен баныкулаз!

Ари архэмсениба, дрышыцилент абарт реңүш икэз
ажаакуа, убри ақынта зынџак хьяасгы икалцомызт
илаҳакуоз, уимоу, табуп хэагыы лалхөон.

— Бытабура?. Ицэахы ихутцаршны бара бхазы, цах-
хак илаҳэаны итэахы, ибцэымзаант!. даара бзиара дук
лзыбунт ус бара бымсаант, ицахаза фынта итабуп хәа
лабхэзар, Отараа рыцхэмсениба лзы уи закухи! Шака
дыххээнс халалузен хәа бзырхээрц акухап баменгзакуа
уапустаңла изыбкью урт бытабуракуа. Аа-аи, афы бхы
быхнацкъаант, изакукоузең бызөү! «Табуп» лхэхт,
амала ибмоуандаз ус бхэзэр забарын! Быльбаала ибыр-
хазар, уи адунен ахаангы ибсүтшээрары азэй нахары-
мызт. «Табуп!» икажь иршэнэ нак, бара бытабура!

Икамлацызт инаакузаалакгыы, Отараа рыцхэмсениба
лышэ чычинак дынлагыланы изакузаалак ихуашаз акы
ильтымтакуа, аха дакумгуамтсыргы луамызт.

— И-и-и, заку хы-тыйшшоузен иухагылоу, иухыт-
саант, — лхөон лара джунд-кундуу, дгуааны аччина афатэ
ирк'уа. — Сара сенпш икоу ахэсэ бзамыккуу жыданы рча
өатца хүчсүа рөүх'уент. Аи, ухы битэржа, афы иухнац-
къаант, ушъякакуоуш! Ус змам, уара арааста, ункыд-

хало угуароуп, үзара акы абасоури хәа, ухыс-хысса. Уңхамшыазон уаха? Иумбазон, уара, хүцүртә иажаланы нумам акумзар, ауаа еергъхәа рыпсы штоу, жетбәт-ицән тақъакъо ахандеира наөуп, амла ҳамгаңдаz хәа. Измада уара агадажо, амшху ача, уаргы унықургалартә еиңш? Уңхамшыазакуа, ауаа ркны убла злацэрыугозен? Мап, угумхоуп уара, хымъада, хүцүртә иажаланы нумазам! Дызустда, уара узы Отараа рыпъхэйсенба — дуанума, ма дуабума? Мамзаргы, утэй лыкума, үзара умлұлұсахызма үзаракыр, ма издыруада унықугара дадгылозар? Унап-куагъы ушыапкуагъы уқуңсаант, уара агумха, узенпъшро-узениш, изумоузен урт баша ухи нузамырхуозар? Ағсабара, уту ишпәаанағой, итәни икоума ихыжжуа, уара уртәаны унықунагалартә еиңш? Фу! Уара апъхамшыа, иабакоу уламыс?

Иаххәап, лара длынпыхъашәар, уағ рыщхајзак, еила-фак, дхынжә-кужә абарт реиңш ажәакуа наикүхәәцәнән, инацылтсон, дыреғель:

— Уца ағцаарахы уақа ағы ухулатәа, уара амзанра, угу наанамгаант сара уара узы абзиара стахыуп хәа! Аи, ускан, схы анышә нағароуп. Убра, апъхал ағы, ағы на-тахаз ах тоуп, уненин итарлға, угу наанамгаант, исымат-тахуу акы устап хәа. Сара сзы зегзы акоуп, изыстахыу-зен иенитапата, икастэрт уензгы!..

Уи, инапы данкны длынманы ағцара дыңғналаны икуен-куеиуа ағы неилржәуан, нас днаскъаганы дноулыштын диштаябъуа.

Җнак, Отараа рыпъхэйсенба ләы даант ччиак. Лара ишықалталацизы еиңш чах дук аадээлылган инеилтент, нағыннаикүлүгүсент лажәа пырпилкуа аттахәа, днацәхант излалылшоз ала. Аччиа дылтұртны иғанығеиха игуалтент ихыркъякъаэ ишьапкуа еиқушыша-сиқушышаны ишықаз.

— Уабацои, уаангыли, уара адунен ианызааша!

Даатгылт аччиа. Отараа рыпъхэйсенба даантакъян, ағыны дыңғнапкент, уахынтай наадээлылгент ф-ча хык, лөйтракны. Нас лыбжың тарыхутәаза инаикүлүргент:

— Сара усыштыл, уара ишабгаша! Ирласны аныш-ицарща!

Аччиа дналыштәлент, дхың-хыңдуу ихызы изым-ларит. Отараа рыпъхэйсенба, ари аччиа длынманы ағыар-

мыкъахъ дцент. Уақа лчакуа зегъы ахэа-цэа иатнылса-
хлент, ажәңенмаа алихырц азы, Атиө ахэа-цэа шаан-
мылхыз енъштәкъя ишлымчыз иршэнү, аччиа жаралыл-
жын, рынха, нара дшээн, ихы-иңи ненилагуа икит
тәамхарц азы.

— Устепт, уара ицэытабааша! Изахны, иушхагуа!..
Иузымзахъон, уара икамхаша?

— Изакуни, мшээн, Отараа рыпхэйсеба, иуал быкуз-
ма бара ари? — дластцаант имахуажэ-шахуажэза иказ
адэкъянхъча.

— Усоуп, уаха ишпъа, мамзар, сча өтца ссыхны икэ-
цэенмаакуа ирыхтынцозма, ари адунеи акутъшра эцэ-
зрэз? — Амц лхент Отараа рыпхэйсеба.

III

ХУ-ПРАРАТРАК

Отараа рыпхэйсеба, итбаа-тыцээз лывутэы фы гы-
лан ақыта атыхуанза. Лашта, кытса ихафык ишикунаго
сипьш, акыр инеиужын, уни иакуршаны ихкаан быцатэ
гуарала. Лымзырхәө икуубауамызт изакузаалакгы
нахутамыз икы, лабытцэк надамхаргы. Еснагы ииатца-
карааза ахаскын қашэ-қашэо итиааны икән ипъшзаза,
убас икән афины абжында инаркны агуашэ ақынзатцакъя.
Абартца назиашаны ағацхъашэа иғылан ихаууала ра-
дудззак амакхутакуа еимбәба.

Джаломызт дарбанзаалакгы мөасөмүк, ари ашта
иляштада надымхалакуа. Ишаҳдэхъауо сипьш, лыфы
бутэйн, итбаан. Ашыхарахъ ала წенцир амајамызт,
егырт, ах-уадак рыкны илашаза икән, наман ашэкүа,
настыы, зехынцыара атызкую тыкканы ахысыртакуа аманы
икән. Ари иунарбон, нара андыргылаз анбашыра аам-
тазы, тыничра аныкымыз шакуз.

Афины арьзарахъ ала, иғылан тзы змамыз хыбрек, уни
аңхын мышкуа раан ашэшыра азы рхы надырхуон. Иа-
ра нахадынны икән азахуа, убри акузан хыбысгы
намазаз. Афины аштарахъ иғылан ачаз зынарыжкуауз
ананыра, уни изавагылан борак, араху ртакырта. Армарахъ
ала иубон быцала ихкааз утра хучык.

Отараа рыңхәйсеба абрақа илалғон иенүеніншымыз аутратыхкуа, уи, зынгы тұхынгы илыхуашағ [дакун] сиҳарак илалтоз. Лара лиапалатәкъя илеөң ғұлбұркүрдің илалғон, илрашон. Убри азы уақа инхоз инцуаз актауаагы лықузбалон: — уағы нахахьоума, мшән? Айхәис деонт, драшөйт? Уи зусу ахаңа роуми, лара лусс налоузен, — рәден. Аха Отараа рыңхәйсеба уи зыңзакты иллырхазомызт, илаҳарцгы лтахжамызт.

— Ирмахаңзар, ираһавит нас, сара исхароузеи, — лхәон. — Сызлеңдеузеи, мшән, сара Гоги алтыгажа насыпда иатқым? Уи, атеген абаҳан кны маҳуғала аусура илшозар, сара изыслымшари, андаа дыкүшәима?! Ауама қалама дхатазар! Сарғыы сыңхәйсуп, нара дхатазар! Сара сатқыс дызлеңхарызы шәгуаныла? Нара имоуп анатқуен ашылқуеси, сарғыы исымоуп урт нара иеніңшілтәкъя ф-напык! Уи напыла аус иуент, нас, изымурзыси сарғыы, исымазар урт? Адабла сыйыз үшешшөма сара? Дыжабент, даара иңсұдазғы азы, ус акухап!

Отараа рыңхәйсеба нара убасгы уамашәа бзна илбон аутра аудулара, аха иқаломызт, уақа ауағы ишьапы төирғылар лара лыда. Ари аутра агутатәкъя енғашон митәйк итбаамыз, итсауламыз жрак. Уи ажра ағсан, акыта налгаз ажра ду. Уақа, зынгы тұхынгы, азы амтәраны хәа иқаладомызт, енагы аххыхаңа итысузан. Ари ажра, акыта агутатәкъя енғашон, уи итаз азы убастак ираңан, х-злагаралкъынырызхар қаларын, аха аар-сара цэгъяқуа раан, анхаңа азы мачымкуа нацәйрzon, ажра хүчкүа ағсанырымхуа, рутракуа ухәа раарых-ракуа азырыцарцон, уи азы наенесуазгы убарын, избан акузар, азырыхомызт. Азы эңарцоз амхкуен аут-ракуен рымцаара рякузамызт, акуатарагы иңарцон. Аха Отараа рыңхәйсеба уи атыхуала азы доулаңа-жәах'уз, ма лара нағылгаз азы науалакыс'уз игуабыны. Үсгы, агу имазар уи атыхуала азы ақы ленхәндәз, дыкүшәоз убарын! Ихы иңәымбылтерин. Уи, аз-лагарахшыңзәа реңпүш, лбаха лыжәға икуща нағарааны дубаргы ажра даван, аныша тыжаауа азы нацырхагоу ақы аңырамхарц азы. Анхаңа, нааңышни ари айхәисеба иқалтоз ангуарталак ус рәден: — дыдыматәссаңда дытқыонт, егықам, лгу намыху ақы зәзәз изы!

Лығны унығналар, уахыңшра узындыруа еилган, иң-

къан, бабыцк үзара ионаршены иубомызт. Лыфны, адахтән атзы зегзы еивабба абукуа кыдчаңаланы икатан. Иныкуртааны, уака икугылан, анышаңышъ иадхыз ахсафраматтахукуа: ачуанкуа, адирганкуа, агугумкуа, ахразага ухда зегзы казказуа хуашырак рымамкуа ирыцкъан есымша. Урт унарыхуаңышыр угу ианагарын, иенербо, рыхугылашыл злакас ала, иехуонт ҳә: «ижәбома дзенішра фынъхысындаңыз даңнагаз!»

Нак-аәк, ахуштаара иеңғылан, ф-цәртавук, урт тахаңзан еилүпцизауз уархалла. Ауархалкуа унарыхуаңышыр наразнәк нудыруан акыр шырхыцуаз, аха анападқылара бзина ирымаз иунардыруамыт рыхура. Ацәртәрукуагы акырда иажәхъан, рыхкуа тыкканы акаламкуа таъсан. Акуакъаң игөагылан иқул дук, уигы ажәхъан, кыр зхыцуаз акы шакуз ақаташы иунардыруан. Адаахы, наакуршаны итыкканы асахъакуа анын, ихарцыңсаража икутазшәа, итырфачаа. Егъирахтән акуакъаңы игөагылан шәйндиқура дук. Уи, зны ишишәзын удырратән анатәара азныңшузама ухәо икан, аха альтән ахъяхъан, иажәхъан. Ашәйндиқура ахыхъ еикутан ацәртә, урт хыхъ инаркиң тәканза иныштысусама ухәо ирыкуршәын абырғын шыаршыаф щың шәйршәыруа.

Абри еиңш еилүргаз ағны цыңа уныфнатьшыр, угу ианамгарың залишомызт, лара ишылхәалоз еиңш, ари альхыс даара бенак лоуп ҳәа.. ускан, шәары шәагъиша-хон. Аихаңза ртәи ала хахуаңшузазар, Отараа рыңхәйес-енба аззырғы лыщаңызыртә дықан. Лхатца иштәхъ уи ракус илзынхент цо-убуки, хацалакыни, ф-жәкамбашлықи, хылжеки, зеңпышықам ф-дьиүурк иқаз акуатеи, ғажәа дьинур ахастен.

Алхыссеңеба лкуатца ибзианы дахылагъшуван, ишлүлшөз ала лхы даменгзакуа аус адылулон. Шэгу ишъязанагой, уи аеафра бзина лмоудози зеңпъатам анападқылара змаз акуатара ақынтай. Мамзаргы, изалшозма ианымшыр, ағ ду талтэн шенишыкуса. Аеафра анықамлоз ашыкускуа разангы, лара ағы лыгны дқала зомызт, уимоу, нагылтиуан х-сельалик¹ ирентамкуа. Сапалнек азы лара илрыттон бжыба-ааба туман, ма жәа-туманк

¹ Сапалне — ө-загоул.

ириентамкуа. Рыжетэссын уи ағны ишлүжылын имажым куа, ишакузаалакгыры жетэ лыфны нағны дубомызд. Отараа рыпхәйсөнба, ессыккаса илтулакгыры, жәз-дүниурк ириентамкуа лыдгыл ишәбүон. Зын-зынлагыры қыратта ишандырыцәбүон ықан, мамзаргыры, агулаңа лыщрааны илзырцабүон, бжеихан, лара лхалатқа, лкуатан лыманы дылталаңы, илцабүон. — Ишакухалак жәз-дүниурк иказ лучастка ашкусан ишәбүаны илалымтар луамызд.

Ағи, лыфатэ нахашәалоз ачени тиңи наартынлар уаз апъара, длаттаны ху-циараны иша-шаны иштіталцои. Абрив азы лара илыман иенүеңшымызын ху-циаратра брачкун-куак, урт ирылхын, ғыштыла иенпүшшымызын ацахакуа. Да-ра ирыман хаз-хазы ахыркуагыры, наххәап, ақы нахьзын «Альшәма». Уи ағы лара илцаах'уан апъара, ача-пүши, аченкүацәен ртагаларази ртәзәзәрази иныхтәзы. Аебатәи нахьзын — «Ақына». Уи ағы лара илцаах'уан лкуата айлыхразы илтишаз апъара. Ахъятәи нахьзын «Арьныш итатәү». Арака лара илцаах'уан апъошыда ца-ракуен, ахәйніктарраты шәахтәкүең, ма ақыта шәахтәкүең ирызкыз апъара. Аңырьбатәи апъаратрағы илцаах'уан лусуғы илташаз ауалаға. Ари апъаратра нахьынданы илыман: «Иутар нүнітап». Ахубатәи апъаратра ағы илцаах'уан, ағны инылхшаз апъарен, аччиңа цын арьылташази.

Амала, ихәзәуп, уи апъхъазашы цында ишылзымдырыуаз, убри ақынта, лара лхы налырхуон апъаракуа аныл-түхъазоз, ахақассакуа. Аха шәгу ишпәданагон, уи цыаралықыр ченлагоз ғышшәшпома, шамахамзар цыара даанлас-умызд. Апъхъа, уи даалаганы апъыш-циаратракгыры ир-талысона ишаны, зака нылхып ҳәз лгу изаанагоз. Шамахамзар, лгуаанагаракуа нашаҳон. Иаххәап, арт апъаратракуа рөс инылымхыкуа цыара маңк таҳаргыры, импхъя-зазакуа, зегзы азтыршәшәаны ахубатәи апъаратра интә-липесон, нара убри итоу капенк ақны иненаанзагы инылх'уан.

IV

АПЦАХИ АУЛСИАТИ

Отараа рыпхәйсөнба, лхатца илзынжызыз амалкуа ириенжыны илпүхъазоз ашәакъ акун, лара лтәала; ауаагы

ус иръхъазозу ирымъхъазозу атэс ахъара цэгъдан, *Лхата* та Ѣсата бзина, аханденра даара бзина избоз азэ иакун, уи анафсгы, ахъз-аҧша змаз шәэрьыцағны дрыхъазон. Ағны шәнүенәләнаны шәахуацьшиш, *Ингәрьың* тақуа ахъкнахау, уака ижәбонт, ишәакъ атыххәтен итәни ишкнахау, уи калибрлагы имаңзам нара навакнахауп, нахәа цабъцаьевуа, за-т҃ца шшәымрза, икама, итапанича, икантаруаз, ишъацма этенпъоз ухәа зегын уака иубон, ахуштаара азаангугаара иғылаз ацәртәвү аханы.

Отараа рыпъхъэсениба шамахамзар, илцибыжъахомызт, мчыбжык ахъ зинк иадамхаргы арт абъяркуа лымрыцъакуа. Убаскак лхы-лыпъы зегын азыштын арыцъвара далағон, иналыхуацьшлак игу наанамгарц залшомызт, ари аԥхәйс ныхәек леазықалымто дықам ҳәа. Уи, лхатта дыпъы аахысижътеи убас қалтқон еснагъ. Отараа рыпъхъэсениба, атакызаргы дычмазағгуақзаант, атакызаргы наға ус хъянта дағызаант зегын акы акун, абъяркуа ррыцъвара аәхъара анаилак зегын икаждыны дара аакынлх'уан ашьшынхәа пату рыхутаны, нас уаса къаць-хушала ицырцыруа илрыцъцион дмыщакзакуа. Абас, итахыз аускуа зегын анрыдилулалак фәръхъа досу ртыпъкуа рөи икнайлауан. Үскан лара лылакуа лајырзыла иттәаазар акун, лгу тәңүуаауан. Дылгуалашәон лхатца. Нас длатәнны амыйкума аацырлғом,

— Ваи, ван, сара гуәк ситамхәа! — дәңүуан лгу дкыдсыло. — Арт абъяркуа знапаңы икәз дифырхатсан, гумачла деибаган, уажәы дара аалзынхеит аԥхәйс! — Ааи, дыпъсит, шәара сыхааракуа шәйэттәй, рыхч! Ааи, сара гуәк, шәара шәймаңца аушәәкүхүү дызҗәйпъсиз? Саргы дысцәйпъсит, уи, саргы! Анышә еикуатца дысцәзәйт, сара с-Тедоре!.. Сығны, дүцтәхеит угубүртә ду, анышә дартент шәара ишәйкунагоз шәфырхатца... — абас лхәон Отараа рыпъхъэсениба абъяркуа дрыхуацьшуа. Ихжәеит шәаргы саргы хаԥстазаара ауву. Саанхеит сара затык смыждахуха, нара искуник'уан ахълантаракуа зегын, уажәы сара сыхуда икулент! Ааи, сара гуәк, испъенпъшыз! Ашъабастакуа ианрышташәәрбышоз¹ амзакуа раан исзаумгалози дара кахухуа ишьны. Сгуръяны сгу тыңны ицо иаламгози, иңацаза ухатца бжы

¹Ашъабастакуа ирәншәәрбышон октябр мәа азы.

сту ианныкуфлак. Иага турға умазаргы, иага ~~хаз~~
умазаргы ианакуззаалак улахъ еиқуны уаты уибо-
мыт, еснагъ ухы-үөү сиҳаччо укан, шайханыла.
гурбъарыла иухыугон зөгъы. Ууағыцәкъан ~~шара~~, соңу-
шэйл, сыйзиаху! Упъсата бзиахаант, уара сыхаара!
Угагакуа инарыдкыланы анцза дрыкуныхәароуп, срыц-
хами! Аус аниуазгы дгурбъон, дшәахәен, атахызар иха-
латы иакуззаант. Дарбаныз, ускан инаихуацъшлак изым-
хаарыз; ари ауағ, аусура акузам дызғу, ачара неа-
зықантонт хә. Уи иказшыя злаказ ала, ахадәцәкъаты
ирәхар Қалон. Арәхара мацара акумкуя, аусура
ицаларгы Қалон! Икамшәаант, уара сыйзиаху ухъз-
ула! Иньоушаша, данцъсуаэтәкъаты, илахъ цъара
ианикуимцент, дсыгъхан, ус сенхәент:

— Бымтәзыуаант, сыйшәма, иатаххарым? Бара бха-
тагы адунеи баҳаанхап ҳәа быкоума! Зегъы уахъ ауп
ххы ахъхоу, арака наунагза наанхо ҳәа икада! Дарбан-
заалакгы, иини адунеи икулаз, ауағы иуалуп аль-
сра, убри ақынто, ихутоуп дгурбъатра альсра. Уажэы-
раанза, сара адунеи ағы сасны сыйкан, аха уажэы
схынхәуент сыйоныға. Саздааует, нас, бзыртәзыуаゼи
бара?

— Ааи, аха, уара усымамкуа сара сыйстазаара зыпъ-
соузен, насты, исылшару сара уара уда ақазаара? —
насхәент сара турғала стәни сыйқаз.

— Ишъя былымшон, мишәан? Бмахуға аайлыхни аус
уни, бхы иыкүта! Бара бгу ишъяанагон, сыхаара, сара
снапкуя, цабаада ахуша рхытыцәэ ицоз цыбышьома?
Сара сымч адшәаланы аус зуан азы акун, ҳазхарагы
захфоз. Бымшәан, адгыл бубуоуп, баргы баакуаца,
егъбыхъуам! Амала, азэй бхы ицабымцан, ахадаи, ана-
намгара бхы абымтан ианакуззаалакгы! Бхы абымтан
агурфагы. Ҳацкун хучы Георги напы идкыланы даа-
за, азэй дицахартә джабымцан, изеидкыл ҳмал хуч,
азэй дихыччо джамлари азы. Бара ибыхутоуп, иаазара,
ианиздалак нас, нара ишижахыу. Анхара итахызар — нара
ихы мацара дакугуълаант, азэй инапы данымъышла-
куя, ихы иыкүигалаант имахуғала!. Изытәах саб-
ғызар маттаху, цъара акы ихуап.. Абъяар еснагъ ишәар-
тоуп, нахәа, игу иеанызаарц, ианагъ имыркыты-мыц-
лаант! Ашәакъ ибзиазданы ихысунент, ацокъара даненх-

суа акупшыга маңк хыхыла дахыпшлаант... Аи, зақа
абжы бзинаны улымха итасуазен, уанхыслак! Вириз: 1 Цык наадамхаргы аға зынк исахазшә Гүйғиндиш Ех, апстазаара, зақа угутъжэагоузен! Сразы уаҳа
аламзаарын! Зегы ренхә ирыщасшю спә иоуп, наандыло хәа азәгты димазам, ихала затцык даанихент. Изханызынаны дызбар иқалоз! Уи нахыс, — ауардын аку-
рчыжь сатсаузыргы еғьюурымызд! Аха иуурызен! Ани-
цаа, арынын сибоумыршән, ирыщашын сыйсата!

Абрин аштахь нарғын ихытыз егыккам. Дызенз на-
жәа еергүхәа нааненгжан атзахы иңи неирхөнт. Атсанда
даакупсычхан, зынк ақара даакыт ихъантаза, угу наан-
нагарын, уаанизызырфыр, иңсы сивгашы злаказ ала,
иңстазаара атыхутәа абыржына ааңтцент хәа, аха сара
сахь ҭаантит: «Сиент сара», — истент, сыйсы сазыхала-
лины анцаа. — Аи, сара сиңамхәа, исыхызен, узенишра
уафузен исцәизуа, с-Тедоре бзиаху!

Абарт зегын лгуалашшон Оңараа рыпхәмсенеба, лыла-
бырзкуа ләккыасо иналагалак, ленпүка ағаңдо доханы
идалешшүү, даңын абрьаркүа цырцируа иқалаанда
ррыцкьара. Башагы аззы имхазаант, уи лылабырзкуа
збахъан хәа! Избан акузар, илтахымызд дыштәууз-
ауағы ибар, уимоу иңәйлцәах'уан лъя гуакъатәкъа-
гы.

Оңараа рыпхәмсенеба лхатца иуасиатқуа зегын гүк-
псык ала иналгzon. Лыфны напы адкыланы дахылат-
шуан. Амазара иенхагы инаңтлымцазар ақы аагылмыр-
хент. Иабыркүа ракузар, усгын ижәдүрүент дышырхы-
лапшуз, Иңсиз лхататы дылхалырштуумызд. Есым-
чыбжыя, игуаларшәаразы иқалтсон ача какал иалхны
кутиу. Данпсыз амш атены, есышыкуса ахас-мыхаакуа
татсаны ауахуамакны иганы, иңсата дакуныхәаны апап-
шәа ахалырьхъон, нас, уақа аус зуаз зегын еизганы ир-
татсон.

Лъя затә наазара иакулышрит лкупшратә пъстазаара
бзиаху зегы. Өажән үшүбә шыкуса затцык ракун еергь-
хәа илхитцуауз даненбахоз. Уи даалзынхент шыкусык ада
зхымцуз лычкун — азкы. Лхатца данпсыз атены инаркны
шыкусы өажәа лтакукуа интцент, матэа лах-ұыхх лышы-
лымцазакуа енкуарамзар. Мачо хаңзагы лышшылалама-
лара, зақағы рыелыдырцалазен дрыццарц, аха иқалоз-

ма мамзаргы, дхъялъшынгы азэй дихуамьцит! *Май,*
лыгугы иңашомызт уи хатцаца!

— Нас, сышъя ихуапъшуен схата нарцым *Ханенбаба* лак? — лхөон лара. — Аи, сара, сыбыла алашара аңээз-роуп, сыны атэйм хатса данаазгаша! Мамзаргы, сара с-Георги игу цызыжома! Изхалаант нара, хъаада, турфада! — лхөон еснагь гуаныла. — Ма ишъякалой, мшээн, сара с-Георги иаб дсыпъсахраши! Ма нара схучы снеижъону? Ускан, адгыл аинкуңаны слахулабга сцаант! Иузхала узғыданы, сылашара спа, еснагь уан уара узы дгурьбалаант, лгу тгахаант адунен дыкунаты! Ххыхъка, ажэфан ахь дузгурьбалаант уаб! Аи, уара иухьша зегзы уан илыхьни дагаант, уара сыгулымцэах! — хэаны дылгудлырбууалон лоупъашыл.

V

АНИ АРЬЕИ

Хара ари аповест афра ханалагоз аамтазы Отараа рыпъхэйсеба лычкун Георги фажэа шыкуса дрылтан, фажэн акы дырталон. Уи дыбууаза, деилакаца иказ арьысын. Игъатцакуа арацэа ххыра еиپш иенкуатцээза ифэз уамашэа идырьшээн аинкуара аазхыфлоз, агукура этээ ихы-иёы. Уи, даара эсахъя бзиаз азэ накун, акарма еиپш джат-като джениуан. Иенхагы дыпъзахон, ахьшь аблакуа реиپш уришээрта итархыхызда итыпъшуаз иблакуа ракумзар. Ленишэацэгъяк шиакуу удырдыруан ийүүмшүй иенкуатцээакуа гъягъяза иенмағызын илахь икыдээз убар. Абарткуа ракун Георги ишъярагы митэйк ибзиамшээгъы иузырбоз. Знык ада уи ачкун дээмбациз, икаломызт игу дахуарц ѿшрала. Аха, убла аанихмырсыбъзакуа уанихуапъшлак, икаломызт угу даамыхуарц. Цабыргыуп, уи ирлас-ырласны дычномызт, аха знызынла данааччалозгы убасжак инаалон, убла ааузикумгарта. Уи даун, днаазаа зан, ибаң ицэйласын.

Георги дыцъякуа араза иесиленхээн, ишырхээ еиپш бабыцк икушэнаны иуамызт, уимоу датцаырбаргы цэгъя ибомызт. Иара уаанихуапъшыр, ажантан җапъшь аёыкуршаны аимскуа ишвази, иклээд брацкункуен, ишъялпы

тарқаца ишъяз ишъатқуен рыла агурғаның мыйт, хара акытанхаса ҳашынтығы ишамаз нара, дұхтүш; ғылыштаракуагы.

Икалалон, убас зны-зына, Георги ағылымыкъя далаланы дышиенуа анырбалак ииаништархәен:

— Уи тәа маңзак ақара иеаирчыр, — зынзак ах ихаттақъя иакуҳоит, уаха акғы!

Ақыта ҳәсахұцқуа зәйрөғыны дынирбалак ииатғыланырыбыла идхаланы ихуапшын, зәйрөғыны маңа ресми дәккін дұрыман, рхушра нара ида азәй далағымыт. Аха урт нара изы зегын ақын, дагырзыхъа ғылышты.

Георги иқулащәа, зегын ақыта дұрылыха ғылышты, ғылышты аныаинкүштәлак, жәа ххәзарада нара апъхъагыла-ра иртәр ақун.

Аусурағы, уи нызы ақыта зегын ақны дүзүгъша-уамыт.

— Амагана ағырхәа ианааиқъалак, наразнак ғаҳда-рак ааирх'үент, — рхәен анхатқа. — Абаҳа анаамғани-тәлак адғыл агуға енфәзент үхәрән! Уағы иңхыраара илазамкуа, ихалазатқы ауардын пеппенуа азнаттақъя ртәні иманы ағынка даауан, — шәгу ишъаанагон, уи иуардын баша, уардын хұчық ақуз ғылышшома, мал! Уи ачаз нымғакуа раагата ауардын ду ақун. Зынк аусура даналага, нас ихы изаақуныңхәа дқалағомыт даал-гаанза: ағын усқуа зегын инағы ииатхыр ақун.

Абри сип්ш иқазшылакуа рзы, ақыта уаагыны иңде-жон дырхууаны; Георги иаб ипъара имырзит, уаха эта-хым тәнхент, аллах иңшыуп рхәен.

— Иан дикүхшоуп, спъя, деилкъоуп, аусурағы ииан-лимшо еғынкам, итаххар, — лхәен иангыны. — Табыргыуп, аусуразы азәй ишътах ғылданы шъяқалашен, уи азы дәм-дырттацтәа иаб ихаты иоуп, аха аччара-ахумарразы дызланенгъшым рацоуп, еснагы илахь енкуушәа деңкүш-шы дыкоуп. Иаб қысаты бзия ус акумыт дышқаз. Уи агурға анимамзи дангурьози узенилкаазомыт, нара изы зегын ақын. Спъя, сылашара, ус дықам, ихы-иңы ес-нагы гурғала итәуп, — лхәен лара дзакумтуа, Георги иқазшылакуа хъааганы.

Иан изылхәакуоз зегын нахауан Георги, аха атак ажәа ленхәомыт, зегын дрыкушақтахон, илхәоз ақын дәнірхъуамыт, нара убастакун, ағын аускуа ртегы дыш-

ләфамбоз, лара нылтахымыз акы ишазимк'уаз. Инашоуп, уи шытадыңшынаныз, изха-изындахъян, аха иан дыл-рапомызт, лхәэтэс дазызырғуан. Цабыргыул, Георги иан лыбыс аеткаара енпыш бзия дылбон лъя затын, аха аентәи аускуа рәм уи игура лгарызу илымгарызу, ахәара цәгъян. Аха уи сәреит хәз иатаххарызу уи игурагара? Дарбан хатазаалакгы, Отараа рыпхәйсесиба длащлабны хәз қаломызт ағыны ныкугарағы. Даара азәрығыры ырташыцуан, ари атаацәара, ырбисибабашын тынч ырканаашын рзы, зақағын иртакхахъадаз урт реырғызатәра, Георги иан лгу дуун нара изы, иеніңшылшыз-хәзгы адунен уағы дылзықумызт уензгым. Нара азәзатынк иакун гүйртас илымазазгы. «Сара уан соуп, уара узы хәзыбала семсішүазаргы, схы шпъарыщасшын-уен?» — лхәон иан еснагы гуаныла, лъя аусура ақынтын дыхынхэнди даанауаз, лыбла ааихмырсырьзакуа дихуапшы.

Цабыргыла, убастәкъя акун, Отараа рыпхәйсесиба лъя затә бзия дышылбоз, аха уи уағытәғыса илұрдыруамызт ус динизықаз, унакум, нара ихатапцәкъагы илұрдыруамызт диненұнцәаауда динизықазгы. Амала, — нара иңді дубзыбын, гуацыйхважаак бзантцыкгы иалымхәзымызт, игу илұрхомызт, лгу инамжара акы лбазаргы ажәа хаала иалхәон, қүш ажәала диацәражәон. Дышқалаша азы диабжыон лассы-лассы. Нара Георги ихатагы иан лгу изырхашаң қантцомызт, наға иримчны диацәажәаргы дааҳәнди атак лейхәомызт, лгу иирхомызт. Аха уи азы шағу иаанамгаит, нара дычкуна ғысымен хә. Ман. Ус дахыықаз иан лықни акун, мамзар, дхатазар азәи игу иирхаваитиши, ма азәи ишакум длизнықуаитиши, ихъуаз жәбарын. Ускан Георги дыпсыр акун, ихъ аниңценташаз.

«Избан акузар, сан илхәо зегы ииашоуп, — иләон Георги, — сара сиашадам. Исхароуп азы ауп дызсацахауда!»

Георги даанижътен игуалашәомызт, иан егызладам баша-машак азы диацәхахъаны хәа. Абарт зегы аиненликаалак, сара соуп изхароу хәа аара ихы иадидон. Ажәак ала, иан ләкитә бзантцыкгы имаңдацызт амц, убартқуа рзы, наргы дашыңылелит аиаша мацара ахәара. Дышиеншненуаз аиакумкуа иибакуоз, изымчахаудала-

тент. Уимоу, игу анъжэазалак, итачкумгы ихы наирхуо далағент. Дыкшон ишимчыз, дыкупъон ихы дамсигзаку, п айқарамракуа рыкухразы. Георги даныхучызыңға дағынан уажағының ишамыштакуа ихағы нааниханы икан. Уи ахтыс енхарак изихамыштыз уи акун, еғыртқуа раан енъш иан лгу изнимхент, гоу-гоу димацражәент, уимоу енхагы лгу нахуенит, деңгүрьсент иңенцаз, ишакухалак, аускуа нара дышрыңашаоз енъш икамлент. Абри шықалаз абас ауп:

— Енак, — Георги усқан ихытуан жәрабака, жәафака шықуса. Чкунак нара иатқыс иенцаз хұчык дыргубзыбыны имақа нақугылаз ақунакуа өыхни иңәигент. Ахұчы длағырзышо, амитә имшха атқынуара далағент, аха ақунакуа згаз ачкун наға рундазгыны импітімтіт. Уи аамтазы Георги иғызызакуаки нареи хұмаруан рааигуа. Зыгешшүа иңәйуаз ачкун ибжы Георги илымха наата-сит. Ахұчкуа иемаркыз анеңликаа, ихбу-хъууа игу риң-хашъарак азатғайжын, дыштың-шыңдауа ниура изым-дидура ишәмдүауз динеңхуаңшит, уамашәагы ибсит. Нас дыззығышхызы Георги, дызщұмаруауз иғызыза днарыл-ттараан, ашацахәа ақунакуа згаз ачкун днендыхылт.

— Ит, нақ лассытқа, изакузен игу зәржәо! — иңдерит.

Ачкун жың, атак ахәра ахатыңан, ишилшоз Георги длеңцәхасын, даархәнды дылканжыт. Георги уи дазынкылозма, деғатқын аңыр-пұрыхә иршәні ахахәкүа игудцара далағент. Уағы ибызшәа змаҳазоз ачкун жыңға ғапъхъя, Георги длеңжалан атазхәа адғыл длыку-ижыт. Уигты азмырхакуа даанисуа дипкент. Ари збаз ач-кунцәа, сибарғыны наан, ирулак Георги ишхраан, дааним-птыңрыхит, иңде 3ы аанамгогы атачкүм дадыргеит. Ақунакуа этээз издырхынхәйт, аха изхуартузеи Георги алаба идхалт, дхуакуа-чахуаны даанхент: иңынцахътә ашыя аара нағын. Иблуз зегын ишкуанцкүны ишәни.

Георги иан лыбысы лылшәшәарц ачык аалыгхент лъя денихыжажәа, ашыя иәшәи данилба.

— Ихъзен, спә, уан хгуаша? Бағытәа улоума? Уааскыен арахь, сара сахь!

— Тедо Купрашвили сипкент.

— Узыхиркъазен, нагзара змоуша?

— Тедо, Гола Манасашвили имақа нақугылаз ақунак-

куа акухны ицәнгент. Хара имхны изтэээ нахарц
хтаххан, наниму хансит. Нара дыснаант, — миәзиңдердәл
сара саткыс акыр деңхами?!

ЗЫЛДАРДЫС

— Нас, ишәйзимымхәзен?

— Имакхит!

— Иабажәгей, нас?

— Гола нахамтең.

Даара деңгурбъент ан илахаз. Ллакыңца тиәзаакуа-
ты ччаңшык аарыталент.

— Үмшәэн, нан спә, ибаргуз акғы қамлент, упъынца
мачзак ицәкьюп, уаха акғы! Ианузхалак — иухаш-
тып! — лхәент лъя ихы шышыу.

— Мап, исхаштуам, уи бзантыкгы сара! Слухар,
исырбап сара аисшыя зөнгүшроу!

Ан лъя лиапы икуршаны даалгудлырбууалент.

«Зыңзак — наб ихата иоуп, Казшала диеиңшуп! —
Дгурбъон Отараа рыпхәйсеңба. — Сыхаара! Уара узы-
хән, натакхозар, уан лхы аныш э иалтоит, сылашара,
стубурта затә уара!» Абри зегъы лара лицә иалашсан,
иагъаанхент нара убрақа. Лгуаанагаракуа ртәи азы, нара
льягы акәак иалымхәент. Иәы лызәздейт, илырбент,
нас, матәацкъала деңлалхәент. Иагъиалхәент абас:

— Абар, уара сыхаара, зака убзинахаз! Уца, нан,
адәахы, ухумарла, — убас ауп акуш ишықиң! Зака
упъщахаз убандаз, нахагы уенівхент. Гола дцәмыузу?

— Нас, иш҆ңа.

— Акунаакуа аништә деңгурбъоу?

— Дымгурбъакуа, наразнак атсыуара даакуущ!

Георги хұчы наразнак дыбыны иғызыза раҳъ хумарра
дцент.

Иан лыбла заихмырысыңзакуа икагъа-чапъо ифуа ицә-
лықкун дизыңшузан диеңгурбъаны, нас ус өаалтит:

— Уан уара дукухшаант, сыйшқа, уабғы дуағ бзинан,
уаргы нара иаткыс уеніцәамхент.

VI

ДХЫТҚАЗАМИ УИ?

Георги иказшызакуа иуаффжәара наха-наха нацлон,
аарбұбуон. — Иан леңш, наргы иибакуоз акунамга-

куа раңыхразы ихгы денгзомызт, азэгы динегзомызт, атахызаргы дитынхазаант, ма дагътэымуафызаант, зегы изенишын. Абри азы, аззырғын икузбакуон Георгий

— Интакхузен, мшээн, абри? Атэым ускуа пары ирылеххузен? — рҳон дара.

Абарткуа, имахауа дыккамызт, нара Георги ихатагы, акырынтағы, иказшыя нахъаны напы наахахъан, аха акгы хыфаас иқантомызт, иказшыагы инацимтозар үзара наагирхомызт, ихвэтэуп иангы дшацхъалмырку-куаауз. Фымчыбжыя рыштыхъ зны — акыта зыбы, Георгиabora дтенкырц аки зангымхент. Уи зеилкаара цагъяз уск ацьшынгсит.

Снак, Георги, абнакыны, азахуа иатаиргыларц атца-сан өара дшағыз дибент Омарашвили иёы аус зуаз азым.

Ари аусуфы, амёы аага хәа ауардын итаны абиахъ дләйкурымтакуа дыккамызт, абиаे дахъаанд, тлакы ашэшшыраेы иеныкүжыны дыцзазаап, аиши ихга. Аха уи акум арака аус злоу; уи, акуиара далагаанза, ацхъа-за, даалаган акамбашкую ибууазаны цэхарла ауар-дын надүсөнхзелент, акамбашь рыцхакуа игуакит, ицваз-кит, амра рызисент, урт нахэы-аахэуа абарбалкуа ирважын ишикх, амла иаргуақзар акухап наакумтзакуа ажаххара начын иғараантэуа.

Георги игу иеанизамкуа, дааңса-дкараха ифныка дхын-ханы дираауз ауп атла иамцааны ицээз аусуфы дши-баз. Данаанхагыла, дирөххарц шыапыла дненгүтаст.

— Угыл, сашыа угыл! Ипъыртла игуакыз акамбашь-куа! Ирыцхаяуп, уртгы атъсы рхами, мшээн!

— Уи уара усс изумоузен? Устьырхагамхакуа, устьыр-кыя нақ! Илакуа ркучуа, ирымчны дицзажэент аусуфы.

— Уара сушытоума, уара актыгъышажа, иуласхи ма?! Акамбашкую рыцхаяуп, схэсит, нумахаусен!

— Уи уара хъаас изумоузен, уус алам уи уара!

— Уара башаза ауалафа уртозаап! Утьшэма дужъа-лашт, уи агъаурым, аха арт аханиун рыцхакуа зых'уркъо-зен, ирыцхашыар қамлаазози! Укырысиандзами уара? Ауаф ишья уладами? Гунахароуп араку риргуақра абас. Рыцхакуа, ауардын надырххаланы надөоуххалан над-бъазкылент, иумбон амла иакын рывракуа таханы ишы-калаз!

— Уара утаала иабазгари нас схы икуусыртээрыма?

— Икууртээндээ! Икаларын, уака наха ирүүлжээр ширээ фашаз! Уара агаажэ, уенгзома абиацы ирэлсүү пахасээ цэвээ кын? Аху ушээм, альса ушээм, нас акамбашкую изыр-чуумцо змааноузен?..

— Ишьюусыштуен, урт сара! Сышапкуа х'уадоуп хээ уахама? Рхы ахынахо ицоит игандаленуа, нас угуважаа цэгъяха урыштыг уара, иабазбари хээ! Уи аткыс сирыми ицахээзэр!

— Ах, уара аламысда, изакузеи иухэрэакуо! Азэгы ибом уензгы хээ аума, арт зыг зёй нэмхээ аханиункуа зургуяа! Анцээ нахь хыркынашьас иумоузен, уара шьта? Издыруада, угу наанагозар, акамбашь, — хануануп, изрыцхашьатэзен? — хээ, настыы, — уара иутэзам!

— Уара иутахи, мшээн? Уара укын акузамен сара аус ахызуа! Дабаанагеи, абри ифыза, уафы ихээтээ змаахазо, та змазам ахагьшыа афыза.

— Георги дылсыр сиха изенцьын, уара уенгыш икоу ауафы ихы илангалар аткыс! Сара истэйзар, уи акара усырхээзомызт, аха нааг... Угыл сымхэе!..

— Усцьыртц... издыруада альстазаара угу ахшээзэр? Изакузеи узыркаауа? Уца, ашнышээ умфахь, убда уамфозар! Мамзар...

— Изакуи «мамзар»? Даара суршээзэр акухап! Угылхээ уасхэеит! Ирыцхашьа арт аханиункуа... Издыруада ари ачын укушар утахызар? Уахуаальши!

Абас хэнэ, Георги ишьапала цаёк икажыз дигута-сит.

Уи дгуаант, уаха атажымкуа, ахышотхээ дэвтээж, исырбабаны Георги нацхья даагылт, «Иханбарбап уарты саргын, ихэозшээ. Да, усылакыыси агу умазар, устас ухы хылцяа ахоутцозар!»

Георги даара игу нахуент, нара ауаф иенбагашь. Амала, нара изенлкаауамызт, икантцарц интажыз.

— «Икантцараны исхүүдийн, уажэштицаара? — даанцхьхуцаант Георги. — Уи, дуафызар, дыззааз иускуагын ус иканижьрымызт, арт аханиункуагы рыцханшьарын. Ус змам, шэргүндэг иакузар, уаскаак игуенбагара бууаны дымшээакуа дагьсөгагыларымыт?..»

— Усылакыыс агу умазар, иухьуа убап. Ухы ахыугара

узымдыруа уқастап, — ихәент, иңирханы Георги иңбілік хъя игылаz аматцуфы, игушты нара идýрбұуалар.

Ари ағыза, ағырдаушра игу назымчайт Георгий, ағырдаушра асейбытаха наңраңакуа Георги инапы ашырхә иним-ғаниңдаз, аматцуфы ишьапы дынкунақьент, аха ииу-лакгы, дыншытасит акумзар, иекеммыжыт зында. Ашырхә даанкуатқаннин, ишилшоз итақкум рыхха Георги игу дұйысылеит. Георги даагарыгаен иштәхъка дненда-песит.

— Упъши иқантцо, уара акупъаратқъя угу итазаап! — днақаант Георги ишархутааза, никыз илабагы айырхә аршәні азымға инканжыны махуңала дненжалент. Иаңа анапъыш-аапшыхатқъяғы имтакуа, димтасны даанникылан ихы дахырууааны атқақъя сиңш данирш, егы дөнекъя адгыл дынкухант. Унаихуаңшыр, угу наана-тарын адгыл иңдабланы дақит хәэ Зхы намыхуо ад-гыл икүжыз ауаф илакысыра тұхашараны итъхъ-зент Георги, убри азы уаха инапы дымбаҳеит. Ари аматцуфы зхы бзия избоз уағын. Убри ақынте, даара ихымзүништейт наңа нара иатқыс дахынааиз. Георги игу иеандзамкуа, ихы ду бени ибо дыштылаz, егы длатхан ишимчыз наңа диңасит.

— Ах, усоума, уара апъхамшы? Шытада иһанбарбап! Ухы узымдыруа уқастап сара. Уаха акғы сылымшар-гы, ұытрак сухамыштуа схы қастап! — ихәан, Георги наңа дылкаждыны шыапыла, напыла дшакушәоз сиңш дисуса иңаанхент. Уи дисуан аматцуфы «сүмшызан» хәа дихәо-личо далагаанза.

— Успырцъя наң, уара гунаңала итәу! Зегы акоуп, аңцаа уеузиңәгарым, агунахара икоутаз узирофан! Араху ургуакит.

Хәрас иатахыузен, ари аматцуф Омарашвили иңе Георги дизашшиит.

— Ұзинкәзен, уара уи? — дпаант Омарашвили.

— Изакузеи, уара, ихәент, абарсқак амөңе закуужызы ари ауардын? Ухгырырышашыном, ищахәоу арахугырышашыном, ауағы убас ирышашыном. Иахдәз, уара иулшонт ас аусура, аха зегы ирылшом тәа. Егымыт аматцуғағы ирыдрымцион, абас, уара уенпъш хәцәнмырхада аусура! — ихәент, сыхтенкит дысқунцабланы, уимоу ила-

ба рыхха дласысын сенәкъя.. Уи ақны мацара даңғыландаz, упъссағы рху ритент, анышә итенимырғылсентү Ауалафа, унтоит ҳәа ас ауағы ицәа ихыхар, — идомея, ихдент.

— Изакуни, мшәан иухәо? Уара ауардын уи ақара абаныз, цқъагы итәымыстен?

— Уи ауми нас саргы нуасхао! Иңасшыонт, уара ухатә умсаант! Ишәнхаша, уи аламысда, итәңәэшәа ибазар акухап.. Абар, саргы исзиу?

Омарашвили нахаз даара игу ғынажент, нага умхәан, акытаңы, уи ҳатыр экұз азә иакун, «ишиңыкүз, сара сөң аус зуаз ауағы, игубыны дышилакысыуаз, нацы низ, чкуна қың хұчык?» Убри ақынте, Омарашвили иматцуғы дазықантент ари аус акыта збыртать наленгаларц азбразы.

— Ашақатцәа умоума? — назщаант аматцуғ акыта азбырта ағы.

— Георги Омарашвили ашақат дзитахыузен, мшәан? Аңцәа ду срыңдашья, амц ихәархәа шәшәома? — ибжы аанргент азәы.

— Аиаша үхәент уара, — ихәент азбығцаа руазәык. — Уи дуағ нашоуп, ишакузаалакгы амц ихәараны дықа-зам. Георги мешек аены ирхъент.

— Ииашаны дупқатцәкъама? — назщаант.

— Итабыргыуп, дсыпкент.

— Иззы?

Георги ихәент, акы аанмыжъкуа ишықалаз зегъы.

— Уара уи усс изумаз?

— Убри енпүш икоу ирыхъаны ауп ауаагы агуақра-куа изрыкүшәо! Ауағи ауағының ригура енбагом. Убри иңиздәа ирыхъаны аусуцәа бзинакуагырыннату бжыс-уент. Игу каршени дахының мацара акузам уамашәа иубаша, уамашәа иубаша икамбашъкуа рищхагы ен-курхха ауардын надеенхәлент, — иңзакны имлагаха икан, рицха урт!

Иуаюу убри енпүш амитә дакушәаант азбығцаа зыкушәаз ағыза. Омарашвилитын игу идмырхарц ртахент, аха Отараа риңхымсейбагы илшәшөн, — дызланулы-лозен, наалгуацъар агубернатор иңынзагы дназонт! Уи адагы, Георги дара рхатакуагы дрыщхаршыон, хымъада, уи аусуғы нара дшипкәз шырдыруағы, Абасала,

урт нога рундазгы ирзалимхит икарташаз: Отараа рым, хэйсийба илцэшээрызу, Омарашвилли иту картфрайз

Абри енпьш, атагылазаашь баацьс азбаццаа этигинээз лаз налигент нара Омарашвилли ихата.

— Сара, — ихэент, Георги губбан истом исзиуз азы, датастом! Азэй интахыу ихэаант, сара сгу изаатуп, — ихэент нара. — Дфырхатоуп Георги, единаныс дышфирхатоу! — даёни Омарашвилли ацаажээра.

— Ишъя? Даатастом ухэама? — дкаант аусу. — Сара сыбаафкуа еилапытцээнэ смынтоуп, схы самыху сканцент! Уара датастомхэа уааумент, уааумент уи азы сыбда илааццээнэ икоу? Соура зоуроу схуахуаны ашэйта сагаха сыкоун!

— Иарбан эцаараз иутахыз, уара агаажэ? Сара сгуанала, итгэль уаахар акун иукунагоз! Уи машуп! — иатенкит Омарашвилли.

— Анцэа ибонт, Отарашили ихээз шнашоу, — рхэент азбаццаагы, дагдырыншент Георги.

Исзенлкааум! Ма ихы евьисуп, ма анцэа игуалъханы ишиаз уафуп, — ихэент, азбра салазырфент хэа арака нааз анхацэа руазэй, ифыза ихы наидкыланы, Георги изы. — Уафы имахац ари афыза аус! — ихэент датажэгты!

— Истоубоуп, ма анцэа ишииркатцо, ма иразжыцэгьара ишинаркатцо, арт реинпьш аускуа! — ихэент дааэзэгты.

— Уи, зны иканицэз нафызоуп, ускан, Бежанашвилли иматцуфы ашыла аангон: ишэнхаша, ауардын ахы акгы акузамкуа илакскуантрацаа ишанижээз, акамбашькуа рынха рыхудакуа хурны ацьсра ишацэйз Георги даархьзент. Уи наразнак игүентент. Ахышээтхэа ауардын длакутъялан, андара длахан, енкаралы илакуунтент. Нас ирыбаргуз, акамбашькуа рынха, рыцсы аанвыргент, аха Георги уи азмырхакуа даахьяхээн аматцуфы ивардым надижэент. «Улашэхант уара абзамыжэ, нумбазон, акамбашькуа хуасны ишцьсуа. Ублажэкуагы злаццыргарызен уцшэма ицы?».

— Хара хада, анцэа азэй нумырхан, аха нусс налоузен нара?

— Убрюоупен. Сарты уамашэа избонт арт зегты. Убрри азы ауп изысчэа: ма деивьисуп, ма анцэа игуаирхонт хэя.

— Мшээн, уи иангы деивысуп иара иенпъштээкъя, лгу намыхуо акы лымбароуп, мамзар лхы лзааныйлазом, хаха дрыжалоит. Аиаша ххэозар, уи, набгын дутэй цагын, ицъя иказшыакуа ракун имаз...

— Баша иримхээзаап; ауацы деилукаарц утыхызар, архыа иенлкаа, нани иаби зустцэоу хээ.

Георги афны дахьаан изкалаз зегын иан иленихэрт. Отараа рыгъхэысенба уамашээ илбент:

— Уүшишь, зны-зынлагын урт ахынаапькуа аиаша аныкарцогы ыказаап.

VII

Георги ихыцуан фажээн акы шыкуса. Түхэысаагара уи зынзакгын ихахын наангарц игу итазамыт макьана. Отараа рыгъхэысенба, убри даара хьяас илыман, тынчра лиатомыт есымша.

— Ишьеңиззызури, мшээн, абри? — дхущуан еснагь лара. Алхэысаагара анцээ иоуп энапы иану, рхонит. Макьана, анцээ игуампхачацтар акухан! Аха изхуартоузен замта ихыгъонте! Иара икулацаа ачкунцаа, ахшара змоугты мачёмы. Ои, мота хүчүк дысгудкыланы збондаз зынзатцээк, уинахыс, атыхызаргы, сыйсы штоу анышэ сартаант, тынич сцен, срахатхон.

Алхэысенба абри акузан уахгы-сынгын дэзхууцуз, ажэжээхээ лгу итыхон дартынчуумыт, аха убри агутыха илзацлахт дасаа гутыхакгы. Отараа рыгъхэысенба игуалтент, лычкун, уажэ даазкулаз иказшыа шинцэхээ зында, илахь иенхагын еикун, Дгурфон, азэ диллацаажэаргы итажымыт. Цабыргыуп, уи ианакузаалакгын аччара-ахумарра митээк бзия ибомыт. Аха уажээк, зынзаск деинкуушьши джалент, дцээнцахууца. Уи иненхуацьшлак згу наанамгарыз уафы джаломыт, ари арцыс, гуакра дук дакушааны дыкоуп, аха иан лаҳзара дацигъхашьонт хээ.

Георги, аусурахьтэ даазомыт зында иенлашэшээнза. Амза шашапуа ианкааччоз ацхкуа раан, уи ахаскын ентээраакны дыхухуаза дынкуцион ихын инапкуа нацатсаны, хыхь игу фарханы, тынич ашшыхээ дцээнцахууца ажэфэн датцацьшуа далагон. Уи уваихуацьшыр ус-

кан, угу наанамгарц залшомызт, ари аръыс анатсаакуа ишхъязозар қалап, мамзаргы сибарғуа ажафан, агу-иши дыз апъстхъякую дрышъклағышент хээ. Иан ~~нага~~ дүнгээ дэзгы, илзенлкааумызт, лычкун гурьяху иинекушээз, абаскак наханди мачны, денкүшьшы дказцаз.

— Нан, сычкун уааңсазар акухап, аха нацахым ушшу адгыл аза акунара, ахьта улалар уан лхы аныш иабалто! — лхэнт чнак иан.

— Сан, сыхаара, бымшээн, бара! Уи азы акгы сыхъум сара, бааскуац, мачк сыкунар стахыуп, хамтак сыгысы сильонт!

— Мшээн, уажэшьта ацаара наамтами, назхоуп акунара! Абар, шыт лассы ишонт.

— Ех, сан! Есимшагы убла ацэа еипьшны ихылом, бдироуо...

— Избан, иан, спъя, иумоузен узмырцэара? — диаз-тсаант иан иара нахь дненуа. Данынендгыла ус наизаталкт:

— Георги!, Спъя, сыхаара!. Изсоумхэазен, сара гуақ, узыргуамтуа, хъаас иумоу? Мшээн, сара уан сами, уан!. Гурфа дук шумоу збонт, изакуу сыйздыруам, исоухэрц утахым, ас икалома, мшээн.

Георги дынхыкутаалт ашырдаа.

— Мап, сан! Баша, ус ашьац нацэара сылананы сыйшлар стахыуп.

— Абар, уажэшьта ф-шыкуса түент, уара абас соухэонижьтс... Ыыхъя изумхээз абас?

— Ауафы иказшыя еснагы еипьшума, еснагы игу ала-коума? Ыыхъя таакала сыкан, уажэы — аеакала. Икамзи аамтакгыы сара агухээцы санатцаа, — уажэы ача къакьагы сфонт. Усоуп, сан апъстазаараы ишикоу, ибымдирүен?

— Аан, спъя, усоуп ишикоу, уара унашоуп, аха, уеизгы сара исыхутами зны-зынлагы угу итоу еилыскааларцы.

— Усоуп, сан, исахаусент ибхэо зеты, сара издирүент, бара бгу итазоу сара азэзатцэйк шсакуу.

— Сара уи акум исхэрц истахыу... сара исхэрц стахыуп ускантэн амш атэы..

— Иарбан, мшу уи?

— Азахуакуа аныш энридухээлоз аены... Сара, ус-

кан уху назгент, уара уғылан азахуакуа рыбжыра, руакы уеадтсаны ухуцуан атсанза, улахъ еңкүшінің шытташшуан тәка убла тбаакуа аашымырсызыңкүе! Нұсқа дук ззықалаз азэы иенпүш. Иухызы, ускан уара? Сара ускан, уи азы ажеекгы уасымхәент, аха сгу кыдығрын интақазшәа збент. Абрақа... — лхәан Отараа рығъхыс-еиба, — лиапкуа лгу инаадылкылт.

— Изатажызуен, сан, акгы злазам азы абасқак ахы агурға атара? Исыхырыз, сара бгуаныла? Саапүсент, сыйысы аантаскырц акун, — латенкит Георги иан.

— Абасқак ихараны, ухы утсы зегы ата заны уабахуауз? Ускан шытыбжык уахауа уқа замыст, удагуан, уимоу, сара сышнеизгы умбент, сыштыбжызынзак нұмахазент. Даара акыркуа игуастакуа хъент: ажажа хәа аус шууа, наразнак уаатгыланы ахуцира уналагонт. Уи ахъгуастахьоу, аусура мацара аёы акузам, акрыфара уанаңугы убасоуп ушықалало, уи изныкымкуа иғынтымкуа игуастакуа хъент. Мамзаргы, наххәап, акрыфара уа-түп, ушиненуа уратса уесы наатхонт нузылбаамдо, унцаакукуала акы уханы уагошәа уқузгаза уаанхонт, ублакуа кыдхало. Ускан инаухуа шуа игу наанагонт: иханы, та зма зам жаңык дәріржүйумашы хәа.

— Зин-зынла ус уағы дқалалоит, сан!

— Уаҳа акгы упъирхагазами?

— Икалап акы сұрырхагазаргы...

— Амзыз упъирхагахазар акухап, спә амзыз!

Абри, атыхутәнтән ажәа, иан иалхәаз Георги игу ина-лакъакъент. Уи дааилашәент наразнак, дқаңшызғы дааншращәент. Изиелымкаант амзыз упъирхагахент хәа иан иалхәаз зыхәааз. Уи азыхәан, наргы гуфарак иңә наалашәент, нара убри ауп ихъухууа игугы наатталаз. Иага иундағы игу изтамгәент, ихы дәзәйниаант.

— Изхылхааазен сан, амзыз упъирхагоуп хәа? Иқалари, нас... дызлагаз ахсоу анагзара изымгуа юит. Георги... Хабеимшхароуп, игу нағоу асапат аапъены, аззы дылташыр, ускан еиликаант имазакуа зегы, нас иш-пенуен нара, ихы абенгари... — дхуцуан.

Ихы аанртцысын, дәғагыланы иан днаалыдгылан, лиапы ааникүлент, өзантит абас:

— Ииашатәкъаны, ацәара наамтоуп шыт! Баала!

Бара бакузамзи, сан исазхэалоз: «Ихуартам агукахара, ашэазызара айрса уацэнахьчом» хээ.

— Ус анакуха сара усызырыфы съя: «Уаха ^{Ойроттой} имоур, афырхататцэхъагы зны шытажла дхьатцуент» — иналkit иан.

— Ишпъязури шыта? — дхущуан Георги. — Ах, абас-как схы-сгу дызталазен лара. Идирни икалцоу, наалыр-кынны имашээрхашээ икалаз акы акуу? Мамзаргы икалап, уи ишаара зладам баша иенжъагоу акы акузаргы, ма издыруада, сара исзенлиымкаакуа, ишаара ази-гуара иказам ишоуп хээ исыдышкылозар? Сгу аасыртыр? Ус ахэара мариоуп, аха!..

Уи ауха, Отараа рыпъхэйсенба амалахазгы лылацаа аалзсихымшит, дышгүжэажээз икказа ишащент. Аухан-тээрэх, наалызцээртээз ахууракуа ацээакъа сицш дыршэуа илылахумаруан. Лъя иленихээз ажэакуа хъантара дук датказшээ илыкуханы икан.

— Исыншиант, арахуш анцэмтэ. — дхущуан Отараа рыпъхэйсенба, хэарас итахыузеи, льыта схылан дсын-шиант, ус илахь ианызар акухарын. Аха иссенихээзин, лара дызустоу?

Убри акун, иан еснагы гутыхас илымаз, дызмыртын-чуаз.

«Ихэом, избан акузар, макъана ихээтэймэр аку-хап, имхээр ада цысхуа имоур, имхээр дабацон, — лгу лкажон Отараа рыпъхэйсенба.

Айхэйсенба лылацаа еергхээ иваихылшит ашам-тазы, аха доузыцээрх'уаз, атхарцэхээ даацьшит фадхъя. Дтээнтэнэуа лиарта дылан.

Атх лара иаулзыпъшыхыз, икунъраа ицион.

— Инашоушь сгу иаанагаз? Ишьта сзыншиаушь? — Георги иан, тынчра лиатомызт ахуура — икамлон, сгу иаанагакую акгы ракузамзар? Сажьозар? Иалудыраа-уазен, ауафы игу итоу, узлатапьшуазен? — та эмэзэм аханы! Икамлон, сара сгу иаанагакую акгы ракузамкуа, зынза чакы ихьны дыкзазар? Ишпъязури сара? — даз-цаауан лхы, дыгүжэажэон, дгүак'уан, илзыншиауа-мызт иналхээашаз.

Атх аванымгылазакуа ицион, ицион, зехынцьара тынч-ран, чытбжык цыара иуахауамызт, ача этээ ашыкай-ицывтихоз ахынань аштыбжь ада,

— Ихърыз уаха? — лхэон дзакумцаа Отараа рысь
хэсгийн. Сара кыр сашууазар, абри сыркун иттуулжсан шүүсент. Игу аанимыртит сара сөнү. Читуунд сара гэрээд Читуам... Азээр бзина дивазар изсемхэозен? Изысцы-
тэахтэузен сара? Ус акумкуя, нахдээл, дасаак ихъзар? Аи, анцээ икублаа уи афыза, срынхами, истахым азхуу-
рагы...

Лыснымшиг хынтэ илдүүшьеинт, лаарьхяа наанины игы-
лаз лгууанагаракуа лүүрүүлцэр лтахызшээ.

Ашыжьтэн амзаа, алакуа таа икыдлыг нахьхын инаха-
раны ашыха акуцсан, уи аеърхнаны икан ашыха харак ду
ишавцалара. Абар, уи уажыг уака иказамызт. Ацхгы
атыхутээ заанцэрц мацжак акун ногыз. Ашамтаз, ила-
шыцент итгэлшээзээ. Адуунэг зегээ нууацаа атынчра на-
хахант. Ахынаа затынк ашыла эзэл абкул наакумцаа-
куа ицэвтийн ачча ахга.

«Q-шикуса рыштыхь, уи абцыар шыгихит, — зыпсын-
тры нагзахаша спъя, — заха инаалоз ухзарауазен иаб
иабцыар. Данца, х-мш дхынхэзомызт иштихька. Аи,
сара агаза, убаскан хыфаас ишпякаасынтиен иеахьни-
кылоз... Абар, уажыг, сгу ажээхэд итыхоит.., шэары-
цара сыйкан — ихэон нара. Ус анакуха, акгыг замгаза-
куа дзаауаз нас? Мшээн, ари ус аныканталоз ашьабст-
куа ианрыштишарыцээ амзазы ауми!.. Икамлацыт
ианакузаалакы!.. Икамлацыт, тъыхья шэарыцаантэн,
напымацара даауа шамахамзар зынзак, иаб дызланенг-
шымыз хэс гэгээнтэй, ихататцэлья иакун. Уимоу, дыз-
ланенгэхуазгы даара ирацэн!.. Унаахыс гурфала дтэуп
еснагы. Уи бзиазаны исгуулашоонт. Убри аахыс, хахэ
хъянта дук игу икуханы дзатцымцуушаа ауп дхъян-
тыцьза денцаацьца дышкоу. Мшээн, ауафы дишьыма
нас... Анцээ икунблайт, уи афыза арыцхара, изакузен,
мшээн, сгу иташээзакуо! Иудыруазен, уи схэент хээ? Ари
адунен дүзээ аёы зенуа камло хээ акгы ыказам... Иа,
анцээ халоумкын.. Фу, афстаа уихухаант!»

Ишээзизаны иказ, ан абас аалхээн, фалхыа лылахь
лыцымшиг хынтэ инаалдүүшьеинт, аха агутихакуа илымаз
лыхан дыргуларгалон.

Атыхутээн, ашыжьтэн ашэахуакуа аацээртит, атх
акуцрах ахы архент. Отараа рыххэсгийн абри енпэш,
лычкун изы лгу иташээнжьтэн дтынчмызт, агураа ду

лыман, лыщагы атың, икуńхаян. Лхы дазнаануамызт,
ахуңра хъантакуа лыкапапаны дырк'уан, наға тұндастырып;
дизрылтуамызт.

312

— Аңәэ срыщашь! Сенлакубаса сышғақоу ухәарауа-
уазен, — иңальшын лара. Илулак, хүрракуак леанаар-
күлгелак, илыханы даға хүрракуак днаргуларгалон, урт-
еңхагы дыртсыртәуан, лхы, лгу зегы нарылштуан.

Аңх аштамта ықамкуа адунен иныкупти. Уажәни-
раанза ажәған наңчыланы иқаз алашыцара наңыр-
тын, нааңшит агу еишилза, үзара хуашырак амам-
куа, иңқаذا. Икаххас наашент. Ажәған яанаңдахент.
Ашыңжыра адунен агуаша аартны инталт амш наңылары.

Дааңсент Отараа рыпхәйсенба, аухантәарап дызлаз
ахуңра хъантакуа рқынта. Ашыңж дааңшашә лүн,
аха фәпхъя аңа хъантада иналықұхан дынтанагалт. Аха
изхуартоузен, урт лхүрракуа уажәигірттомызт тын-
чра. Дахыңцразгы, ажәжахә лгу итыхон дара. Убри
акынта акыркуа дыхәхәент дышыңәз:

— Аңәэ нахқурхит! Аңәэ нахқурхит!

VIII

«АХАХӘ КЬАКЬОУП, ИАГЫБҮБҮОУП, АХА АНАПЫ
КАЗАКУА ЕИКУРЖӘОИТ!»¹

Отараа рыпхәйсенба данғыла аштахь ауп амра аны-
фатхаха еикуаңжо: лара дылданы леенлалхәент, ләң-
лызәзәент, лиартада сиплүргент, убарт зегы рыштахь ауп
амра есрғыхә, ашыха ҳарак ду ахы анаавтциархәзә. Үи,
амырхуага цеңаңшыкую қыны адунен ахышәа-ты-
шара инықунаңсент. Иара назывтхахаң ашыха унахуа-
пышыр, угу наанагарын, — уақа амца акын абылра нағуп
хәа. Иеңхент аյсабара зегы шыта.

— Исыхызын мшәзи, уаха? Наасхызгазен ухәарауа-
зен! — иңальшын Отараа рыпхәйсенба, — изаку мыч
дуузен сара сыйтәзтәзә? Сатәнатәйт, нағысаант... Үем-
рбұзуа, уесоумтән арыщхара уанакушшалак, — ихәон цы-
та бзия. Абар, уесоумтән, ухаттазар! Зегы иреңшәоуп,

¹ Шота Руставели ипоема «Абжыас-шәа зшәу» ақынта.

амаза гурфа. Ус акумкуя, наххэап, арыщара аацээрт-уент иубо, иуахауа аргама, — ускан, ауафы) идируент; и ниуша, нацэнгонт ихгы. Аха ус акумкуя шумбөс нумаджэ хаяа нахъяны арыщара уакушаент, ивааузцээртит агурфа хъантса, — ускан иалудырааузен, ухы эцэугаша закуу! Абри ауп, сара сгу сымызкьюагы.. Уафы нахьимбаша, ауапа ашэхашьшы лашыцарак намоуп спя затэ Георги дзыргуак'уагы. Бзна баразар?.. анцаа дакуныхэаант, сиҳагы сиъясмыншон.. Аха ус акумкуя дасакызар?.. Агунаха. Ашыа.., арыщара зегы бара бхы иакушаант Отараа рыххэйсенба, зегы.., Хаҳа хъантаны игу итахайазар акухап, ун ирсы танатцы ихаштны хэа джалашам, ихаштшам бзанцыгы.., Мал, мал!..

Уи дырфстя нахатэн ихуцракуа рагь дианагон. Илгугуалашён, урт ах-мшкгы, лъя дныцашэкуа имхэаца-куа цьара дангалоз, аха лара уи аёы акгы анлылымшаз.

Изыхъязаалакгы знык угу иташээз ахуцра енвшуп ахра иалъяны икумпылуу ииненуа ас рагуа, — уи нас-къацъхъаза наха-наха нацлонт, назхаент, ишиени-шиенуа, амч рацэхонт, акы назнымкыло, нампыхъя-шэалак цырххаа наго илагонт.. Ускан, ари ас рагуа ду, аанкыламхар, ицегь асентцах'усит, идоумбенхонт. Абас ауп, Отараа рыххэйсенбагы ишлыхыз. Лыгутыхакуа зегы неицилан идуззаз рагуа дук нарылтит, лъя ибзиабара акы назнымкылент, ишни ихытит, ун убаскак амч аманы икалент, уимоу та змам ан лыбзиабара ацэкуа акышэкьышэра аёынзагы иназент. Изылшараны иказ та змазамыз уи лыбзиабара ахжаара?

Иарбанзаалакгы абзиабара — ан лыбзиабара акузаант, мамзарты дасакызаант, есмыша уаццаазызонт: угу наанагонт егъалцуум хэа, агуцжээра ацуп, сиҳарак, ус ианыкало, адунен аёы зегы рацкыс енъушшо игутыха, нара дзыргуак'уа, тынчра изымто закуу уара узы силкаамкуа ианаанхалак ауп.

Ан лгу иаанагон, лъя макъана дыцроуп хэа. Дылмыр-тыхари лшьапы тарькыяаны дындэытит ашышыхэа. Ахэымсаг ааштылхын афаршыттра тыцссара далаент. Аха хэашья амамкуя ицъалшьеит лара, Георги ара амтсан ашэншырацы дакылба, ун ишикантцализ энвш инапкуа ихы иатцата, игу фарханы, ара акуцэхь дынъшуа

диан тынч, өүртүсү имазамкуа. Ажэсан гу иатпәчүү, абрин шыхээ ихнааланы ииенлаңыр-аанлаңыруа нахьенлав иубон, азыцээ шкуакуакуа, урт унарыхуаңышыр өгүүнене-гарын, ирыңшаауент, рхы здыркылаша фызбайтак! Ихцэышаа ешылзэ иказ ашыжытсан ажэсан агу рзаанартит иңүүруа иатаз арт аласацаа хучкуа. Зөвцээ хучкуа ыргубзыр'я зышамхы икуртээнэ изыртцысуа анту-тбаа ирзылызахент, альсаатакуа эгү рзаазыртыз ажэсан.

Отараа рыпхысынеба, цыхъя акуны, лъя абри енгүш ашыжь азы абрақа дылбар, хымпъада уафы ишимбац лгурьыар җаларын, уимоу, наалнышыртагы акыр дәзхар җаларын, аха нахъя ус джамлент уи. Иаразнак лгу атжыент.

— Уан дыпсаант, нанхент, угылахьоума? Макъана уцазз үйсүсүмшөзи. Усырёыхар хээ сшээн, уиартатыы сыйлампъышент.

— Сыла цэак аахшээланы хээ зыкалашам, сан! Ацээ санабалакь ирханы ифуент, саргы, сыйрысны нара сашнтоуп, аха сауахъзах'я. Смыцэзакуа иасыршент, сан. Сышыагурьыен бхэарауазен сара, ишишаз анызба. Афирхээ сфацкыан сезанилахэрэны адэахы сцент, хауак сраспхээ.

Иан дненин, лъя иханы днатэент, Лнапы налгзан илахь азлышынти.

— Георги, иага схэаргы уара утэй җаупоит...

— Сан, ихъаабгон бара, исахэн?

— Агурфа уагент, съя агурфа, уаха акгы. Иахатэн атих, уара сышузхуцуаз, лацаанхъшь сзыкатмент.

— Инашатцэкьюуп, сан, бара бишцээз бцаажаон нахантээрэак, — абри ала Георги итахын излацэражэоз на-кунтхарц. Бара баакумтзакуа ибхэсон: анцээ икурхыуп!..

— Сароу, съя?

— Ааи, бара!

— Сара схы здыруа сааҗаленжытсан, сышцоу сымцаажэац.

— Амц схэазом, сара, бцаажэсон.

— Пхыз акум, лабсабагы апаткаленира сцэымбыуп.

— Анцээ ихэара, апаткаленира ахьзума, мшээн?

— Нас ишъя, гуакра дук сымамзар дызыргуамтры-
зи, сара сыда ус имазами, мшээн?

— Сан, ус зыбхэон?

ОМГОБҮҮЛ

ВЛЭШПИШЭЭ

— Исхэо убри ауп, сыхаара, анцээ ауафы дшаны
адээ даннныкуитца ихэент: — уча, ацьабаа бана ухи ныку-
гала. Абар, иухастцент аյсы. Шыта уара ишулахы. Иух-
лакгы ухи навба, сара вба сумтан. — Сара, — ихэент, —
снапкуа сүзээзент. Сара скында уаныназалакь, — уи са-
кыуп зында: акатран енпш силашуа айшын агу аёы нуз-
хыстрап арахуц нафызаны ипацьхаза икоу ацха, згу цьюу
уафызар укусуент уара хымъада. Айсыцкья эхоу, унапы
уанкны укунгонт уака. Ирхөонт, ауафыраз ацха итцах-
жэом хээ.

— Згу цьюу ауафы имфа азтуу, иласун, агунаха өаз-
то имфа хъамтоуп, — ус ауми, сан?

Георги уафы ишимбац денгурбъон, иан дааэ хуцра-
куак дахьрыланагалаз, уи итахымыэт лара диасырц ай-
хъя излацэажээз ажэакуа рышка, убри азы акун нарғы
дааэ ажэакуак зыбжынгалаагы. «Фацхъя стыцаара
даламгандаз анацьалбент!» — ихён гуаныла, уи амала-
хазгы игу иаанинагазомыэт, агунаха хээ ажээ инхээз им-
цаха иан лгу ииталент хээ. Отараа рыпхэйсениба даара-
за лгу леаннатцент уи ажээ, уажэраанжатэн иеилкаамыз
лгурфаракуагы итцегь иаашьакунарбууазшээ лбент, аха
арт зөгүү Георги набеидыруаз. Иаалмыццыртихит Отараа
рыпхэйсениба фацхъя тынчра лызымтоз лгурфаракуа, лгу
амца адырkit, цыхъя енпштээка.

— Усоуп, апусабарааы ишашуу, съя! — иаталкит лъя,
атсанза даакууысычханы, — зых иакуитым, ари адунен аёы
агунахан асабааын рыбжъара енкупъароуп икоу, уаха
акымзар акы. Агунаха өазто ауафы, уи еснагы атса ику-
жушээ дхъамтаза дыкоуп. Асабаа өазто — уи еснагы
дласскуантраца ихы ибонт, атысху енпш. Аха сара уама-
шээ избонт, агунаха, уара усс изумоузен мшээн! Иагь-
зухаазазен уи азбаху? — лхэент, лылакуа сихмырсыбъаза-
куа лъя дихуацьшуу: «Иахыухэаауазен нас, ари уара?».

Ан лгу атышь итагыломыэт. Уи илзыздыруамыэт атакс
лъя икынтэ илахашаз, дазгъышын лгу хыт-хытуа азыбра
икугылоу ауафы икурцаз дшазыпьшуа енпш.

— Дарбан агунаха змам? Аха сара гунаха ду хээ ак-

ты сымам, сан, анцэа срынхашьозар акухап! — латек

кит иан.

Алъхэысенба енха лыңсы аавылгент.

ОМПБЕЛ

ОЛДЫРУУС

— Нас, ус акузар еснагъ улахъ енкушьшы, уңбышыца хүчүү узыкоузен? Сара, мишан, стэймуафума, уан гуакыя соуми, изыссаузаузен, угутыхакуа зсоумхюзен? Сгу италаз агурфа ацыц енпш исыралан сафонт. Срынхашь, спа сухоонт, сумшын сыңсра аванга сгу тъжээн!

Георги дэзыкугылаз адгыл амца акыншээ, дытрысны дөвдкьент. Уи ианакузаалакгы игуалашэмомызт, иан срынхашь ҳәа налхажханы. Отараа рыпхэысенба түхэяс тырхатсан, акы схы атасырхап ҳәа лгу итәзамызт. Уи илтахзамызт атырпышкара, амач-сацкую лхы рытатцара. Аха уажэы ус лыслызырбууент, илиаант лъя игурфара. Адуун ачы икоузен мчыс, ан лыбзиабара ианааниуа?

Георги, иан диалыхуапшит... лыблакуа лаъырзыла нааттэаант... Үака ианазымк аттахда иналышшээн еиштагыланы ләзәмә тәзәакуа инархыжжит. Уи, ианакузаалакгы иан абас, длаъырзышо дүэзыуа димбацизт. Икаларын, дибахъазаргы, аха игуалашэмомызт. Георги даара иңеиншент, уафы ишимбацигы игу инархыт. Икаларын, уи ибла иамбакуа ихемиттар уажэы дызлашшуаз зегъы. Георги иан лтээуара аткыс имариазар каларын, напыла аихаза апъцэара, — абас акун иара игу ишаанагоз есымша.

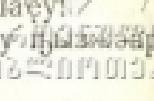
Георги деңлашшент, ихаҗәэтэы дахъациныкүаз азы: наамтоу наамтаму, инаша ахәара? — даанпхыххууцайт.

— Сан! — өаантит атыхутээн. — Сара ибасхөонт ика-
лаз, аха сбыхонт гутыхас икабымцарц. Издыруент, сан,
сара истахыу бара башкушахатымхо. Убри ақынта ауп,
абаскаамтагы избасымхәоз, гутыхас икабпон азы брыц-
хасшыон, аха сатабымцан, сан, сазымниант сцэа нала-
шээз сыйгутакы, заңа замта щуазеи уи санааниц саेу-
нжытей, аха исылымшент...

— Изакуゼн уи, спа? — дцаант наразнак иан, лы-
лаъырзкуагы лыбла иаахбалент. Отараа рыпхэысенба
наалыркыяны лтээльсахит; аус алацәажәарах лхы лыр-
хент, цыхъятаң лгу бубуракуа зегъы аалызцирптил фә-
пхъя.

— Матуғыс сцарц сгу итоуп, саъыртуент сыйни.

— Изакуゼн, спа иухәаз? Уаб иңа — батракра дону?

Мап изықалом бзантцыкгы ус! Изакузен угу иташ
Иудыруу, уара, уаб хыла акуба даурсыр үшашу!
— Убри акумэн саргы сыйцашээс, сан. Биуңбайзар
стахымызт. Срынхашь, саргы суафыми.
— Аха нугуазыръхази уи ағыза уара? Гуамтрас ну-
мон, уөнүзчода үөни?

Георги ихы ларкуны, тақа дыштапшша дылан, атак
ажээ имхэент. Амацаыс енпш наан лгу нааташэент акы.

— Зыжны уцода матуфыс?

— Өнүк аёы спонт, өни затээк аёы. Ма убарт рөү
спонт, ма зинза царьгы спазом.

— Изығында уи? Анхафы итэү, ах итэү?

— Ахауп.

— Арака, хара ҳөү?

— Аа, хара хкытасы ауп. Арчил иёы!

— Абар, ауама! — аалгуахут Отараа рыпхымсенба,
лнацэккыс хучгы днацхант. Акы лгу нааташэент: — ика-
лап абыржээ иштээтээкья сыпшашаазар? — уи лычкун
илымтент сакушаҳатуп ҳээ атак. Георгигы уи саҳандаз
хээ дтицаауа даламгент. Аишазы, уиахагы имамызт:
нара дагулагаланы даман игу итээ акы.

НЕИЛКААМ АУС

Арчил уажэы аакынсьааца акун Урыстылантэн да-
ныхынхээз. Уака ауп уи ацара дахъалгаз. Уи ағын да-
нази, иани наби цусхын, рыпсы таны дырхымзент. Иа-
изынхазаз нахэшь затээк лоуп, дыпшказамызт лар-
ты, шытадыпхымзбан; ешьеи ехэшьеи царак еицыкан,
ецихон, еицынцуан. Раб икитэ урт ирзынхент имачым-
куя амал. Урт рбахча ыкан, Отараа рыпхымсенба лын-
харта аганахь назаангуны.

Аракатэн ақытасы инхоз аихацээ зегы ешьеи ехэ-
шьеи мышху бэни ирбон, ҳатыр рыкуртсон. Уака узытца-
алакгы, зегы азак иенпш еицэакны ирхон: даара иуаа
бзиакуоуп урт. Отараа рыпхымсенбагы убарт ркынтэ
ажэагуацэыхъяк наадамхаргы акы лыздыруамызт, илгуа-
лашэомызт, бзиарамзар цэгъярак лзырухъаны ҳээ. Ар-
чилгы нахэшьагы закараантэн ираахъяз Отараа рып-

хөмсөнба лказшыакуа ртэй, захараантгы иргуаргъхыны
иччахъяз, лказшыакуен лажэакуен ртэй антархадийн ОМК-Н
лказшыакуа дара иргуацхон.

— Дылхээс бзиуп, абри Отараа рылхээсениба, лыр-
ехуара далъсоун! — лассы-лассы, абас рхэалон ука ин-
хоз ауза, данирбалакгы гуахуа дула апьсшээ лархэн.

Ахэрэе цэгъян, лара Отараа рылхээсениба лгу нахуо-
зу иамыхуозу убасжак далкааны апьсшээ ахьлархээз, Аха
урт рыбазарык азэй ихэю анлахалакь, ларгын хыргъара
икумкуя инацытсон:

— Избан акузар, урт зегтын хшыфла итоуп!..

Арчили Кесон изныкымкуя ифынтэымкуя ирахахъян
Георги нэбахукуя. Уи иказшыя, иуафышыа ухээ ргу изыр-
мышицыр ауамыэт. Урт акыркуя назхущъян, аха нага
рундазгы ирзенлкааумыэт, анхацээ дызларыниааз абри
нениш аказшыя змаз, абри нениш зленшээ ыкэц атсан.

— «Адуунай ачы имачымкуя икоуп Горацио ифынцаа
ауаа, зениш дрымбациы хара ххуццаа», — Арчи, абас
Гамлет ифынта игуаланиршэалон Георги данизхүчлээз.
Абас ала дизхүчсон акун нара, уаха акгы.

Амаада шмаазаз наанихон.

— Георги дшээгүрхьонт хээ нархент Арчил уахык хул-
ьязы, Арчил ари аамтазы дыкунаны, ашёку зыбжы рдун-
ны нальхээз нахэшьцаа дылзыжырфуан.

— Георги дарбан? — дцааит Арчи.

— Отараа рылхээсениба лица.

— Даашты!

Георги ихылъя ихыхны икны даафиалан ашэ вьхэ
даагылан өрсөнтийт:

— Хулбзиакуа!

— Аа, уара уоума, бээна убаант, с. Георги! Ихы-нэы
енхаччо атак өнцөнт Арчи. — Ушшакоу угуабзиара? Уз-
фузен усс? Дышшакоу хатыр экуу уан?..

— Хар хамам, аллах имчала...

— Икоузен ажэабжыс? Ишэймоузен бзиара-цэгъярас?
Ихаухээзен?

— Уамашээ ишэймбан, амала! Истахыуп шэара шэсү
аусура.

— Уамашээ набоумбари! Извы? Избан?

— Уи шаара ишьшэтхамы шээзхүц. Шэтхамы заргы
матчуус сэкашотца, амала шэхээзаргы сакушахатуп,

сара сзы зегы аки ауп, шэара шэаангуга сыйказаант, убри
акузоуп ишахыу.

— Анцэа срынхаша, изакузеи мшээн юфдооб2019г.дтб15
ант наадз цышаацаны Арчил. — Уара, ухата изакутэ наа-
роузен узенхабу, мшээн, изеиньшра анузеи иумоу, нас изу-
такхазен матуғыс ағыллара? Уағы наахаюу абри ағыза?
Ма, уара иүдю иатканак'уа узенлкаауам, ма иутахыу уз-
лырам, мамзаргы, иқалонт сара исзенлымкаауазар ну-
хээрц иутахыу!

— Сара исхэо даара ибзиазаны сийлискааусент. Амала,
шэара сызлашэыхэо убри ауп, мап сцыышэымкын. Ағын
аангыллара сильшом. — Иқалонт, пытрак аштыхь, скала
ақазаара зынзак сашыргы.

— Уан илпүсүхуон, нас, лхала? — дцаант Арчил на-
хэшь, лыбла гуки үшзакуа нентыхны Георги дихуа-
тьшуа.

— Сан... сан даара дсызгууаны дыжоуп, сара уи са-
зынкылом.

— Ус акузар, с-Георги, хара ижалшом уара уан лгу
анырхара, лгу атъяара. Уи хара пату лыкуахтоит, гук-
пүсүк алагы бзия даабонт. — ишект Арчил.

— Шэара сызлашэыхэо убри ауп; ишэхэа сшэыцын-
кылс сшэйдшэымкло! Сан лтээ нагъаурым, уи сара
исусуп. Уи илышом сара сгу анырхара. Сара аззы за-
тык соуми, мшээн, лара илымоу.

— Стурьяатэйканы ауп ушсыдыскыло! Иабыкуу, сара
уара иуенгышу аусуғы дахьсоуа уаҳа? Ибзиазаны уздыр-
уент сара. Амала, абри уан лгу анырхара сзыштых'ум...

— Итабул, Абзиразы уағ даанлаант. Ирласны схабар
жабап.

— Ауалафа азы угу изанагозен?

— Шэтажызар исышэтала, шэтажызаргы исышэм-
тан. Ишэасымхаяхьен, — зегын сзынгышуп.

— Ус сара сакушаҳатым. Ихэа, зака уакушаҳату!

— Зака шэтажыу сышэт.

— Ус иқалом! Уара иукэароуп зака уакушаҳату.

— Зака сышэзапъсаҳо сышэталап.

— Уара сара сыламыс аума узыкугуб'уа?

— Мшээн, уи сакутуғырғызыңзэгъоузен?

— Уара уи ақара угузианзар, иқалонт сара узығсаҳо
ақарагы усынтар, иудыруу?

— Акузаант усгы! Егъаурым! Халалс ишэоузаант, исыкунагоны исышээмтэ кыр өалозаргы! Улсугүзээлс ныхээ зыкалашам, бзантцыгты. Бзонала.

Георги дыхырхузны ддээлтнүү дцоит наразиак. Ешьен ехашьен, ирхэара рёэмшээ иненхуацьши-аанхуацьшина изахонт.

— Ари заку маарафетузи, мшаан? — длаатцаант Арчил нахашья, уамашээ ибаны.

— Акымзаракгы сээнлкааум, уара ухата умсаант сашь!

— Аульшьата зырхдоуты ари ауми.

— Альара даргуяк'узар акухап?

— Алан, аха, альара итажзамен, нас, ун!

— Уигын иашоуп! Ишакухалакь, хара хэй даара акрацанак'усит, — абри ифыза аусуфы дахьхамтыхьашээз. Усоуп, аха, ани Отараа рыгъхыссеинбен харен хшыкалаша хээ акгы сиздьруум, — зынзаск схахы наануум.

— Ун лыменда хамамкуа акушадатхара нацьсам. Кыр нацьсоу, кыр здыруа цыхысуп, натахым лгу анырхара.

— Сахашьа, бара бхата бымсаант иан дакушадатымхакуа, ун сара хавны амъяхгы дышкусмыжьло, табыргыуп, даара дусуа бзиоуп аха.

Ешьен сихэшьен досу хата-хатала даара назхущит, аха налырхээзарыз рыйздыруамыт. Георги икантас эзыэрэз. Макъаназы ун атсы, дара ргу ачы наанхент еилкаамкуа, ирылымшент енлапъахны ирэхээз аилахээара цыртланы агулацьшра.

X

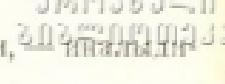
СЫГЬНЫХЭОУП, МА ХЫЧЧАРОУП

Уажэыраанда хазлацэажээс аус өаленжьтэн ф-мш рагара аатхьаны, тинак Отараа рыгъхыссеинба даант ешьен сихэшьен ржны.

— Аа, шэара шэоума, сэуа! Шэйннал! — дныфынцаант Арчил, наххынтийн, днацьшины дара рагь Отараа рыгъхыссеинба дшаауаз анибатцэкья. Дара ускан, рбааччы амжээ ашэшыра итатээнэ ачан жэра начын.

— Шынжыбызиакуа шэара! — Салам нарылтент раан-

гуаза данааи, астол днадылан Отараа рыпхэйсеба хр-чил атак ныкантан, ахшэхээ дааткъян дэнькуутааз акуардэ налыдигалт.

— Бтэа, бхаткы! Кесо, илзыгтээн ачай, цент Арчил нахёшьа.

— Ачай, сара исусым, ижэжэй шэара, Уи адлацагты сымпъсиртэ сыкоуп..

— Бышаакоу бымхэон атыпъха? Бгу биизаны бывкоума? — архээзба лыбла траа длыхуацьшуа салам на-лыттан, днааскъян акуардэ акынцшь дныкуутэент.

— Бара бийхээрала, хар сыммам...

— Сара схазы анцэа сыйнхэах'ум, иабыкуз бара бзы сахынхэах'уз, нас? — лхэент ачэй налакшашээ илгу-мырхэзакуа Отараа рыпхэйсеба.

— Иазхоуп, назхя! Бымцээжэфакуа еитцыбымхын амарцъя, ишыкбцалац енгьш, — лхэент Кесо длышээрччо, нас, лхы аалалыркун, лсырханы дгубзыгда, архэйсеба лишамхы днаас-насит, даара енөнзэцоу үзүүкү рахасаб ала.

Отараа рыпхэйсеба еергхээ, машк даацьшэйрччаша луит, аха ихаарадан, Уи илгуампхент Кесо лжазшьа, лышлацаажэзакуауз ухээ зегы, дакугув'умызт, ари альхээзба күпьш, абас ала длызныкуюн хэа, урт реинпьш ака-шьзакуа дрышьцэламыт лара, насты иенкулацэзма, мишэн! «Иацы инэ збаб хучык, уимоу, макъана лан лгухээгүхш лкыши икүмбант цкъя», дыссаабууа исалхзакуо шээхэчоуу, — дхуцан архэйсеба. Кесо ус зыкалцээгы акы назхэн, уи илтхыхын, абарт лжазшьзакуа рыла, архэйсеба дмырткъяакуа дылзаанылозар хэа, аха лара лхатагы машк даацшэн, лжазшьзакуа еихагы ддирбыж-кыр жалоит хэа.

— Хээрас иатахыузен, ауафы игу итоу ауп иегы на-хээ, — аиаша ххэр сёвми! — лгу ицаххны ёсалтит Отараа рыпхэйсеба.

— Изхыбхэаазен, ари аёйза бара?

— Изхысээаазен бымбо, бара ибгуампхент сара икас-таз атак. Убри ажынтэ ибтаххент, даёа ажэак бжьагала-ны исхабырштыри. Иенцүуп, сара стуанала, аиаша мөн банизар, биавагыла-аавагыло аткыс.

— Бара, хымъада, быпхэйс биноуп, аха бажэзакуа сиплартэйни ибхэоит иузенилымкаауа.

— Сара сенгьш ағыстазаара ақны уамажас икоу зебы... бхыбгахъазар ус бхаазомызт. Ибыруоу, бара, әдүрттеги сантаны сырұзызышә ауп сара сыпъстазаара шымбапын... уа сини адунен саакулеижътен. Сара схатыңан быка-зар, барғы абас сара сенгьшщәкъя ашэа бхәэр қаларын. Аха ун схент хәа, натахъума даекала ацәражәара? Агур-фен, арышхарен, амыждахурен ирыкушәаз ауағы, убас ауп ицәажәашшы шықало. Адунен ағы агурға ықамзар, ауағы ацәражәара изымца зарғы қаларын. Уи ендара хъамтоуп, Агурьзара анумоу ацәражәара затахъузен? Ала гурбъаны, атыхуа авивихәя нақъо налагонит, — абри акун исхәарц истахыз!

— Е... е... е! Шээра шэмызлазбо ала ахаха ыршэра шэалагарц акғы шэыгзам, — иеналаигалт Арчил арт риәражәара. — Ари сыуа, — дыңхэнс бзиоуп, ус аламала избалакъ зхәо азэй лакузам! Ус ами, мшаан, сыуа?

— Мап, ус акузам, сара сгу ишаанаго! Знызынлагы ацәражәара цэгъазам.

— Алан, аха бара ун азы акузамен арака бзааз? Сара сікни акухап аус ахъымоу хәа сгу ишаанагонит! — ихәент өзүхъя Арчил.

— Шэнашоуп, шээра, баша эсаштьоузен хәа смааңт арака.

— Иахыбыхъэлакгы сыйкоуп: бара бахәа — сара сыхуда ацаск'үент, натаххозар!

— Сара с-Георги шээра шэцы матцуғыс ағылара ита-хыуп.

— Иаадыруент, аха бара быменда ҳамамкуа ҳақуша-хатымхент. Ибыруазаант, пату шбыкуаҳтио, бзиагын бшаабо, убри ақынта иахтакымхент бгу налешаз ақатпа-ра. Бара ибтахымкуа, Георгий харен ақы иахзенбыхъ-раны хәа ҳақазам, ибыруазаант.

— Уи сарты сакушаҳатуп, архъя сара исенхәент, нас ауп шээра шэцы данаа. Сгу иамыхуент, аха нақухра сымышент, нагъаңсызмыйт нара. Үхашьароуп — уи атаа-циара бзина дрыллит, избғын ҳатыр зқуз уағын. Хъаа дус исымоуп, аха атәмуара-ахъра аамта иахыцахъент. Абас ақатара шхуартамыз иенлыркаара шылмшоз ангуаста, шырыхагара сезизысмикит. Акузаант, ишъязури, — ика-лаша уағы изахырғым!

— Ус акузар, — сара схата мап иңәйск'үент, — ихәент

Арчил, наңаң игу ищаххны.— Уафы наңаңхьюма, миран, абри ләзы апъхәйс лүә дылзымзырфу! Ой/1050-П

— Мап, мап!.. сүхәнәт мап иңәүмкүрц. Сара^{САРАНДЫРУС} сүкура сфаҳьеңт. Иара — спә иоуп, макъана наңхъака апъстазаара раңәнәни имоуп. Сара, апъсабара санытуеңт, нара уажәи ауп данналагыло. Иара имшкуа — дәенужыуп, урт зөгүр дырхысраны дыкоуп, сара урт сүрхыхъеңт. Сара атыхуан стылоуп, нара — аханы. Исылшарымға нас, сара, уи имфа атырагылара?

— Ааи, аха бара ибтахымзар, гуақрас ибымоузен нас, бакушахатхартә?

— Агуақра атәи ара изатахыузен? Иразкы ус атаххеңт... Уи уажәи — аңыз дағызоуп: деиламшзаң, убри азы ауп дышхытара ашәх ихаччыла дыкоу. Аңыз еңлашаанза изтоу хүүфар, иенлашны ахфа ахнажәонт, ма изтоу еңкүнажәонт... Иқанталаант, макъана интаххалакъ, сара сильрхагахом, нара иенлеканы ихы ақумкүазар!

— Ибзиоуп, нас, ус акузар, бычкун сара десидыскылонт, акы баңымшәэн, зөгүр иташыцуа дәстилп! — ишәйт Арчил.

— Уи азы сара сиңешәзом. Иара итаххар илымшо акгы ықазам, ихалагы ихы нықунигарц илшоит. Иаб иенпүш иказ ауафы ипъ! — иңталкит Отараа рыпъхысынба. — Е-е, ибзиагушын убри ақынза ихы неимгар, изитахыз азәи инапы анцүшләрә? Аха иуурыйен уанақушалакъ, иучхароуп!

— Мишән, бара бхала затңык афы баанхома? — дәцаант Кесо.

— Избан, схала сзаанхо? Сгу билтапъши, зака царышка ҭатэоу ббап! Урт гурғасты гурьбарастың исызхонт.

— Насгы, бара ибымхәзи, аххырцәжәара сакүпнү, — наахжәэнни мацара ацәжәэара салагоит ҳә. Сара уажәштә ақымзаракгы сөенлекауам! — ихән Арчил нахәшшәя дналыхуаңшит, икоу еилкааны налхәэр итахызшә.

— Изакузең, мишән, наартны исымхәзен? Ауафы ипъш-махак енбганаты азәи затңык ҳә дүзүтхъязом, арақа иенлеканы икоузең: эхала икоу ауафы изы аус — нағытынхоуп, нағызызоуп. Апъстазаара иунатом-тәа, ахала ақазааразы аамта? Абри, шәара шәенпүш икоу роуп, эхлатәңкәя наанхо.. Шәара шәоуп изатдау...

— Анаша утахымзи, уара, — абар иуахант. — Ахеңт
илгуамыръхазакуа даатышшэирчан Кесо лашъа маҳъ-
дыпъшуа.

— Ари лажәакуа, ажәаәзәм, ассахәа сиғашшүент,
иҳәент Арчил дазхлафаашәа. Аха изакутә лафыз ари!

Арчил дәнатқыан, ашырхәа иеааирииашент, азәы ды-
тиркъазшәа: инапкуа иңыбы итакны ашыр-шырхәа алеи-
өнира далагент. Нас Кесо днаалыдгылан длаатцаант аурыйс
бызшәала:

— Бгу ишъяанагон бара? — изызхрон ари, ма өылү-
ныхъоуп, ма хыччароуп изызкыу сгуанала?

— Уарз уиашоуп, иаталkit нахәшшыагы аурыйс быз-
шәала. — Айхъатәи акузар изызкыу, ускан акымзар ак-
гыы узаххәааум, хышфла иһәоуп, аха ус акумкуа, ашы-
жактәи ажәа акузар изызкыу, уи угу иалсыр Қалонт, аха
сара сгу иаанагонт, уи зызкыу — айхъатәи ауп хәэ.

Арчил нахашыя налхәаэс игу азщоу назымцоу атәи хәэ
ишиасхәо акгыы сыйзыруам. Аха нара ихы-иेи ихаччо
Отараа рыпъхәысенба днаалыдгылан игу атца интхәааны
абас лейхеент:

— Даара ауамаза силызкаауа түхәысуп, сымуа!

Иқаларын, Отараа рыпъхәысенба үыхъа акуны абас
лахар, уи ацимхурас ажәапъампъакуак иенкулыгъаргыы,
аха уажәы атак мәзакуа леаанылкылент, иззы здырх'уа-
да. Ашытакь, уи лара лхатагы даара лхы үальшыон: —
«исыкүшәазен миәзан, иәзхәазен сыйз?» — дхуцуан лара.

XI

Ф-БЛАКЫ

Георги аеенкуршәара даңын матчуыс Арчил нахъ ви-
асразы. Абри аңы, уи убасқак дгуръюон, ихы-иेи ихач-
чауда икан, уимоу Отараа рыпъхәысенба лъя иқазшыя лгу
иахуаны өаалтит:

— Анцәа иңшыоуп, избент сыйкумгүбзоз, спа икы-
цыракуагыы иेытит. Акырза туан, абас деңхаччо дгур-
бъахуха дымбацижыт.

Арт ажәакуа гукалатәкъя илхәоу, илымхәоу?

Уи азы иуҳаар Қалон мапгыы, заңгыы. Еиңшын «ам-

ра-шәшүратэ» турьзара. Амра енпышын, избан акузар^{ан}
дгурьзон лычкун изы, ашәшүргагы иенпышын, избан аку-
зар, лгу ицахх^{уан}, иңиаже^{он} ан лгуакра, лхуцра, илгүб^и
уан лгу хъухъуа, — изсыхырыз абри ағыза сара, сүй-
затэ дыссыртны дцоит дгурьзатцаа ёа цьюк рахъ?.. Ам-
реи ашәшүрен, алашарен алашыцарен, агурфен агурьза-
рен зегзы неилалан лгу тыршыаауз.

Отараа рыпхәйсенба лъя илтент ахыза, ахчы, агу-
бан, — нара убасгы изенизылкит имаз иматзакуа ирен-
быз, — фынты иенпыхсахга тақатэн иматзакуа, алезгинтэ
ласа бзиаза иалхыз икумжэы, иенкуа, иканоэта каба,
лиапала илпъяз ф-клапъад бракуак, енлыччаауа, қантанла
ирхиаз иенимскуа өңүххараңа, урт аархуенжытэн митэйк
туамызт, аңырмыкъа акын наархуаз ажәңеммаакуа,
убартгы иенүенпүштэмиз шыщхэлә ирхиан, урт реф-
циә икәз ашыатзакуа рышьартон архакуа рөс инхоз ан-
хаңаңа. Абарт зегзы, лара апъхъя лкасы инылахзан иаин-
куарены, нас ауархал инылахзаны ашаха нарыкуршаны
ирыбуууаны иааңалхәйт.

— Сан, сан! Икабди закүзен миәзи, измааноузен
ари? — дычко длаатдаант иан, дызәкүаз ангусиңа. Миәзи,
сара жәы-шыхакы сырхысны сю цыбышьома? Изыстахыу-
зен абри ақара аматзә?

— Мап, съя! Иатахыуп урт зегзы! Ирдыраант дара,
уара тынхадак, уағ рыщак шуакум. Амамзара, ананам-
гара шакум абарт зегзы узыркадо. Ирдыраант, зегзы
ахықаз атаацәраңы ушырааңа, аха уара угуапхэрала
маңара ушдээлщуа, уаха ңырхага шумам.

— Миәзи, уи ус шакуу, даргым ирымдыруе!

— Иуахар аткыс, ублала нубар сиха иенбүуп съя, иу-
дыруазаант. Ирбаант, уажэы урт рыблала, ирахахъа!

— Ақыта зегзы чархус скартцонт, абри ағыза иила-
хэара ду сибђа икүжини сышшо рбар.

— Ахычараразы ауағы дыпсэзом! Атакызаргы ухы
тыйшишазаант, иугы уазхәю уизызырелар цөгъязам!

— Зыңдак ираацәауп, сан, — абри ақара аматзә!
Сызбабын хаша сибтошәа ауп ишықабтаз..

— Узбабзар, ас имарнаны узсымпытымъираар Қала-
рын.

— Азбаб, назаза лығын даанхазом, уи знымзар зын-
дыхшаз дырпымтсыр лузом. Азбаб бзиа, дандухалакъ,

таңыра дентатны лтып ылышыруп, ус ауп иштәү ра рзы.

— Аан, нашоуп, аха уи макьана лымтәйжәфакуа дрытагылойт.

— Сыбшәах'узма сан, сара, аутратых ауықазырз ағы иширтәах'уа енгыш?

— Ус акум сара исхәарц ишистахыу. Азбаб лразык ағыны дтәнди дазьшусент, ачкун, уи ишшаауент адәххы..

Георги иан илхәаз ажәакгы ахимхәаант, амала, илахъ аатиркуұын дненини акунчху ағы акы ишшаауазшәа дыг-тәңшүа далагент.

Отараа рыпхәйсенба даанхомызт, ліңа, ари ажәа ала-цәкәзара шигуампхоз лзенлымкаакуа, аха уи іштәлдүрэз азы гүфаракгы қантартә лемқалымцент.

— Диңонт, енлискаархә! — алгуахут лара.

Цытрак даацышшәа қантан, аштыхъ, ашырхәа иан лахъ исынфихент Георги, ихы лапрқун, иәхданы иштәз аматәзакуа шытихырц днарыкүххит, аха даабжъажъан, иан лахъ ус қаантит:

— Иказаант, бара ишыбхәаз сан! Изгонт иесилабұзз аматәзакуа зегым.

Абас аанхәан, аилахәара заштыхны ижәфа иныкуинжыны дгурбъатәа дындаылқыент.

Отараа рыпхәйсенба аберта дыкугыланы лычкун днасткылгент лаңышыла. Уи лыбла траа дизыпшаш ишәзара лбонатцы. Лара убас лаңышы гурфала дишиклапшашуан, анаңыз албент, ма зынзатәык надамхаргы дхъяпшыны даасыхуатшашуандаз лхәар лтакызшәа. Аха Георги доухъапшүз, ма уи азхүзка имахызма.

Ан рыцха лгу аапшашант, иххүххууагы нааталеит акы.

— Зынзатәыкгы дхъампышит! — даагункынт лара. — Днастпүртни дцент, нареи сарен хандызылыз хәа тәңцк надамхаргы акы ҳабжъамызшәа! Дышзахуоз дыңцакны дцент атәым уаа ракъ, шахала иханы дыргоз цүшшыл.

Отараа рыпхәйсенба лтып ағы дадырсызшәа куаца-ра лымазамкуа акыр аамтаза дғылан, лхы ларқуны та-ка дыштапшашуан ихъамтаз акы лыкухазшәа. Лиәз-лжы зегым лара илтәзамшәа идисә, илқуңсааны иқалент. Лдақуа зегым лытапшәтәзәзшәа лгу иабон, лхы налы-мөйрни лгу иныкухазшәа лбент.

Ан лгу, фатъхъа, акы наандырбыууланы иакит. Даа-купсычхант. Аштыахъ Отараа рыңғысынба лмаара лиацэ-кваракуа ркынза длаханы наалалыркүн, лиап ду неитых-ны алаңырз эхыжжыла иказ лыблакуа наархылышынт. Лара, ус ахықалтаз, дарагы наацъялышент. Снапы нара ахала иениниакаазар акухап, сылакуа алаңырз намблырц азы, ацихыраара шыртахыз. Убри азы акухап, сгу назым-паазакуа авас зыканапаз.

Отараа рыңғызысесиба лыбла ихыубааломызт лаңырз
чаткым. Мшаан, амца наблыз ауафы илаңырз ауаама?
Лгу аңымза синьш итыблаауч.

Отараа рыпъзысейба лоуразоуроу лицей-лжын зегы турфала дтсын, длеизкуын ашхымс дныкутает. Уи лхы ныштымхзакуа тата аштапшра дасын. Лмышхулткуюа лыцамхзаа инатыргуаны лышамхы иныкулыргыт.

Уи, ахуцра хъамтакуа иналыкупапаз лыханы хараза дыргон...

— Изықоузен ани апүсн рыбжьара́ утсы-стэ? — лхы дазтаауан лара. Ан лыбзиабара ф-блакы захой? Ах, зақа ибзиаз, зегын ренпъш ангъы ф-блакы лымамзар! Ма ус, разкыс ианхантахгы, изхазкыузен хазблак хара ххата, егын хъя? Ауағы игу адунен изыкупшузен ф-блак рыла? Акы ианабо, егын злашымхозен? «Хаззықада?» Аи илышару, абри азы азцаара лөаңъха акургылара? О, сара гуәк, — илышозаап, ангъы! Иқалар ауазаап, ани апъен рыбжьаратсақъагы акуңьара.

Абас, лгун лыхшың еилагъежуа, ахуцра хъамтакуа иргулан Отараа рыпъзыссаңба. Азы еиңш еилашшуан урт зегъы лығыныңка. Лгурғакуа зегъы алхызыщаasz акы аалызыңыркъазшза наразнак дәфатъан лыбжы ненцихни таалтит:

— Мап, съя! Умфа бзинахаант, укулаант мфа, мш! Га-
ра... сара итысх'уент сара сзы икоу сыбла, ииансырьчунде: П
уара азэ затцэйк уда акгы зымбо сыбла, уара... тээнигээс
тэмык...

XII

ДЫЗКУМГУБЗОЗ ЛАХА

Георги аусура далагент. Альхатэн амш азыцэйкэ Ар-
чил диган, акуатарацы аусура далаиргент. Арчил игу
итан, иучасток зегзы ашамхат бу енъш иша-шаны ашэ-
хэакуа налданы иныкуртээа азахуа ыкуенчихарц. Уи
уажэй икантцахьан, ф-рөзак, нагыкуенчихьан ашэры-
куа. Арчил даара игу нахуон ихатэ ашынгара икантказ,
акуатара, сыйта-сыйта ашахмат бу енъш иша-шаны. Уи,
дэзгудуны Георги иирбент, инапала абаҳчара икантказ:

— Иахыухэазаузен Георги уара? Уахыышлакгы, зе-
хынцьара енкарахутцэаза икоуп.

— Ибзиоуп, абас радла азахуа антахара сгуаныла:
амра, зехынцьара енъшны ирыкурхонт, ахуатыры
ласуент ирзенъшны. Фба-хъя шыкуса рыштыхь зны, са-
ра инейлискаант хахетиатэн ажак икуатара абасцэйкэ
иша-шаны ишыканцаз. Убри ансаха инаркны сгу түнч-
хомызт, сцаны избаанда. Иберт, аиашазы, — сыгугын
иахеент. Аус адуларагы марноуп, егырт рааста, иман-
шалоуп. Даара ибзиоуп.

— Даара сенгурьбьонт, ари акытацы, уара азэй за-
тцэйк угу нахъахуаз сыйкатамта! — ихеент Арчил ила-
нцы ихаччо.

— Мап, саргын исгуацхазом, — өваантит Георги.

Арчил даанилашсент, амца енъшгын даанибакит.

— Избан, арьыс?

— Избан акузар, араха цакъароуп...

— Иаууен! — дааньникент Арчил. — Иара уаргы, са-
ра с-Георги акгын узелымкааузазаап сышкуугуб'уаз
енъши... Уара ухаты имаанзен, ари ацахъя акны баша
ищентасымхаз, мшээн, амра енкараны ирламшуен...

— Ацахъя амра наха нахъацахъо азы аума нас, сара
изыстуамъхо, мшээн?..

— Иэзы, нас?

— Хара хъны ацаакыра мацуп, Кахетин ажны аткыс,
адгылыгы кынфалароуп. Убри ажынта, нутахы-нутахым,

шыксык ахъ знык азахуа азы атоутәалароуп, мамзар иштәйт, акғы азыреенуам. Җыц ентоухаз азахуа, дауылда куа ирымазароуп имачымкуа азы... 300

— Нас, уи азы нүхәрәп нүтәхи уара?

— Енха иенбәзәмзи, азақы ағы инеихда-ааихданы иңтахазар, нас азырытталазаргы дара ирыхуартә иқалон, избан ухәр, азы ускан дара рыбжырақуа наарбжъахонт, мамзар азы хыхъ изхалауз тәа.

— Уара излоухәо ала, арадқуа зегын хыхъ ала налагозароуп, азғырытталатәуп хыхъынты?

— Абас иқатазар, хәрас иатахымүзен, азы бзинаны итталонит, аха зегы акы ауп ун митеәдак хуартара затталом. Избан акузар азы лбаакызы иштәит, ускан налшонт, адгыл ықұзәзәзаны нагаргы, азахуакуа тығырьзаны иқанатонт, уимоу, налшонт, хыхътақыя икүентахайрыттың шапта инаркны итнажәарагы.

— Нас, уара угуанала иқататәүзен шытә?

— Ишықоу наанхонт зегы, амала, аңақуа ыриаашәа иалдазар акун, ускан азғырыттарта аниуан, адгылгыны ықуназәзәауамызд. Упъши, аканаяу, аучасток үңіц аварахъ ала ишавоу. Уи абастәи илаштытауп наарцәншәа аңақыара илатғаны. Мамзар, уи азахуартә нахую наана-кузаалакгы изықалаузом, уажэы ишықоу наанаанха азы хыхъ имшозар тәқала бжысыртта аиоузомызд. Излацари уаха? Шеахуаңши шәара шәхатә...

Арчил днахәс-аахәуа, дыкугъежьюа даара иеадхәтталазаны дахуапъшиит, аха наға қантандазгы, Георги итуаанагаракуа изыбжымхит.

— Ари, мшәан, ускак уадаөрас налоузен, — ихәент Георги, Арчил дшыхъаң-хъачауауз ангусенца. Ишәтакызыз, уажәгы иоухаштып азы. Ускан ибзиазаны игоутартә иқалонит.

— Мап, иатахым! Уиашоуп уара с-Георги. Даара ибзинаны иқалеит аамта нахыңаанза уахъахъяз, макъана иңтахайу ф-рәз затәйк роуп, урт хамчрыкүхонит имарнаузаны. Мамзар, уаңаху уи ашәа қантсаант, иңхастастаузаарын сүзабаа зегы!. Апъара нақусырзыз еғьюрымызд, аха уара уазхуци, анхәзә чархус шықартшарыз атәй.

Арчил ағны данаан, иқалакуауз зегы акы азныжыкуа нахәшья иленхәент. Уи аштыахъ нахәшья иныхтизаны

ОМПСБЭСЛ

акыргы дыччен: уи лкъатенах тънатцон, дакумгубзо ша-
шыя икъынта илоуз аахак.

— Ишъаухы уара абри афыза? Ищасшъеңдэстнүүгөэ
ант Кесо, илахаз уамашэа ибани дахыччо, аха уи илта-
хымхент лашыя игу анырхара убри ақынты маңк наа-
лыръсыент лыччара, ирханы дистцауда. — Ищасшъатэуп
уи, ишшюухын абри афыза, уара сашья?

— Аан, усоуп, ишрыхъю, зых эмакуачроу ауаа, сы-
хаара! Шэкук хапъхъаны акы нагулбааны халацэажеонт:
тыйрак аштыахъ, адунен амазакуа зегзы хара иенлах-
каазшээ хгу иабо халагонт. Адунен афы имачзам шэкуда
ауаа иенлыркааз, уи харгыя наадыруазароуп. Хара нах-
хаштует, апъсабараңы наахакуршаны икоу зегзы ргу-
лапъшра шатахыу. Ашэку анахклакъ хгу наанагонт, ашэку
афы ада, дасацьара нахзымдыруа акы хзенлимкааза-
рашээ.

— Бара, бара бхатагы ашэку бцэымжо балагама?

— Сара ашэку акузам исцэымбыу, схы ауп. Шэкуда
аңстазаара акгы нацсы, аха ашэку маңара афгы аңст-
азаара абара хуартам. Ашэку ыккамзар хдунеихуаңышы-
шыагы тшэахон, аха ашэкупхъара маңрагы азхом, уи
ала маңара изытбаахом хдирра. Хара хзы нацсаны иха-
пхъазом, ашэку намыпхъяң ауаа руасцэа хылпя Қашы-
куа рытака ахшы апъшаара. Аха хара ихахтром, ахшы
эмую ауаа зегзы зыркүшиз ашэку ауп хэа.. Ахшы эмую
ауаа, ашэку дамыпхъацаант атахызаргы, ашэку нац-
хьо нацкыс данкүшхуугы ыкоуп. Убри азы, инашам
абас хазхуцракуа...

— Абарт зегзы тыйрхагас иримоу тарадароуп, —
лхэрент Кесо, дъышырчко лашыя дненпүлоны.

— Инашам гуаанагароуп урт зегзы, — инациент Ар-
чилгы.

XIII

АХДЫМСАГ ҖЫЦ АФНЫ ЦКЬАНЫ НАГЬССОНТ

Арчил дызёйз ажээ даалгарц егынгымкуа, афны наа-
фаант ххэзабжыкуаки қаа-бжыкуаки. Арчил наразнак
дышын абартца дныкуххын, ибжы ҭацаца афны наады-
либахээз иматцууда днарыкукаант:

- Икалазен уара уака, шәенибархәдә-енбарқауа?
— Исыздырам икалаз, ухатқы, исзенлекауам! Айтыра ахынтан ауп! — иңсит руазэйк.
— Еилкаа, уненни икалаз, лассы, — ибжың иңкуиргент Арчил.

Азымзар азәй итып ахытра намразакуа раңхъя аетра дағынъект атынъча дыфуа. Уи итачкум ратсаны азәй иңкуирхон, дикумақаруан, иштәхъя иштәланы наануаз ауағы науқарын.

— Абар, ауама, анцә схаңы нахъаана, ари закузен ухатқы! — дыхәндәйт, абыркыл зеахшыны иғыланы изашуаз Арчил нахъ ихы рханы. Даҳзаазгазен, ухатқы арака үхәрауаузен, ари агумха! Атачкум саиргент, сипбент сцә ӡылаанамго, исыкүм жы-ғаңцақ дахьсмысыз.

- Дарбан агумха ҳәз узәү уара?
— Ани, аусуғ чыц!
— Георгиу?
— Ихынзгы нарғы енбамбаант, Георги акухап, исыздыруам, ихъзу.
— Икалазен, нас?

— Шәара, шәхатқы, азахуартта ақынтан шәзаныхынхә сара аты акуадыр акусхын аетра итасыргыларц сшаңыз дышэштәххы нара аетра дағыналан дыңғапшы-аағнапшынын игуамъхаз здырх'уда, ұрытсыла ишсықунамгоз ала дсаңәхант... Сарғың атак қастеит, нара агуакъхәз дласыжалан сылкажыны даасысуа сватқыаракуа зегы енлаңыххааса игент.

- Георги сара сахь шәнихъы! — ирыдитцент Арчил.
Аматуцә руазәк днарылъян дығоны Георги нахъ ишыненхент. Уи аамтазы Кесогың даадәлытцын абалкон аты лашы диневагыләйт.

- Икалазен? — дцаант лара.
— Енсит ақы еимакны, изаку здырх'уда.
— Изустцәзда еискуаз?
— Георгии атынъчен.
— Иzzы?
— Макъана сарғың шыңа иенлеккеси исыздырзом.
Иханхәз Георги, уажә даануент.

Даант Георги. Уи икаба ағытра зегың тұжарыны икан, уи шыңжоу димырбарц азы инапы игушарбұуаны ишәзхырц дағын пысыхуа зламаз ала. Ари агуарғ аты итаз

ауаа зегъы агуркъээ абалкон иадензалон. Арака изант
ахэсахучкуу, аръарцэ.

ЭМПЕРЭР
ДАШПРИЛОГ

— Шэеицэхант аку? — Арчил дэцаант Георги.

— Мап, хменицэхадент, Иенмахк'уазен уи нарең сарен,
нахзенлоузен.

— Уи дашишунт, Георги синжент хээ.

— Амкаразы дсылжент, уи нашоуп.

— Мишэн, уи аицэхара аткыстыг синжами, нас!
Дэзүлжасен, дэых'уркъязен нара?

— Дэыхсыркъязен умбон, усы шны ишикъаз альсы
амыршызакуа наразнак инаганы аетракны икьдүенхэлент. Аетра синталазар, избент нара дненин ацэартабу
дышкуназ, ататынжэга тырббуа. Игунахауп, — схөсит, уа-
ра икоупцо, рыцха, асы атъхзы ахыццэтээ ишонт, уара
инаганы, асыхухаракны икьдэоухэалонт, ма наалага-
фоугандаз амзырхачы тъытрак, нас зыкгы абжа иныкуур-
шандаз, атъхзы ыкухьшэашэр ахъта алалар өалонт, ма
ашьапкуюа иртъырхагахонт. Иара, абарт насхэакуаз зегъы
акгы ихахы наамгаذاакуа, тынч игу каршэнин ацэартабу
дахьыкуназ ахухуахээ алфа харчыла ататын ахара да-
чын, тъытрак ашьтахь өаантит: — ажэацъка ирхэо угуд-
лашэоо: «уус злам үеалоугалар — убаффкуаты узенизы-
жүшэом»? Сеагъалазгалом, сенбгазаны саанхонт, — схөсит.
Сара синени аты аацыртланы идээлзгап, нас наалага-
фаганы абжагы зыхък ныкусыршап аасгуахун, асы
ахъы сүйнисхоны, нара ашацахээ дфатикъян днасыжалент
дкааны: — Уца, нах, уара ус эмэдэм агумхажэ! Уи ама-
царагы азмырхакуа сангы дицэхант. Убаскан сыйсы-
ленин иласыхулачит, аха избахъада ус, наргы даанлыс-
шынт. Сэыхшаз саб иакузарты инысчхаум сан лтэй.

— Убас акуцэйкоума ишикъалаз? — дэцаант Кесо,
абарца ажынтэн дылбаацьшны Георги дихуацьшуа.

— Амцхээра цухашвароуп...

— Убас аул, зегъы убас аул ишикъалаз, — длыони-
цэаант ахъча кульш, ахэаракуа рацааразы дышлеинуаз
аасытрапы ансаа икаалаз нахтыгулаз. — Зегъы зегъы на-

шоуп, ишихәазтәкъя ауп ишықалаз, сақушәент сара

кан уака!

— Кесо, биенинги игуат аныхтәкуа знаңдоғаныңдың оғарылыштың

ны, зақа икунаго, нағыааг арахы!

Кесо лашың иззихәозтәкъагы енлымкааңакуа даахьа-

хөйн афырхәа ауда дынынапкент. Уахынтаң ирласны

даадаылтит.

— Икунагонт фажан хуба маат. Абар дара апъара-

куагы,

Арчил нахәшья апъаракуа аалтынхын иршәни аетыхъча

иненгудицьсалт:

— Абар, нумаз иурхаз апъара зегзы. Уца успыртны

үхү ахынахо. Сара уаҳа сыйни усызыңдықылом.

— Сара ирыңқаз соұма узызгуаауа?

— Издируада ухшығ ташаар: ихуартамыз қауцент,

ма анаша қазтаз ауаа урмаңжандаз.

Арчили Кесон руадаҳы инығналт. Ахсахучкуен ар-

пъараңсан еимпіт.

— Нас ишпә, мшаан.. ахәымсаг ұыц ағыны цқыны

иатъссонт! — рхәон цюуқы, ари аусуғ ұыц ихыччо.

— Ахәымсаг анажалакь, — ақымсар азымпессаぞ иқа-

лонт, — рхәон цюуқы.

— Мап, уи иан датеа құхәисуп зынза.. Баша ус иль-

хом уи, Отараа рыпхәиссиба лъя ҳәа.

Ихәатеуп, абас, Георги ихәражәаз азәи затәык шиа-

куу, нара уигы даара игу дәхушны ауп ишихәаз.

Ари ауағ Арчил излагарахъча иакун. Уи уағ тынчын,

үхәз-сұзан даламызт, ихы хутатқаңны дхутатәан, кура-

лагы дмаңзамызт, итынчракуа рзы зегзы нара игу идыр-

хон, изаңыуан. Дабантәзанагеи абри иңиза ауағы абра-

қа, дыкүзгалазен арах, акыр туазма абри ихы зегзы

инарылыршәшәнни азлагара дыенатәзанижытсен. Убас

уағы дизелымкааңакуан дышқаз даждент, дышыңлагара-

хъяз мацира, құхәмс димазамкуа, хшара димазамкуа,

тынха димазамкуа. Азәгы издирүзомызт нара дызустаң,

дахынтаңаанагаз.. Ғыыхаңа, зны наацәрытит уи инат-

таху ахала затәык, нара убас акун уажәыгы ихала зат-

әыкны ұымтұзакуа, ашышыңда иншашәоз.

310

МШЭАН, ГЕОРГИ ИДЫРУАЗМА?

0611053269
2023-07-01 13:00

Аудада ианаафнала Арчил нахэшьа длаатцаант, — иб-гуульхама бара Кесо ари икалаз, бышъяхуугъшүен?

— Уаф гужэла цэгьюп... Ханьшэала икоу аза ноуп... нааталкит нахэшья наалыркъяны уи аткыс иенбүү ажэа лзымпъшаазшэа.

— Уи мацуп! Ламыс змоу аззы ноуп ари аръыс. Уи ихатэык анпыштәкъа ауп хатыр акущаны дشاхуапъшуа асаза итэгъы.

— Иапъсам, урт зегзы унақара инентыхны рылаңа-
жэара, — арака чамаңак злов хээ акгы збом...

— Ўс атахым.. Иатахым, абзиара ханалацэражэо хымпъада акапанра, — акы наха иендоуп, егын енхя иен-хауп хээ игуато. Абзиара, еснагь енхя ахы унардыреүнт, уни нахуугалакь ибзиоуп.. Абар, уара уеңдүхъя даацыр-тийт атара змам ауафы. Уи аламыс изтәз ихшыф акудам, игу ауп, уни итәзы ишъха икоуп игу ала, игу затәзык ала, на-ра убри акузоуп иламысгы зырлах-тых'уа. Сара сызла-хуацьшуала ари крызтазк'уа фактуп, избан акузар, ари ауаф иламыс нара иинит, ицә-ижкы налоуп итәны, уни зы-шонт апъстазаарацы икоу зегы адырразы, иатахыуп зегы риренәра, аха урткуа акгыны ицааниум ахътасы аемиръха-рен ашоурацы аерыхърен аура аха, нара убасгы, имла-гаракуа раан ача уазхыр нағызынды ауп нара изы иши-жало урт атахракуа зегы. Игу наидыреүнт икәтатэкуоу, инутакуюу зегы, заанаты, ихшыф урткуа рзы адырра инатаанды. Ари даара, даараза акыр этказк'уа усуп.

— Убаскак ихы изакунцазеи, наан лзы нархааз акзабаапъскуа? Мизан, ухажа акгы нарымхәазент, ус ами?

иқалаз атәү хара зынзакгы наңмаңаңар, **Калыры**. Издыруада, асыхъча игуаң иманы акузар, **Дыңғыл** сыз? Аха уигы ахатцара цэгъоуп, избий-**Акүзар**, урт нахазатцык ада иенбамбазаң, нас, ргуаң зейбакрыз нахъак ада иенбамбасыз ауаа? Араңа иқалаз, урт-күа акгы ракузам. Уи игуентеңт аускуа ишрыхутаз сиңш ишиктаңамыз, урт хуартамкуа имсаңысуан, нара игуентеңт арт ақаңатжекуа зегы қазтараны издыз, иша-хутаз сиңш ишимжемгоз, абарткуа изымчант нара. Ишакухалакгы, — ари нахнарбонт уи иуафра, инашара, игу еңлыччара. Ааи, инашатқыны уи дырга дүззоуп! Сара уажәштә сиңлекаант, зынтәи, азлагарахъча иңаңхәзгы шиашаз. Ибгуалашәо, зың Георги, аусура ақынтың дшаауаз амџан Буркиашвили икамбашькуа аан-кын иенизде иманы дышниашаз Кахуашвили иңи дга-ит, — арт, иңеңт, уара уызара ркуаңаусент, иңхастартә-уент. Уаанзагы, сара исахакуахъян арт рәзыңә ажә-куа мачымкуа Георги изы, аха абрака сара гучак қастеңт: Буркиашвили игуаң Георги имазар акухарын засгуахут. Уажәй, даара сгу налоуп, абри сиңш ауаңы гузин сара инашамкуа сгуанагарала инихутамыз са-хынхәзжәаз.

— Уи иңаңхъя уара аминауатра шытоутцаргы ка-лонт, — лхәеңт, гүк-пүсүк ала лгуатца интхәајзаны на-хәшья, Арчил иңхәакуа зегы лыхшың рзыштыңаны дан-рызхүң аштых.

— Сара уи иңаңхъя минауатра схы ишадысщаз злен-лукаауаны иқастарц икоу убри ауп, саалаганы нара иңи атцара сталоит, уи иңыстаап аусушья. Ааи, иңыстаап!..

Арчил длен-фенуа ауада дыңнан, Кесогы хүцрак дта-галаны даман. Урт рый Георги денилкаамызт, сара сзы дешелкаамыз сиңш, апъхъаб.

— Кесо! — иңеңт Арчил, нахәшья лаңхъя данази да-атғылан. — Ибасхәо бдыруоу бара, саҳәшья? Бара ибым-хәалози, ҳаңы апъхъя ашэткүа еңасхарц стахыуп ҳза. Сгу наанагоит, абри атыхуала, Георги биңәзжәар сиңа иеніңуп ҳәа. Уи ибенхәеит ишиктаңатәкуоу зегы. Зегы иренеңзаргы қалап, уи анемец фыжәои даамхны хбахча еңхабыс Георги даңтар. Уи кры злоу арьысуп иқаң-тәу зынзатцык уара иузирбар, нас наңахыу, аус шаду-латәу ухәа зегы нара ихала енилкааует. Иаанхо егъырт

аусутәкуа қарталап қырала иңдахқылап аусуцә, урт азапхара риталап Георги. Дрынхауп абри өлеңдөрәп түс аус хаса-масакуа рзы имч ишаршәалар. Ишәк күнөүзі рым, макъана ус днеилаант. Нак-нак изаңапшашаап икунагахаша аускуа...

— Даара ибзиоуп! — дақушаңатхент ишәшшаты. — Аха арақа уадағыр ықоуп: сара, миәзан, макъана пла-нүн исымоу, ақылдад иануп мацира ауп... исыздыруам уи иеніліркаара силишауоу исылымшауоу. Иенівьуп, архыза исырбар... игуаңтап, ихшың азцауоу назымщауоу...

Ашаңкыразы деғагылан, аббяаҳәа иеашибітан иза-хуатра ұыцахь ағырхәа иеыңенхент Арчил. Уи дылсын же-лан ишхуакуа нарбаны дкуалаауда длыкулент, амған тақу днасқъахъаны исабура длахан наағархханы нааирхынхәэн акинәа ибжы Георги илаңкүиргент:

— Царьгы умцан. Кесо уара уәы уск лымоуп!
«Кесо»?!

Георги игу лтыпъсаит наразнак.

Кесогы шыныжы дгылент лашың иеніпш, аха асенила-хәара дшаңыз аамта акыр лыңдент.

Атыхутәэн, жсаненкүліршәа аштыхь Георги динь-хьент лара лахь, Изра дышқалаз хәашың амам, дара абы-циагы рхала ианаизынха, иңә ишзызауда далагент. Иқалап, уи зихыз дыңхашыңаңын ақузаргы, амала, иңашыатозамызт ус дахықалаз: адунеи дақуленжүсін, тәым ұхэйски нареи рхала наандымхалаңызт ииенхуаң-шы-аахуаңшуда.

Кесо нара дазнаиза, архыза лчертнож еңтыхны икул-тахъан, уи шәын иенүа-еиңшымыз шәыга хыла. Иқал-тарц лгу итәз лбаңча аплан акун. Кесо лашыен ларен сиқушаңатын иштырхъан нара, уааңда шәкүкгы днахуаңшын уи инакурпъишәа ақыркуагы илыпъсақын, лашыен ларен иширгуаңхоз иқарцахъан.

— Георги, уааскьеи, истахыуп сиплан усырбари, — налхәсит лара Георги. Ари аамтазы Георги дышәни итың дзахымтысит ашә дылагылан.

Уи итың дзахымтысит нага иундазгы.

— Ишәнхаша, изкуадаҳазен сиъамхкуа абаққак? — иңәйт нара гуаныла.

— Изакузен, миәзан ульхашың-пұхатдо ұыц ұхэйс дазағазшәа икоутсо, уәә уәзәстыуа? Уааскья арахь, умшәэн усфархәа!

Георги знык, ғынты рақарагы ишъяңакуа енхигент, аха итып дзахымтасит, изымгуа ўыт Кесо лаангуа даанылдаа, нара, нара убасгы дзымнект аплан заңгуара.

— Ох, исыхъзен, мшэн, сзыркыңызкыңуазен абас-как? — иңеишион нара.

— Иухын уара? Уааскъа арахь итегъ, — лхәент Кесо лгу азихънашын.

«Уааскъа!». Зны-зынла, нага нажэа къаңзаргы-науны нанубо ыкоуп.

Георги дзымкуащент. Амала, ихы раҳашәа ихуда неңтихны аплан днахуацьшит.

— Иумаҳазон уара исхәо? Сара, ари аплан заңгуагы сахуацьшны цъя исзелкааум, уара иенлукааузен абаскак ихараны, — арбабын енпүш ухуда тухаахт! Уааскъеи итагъ арахь!

Георги уажынгы дзахымтасит итып.

— О-о, закурышароузен, мшэн, сзыкушәаз! Из-дышруада итарблыша, цынышзар смынтахъка исыханы сиз-го, ма икалап иршыбуу ныхазар саңхъяка сахэмұртцыс-уа — дзыкушәаз ұашльяуа абас ихы дазцаауан Георги.

Кесо лгу ұнатәент ари ауағ изішра, нанылзымычха-за имаңра кны длахан лара лаҳъ даалдылхаларц нақул-кит.

Георги даахыщыцит ақы дахъяшазшәа, ихы ихъам-тыңда ақы агузхәа иласызшәа ибент...

— Изакузен, мшэн, ари, измааноузен, нухын? — лиз-тәент Кесо.

— Исыздырам, ақы саңаңзар акухап, — ихент Геор-ги, аха игу даатахуцит.

— Икалап, сдақуа зегын сышапқуа рымака азәи исы-тахитәзәазар? Мамзарты, изызхәоузен ари, ишәнхаша сзыкушәазен?

— Абар, шубома ари, — лхәент Кесо, Георги ачерт-нож ирбо, знык инулакъ лаангуа дамылзаагагушъя, — иудыруоу ишынтахъу иқастарц, ағын аңхъа адгылт наа-куршаны ихкааны, нас иныкүртәааны ашәйр ықуентас-харц ауп! Аа, абри енпүш. Уажашты с-Георги, абрақа на-лаадап амфахуаста, ианаҳтахъу иеммаҳаңысо, ианаҳта-хъу налаадо, абрақа ишарбоу енпүш. Амфахуастақуа иры-купъсаҳонт ақырымт ұыеены. Үрт рыбжъара ибыжъга-хонт ариадкүа, абрақа ишарбоу енпүш. Арт ариадкүа рөң-

икаһаҙың ашет хы жала раңзакуа. Иүбөө
абрақа агута ишыкоу енпүш? Абрахынтын... 04/05/2013

— Акымзар акғы збазом, уи атқыс, иқаңдар! 04/05/2013
хәсит соубыштырыц нахъя, даеазны ианыбтаххалакты
сбыхәонт, бсыпхъар саауент, — иҳәент Георги, ахәара-
чара этаз бжыла, даагылент Кесо иемлкүтхангы. —
Изакуу сыйзыруам, схы акалашә избонит, сыйлақуа
алашыцара рхахалент. Акғы збом, акғы сахауам. Со-
ушыт сбыхәонт аицәа дсыманы!

Георги данихуаңыз Кесо наразнак игуалтент, уи, та-
быргытцекъаны акы ихъны дышқаз. Икыш шы куарак
ыкумызт, ажаакала, накумыз акы дшакушәаз силюкаа-
уан аминутазы, ишьара дыкумызт. Кесо Георги иҳәа-
ра-чара ашытакъ доулыштыт. Лыгутын дтахушуан:

— Ихърыз абри уажэй? Издыруада агутталара има-
зар, далаңслозар акухап?

Аха, нара Георги ихата идыруазу ихъыз?

XV

ДОСУ НАРА ИХАТЭГҮАЛГҮХАРЛ ИМОУП

· Ари анықалаз март мә алагамтазы акун, Инаасит
март, инаасит апрель бзиаху, зегзы ратқыс иеніңыз май-
ты ынаасит. Наант ииун — тәархра аамтоуп. Планла
иенизшаны иқатказ Кесо лбаңчагы ибышзә иңышшатәх
иштәтит. Уи убаскак иңшзан, убаскак иблакхыган, убла
еңциртэйрны узахуаңшуамызт, ашет хы раңзакуа еи-
лыңыцаауан, иенлаарцыруан. Уи абаңчара наакуршаны
иавган амә паңхакуа сикарахутәаза, иқаңшыза, абаңт
зегзы иендкыланы урыхуаңшыр убла узрыкүгомызт,
еснагы уахуаңшлар утаххон. Угу наанагарын, абрақа ап-
сабара иканатказ аблакхыгакусен ауафы инапи иениллабы-
ны аус иенцирүент хәа: — шәхахуаңши, дарбанхариш
abraқа иеніңын иңшзаны эказара аазыртъира рхәозшәа.
Угу наанагон хымъада, ари абаңчча цкъяза уазхуңын уна-
хуаңшыр, апсабарагы ауафы хаңзинирхе аус еңцир-
үнт хәа. Уи егътабыргын. Урт наңыммаашыакуа, меңзә-
рахда рыпшзаракуа рдирракуа зегзы абри надырпейт.

Кесо лгурьзара тыхутәа амамызт, уи деңгурьзон акыр

шыкусакуа раахыс лгу азынататдо дэзхушуаз һарка-
ра абаскак игуазырхаганы нахылбаз. Есіншілкің
ашацкыразы, амра ааңыртны ахътсы мырхудакуа энүйз
иң илыкусьсаны ашыха акущокуа икүжү асы арырымра-
тәкъагы амразакуа Кесо лкыаे лыжэе интаръаны дыл-
дымлъаны лбаңча ҆ышда дылталон, уи уака дыкан амра
акуаңхэ анаташаанза, ахулбыхе лгу лыцаңыруа ағ-
нықа дхынхәуан. Уи, ахулара наалымнахаанза ағнықа
анеира зынзакгы илгуалашәзомызд. Уақа лара, шеты-
циңхъяза днаридгыло илгудыхәзәло арадбҗаракуа
дрыбжын, днарбжыс-аарбжысуа. Уи наанлыжыуамызд
наагулыхжырц згу итәз шәты затәзыгы днадгыланы
илемышшыкка, дамаңажәзакуа, урт данраңажәз
сихарак, уағы лаангуга-сигуга данықамыз акун. Ускан «лгү
атса интхәаая» дырзгудуны драхумаруа джунд-шәйнди,
ажетцаракуа ран апъаңәа ирхзызаауа ианырхальыруа
енпүш, ларгын дрыдгъежыло драшәзәэ далағон.

Аха шамахамзар лхала абаҳчарасы дубазомызд: Георгигын уа дыкан есімша наабжымжызакуа. Кесо наға шаанза днеиргын Георги наңхыа дызнейнамызд. Уи уака дубон ма тағак кны акы дшагеу, ма баҳак икызар акун, мамзаргын бахча енлыхга хөзбак кны.

Георгии ари ашэтрта қантент Кесон Арчили ишинар-
хаз дынкуныкунаны. Урт нара идыртент ишимчу ала
ихы даменгзакуа ихъчаларц рбаңча ҭыц. Георги инаша-
тәкъаны, ари абаҳча дахылаңшуван иблакуа реириштәкъа
бзина ибаны. Уимоу, — ишырхәо еипш абабыц акуиртә-
мызд, ахаскын сиңәжәкаракуа инадыркны, абұышкую
инадыркны изакузаалакгын нахутамыз акырыкуршәнзы
нубомызд!

Арчили Кесон даара ргу дақушәен Георги. Урт иана-
андтәалалоз изныкымкуа ирхәхъян, уи аус иумент маҳуәа
буғуала, хымъада ғыңға аусуңзә ирзымуша нара азәк
илшоит, уимоу, иқалап х-ғық иқарташа ақарагын илшо-
зар. Нара Георги ихатагы даара ихы дақугурбю дыкан. Ишакузаалакгын ихы дахамышшааңаңызд.
дэзкушәз аразкы уамашәа гуахуа дус иман.

— Истахыузен сара уаҳа? — зны-зынла, апъсшыразы
данаатәз, ахуцра дынтанагалон. — Исылышалоит да-
ра енагы, уалафас зақа утахыу ҳахә! — хәа. Изыста-

хүүзсн, мшэн, сара ауалафа? Акыр исзатъсазами, есмы-
ша амра ахызбо. Уи сара исзыхонт. * 94/105730

Еилкаара цэгъян, забарт ажэакуа Георги изхихээдээ, таакыс ирьмаз. Аха имхэакуа узаасуам, Георги итуанлаацаз аамтакуа рзы ибжы ныцакшээ ашээ инхээс атэй, еснагы ашээс инхээс акы акун:

Адунен асы аъстазаара зыстахыу
Бара сымра баразы мацара аун.

Адунен аңы лара азә затәрек лыда уағы дизыкузамшә, лара азә затәрек лыда акғын дазымхүпзозшә, уаҳағееки итахымызышә дықан чи!

Баша ирымхозаап: — досу нара ихатэгуульхара имо-
уп хөд

33

ИКАЛОИТ УС АКУЗАРГЫ!

Иңсент ғаңхъя амшкуен амзакуен. Исаант ибаракъат-
ха тағарғатагалара. Ақыта зегты уаха-сахаңда аусура на-
сын, иңрыңқыон, иттырзәзәауан рхапъшыакуа, еңцыр-
х'үап, иенкүдүршәөн рымж хуагакуа. Ишәңгу-шәңгүза ал-
мас еңшүш еилтъхаауа иқаз ажымжә шкуакуакуен, ама-
ахыр еикуатзакуен, саңерави ажымжәагултәаакуен
рыпъшема ғараңа ҳажеталарауазеи шыта, шәңмбон
хашшызыз рхәарц ртажызышә рылакуа аашхмырсығызакуа
ирихуапъшун. Ирдаант ажь, ирхуент, иниржынт иенца-
тана мышкы ф-мш, нас иатырхит ағы, ауалыркуа,
аҳаңшыакуа иртартәент, ағыз шини иенкүтәент. Итынчра-
хент. Итынчрахент ақытаңы, иуаҳауамызт уаха-саха ҳәз
аусуцәа асафракуа антаргалоз аамтазы ирхәакуоз ашә-
куа. — Уажы әакыныңкылаңа акун, урт арака ашә җәо
ажь ахуара ианаңыз. Ажь таара аамтә гурвъаху апъшы-
ра артазшәа итынчын уажы ақыт-пүсит бжы ықазамызт
цъяргы, апъсы ашыон.

Аеафратагалара агутахы икулахъан. Зхацкууаныңза ишепиена таала иртэйз ауардынкуя акукуя-өсөхәә иненүүан агуарбажаракуя ирбижгээз амфакуя ирнилланы.

Ақыта уаа ахыцак'уан акуатаракуа рөс идірхызың тәэсірлік ақашаң заанаты ирыдыргалар акун. Мамзар иқалон асын аур.

Арчил адца қантсент, ғыль-уардың таҳраны атәз азгара налагары. Уи иреңхәйт аматуңа, атәз еңкүртшарц ажәкүа рбора азаангуара ғыль-шылак как нарсны, хылх ахахтәхәкүа ныкуғысаны араху зымназдартә ихаракны иенкүртшарц.

Амра макъана зыңзак итамшәәзыст, ашыхакуа рыв-цаларазы атырхнаны иқан. Уи мыщакзакуа ашышыхәс тынч иқалон хланты; сзырщакрызын, адунен гурбъаху макъана сзаңыртрызын ахәрашәа. Итынчза, ихалалза, амш иқаза, ғұстхәацк цъара ианхыршәламыз аамтазтән асафратагалара хұлбыхең дқаломызт згу хнамхшаз, згу қанамташаз ауағы, змаха-шыла змыхуоз ачымазағыны иқаларын ишьапы дыкунаргыларгы.

Арчили Кесон ағыны иналбаан атәз ахъенкүртцоз ахъ реңфархеит. Үака мұыхтәаҳа дук иныкутән аус зуаз аусуңа ирыхуапъшуа налагент, урт еңхарак изхуапъшуа атәз шенкүртқаз акун. Арчил бзия ибон аусуңа рзаангуа дықазар, драңажәзлар, зны-зынлагы, алафкуа реихәлар, дрыхуаччалар. Кесо ақыркуа илеихаахъан: — са-хәшья, иатахып аусуңа абызшәен, ахшығы, адиррен рыстаа.

Ғыль-уардың рхацәкуюаныңа тәала иртәні атәз экүртцоз ақунтхукуа рыңғыхъаза ирыдғылан. Ғылтрак аштахъ х-уардың кказа нағтадырыцант, апъшбатән ианыхы атәзакуа ақужыра нағын. Атәзакуа нағулхәхәоз агуцә-фаршының рақара акун нубоз, атәенкүтшара наха-наха хылх ихала-шұхъаза ипахон, аеенкуацысаны ихалон.

Ари аамтазы, Георги иеага ижаға икүкны днасны дцион.

— Петре, а, Петре! — уи ҳарантән иенкүеңтіт зхы ақурпұсы атәз еңкүтшара нағыз азәи. — Атәзакуа ахыцәкүа тәнуп абаҳчахъ. Инашамкуа иенкүутшоит, иреен! Ихуардам ус!

— Георги иами! Дабаанаген уажәы арақа? — дтаант ари ибжы захас Арчил. Георги ауардың датсаах'уан азы Арчили Кесон ибартамызт, даргы нара дырбазомызт.

— Уабақаз уара, уеага үқуакуа икүтшаны, арахъ? —

ихәнт Арчил Георги нашың инаңын даарылдыны
мішібзін ақуа хә аиренде.

— Азлагарахъ наауз азы азыхыра тұнажғашханасын
хүчі нацалент, имфахызғон, — ихәнт Георги.

— Узырқаауз уара уа?

— А, баша ус. Атә ахыцқуа цқыа инашаны ирзен-
күмтіент, амшәгілдік ақуа абралонт азы атә
баар қалонт. Петре икуңыстуан ириашаны иқантары.

— Даба, исырбен нас нахънаауз!

Арчил дәғғылданы Георги дненшытталт. Атәқуа инаку-
ша-аакушо иирбент кылс намаз.

— Хымъада, уара унашоуп, — ихәнт Арчил, — Пет-
ре, цқыа ишазенкүмтіент, ақуа наауп.

Петре атәнкүттара днахуапъшит днақушаны. Иагыуен-
тент нагыз.

— Аи, анцә дсықушәнцәкъазаап убо! — ихы дазъуа
даацеажәсит Петре. — Испікараттәуп, Георги анцә дсы-
маны сұхроит, усыцхраа, укул, арахъ ихариашап. Сара
схала ариашара сымч ақуом. Уатсында иисыжыр исыц-
храаша қалонт, аха, ус истахым, аус аргуагуара цегъа-
шәа иесәымбыун.

— Өңіңца хакуғылартта абақоу, уара уақа, ипацъхаза
ишиқоу умбазон узыкуғылоу! — икуңиттің тәкантен
Георги.

— Умаашын абааңсы, анцә дсыманы сұхроит, сара
сылбаауент, уара ухал, снапкуа ұғырт, уаха рылшом.
Уара ускак уаапъсамзар ақуҳап, настың сара саңқыс
умч тоуп. — Ахы, ухал, ухал, иқатца бзирап, иштуоутаз
енпіш нагырысси нара!

— Уара, атәқуа енкүтшығындырыуама Георги? —
лтваант Кесо, уи замтазыхән уақа наарылдылаз. — Ир-
хәйт, уи зепты ирылшом хәа, адырра атахызаап.

— Арақа дыррахәа хазы қыдарак атахәм, бхатқы, —
ихәнт ділышшырччо, Георги дахъылаз. — Иабасызхан
сара, мішән? Ақытәс ақузами?

— Нас, ус ақузар, — ихәнт Арчил, — икоумтсон иша-
тахыу, арақа үқами.

Петре, атәқуа нагулагылаз агущә надәхәздалаз аша-
ха днахынхалан дахъхәзданы тәқа дналбаант. Уи ауар-
лын ачарт ақында данаан ишъяпкуа амиртис-мысын алар-

гылакуа днархагылт, нас, ачарт днангылт. Нас, Георги дненгылан ижээфа днас-насын дгубзыңда өсаалдай бүрэлж

— Сара сзы, с-Георги акымзар аки ухьудын бүрэлж зегы харкуатып, аха сара уаб сикулоуп, стахмадоуп, сүшүзә сыкоуп. Ех, уара спъя, ауацы данажалакь, нас егъилшом, иенҗүуп ихыни ихумпали шыңецциар.

— Избан, ус угу изаанагой? — дцаант Георги.

— Избан акузар, уара сыхаара, атахмада ибла дажью далағонт, инапы акузар — нара ихымхуцуа икалонт, амч мацхонт, интахыу изаркатьом. Данычкуназтэн иказшакуа, игуамч зегы зында тақхонт. Уара сукуланы абри афыза сыхзар, хымгъада снапкуа хыстцэтээн.

— Икаланонт, атахмада ачкунцаа раткысгын давеиңхо, даныбүүхао, Угу коумыжын.

— Аинээ апъсылтыр ду унтаант, уара, спъя, аус аёгы ажээ аёгы уенишны указоуп.

Атахмада атыхутээни ихээз ажээакуа Георги зынзакгы имаҳаэсит, ун ахьухаа дыңдан иаразнак ауардын днекүрфалент, атээнкүтцара агуцэ надеахэралаз ашаха драмтасын дахынцашаланы ашырхэа хыхь дынхалт; иенкүтээз атээакуа зегы аминут азы иваанихээн, агуцэ инашахутцээза илахэрргылт. Дакушаны длахуацьш-фахуальшин ажажэахэр фалхыа анкүтцара далағент. Напы злеинкыз ари аус далгент аилашэшэра налагаанза.

— Дымщоуп, зында дымца — ари ауаф кына итъя! — Арчил иенхээн гук-тъсык ала иказ Петре, таңа дахыгылазынтэн ибла траа ажажэахэр эхы акурцсы аус зуаз Георги дихуацьшуа.

— Ааи, уара унашоуп, дыбзиоуп! — дакушахатхент Арчилгын.

— Дыбзиоуп ухэама? Дыбзиоуп мацара акум, аха ун нэйза хара хытыацы зынзакгын дыказам иудыруаз! — ихэент Петре атахмада.

Георги дызээз нусура дналга хыхынтийн акихээ ибжы аавиргент Петре нахь:

— Ахы, Петре, улакушаны игуати цъя, фалхыа, инашаны нагулагылазар!

Петре атээакуа дакушаны давагъежьвуа игуентент зынк фынта, нас ибжы иенргент:

— Ибзиоуп, ибзна, зегы ишрыкунаго икоуп, улбаа! Георги ашаха шэпа ду атээ агуцэ надеахэралаз дла-

хыныдалан дыкукуаза таңа дылталт, атсақуа дахшээзланы. Атсақуа абжаракын дазихъаны енгыш ашай ИФДД-2 таңхэалаз иламъян Георги дыкукуаза хлайн ИДАИОЗ талт. Дышненуаз ауардын аларгылакуа руакы длахаант бўала. Аларгыла назымчхаст ихжент, аха изхуартоузен, Георги ибба леноғтәа ищент...

Арчил, Кесо, анхаңга уҳәа — зегъы енбарони наан Георги илеихахит, аха нара урт зынзакгы изгуамтазент, чыща джажын тақа...

Арчил наразнак длышиамхышлан Георги ихура аға-хэра далағент, егыртгы ищраан, ирулакгы цөгъа-базала ибба өархәан ашъя ааныркылент.

Зыпсы ахуага сөргүхәа иңз Георгии, зыхдырра зызыз Кесон еимакы-сиреканы ирыманы афны наағналт.

— О, анцаа срынхашъя! Иузызухъаз цөгъарас, изсыдых уара уғацъхъа сара ахарара? Агунахаракуа зегъы сара исхыугарц уалагама? — иҳасент Петре атахмада, инен-мендәан атқыурагы далағент.

— Икалаша уағы изахырцом, игуроумган! — иғыла-куаз раҳътә азэм Петре иргубзыбра дағын. — Инашоуп, нара ус лахынцас имазар акухарын! О, уара, харас ну-моузен арақа?

XVII

АГУРФА ДҮЗЗА

Арчил, уақа иқакуаз ирыдицент Георги нара иуада-хы диаганы икаруат ағы дынштарцарц. Уи наразнак акалакъ ахъ уағы дәзықуитцент, аҳақым наагаразы. Уи анағсан, арғарапча дәзықуитцент, аўғаара енкуршәаца қазацәа раагаразы. Уи идәзықуитцент иқазацәоуп хәа на-ра иидыруаз зегъы раҳъ енгыш, иматуцәа, игулацәа зыз-баху нарҳоаз зегъгы раҳъ азэм даанимыжъкуа.

Ари акытағы аўғаара енкуршәаразы зызбаху рылағ-хъаз, иениңдирдүрүс² иакуни дыкан Опопашвили Деметре хәа азэм. Уи нахъгы ауаа ироит Арчил. Саатыбжакгы мтыцкуан даант Деметре.

Деметре даара акыраамта днархэы-аархэуа дихуап-

шуюн Георги, ихы икъон акыргы. Аштындағы ғауаның Арчил нахь ихы заирхан.

— Мап, наны сзарқ'ум сара ари! Иенкуржайтынан да азэй иоуп. Иразкы ус алазар акухарын.

— Уалага.. Унцхраа анцә дсыманы сүхөйт. Иутаххалакгы устоит, ипъсы узенкүрхозар, икоутталакгы пысыртас сыйны нұмтаң, нааумған схаты абри еңпіш арыщара! — дихаң-дичон Арчил, ақаза, Георги даанырымынцзакуа дивагъескүаң, изиура издыруамызт, дыгужәажаон, дгурфон. Уи дышамхнышыланы Георги икаруат архыза дылданы ихьшәашәза зыпсы злытны иқаз Георги рыңда инапы дақумтцзакуа арқуңра даңын, ус ақаңара атахызы наатахымзу нара ихатагы ишизымдыруазгы.

— Баша дхаргузкыр аткыс, иенпіш, ихы нықутаны тынч дыпсыр. Ипъсы анцә интап нара ишитахыу, — натенкит Деметре. Иага изааургы — уаха затәйк еергүхәа изхга-изхымга. Ирхәрах зегзыңыххас иброуп.

— Гунахазами, абри иенпіш арпыс бзинаху итахара? — дынфықаит Арчил игүи илағырзин иелатдо, ихтыны ланркуит гурфала дытәни.

— Аи, аи, изаку гунахароузен ари! — ибжыз лагент уақа иғылакуаз ракхтә азэй дқыу-тәуы.

Зегзың уахь, атқыуабжы ахыгаз ахь наанаңыштит. Уи Арчил ислагарахъча иакузаарын. Иқалаз арыщхара атсыз аниаха ари ауағ даани Георги рыңда апъсхыттра дахъатыз ауада дынфналан ипъсы заны күнтхүк даагұстәйт дейтқызызызуа, аха ибжыз рмаңданы, азэй нахархәа дешөозшәа..

— Срыщхаумышыз он с-Сосна? Умбон сыйнатәң закурышароу иқалаз! — ихы дахашшаауан Арчил ислагарахъча икны. Уи игүеңтәйт азлагарахъчагы нара дисентцамкуа илахь шенкунатаз иқалаз арыщхара. Урт унарыхуапъшыр угу наанаңарын, Арчил азлагарахъча дызиңаңжәо иғурғакуа наңа наленхицир аүп хәа...

— О, нас ишъя, миән нас ишъя! — уаха ихы аанзымылазакуа дәаант азлагарахъча. — Заку гурфа цөлбоузен наң илзықалаз, наң ажәраңғы!

Абри азлагарахъча наң хәа лызбаку анихәа затзык акузоуп, Арчил Отараа рыпъхысенба данигуалашәа, уи наразнанк ихы аңы наант наң адырра шытатәмз, абрақа иезаны иқаз ауа ракхтә азегыи ихахы имаант има-

шэйрхангы, иен адырра шытатээз лычкун аразы-
цээз дэлжүүшээз азы. Отараа рыхъясынба макъана-
акты лиздэрэмийт, лгу ртынчны рифы дтээн...

Арчил даара хъаа дус икантент. Хашьас икахцары-
зен, излалаххэарызен иен?.. Уи, абас ахуцра дтагаланы
лишамаз ашырхээ даафнашылт зыхдырра аанз Кесо, аха
нейлагаз азы ленгьш лсахъа ыканы. Лхы-лтэы цүнзэ ша-
куарак ыкуубааумыт, дцэышээ альсэ цүнзэ лыман.

— Иказшьюзен, дышъяказуу умхээи Арчил ари? —
нахдан дыщакны Георги икаруатахь лтэнхалхент дыш-
нашаз.

— Уи дышъкоу енгьш ибыкушэнра дкаалант! — ихрент
ицэ изенхымх'уа лашъа.

Кесо лыла тырхаха Георги динецаацьшиит. Георги лара-
лахь ицэ рханы иварамх ала дыштэн. Ари апхээзба на-
разнак игуултент Георги ильсахуага еергъхээ ишынтишээра
иштээ, уеизгы, макъана ипс цыха илан. Абахуацьши на-
рызаз арьыс бубуа замана.., ахъаагурфа знубаалоз лхы-
лтэы наразнак иваалхалашьцент.., лылакуа неимлагуа
лиапала ихылфент. Уи дышзахууз дара ррыцкъара даёнин,
аха лылацырзкуа зангылашъа рымазамкуа алеира иаёни.

— Кесо, иен илаххэарыма? — дцаант лашъа.

— Ишъяхамхэон? — хара дахшынт уи альхыс рыцх
лтъа, уафы ддэйкүшээнтэзен илархэараазы, ма ипсэ
ахуага штээ длимбарызи, уаҳа акы акум, ма ипстазаа-
ра далымтирызи гуакрыла дзаазаз иен мыжда лиапа-
ты, — лхрент Кесо дкыу-цэйуа, длацырзышаха.

— Акгы сээилкааум, схы иллагент! — даагункыт
атсанза Арчил. — Схы сханарштийт нахзыкалаз арышхара,
сеплајубаса сыйоун! Антатратцакъа сыйшом, схъамтыць-
за схы збонт, аекы азхуухатцакъа сајом, схы сирапаы
икам... Сыхдирра сцээзырц егъсыгым.

Георги иен лахь дырфы чуунак ддэйкүртцент. Даант
Отараа рыхъясынбагы наразнак. Георги дахьыштээз
аудада днынталт лшьаацкуа лассы сихго, аха акы лгу на-
лазамшээ леңрхатданы, амала лхы-лтэы зеты ашафран
енгьш ифенжьзэ илхыбзаауа динцрашээны дыкан дуалы-
ушо. Лхы-лтэы инаацалт итыец акычыракуа. Лыцымши-
куа рыбжъара лылахь зеты еимакычит.

Отараа рыхъясынбагы икалаз лаххэараазы ириштыз ач-
куи, данаантцакъа наразнак икүшаны дыргутыларкит уака

іказ аръарцә атыгъацә уңа зегы. Урт нара дрила гыланы, дахынеиз иибаз-наңаң раҳәара даңын, — даңын аңажәара ари аңкун күрүн дыңын дзыкумбыласт даахың-хыңын дкаңары, егъаалыгымхеит.

— Бзыртсыуазси бара смыхаара? — лхәент икүмчөйүү иғылаз Кесо даниналывала Георги дахыштыз ауада-хы иненуаз Отараа рыпхысынба. — Атээуара ақынзаты иненима аус?

Зегы шыхынъылданы, рқытбжы ықа замкуа рыхкуа ларкуны иғылан. Зегы ргу тнашьаауан ари агурфа ду иқалаз!..

Отараа рыпхысынба лычкун дахыштыз динен дин-хагылт. Лылаңш шынанкушәз еңьш инаразнак илдирт апұхынца дшаңыз. Лишамхкуа налыщауулан длензку-ент. Лхы дасуан ишлымчыз.

Иғылакуаң раҳтье азәи затцыйкымы иқытбжы гомызт, ихәйни наркыз аңаашын затцыйк амшабз нахынчуаң пыр-пүрүруа абылра иатын, иууаза атынчра хыамта зхатәаз ауада ағнүтқа. Арака іказ ауаа зегы икъакъаңа ишәнни ахада еңьш иғылан.

Амала, анрыңда затцыйк лыбжы ғызырызуа зегы ирылтығыны иуаауан енкүкүшья амамкуа, уи иатсан ҳзаа змамыз ан лгуакра.

Абри еңьш ауама лыбла иабарц дықазаарын лара. Уаңаху далаңшаант ара иқалаз ағыза. Акғы змаңауаз, ақғы зымбоз, лишара змамыз аңаен-ажын ыкун лара лә-пәхъя өңртцысра амазамкуа.

Легенда

XVIII

АТДЫХУТЭАНТЭИ АГУТЫХЛАҲЭЛДА

— Апап, анзәа дсыманы сшэыхеонт ирласны шэнпүхъарц! — өзәнтилт пытрак ашытахь лыпсы талашаа да-наақала Отараа рыпхысынба.

Апап нахъ ифни ицан дааргент. Диҳапхъент.

Арт атаскуа рымғаңгара ианалага Отараа рыпхысынба наха лылелрүбүуз илулакгы илчхант. Аңхъя да-нааизтәкъя лгу леңзамкуа дназлаңааз агурфа илымчи-мырхаст датөннатент. Аха, ашытахь, илулакъ лхы дана-

аин леаңылгент, лымч инапаңы иаалгент. Абұльардаңи күнихла дықазшәз дыкүшәз арыщара лхұмтарғаны дыкүпөн, дыши, лханытә лышапакында гурғалғанынан. Отараа рыпъхәсеба лызшапык аахарқуаланы инали-таргылашәз леаалалырқун ліңа ихыза длаханы иаинку-хәзаны даалгудыхәзделент. Илшышуан әкытбжы ықа-замыз, иенкүхьшәашәз, злакуа хәнаны икүз Георги иту.

Ан риңда лгу наразнак иадырт, ліңа уажәштә хиры-хәышта шимамыз, аңсра гүмбыл дышымпыштах'уз уа-жәзыпекъя нара. Уи леагъазымкит, нарабанзаалак акы азыхәз настцаара... Избан ақузар, илбон уажәштә, атак хәз акгы нара иқынта ишылмахауаз, иагылтахымызд илаһарц. Амала, илтахын акы затәзык: ипъсимтазыхәз ятыхутәзантән ибжы лгу иақуфыр, ажәз затәзык иадам-харгы нара нахынта илахар.

— Георги, сңа сыхаара! Улыхуаңш зынзатәзык иадам-харгы уан агуақтәгъя! Мбатәис иұталазен, сара еңтам-хә? Иарбан мчу, уара иунаанз, сенәмс, сырубуа уара? Уан лаҳатыр азгы убла аахытуамен, ишльазури сара хгуаша шытә?

Иқалап, иан инапкуа иту икүз ракузаргы даазыр-пышыз, мамзаргы иқалап иан лығызыңы-бұйыңы бжы акузар далзхыз, ишакухалакъ иан илтахыз қалент: зымч шахъаз илакуа аахитын еергъ-еергъхәз ауада даағиаңшит. Аха уи өхәара раңа аимоунт, фапъхъя иаинкулашыцан илакуа иникуиңсент, амала, шың зыкузамыз иңшәзекуа ақуац-маңент.

— Акы ихәэрц итахыуп, аха имч днархом, илшом, — лхәент тәуа бжыла иан.

Абас заңхәз ліңа данаанәпаш, ф-лаңырз цымкубарк ааләмшашәз акуапа-сапа хәз ишненуаз, аңсұра зла-тәз изамға инакуғсент атса ртә аңыз иңшырыуа, аха ирласны инакубент.

Лхы-лтә? Уи тәзыуазомызд, мап!

Дыкүшәз агуақра, агурғацәгъя леалытартарц да-ғын, даақумцзакуа дақупъарц лгу итан илышинаңы, уи илтахымызд илынлырпышырц. Убри ақынта акухарын лхы-лтәгъы изанымпышуаз убрі фыңцқала дызылуаз амыж-дахура. Уи наrbent лылаңырзкуа, урт лылаңырзкуа арахъ имауаз иенкүтааха ахәзыхәз лгу итаңсөн фың-қала. Аха урт лхы-лтә ианубааумызд, уимоу, лзәмғаны

ұзара наатысуамыт. Уналыхуаңышыр, угу наанагирін, дызыбылуаң агурғаңғыа фалхъя аңаа еңш даруғын! —
аңхәйс хәа.

— Во... — джыжа-быжәуа акы иңәарц далагент Георги, аха үағы неңликаартә ахәара илымшент, имч днамгент.

— Азы! Азы! — иненларғасент зегы.

Имч арбузуарц азы, ағы ишәтар, наха еңбұп хәа реинхасент Деметре.

— Сәра, сәра заңә, сенгым! Убжы аасырха, знызатық надамхаргыу үаасыхуаңш, дрыщашы уан агуак! —
лхәент иан, иенилъхауда иқаз ағы аңаа хучы итәәаны
иккышә икүк'үа.

Георги өба-хъя ұамфа лбаандент, табыргыла уи аштыхъя наха ипүсгы аайлалашәа джалент. Илакуа аахитит.
Луада дынынаңышы-ағонаңышын, илаңш ақунтхуахьшәа
ұзара наақыдхалт.

Иан дхъаңәни даанаңышызар лылаңш налыкушент итәмыуа иғылаз Кесо...

— Сан дыббома..., ани... ауپшәыл... — ихәент Георги еергъхәа ибжы ңтқааны, илакуа тырхаха Кесо длы-
хуапышуа.

— Дызбоит, сәра!

— Сан!, ағы!

Иан фалхъя иккышә иныкулкит, аңаа хучы.

— Абри лоуп, — сара сразқы... мәп, саххузам! — датын аңажәара Георги.

Арчил наақаз изенлімкааст иихәара иғамшәо деилашынды нахәшь даңалхуаңшит. Кесо илааҳаз ұашшатәшәа ибаны лгу иңүпсаант, дәзышиңда лыпшәтәи нахъясент, дхъаңшит. Аха иан илааҳаз зыңзакгы уамашәа илымбазент, нағырьзалимшент лычкун иихәз. Ма Арчил иакузаант, ма Кесо лакузаант рууа дарбанзаалакъ азәгым изымгуаңыт ажәак надамхаргы аххәаара. Зегы рыпсы заны наарыкушаны иғыланы изызырғуан Георги.

— Ах, бқалт атыхуа аназарахъ ақузарғы ұзара наас-
гудқыланы сагузызышәа сыйқандаз, настәи сыйыра тъера-
мыйт!.. — гурттыла дазызыт Георги. Кесо иналыкуникыз
илаңш захмырғаңзакуа арышашьара ду аттаны длы-
хуапышузун нара.

Кесо наразиак дыфны дисендыхылан илахъ атцааххада

днагузит. Лхы даныфаха лылаңырз шиенуаз апъера на-
тыз Георги игу илыкутәйт ипъхаза. Ари ағыза-иақуаттүсіл-
лоз Георги, игу иныкутәаз алаңырз, уни ицаа-иңбыстарлай-
натент асығхәа акы, иоура-зоуруогы дааминадеит. Азы
хъшәашәа иеніңалырхуазшәа, ари алаңырз өзтін инене-
тәаз мачк ипъы атаанагалеит, изаанагеит агурбъара ду,
уммоу угугты наанагарын: ихынхәит убама ихындыны ица-
хъяз ипъстазаара ҳәа.

Уи наанхъеит, ихъаакуа зегыны наразнак, аха ари
агурбъара ду, анасып бзиаху ишра аимоуит умхәозар...

— Иббома, сан? Сылъыс антаз зынзатқык иадамхар-
ты даасыхуаччаны ҳәа сымбацыт! Уажәы, апъера сана-
лага ауп дысхагыланы лылаңыржыка анықулыпсо. Ари
агуттара сара исынхон, изгап синарца мәға сахынкуло
сту атса итаршәны!. Сгу наладам сахын суза зынзакгыны,
ман! Сцап исыманы уахь, лылаңырз ала икуабоу стур-
бъара!. Уи уака, уака ишәтлап, икакачлап.. Бымтураған
сан, бымлаңырзышан! Бара бакумэн исазхәалоз иузмыр-
хынхәыша уахынмылалан ҳәа. Арчыл, умгуаан! Иата-
хым! Уаргы, уаргы убастәкъоуп! Мишәан, сара исым-
дыруен, бара бзакузгыны, сара сзакузгыны! Бара бқынза
анаңзара зласылшарыз сара? Бара ажәған икыдыччаауа
анаңзакуа бысзырызамзи.. Гула сназар қаларын бара
бқынза, гула, аха маңуғала, ман... сбымтахырхуон сара
҆хембарк иәаңхъя еиңш.. Сара сзы, бзымзамзи бара,
бзымзамын бқаңхон, амра еиңш бххаза!. Бара ибыз-
дырзомызт дарбаныз згу бирқуандоз, ибыргурбъоз, аң-
тазаара бзиаху зыбтоз. Сылъыс антаз арт рызбаху ала
исызбамхәеит акты. Ашәарен апъхашьарен сыйқуаны сры-
ман... Уажәштә — атъсхытра санағу исхәонт. Ишәугозен
апъсы? Апъсы изы зегыны акоуп, апъсәа зегы — еикәроуп..

Ихы лхынышынын ипъсыдаха ахчы илыкухант. Илакуа
ғаңжхъя наахыны апъсы წыра нархаттәйт. Инапкуа ишыап-
куа хъшәашәеит, инаңкъараракуа еергыхәа иртүсүсан, рым-
песи წхана макъана ишрүлоу удырратсы. Ибла кылхала-
шыен ибырцьеиншееи злағаз ала угу наанагарын азәы
дигъашаует ҳәа.

Пұытрак ашытхан Георги ипъстазарагы даалтцит.

— Дыңсит! — дыныңтыдаан пан, апъсы наңжхъя дыл-
махант. Лхы, ахъшәашәара наңыз лиңа игу инықулыжынит

ауп, уаха қытгы лзымдәйт. Угу наанагарын, ларбы лычкун игу асы дыпсит ҳәа.

Акыргы наалзығышт, лыңызы замаңхашәй Дкалаазар дышпәаалымтци ҳәа, аха қуацара шыммамызы дышмәңзы уази анырба зегы ргу нааташәйт: издыруада лара лхатагы дыпсизар?

Кесе динни, Отараа рыпхәйсеба днаалыдгыланы длыргыларц лмахуар аанылкылент, убасқан ауп лара анааөүлтзаты:

— Шәара шәызгаша сара сагаант, сшәыхәонит иқалозар, съя ибағи сарен ххала ғытрак ханзыншәйжырц! Сара сыйшәыргозеи, акымзар акгы сыхуум. Сара сыйцаиз анаттаа убас акун ишиқаз! О, уара сразык енкуатәа! Сара алахь чышэ — акгы сагом.

Арчил арақа иғылаз иматцуцә зегы днарылатышын ибла надирбент. Даргы агуркъхә индәйліцит. Арчили Кесон ршьаптынца иқугыланы индәйліцит рыпсы заны ашшыхәа. Еғы ауада акны матцуф ұхәйис затык да-анрыжынт Отараа рыпхәйсеба длыньклапышларц азы.

Итацәйт ауада...

Отараа рыпхәйсеба лхала дшаанхаз ангуалтатцәкья лхы даасуа аешыра далагеит...

— Дықам уаха сара с-Георги, дықам! — лыбжы нытакшәа амыткума лхәон лара, — сара саанхеит сымпсыкуа Георги дықам. Сылашара съя, устъыртма најаза сара гуақцәгъя? Уйсит, уаха хынхәра укумкуя! Съя, уара уакумзи сара анышә састанаш, сара жтанс ушпәасоуи, уан хгуаша!.. Уара тәзыятәйис суюур акумзи, сара уара устәэмусит?.. Абарт анаткуа урааజеит уара, — дара анышә укурыптар акухама? Уара унапкуа сара сенкуркыр акумзи — снапкуа цъарсахъаны сгу иныкутданы, уи сара, сара снапкуа рыла сыйхара исымбазацыз унапкуа цъарсахъаны угу иныкустар акухеит! Лразык шъацәгъяз, уан кацра, избарц силахь икыдыз!

Фағхъя лхы Георги игу илыкухайт. Уажәы лара лкынте иуахазомызт лмыткума бжы. Иуахазоз лхутцаңжәара акун.

— Уи, уи, уи! — наагеит өйнкылара змамыз гүтшшага тәзыуарек.

Отараа рыпъхымсениба лгуахы түркмән таралып

Ахылаара наңыз аңашы маңара еергъхәзиздинең таралып рлашауан ауда сихын-ситых ду, ишүаза атынчра зхаттәз. Уимоу ари аңашы убасқак итаан кунтхук зында икъялашыцааза икан. Абрин алашыцара ишалакны дкукуза дыграттәз азы. Еергъхәз зиңаара убоз, ари ауда Отараа рыпъхымсениба лыменди имамкуан наанхаз лара дангуалтатцекъя наразиnak анкъатын лказшыңа պагъя аалышынлент, левкъалтент инибац Отараа рыпъхымсениба лакуны.

— Уус злам уезалаужыуен уара? — дгуданы длен-кухөндент Отараа рыпъхымсениба.

— Исымчант бара бгуакра сназлагъшуаз, истахымызд, аха намуит, сымч азымхент, сыхуламшэны айны изанин итагылт, анцэа дсыкүшэндайт, зынзак ажэ сафы-зоуп...

— Узгылоузен арака ууауда?

— Брыцхасшыент бхала баапхажыр! Тәымциароуп, лысьы мачханы зык лтакхаргы илзаагзап сгуахун.

— Узустда уара?

— Сосна соуп.

— Дарбан Сосноу?

— Сыбгуалашэр, — бзиоуп, сыбгуаламшәргызы нағьюорым, анцэа агуттара биңаант, еснагы агурбъара бымазаант, адунен ачы бара бзын үзяракыр гурбъара иханы иказар, бычкун хазына ипъсра аштыхь, ибыгымхаант.

— Уара угу наанагома гурбъара сыйнымхент — хәз? Мап, сылашара уту уажъонт. Мшәан, апъсра азыпъшра гурбъаразами?

Зеты дәйләнни ианцоз, азлагараҳчча — атахмада уафы дизгуамтаңакуа аудадаңы даанхазаап. Деңлажәжа, дхумбабисаңа дышкаң ильсы заны акунтху енкулашыңа дыграттәззарын.

— Удәйләт, наң, уара арака ус умам, — лхәндент Отараа рыпъхымсениба. — Сара арака схала саинхар стажын.

— Бара ишыбтакыу, ибзиоуп, нас, сцап, ашэ сыланап сисини ала-еңпүш скъакъаңа! Акы бтакхозар, быжын сүкурга...

— Ибзиоуп, уца нас, усгын акузаант, сара схы соужь!

Арчил Георги ибзиазаны дижит. Уи акытаем иқәз апапцә азәй даанмыжъкуа зегзы еизигент, ахапъхара-зы. Қытә-цығъхъаңа ашәацыхаңа рылатсаны адырра ри-тент, икантент аинныха Бубуа, иакуирзуаз даменгзент, ихы иргуакит Георги имартху ақацара, нағымыжъырц азы. Уи убас дижит, иуа дук, игүщху дук иакузшәа, нара ионарта нахыпъхъазалаз азәй иениш.

Ағны инаркны ауахуама ақынза, ауахуама инаркны анышәынтра ақынза Арчил дцен анхаңа акуба дрыца-тагыланы, азәй наанимиданы ҳәа зынзак имузент.

Кесогы днаскъалгент Георги анышәынтра ақынза — уи лханытә лышапакынза ашәй даганы дықан, лжыт-цыйт ықајамкуа деңкүшшы амамикуара лхатәаны ды-қан, лиапкуа лгутаңысаны илкын инеихда-аанхданы, лхы ларкүны тәка дыштатышын агурғара лхапъзаны. Үнапы-хуапъшыр угу иаанамгарц залшомызт, — рыңда, ари илза-аңгуазоу лтынхаңа гуакъакуа дренуамкуа дықам ҳәа. Акуба адамра иантадыргыла длыншамхнышлан, аффа-ҳәа лылахь-лыңымшыл лзатэуа анца диашыапк'уа дала-гент хуг-хутла дцәажәю. Нас, нышэ хуарпъкуак ыршәни адамрахы инталпъсан, ақы даршәазшәа даашәазызан длатқын ахышетхәа лыштахъка даанаскъент.

— Шәыпъши! Дцәымусент... — лхәент уақа иғылакуаз ахәсакуа руазым.

— Бгу иаанаген, абзиабара — даара иус хъамтуоп, хумаргам-тәа, — лхәент даеазәгы дахыгылаз. — Саргы исахахын, урт цагъашәа бзина ишенибабоз, — нацыллахт фапұхъя.

— Илтәахырц датуп, лылаңырзкуа лара амымжда, даңыпъхашъарц лгу итамкуа дықам.

— Изыпъхашъароузси, мшаан! — ииеларпъсент ахәса-куа, азәй-азәй ирсебамырхәо. — Дуағзамзи, уи мшәан? Апъхәызбагы дышынан, ачкуигы уаха этакымыз иакун. Абзисибабараңы уаха иатыхыз?

Анхаңа рифинутқа иқан иашыен нахашыен Георги дышыржыз даара згу нахуаз, аха иқахын аса ғыуокгы даеакала ирыхщәражәозгы:

— Дара дтадырхент, уажэы, ауаа ркны рхы аладыр-
кынарц ауп абас рхы дақутпаны акы агмырхакуа ашаму-
ра бзина қатсаны дзыржуа!

Иқалап, ус акузаргы. Аха идыру ақызатәйк аүп: ии-
аша аилкаара цэгъоуп атәым гу аёы.

Арчил имашэйрхашэа илымха наатасит анхацаа зла-
цэажэоз, аха дрыламцэажэент. Кесо ианлаха, лыңсы халыны
лыхуламшэы акит, лгу тънажэент хэашь амамкуа,
абас рцэа ахырыхырх'уаз. Арчил иленихжент лара:

— Уи үшашынташтээм!

— Ишъыкуу, ишъыштыым? Хара гук-түсүк ала,
ихалшоз акы ҳаменгзакуа имфа дыкуахцарц хаңуп, дара
абас ламысадарала ишъаххцэажэон? Ҳашъяркьаш-
уен?

— Ишыңыштыштэхоз, абас акумкуу даеакала ихах-
цэажэозар акун. Уазхуцыр, урт дара ртэала ишаши. Дарен ҳарен ҳабжьара ибжьдаа ацха силяхант: дара
нырцёка изанхент, хара, аарцёка; ҳанцымхараҳазент да-
рен ҳарен уажэштык, ари адунен аёы икоухэа нашарак
ҳалакуа иенцирбараны иқајам. Мшэн, мамзаргы, из-
шынтыштэузен ауафи ауағын ауамаза анрыбжьюу акды хса-
ха сиңш иенбабозар, анцэа иритаң урт рхы-рекуа ишэй-
тхахараңа ихуашыны ирбозар? Абри ақара ахырбжьюу
иалшонт забла изеилмымыргар изхуагъшуа зенгъшроутцёкья.
Убри ақынта, иқалоит ашкуакуагы енкуатцэнин иабар,
енкуатцэ — шкуакуаны! Аха хара бла башала ауакухыу
ҳашшыуа, хара ҳалакуа енкүүнхла икоуп ланарпышыгала!
Аланарпышыга, — уи анаукеи адырреи роуп. Уи дара иры-
мазам.

— Ус анакуха, урт абзина абзиназы ирыдышылазом,
анаша акашазы, усоума?

— Урт хара иқаңтакуо абзиракуа нағырьздырам ир-
дырыршы ртахым. Уи хара ҳакузар изжатамтоу уама-
шэа ирбо, иңшаршо илакуршо иалагонт. Иззы, избан? —
хэа атцаара иалагонт дара. Изысниурыз уи сара абзина-
ра? Дызустда уи сара сзы? Сызустда сара нара изы? —
хэа атцаа-пышаара иалагонт. Абри аёы хымпъада дара иша-
шиуп. Ҳазустда хара дара рзы? Ҳазустцэада хара? Изус-
тицаада дара? Дарен ҳарен — дуненхуагъышышала акыр
зыбжьюу уаауп. Уи ақара затахыузен, сара ибасымхээн,
мшэн, урт дарен ҳарен даара иенцирхараны иғылоу уа-

ауп... Урт рурғагы, рурғарағы ухә зөгүл агуара тәкүп, хара ҳтәкуа тәкүп. Дарен, харен гула-гызыла ҳибадыруа қалашы ҳамазам. Изъядшатай, зең, нас дарен харен ҳаһъзенбамдыруа, хара ҳгү итоу да-ра ирэсилкаауам, дара ргу итоу — хара? Амала, исахда бара акы: Ҳандызылыозен дарен харен? Ҳандызылы акы заңзык ауп; акыр здыруа абз, ашәкуғъхыаф ибз — хара ҳаңғыш икоу ауаа, сара ашәкуғъхыацә хәа срыштоуп, — иентасхәзх'үенит ашәкү бзианы иенлизыкаауа рыбзи аңы-сымтқуа риапи ауп. Иахзықарттарыз хара бзиарас аба॑рт ызыбаху сұзаз ауаа.

— Ус анакуха, адунен асы дықазам гу змоу, ипъсит агу? Икалом нара уаха? Ауағытәмбеса гуда даанхент?

— Ааи, агу, агу, ауағытәмбеса инапы аус азыруа, зда дымцәжәо, ипъсит уи, икалом уаха. Икалоит, имъзакуа иқазаргы, аха изымцәжәо иғаҳаҳазар, идагуаха-зар, ипъсызшәа қуацара амамкуа иқазар — хара ҳұғыны дара рөгъы. Икалат, зынжактәкъя имъзазаргы уи агу, бжапсыра ипъсызаргы қалоит. Абар, хара еснагы ҳашы-тоуп, нахтахыуп ҳалибиқаарц, блазатзык алеи, ихлагуа-ғдагуашәа нахзынхәз ҳгү кыбжа алеи. Аба॑рткуа рыла ҳанелибиқаауа изалшом, хымпъада иқамлар ашиңжакуа, избан ақузар, илашәхәз ҳазблаки, идагуаха ҳазлымхаки ракун акыр збони акыр захауани ҳамаз, ауағыны дыз-боны дзаҳауаны иқазгы дара ракун. Изакузен агу? Ауа-ғытәмбеса адунен асы ихала затзык дықазар, ускан агу-гыны зықалағомызд. Агу, — уи бзиароуп, малуп, аха ари амал зарыхразы, хымпъада иқазароуп ғыңыа ауаа, нас ауп нара анықалауа. Ғыңыа ауаа ирентшамкуа иқазароуп, избан ақузар, амазара айура — еснагы азәи ихы ақуища-лароуп, уи иштых, датајәзәи идиңкылалароуп, ус ауп иша-ңу. Иаххәап, эхы ақуэттоугыны дықамзар, издызылытуыны дықамзар, — ускан изықалағом амазарагы, ус анакуха изықалағом агуғы. Ғыңыа ауаа ықамзар, ускан агу дза-тахыузен абжыагылаф: абз, аблла, алымхә?.. Абжыагылаф ускан ихгыны датахым. Уи данатахыу, дзыбжыцацәжәо ауаа анықоу ауп. Агу затзык ауп ғыңыа ридагыны ахала ақазаара зылшо, — уи аатәэ хұчы иенгүшуп, ауағы иңзә-ижы нанаңтоит ашья, зини налинах'үенит, нас наланатцах'үенит. Иабакоу нара еғын? Нырцәка наанхент. Ихаразаны наанхент... наххыхыза!.. Изъабшыон, уи бара? Хара уа-

хынтаи уағы ҳахыбартам азоума? Ма ҳагура ахырымго азоума? Мамзаргы, абзиара қаңтаргы^{жазылар}? Зенлиымкаауа азы акузар? Ибаҳаңшаари^{шарынан} маңџак иадамхаргы ҳзырщабыргыша нарбанзаалак акы? Ипъсыз ауағы игу ағы нахзыңшаару? Мап, уи залшом!

— Уи, уара сыхаара, угу иштәаанагон, акры эхытуа, нажәхъоу наархәу повеступ; уи дынхағуп, ус анакуха, еснагы нара диашаонт!

— Избан бара, сыхаара сахәшья, абри енпүш агазаралы гуфарас сыйбымой? Сара анхағы апъшқа хучы иенпүш акузам сыйхуапъшуа: сара исымхәзәйт амтәзыжәңә змоу маалыкүп хәэ уи изы. Сара зөгөн гуастонт, срыштыуп, ихүцсыңшааует, уағы назааҙак иситпүштәкъя, сгу сахаңжаонт, стәмүент, сгурфонт, исцәйзыз сыйжара сгурфонт, уи схы-сгу далсхыр стахыуп. Аан, уи сара сыйжараңә дсыпъхъаңонт, исықуқъеңт сыйжара, дсықуқъеңт нара. Уи сцәйз схы-сгу наатыңыңхә зықалашам, уамашәа сгу да-лоуп, аха сара уи ағы нара сиқушаһатым, илстонт ахарара. Анихағы иуасцәа маңза маңара акузам икъашу, аха уи игугы джъашууп. Уи сара издыруент ус шакуу, аха мишәан, хара наха ҳаибұума? Хара абри ахарп ҧашаккарәза бабыцк акупъсамкуа икоу аткыс ҳацкьюума? Сара ибасымхәси, сахәшья, урт уамашәа сгу налоуп, нағырыңхасшыонт хәэ, аха табыргыла ибасхәонт сара схы шысцәймыу, избаны сшаанымхо. Мап, сара сгу наанагонт ууағыбжаны ақазаара акғы напъсам хәэ, угу хыбжатыбжаны — уи წұстазаарам! Уи წұроуп, еилабаароуп...

— Альера — уи еилабаароуп. Зцә-жыы еилабааз ауағы атсалз илыкукуа дю далағоит, атсалз затцәык. Баргы абри акухарын ибхәарп ибтахыз?..

— Бара бсаңысит. Аан, ф-махутак ирылцуа атсалз — устәнгы астәнгы, ғыңзара ахырхарта аманы икоуп. Зымбаракахъ налтүент хара нахқуپсаа з хабжара ахынта. Убри ақынта ғыашшатәыс икабымцан, азән-аәзи ханендекыслалакъ ихалцуа хталзкуа рыла ҳайбакъашуазар. Иаххәзап, хуаззык абзиара анахзенбаулакгы дара ракуз хара қакуз гурамгартас икәтсаны ишакутам ала хрыш-цәражәо ҳалагоит, — уи мдир гаәзас дхапъхъаңонт, ма, мышхәағыс дхапъхъаңонт. Ипъсыз ауағы ибзоу дигартам, уи бзак иенпүш дызизхуцраны дықам...

ОМДСЕРІ

— Ус анакуха, ибхәаз зегъы аниашаха харт зегъы
хтыхуа цъеент ауп наанаго!

— Ибазхәада, ари ағыза бара? Ҳара ҳандыш МКБУЛ ауа
рзы иқалап, тұхуалпәразарғы наанаго, аха
дара реңш икоу рзы мап.

— Исенлекааум! Үара уакумз исазхәаз, даргы ҳар-
гы — ҳандышны ҳаңсуп ҳәз.

* — Уи қабыргыуп, амала, бара ибхаштит зыпсы таны
наанхаз ҳазбжа. Абри ала акузоуп дарен ҳарен ҳаз-
ленпәшзамкуа ҳәкоу! Аниша ҳәзозар — ҳара, убарт ҳәз-
шыакуа зегъы, хани аштыхъ құлаларазаз роуп, дара —
аңсабара ишашиз икоуп. Ҳара ҳандызахылоуп рахуц
башала, дара ирылдоуп аңсабара нашаш арахуц ала
иқүтқоу аңзажақуа. Бара ибдіруоу, сұхаара, аңсаба-
ра закутә қаза дүззоу? Үрт акыры налхуушәа иласза,
иңкъаза ауп ишыкоу, ҳара ҳұрдыруа ҳшенлахара ауп
хышқоу. Бара урт бырзызыроғи, ашә шырхө баҳап:
Үрт рыбжы гүтшыааганы иңзызызыуа ауп иуаҳауа,
аха зегъы акоуп ашә ҳәз наштыуп. Ҳара ҳа-
шәа — агуәк шытбыжы ахазам, аха зегъы акоуп агур-
быара этту ашә ҳәз нахзығъязом. Ибгуаламшөон ба-
ра, Паата инхәаз, уи даант үскан ақалакъ ақында шы-
пыла ахынцәа дылагыланы, ауена баапсын уағы ишим,
бац, ағны даант, уи абри енпүш аамтазы х-маатқ алұра
дахәари, дгуақцәгъаха, дрышахуа, дзың-зыбуа. Сара
снахумаруа ус сәент:

«Ушықулен уара, абри енпүш амш баапсы азы абас-
қак амға ҳара? — аи, уара, сах, налудыраагушоузен, са-
ра стагылазаашьакуа зегъы зеппышроу, — иңдікт иғу ата
акында даатахуңы, сара самыргуаарқ дааптышырч-
чо. — Абрахынтай сшаахынхалакъ, скара-пәсараха, сымч
зегъы калъсаны, сненин снарта сныланоит схызажа сенла-
ханы, ахәйнцәа сыхтата, сыбағқуа рқында сенқубааза,
акуен аси срүтқуаны сиықоу снарта мыңқажә сынен-
лажыны сызаонт, — ех, сах, иудыруандаз үскан сара за-
қа ихааны аңа станагало, сгу наанагоит, шәара ианаку-
заалакгы, абас ихааны шәмыңқац ҳәз...» итабыргы-
тәкъяны, аңа дара рзы, — пәсшыроуп, рымч тәнатоит,
рыпсы еиннагоит. Ҳара ҳзы, уи — хумаргоуп, хуартарақ
аланы ҳәз иқазам. Үимоу, харчуент, хабабаза азы ҳамоу-
шәа ҳөсніжъанталенуа ҳхы тууа, ҳамч калъсаны ҳана-

тцоит, избан акузар, хара ҳзы лабәабагы аңа *изхәзәй*-
зоуп. Урт уағыбжоуп, рыбжа рқуپсааны икоуп, аха хара
хатқыс иеніүуп, уағы дрыкугубыртә икоуп, зыңсым *төгүл*
хазбжагы хайр атам. Урт рыпстазаара — үнсөйт, *пұла*
қа иңсөйт... хара ҳтәы... убри ала ауп хара хатқыс урт
акырза излеңіүү...

— Миәзән, ағышыңғуагы шыңжы инаркны хула-
анза акы абаҳамъыхъашәари ҳәа енбархың-хыңзуа им-
тәаҙакуа аյъашаара нағзами? Урт ускак рхы аңыбаа за-
дышырбо — имлашыуент азы ами, нас, убри азы урт уакумти-
закуа нурехуалар қалома, рымгуа артаразы аңа рхы на-
хъадышырбо? Ауағытыңса иказшыаты нубозароуп ауафра.
Абри ауп адунен ағы акры әтәзк'уаны икоу, сыгугын на-
анагоит убри акузоуп ҳәа нурехуар иқало, ахъз аյшы-
гы змоу ҳәа.

— Бара саһашыа, ибхәрц ибтахи абри ала?

— Исхәарц истахыу уи ауп, уағрала урт акырза хара
хатқыс иеніңеуп. Шамахамзар цъаргы дубашам ан-
хаңаа рақара зыңсы цәгълоу, зыңсы мәуа, нага бзиара
рзуургын ирыздырзом, бзантыкгы табуп ҳәа уархә-
шам, ауағы дрышхаршыраны иқазам; урт дара рашиңца
анхаңаагы рҴымбыуп: наххәап, анхағы иғыза арыщы-
ра дақушәзаны димпъыхъашәар илшозар дқажыны дикү-
цалоит, ишхраара ахатыңан, дигүтасны енхагы арыщы-
ра далаижыуент. Изхәзатәузен уаха урт ртәм...

— Ихастцоит, урт ибхәакуа зегъы. Иара сара схата-
тәкъагы сыблала избахъазар қалап, слымхала исаха-
заргы қалап урт реиңш икоу ауаа тығызык ртәгымы. Аха
исхәхьент, ентасхәх'уент: урт рдакуа рәмы ашыа еилаш-
уент, рыпстазаара күтюйт. Бара зызбаху бхәо урт,
қъашыуп, ачуан ағы иенлашуаз рыпстазаара нахылтыз
шәхәмуп, уи хыхы ихчыланы икоуп. Ачуан атаңы наан-
хаз рыпстазаара, уи цъюуп хуашырак амамкуа. Абарт
реиңшкуа иллашракуа раан, ауаа нашакуа, ауаа бубуа-
куа, Георги иңизәа ауаа, мамзаргы наххәап. Отараа
рыпхәйсениба иленпъшкуо зрылцуоу бгуанала? Агу
тәланы ача узыр ахықало дара рәмы ауп, хара ҳчардым-
такуа рәмы изу ача наанкузаалакгы ишакунагоу агу
тәланы изықалазом, енагы ихыз-өзыны наанхонт,
абри барен сарен хайпъш. Сара абыржыраанзаты схакы
исзаамгац, нага зундазгы схы ипнијаком: Георги

ихаң-саңъа аңы иңамаз дызустдаз хара? Уимоу, сара нагъхалшазом урт рөңзәэ ауа реилкаара, рбара, ракара, избан акузар, хамч азхазом, хдырра маңуп, дара рөң.. Дара изаку мчузен иримоу!.. ираңауи Георги иңызцә..

— Дыстгуалуумыршаан! Ҳөашъа сзатом, заңа сгу да-лоу уи амыхда...

XX

АШЭЛГҮШЬ АЦЭҮРЦРЛ ИАЛАГЕИТ

Арчил дызсыз ацәажәара даақутын длен-фенуа аудада ағынытқа длынналт. Иқалап, уи Кесо даара дрыщхан-шыозтгы, уи азы акузаргы дзылен-фенуаз, мамзаргы иқалап, дызсыз ацәажәара дарааңсаны акузаргы ус зы-кантоз, издүруада уи ала итахызтгы игу иханыштырц... Лха амфабжара динехъаны Кесо лахь афырхә даахъа-хоны ұзақтит:

— Мап, сыхаара саһәшъа, бысзымгуаан амалахазгы, Георги итэс ахгара даара иус хъамтоул, уи наарласны иу-хаштша акы акузам. Дыбгуалашәауу Григорий Орбелин? Зака бзна ибаны хрыпъхъоз уи иажәенираалакуа:

Иарбан бағхатәразаалакъ
Иашәт амға ńякъяза наша
Абағхатәра азәмзатцәк иңым
Иакуз ахынцәршытрагы згым.
Убри иоуп ауағыцъякъаңа изеру
Цыхуаңцәрада зғырхаттарала
Зтэыла агу ҳаракыу.

— Изызхоузен ари? — дәзаит Кесо.

Арчил даанцъххушаант. Уи уамашәа ибон Кесо на-хылзенлимынкаауаз ниҳәарц интахыз.

— Бызцаара даара иңасшыонт Кесо!

— Уака ускак иңашъатеу ҳәа егызбом сара, — на-талкит Кесо, лыхтты азаналыркунит, акгы зтазымкүоз лтак, нара лара лхатагы наалгуампъхашәа.

— Ус анакұха, иқаларын, бара Георги биццартым, ус аума? — дәзаңт наалыръяны Арчил.

Уи аштыахь Кесо ақыраамта атак мхәкүд дейкүшьшы дтән иқалап, наалыръаны, лгу леңзәмкүа ари ағыза илахаз ажә лгу ищахны ақузаргы, ус дзыкалаз.

Арчил, нахэшь атак ахэаразы диршцак'умымыт, аха игу хыт-хытуан, атып, итагыломуыт. Ун зака итахыз нахарц такс: аан, ма мап. Арчил фалхъя денталызылахит:

— Биңдарыз?

— Man.

— Сара сакузаргы убас қастың. Ус анакуха, ихылтшытра акумзар...

— Ус умхэн! — дейлашээны дныоньцаант Кесо, дыблакуяты амца нархыдлыт.

— Бымгуаан, Кесо! Бымшэакуан аиаша абла бхыгь-шылозароуп. Убас икую иоуп ауафы хэа ипхъазов...

— Ун сара бзна дызбазомыст, — уаха акынзар акбын.

— Убри ауп хара рышхарас иҳамаозугы. Ус анакуха, ашэку хара хзы зымбоуп, апъстазаарагы зынзак чакыуп. Уи бара бзия дзыбымбоз, хатса бызищомызт азы ауп: хатса бызищомызт избан акузар, уи дынхацын. Хара, мшэн, пату акутсаны иху хшьама, пыыхъаца зны зегы ныншьоз «тыхуацъэара змазамыз ифырхаттарала»? Ашэку ачы ази, аха зус ачы мап; ажзала, ази, аха хгуды мап. Икаларыз, хара Георги итоурых ашэку ачы хальхъар? Изаку ажзаа ентыхкуазиши барен сарен ҳакутылана иаххэрарыз, ауафы иху енхабрылен ентыбрылен изшьоз ауаа рзы. Нас, изхээтэүゼи, «тыхуацъэара змазам афырхатара» абицъара азбаху? Бара, мшэн, ибызгуамтент ицьсы афткаара енпүш бзия бшибоз, аштыахъ излеилкаахаа ала, уи пысис ихаз бара бакузаарын. Ббома, дарен харен изаку тзы харак дуу ихабжью! Ари ахахэтэ тзы рыхыуп хара хуяргуалкуа.. Хара ухазтааузар, иуаххроит, — ауамаза щуент, арт атзы бубуакуа хара иҳарбгенжытен хэа. Аха изла? Ахэа щыншэ нафызоу алмас аткар ала, уи хыуп шэку ажзала.. Бызла уи харбгонт, гула хахынхаланы иахх'уент, иара убри хгу фальхъа атзы анбаркра енталагахны ахагалара халагонт. Хара хуаабжоуп, гурфала хтэуп, — иенбэй хазбжак хаку-кьюуп.

— Арчил, уара зынзак нахаургылацэйт...

— Кесо, сыхаара, сахашыа бзиаху, ажэа ихыркымкуа исхәраз сажсааху къакъаны ибымъхъазан. Абс-
стазаарацы убаскак лассы-лассы нахдылалом ашырт-
ракуа, хабла вахтии хнарпышы-аарпышы ахшии ҳзырт-
лаша енгүш. Аиашатцэкъя ххэрзар, хара адунен наныхтау
увауп, убас ҳакунаого ххы қаҳтоит, абарт реиньш агуар-
ракуа ҳазлашшуа рыхгара ҳамчи ҳалшарен рзымхозар.
Убри ауп хара инагъахзую!

— Нас, инагза уажэа! Урт угу удырхуент ҳәзыбала
иңүүкошэа, аха нас икукаахауент, — иуанташашатцэкъя. —
Ихзала!

— Бара ибдироуу, Георги дызустыз... Георги — уи ац-
ха нырцәкатэи шәкү дуун. Иентасхәаҳ'еент: Георги —
уи шәкү дуздан, тұстазааратэ шәкү сирин, аха уи ашәкү¹
злакыпхызыз анбанкуа зында чакын, хара хтәкуа ирфы-
замызт, уи зынзакгы хара ханбанкуа иреиңшзамызт.
Абри ашәкү асы хара нахзаатын, аха хара иҳалымшент
нара аръхвара. Барен сарен ҳазмыпхызац шәкус икоузен,
экыла урт хрыпхъахьеент! Ашәкүпхъвара бзина изымбо-
дьзустла, аха ибома, сахашыа, абри ашәкү злағыз ан-
бан хара иҳаздырзомзаарын. Георги ихағсахъя тұсра
зкүм хағсахъоуп, уи нахнарбонт анағыттыңса дзыгъсоу.
«Тұсра зекүм хнарбонт нара агуенлгара бзиаху, агуенл-
гара сир имаз». Ибгуалашшома, барен сарен зақараа-
ны иенбаҳдәхъяз, зақа ибзинани ииашани иҳаузен ҳәа!
Ари азбаку ала қаақумтұзакуа еснагъ ҳаицәажеонт, избан
акузар, уи хара ашәкү асы аръхвара ҳалшоит. Аха рын-
харас иқалаз, тұсра зкүмиз ахағсахъя сир ҳаңхъя ииан-
ны ианаагыла, хара уи аилкаара ҳалымшент. Хара иҳаз-
гуамтакуа иҳағсит, хаблакуа рыла иаабар иқалоз... Нас,
бара уи бищомызт? Дарбан бызшымцоз бара? Дарбаныз?
«Ауағ гу цқьюу»? Бзина дбымбазози бара? Дарбаныз?
«Зхатпаңууара тыхуацпәара амамзу»? Бзина дбымбазо-
зи «сажәған амырхуага сиркуа згу итапхоз».

— Абзинабара уара нанутахыу наауа, нанутахыу ишо
иқазам. Уи дцала акузам ишаануа.

— Мшәзи, агуил амра ётахрала аума ишышотуа? Уи,
нара ахалагы иқалараны иқан, амшаттаратэ хылти-
шытра назкыз амхәйркуа жәба заархаз, акғы зымхза-

зоз, агу лашэ ианымизаргы. Икабтарыз уи бара быкушамыкуша икоу ауа дрениузар? Иалудырадаңыз төкөн аддагы аус аурц иқазтгы? Уаха тәкү, якемдердүү ма иенлибкаарын абзинабара имаз атэс, наххэр, ускан има замзаргы Георги игуенлгаракуа, уажэс имаз абжасытабжагы. Арака тұрыхагас иқалазас уи ихылтшытра ауп, иара убри ауп, бғу аартрагы наптырхагахаз. Агу сир амырхуага цөзакуа лашақкараза, иенлиңьца ауа нағылчалон атзы хышашаша. Бара уи бызгуамтаңыз! Уи идыруан, бара ишыбзенлимкаазгы, аха дақузбомызт. Уи ипсү анихыщуаз аамтазы ажэс кыаңкуак нахакун-жынит.

— Сара убасқак сларқуны узсылаажэо сөзиқауам! Иазхонт иухрахъо шыт! — ләсент Кесо, атэзыуарагы да-лагент. Арчил нахәшья игу даарыщанашын дненины лылахъ атәаххәа длагузит.

— Арт былаңырз щөзакуа сара истахым исырбари. Абри ала ауп шәэра аҳсакуа хара шәызлаханы...

— Избан акузар, хара ҳалаңырзкуа азы енүш ауп аееахәа алеңира ишалаго, — нахтахы нахтахым, ус ауми? Иазхонт схыччара, уақут шыт сухзоит. Сгуакит сара!

— О, бара сыхаара! Зны-зынлагы, алаңырзкуа аку-пәсата енүш ашыныңда ианленуа алышаегы аноулонт. Алаңырз есымшагы зны маңара икәтәэм. Алаңырз зны-зынлагы — бұзаруп, ианаамтоу иштыхыу абызар, уи нахагы амч бууахонт, — ихәент азэс.

— Уиала иухаарц нутахи уара?

— Сара сенгүрүйонт бара баһтәзыуа... Бара бенъш, саңхъяка сымъщзакуа, сыштахъка маңара ихафскуахью срыхуапшузар, убас спызуан саргы, абыржы бара быштызыуа енүшпәкъя. Уахъ, ихафскуахью рәс, — лашшароуп, еснагы ишәшүп... уаҳынлоуп...

— Ацха еилахант, еилахант ацха! — гурфала дытәны длығынтыңаант Кесо.

— Сара истахымуп, зөгү абри еиліркаар, харгы енлахкаар. Бара уажәшты иббент, еилібказит... бара ибдүрушент...

— Издырим азы ауп сыйшыуа.

— Убри азы ауп саргы былаңырзкуа сызрекигүрүйо.

— Иахзыпшун иацхъака, Арчил, икалараны икон? ИЦАЛАШАРДЫЛ

— Арт, лаңырзыла иаахуо хзэалашаардакүй. ИЦАЛАШАРДЫЛ
былуент иццышээртэуент ихаасхьюо ҳахтыскуа, аха
хара ҳацхъакатэн хүенпүш абри алаңырз ацаакыра
нагъаршоткака-цуент иара. Икатэахо алаңырзкуа аныра-
цэхалакь иненлаланы зынасханы аёыфанахонт, уи аз нас
шиенуа имч бубуаха азыхкыракуа инарысны иңнажа-
жэонт, убаскан енгылолт нырцэ аарцэгы, ицынни ента-
шыакутылолт дарен харен хандызкылоз ажыында. Абри
енгыш, лаңырзыла иаахуо адирра, ма адирра иаҳылынааз
алаңырзкуа, — урт ҳацхъака икалаша намырхуагоуп,
амырхуага, уи, мишэн...

— Абарт зегзы ашэаңш агу асаныртцоит, ус аку-
зами сыхаара, уара сыбзинаху сашь?

— Аан, ус ауп.

Ешъен ехөшьен гурбъаны иаангудибаҳэзелент.

XXI

ИРЫПХЬОНТ

Өыфратагаларазы акун, уи иара атсы җанатцент, асы
архент азынрах, аյхынра иенянархент ашътахъка. Иран-
да-куандаза, ицэакыра хфаараза, игүкатаагаха зыжэфен
агу иатэара цъякуакуараза анатэакуа кыдычцаауа иказ
тәфратагалара хаакуакуара ҳтыла ахьз-аԥша азтоз, —
изалыркынаны иаразнак ахуажэцэа ақунилент, ишлент
икуашза. Уи зыршлаз — зазан.

Ашынжъ ашашкыразы уахыпшлакь, ашыхакуа рагъ
акузаант, архакуа рагъ акузаант, абнакуа, адэкуа зегзы
рөү иубон ихыша ицырцыруа азаза шрыкутэаз. Аха
шыбыжъон амра иашахунээза ианаарыкүхалакь, иараз-
нак азаза зегзы лыкуба ицион, иғажэкхе иказ адгыл ари
ацаакыра, зегзы иара иаҳуланагалон, ма хыло-пъсылы-
ны хыхъ еилаханто итътахе хыхъ ахалара налагон, —
ары апъта зегзы ажэфен иара ахъ иханагалон, уи ицэн-
тиена хыхъ ихалон, ажэфен ҳарак ду агушца ицан инен-

тат-аазитатца, сыйтха-чытха абамба енпүш ипащэккарараза ипъаху-пъахузда асейдкылалы.

04/10/2022

Иаант азын, уни нағызаанагент асы. Кырыса фұлқаралықтар шыза иеңтансынунацхит, үзара хуашырак аларшымкуа ибыбышыза, астолкуршә шкуакуа енпүш асынарынунацент ашааңыңыцаңқуа, амфакуа ухәз зегзы. Иара убассты асы хынтыңыза инарыкухит чазла ихыбыз ахыбракуа, убас кыңла ихыбызгы. Урт унарыхуаңшыр угу изанамгар зықаломызды, арт ағынкуа иңқылакуакуараза изәзәу сабрадала ихыбуп ҳәз. Аштакуа рәсі итагылаз ара тлакуен, абаҳчакуа рәсі ашәйр тлакуен аутракуен ухәз ипащэккарараза абамба енпүш уажызыцәкә пауз асы бытқирықужыны. Уажыраанза змахуттакуа цәышшәшәзә изаңшуз, уажы шкуакуа матәала итахәхәданы икан. Быцала ишишыз акыта гуарабжырақуа рөтәи аандакуа үзара-үзара азахуен ажыци рыла еилағыхны иқаңгы ихырда-пъышааны асырықужыны, бамбала итахәхәзашаа.

Асаура ишаақутыз енпүштәкә пауз, аңаа иканарапцент. Иаразнак зегзы ирыкутсаант. Аха енылатәи апъхара асы ағынцқа зесагулатаахны иқаң ыңғылубарны инагулмы-кукуалар ауазма, урт азғылубаркуа аңаа ишынампрыхьашалакъ иаразнак инаимтәзә пауз, нарцауан, нас дара шыашшалкх ашәаңыңыцаңқуа, аандакуа, ахыбракуа инархыныхалт.

Атх зызыктәкәягы илашыцамызды. Амза зын-зынла апътакуа иааргүлжынды икаххая иаапшлон, зын-зынлахгы атыргуланацдах'уан урт апъта иенкуаттәакуа ибыльто ажәған агу икыдым. Урт унарыхуаңшыр угу изанагарыны, амза алашарен апътакуен анқуңара пауз ҳәз, аха изназыниаилакъ ихъатсунт ҳәз.

Акыта зегзы тынч енкүшшы иңәан, урт алан апъшшара рытоз аңаа таула. Акытаңы уажын иуахазомызды чыт бжыккыны. Итынчхент енылатәи анқуңыт бжыккен ақаабжыккен, иуахауамыздың ауасытыңса ишшапыштыбжы. Уажыраанза ахәылыхә пауз асы, икуңаази ухәз иртәхит иппыққала ианыз аграпаракуа, ашта-мыштықуа... Акыта атынчра илагулөнү иуахауан зын-зынла, ихарајаны наххын үзара-үзарантән изафуан лашбыжыккен таухаеңа, урт агуаензыаара ду змаз лакуан.

Иңзән зегы, зегы иенкүшшүшү тынчран... иңзән, иңынчмый аззы затцым лакун.

Уи ағыны дэңгөназ иенкулаштыцаа икан. Аңуңка адам-^{ОБЩЕСТВО} па хиза наркымызд, амала, кды хсаха дук азбжаракахъ ала ихуажжаа ихуңбылуу ахуштаара иеҳражын, ахуңбылра мацарагы акумкуя, уи алғагы силаханто на-хылббы ицион. Аңыблааха ду ахыштыз иенкулаштыцаа зны-зынла азыбжаракахъ ала иңырпрыруа миңбэз хүчүк үйара инавтцыпхон, нара убрин акудан ари ағыны иенкулаштыцак ағыныцкатэ азыбжаракахъ ала маңзак на-азырлашоз итааза, аха нара уигын ирласны илатыңцаах¹-уан.

Ахуштаара ахчнызан ииан лак. Уи уақа, ашьапала иңхатцэтцаараза иказ ахуа итиажаан альхатэнгы ашь-тахтаянгы ашьапкуя лагутанаңсан, апышэ атыхуа иен-лажәжәа инхуңсанакын, аесинкуаңсаны иңякъацаа иланан иңзәйт. Ари ала анаңсәз митәйк набжынамкуаң асхадара азаангугара тәка икәтәз анарта дылананы дыңзән тақуажәйк. Уи лаангугара иғылаз аңартају ағы дыштын акыр шыкусакуа раахыс эңәртә эхы нылымхұзакуа намадаз ұхыс — уи зыңзак дқандархъан, лыпсы лылдаахъан, діңышхабиза дыңсырц акғын лығзамызт.

Абри затцым лакун ақыта зегы ағы имыңразакуа гурфала итәни нааңшашауз.

— Дарбан сара исыпхъо, дарбан? — лхөн, иентал-хөн лхала, даақумцзакуа зыңза қылаз ачымазаф, үз-рамзар-үйара чытбҗык газомызд аха. — Усқырт иәк, усқырт сымхәс! Иабыкуу сгу ахсыпхъо? Иабыкуу исыханы сахьаго, иззы?

Ачымазаф абыра-аппсара длалагент.

— Сзынајаруш сара уанза? — лхы дазтцаауан лара. — Ах, мап, исылам сара уи азхара амч, сзынақуацо хза сымкам, исылзаант сыйсы! Издыруада амфа шыккуу уанза сзынамзакуа сылханы сыйсыр, сыбаф-сышаф қа-катэис алашәага ирлылахар? Нас, узсыпхъон уахъ сара? Избан? Уи уажәзы илзымчашт атсанжа дүйзыйбызуа даа-кыт, еергүхәа дагълаахъаңт ахуштаара иеғыниналаз ата-куяжә лахъ, дөмханы илмахандаз анаңалбент арт сүуа-зырракуа ртәи хәа лгу нааташәаны.

Амала, ала затцым алақуа аахнатын, икрайм-еримуа наанаңышы-аапшит, апшәма ұхыс шлакуз анадыр, фалы-

хъа апъшэ атыхуа иналанаршынын алацәакуа наңсент.

Атакуажә өүркуаца лымазамкуа дтахухуа ДЫШЫАН ДЫШЫАН

— Дыңзоуп! — лхәйт ашышыхә ачымазаф. Сарты уажәшшә та ирласны сышъамыңзар! Апъсаха даанины ашә дылагылоуп. — Сыңзап, стынчхап — андә нүшшәны! — уаха сагъаатшум..

Ари чымазаф убасты аалхәйт, уаха лкытбжьгы мгент, лхъаакуа наразнак иналхъан, иенхә лығысы аан-вылгазшә лбент.

— Өаңхъа далағахт!.. дсыңхъонт өаңхъа!.. Иахъа нара иира мшоуп! Иахъа нара имшуп!.. Сиенует, снеи!..

Уи илулакъ еергъхә деихан длыкутәйт лиарта. Лымазәакуа зетын лханы икун. Лықлапъад цхакуа налышылтәйт, илшәйлтәйт лыткы цх, лышал иенкуатәе налхатцаны алымхацәкуа неиллылшыит. Нас илулакъ лиарта дынлбаан тақа илытшагылаз лышатцакуа налышхалырпүент. Аха лара уи аамтазы лығысы мачхан даанлышиент, лтып дзахымцысу. Даагаз-сазын дынхъашшыит, джамхарц азы лиарта днамтасын иемилагуа наалкит.

Абас, өүртисра лымазамкуа акыргы дгылан, лиарта иемилагуа икны. Мачк акара лығысы анаалылала илулак лханы икыдгылаз ллаба ақында днаузан иаакыдхны, илытакшо, лышни-лышни сиқупо ашышыхә дындәйлтит. Агуарц дылтыцын, лөүфалхент ирсыдахахъаз лышатцакуа еергъхая иенхго, уи дисенуан лығнапык рыла ллаба симлагуа икны леантца.

Ари ачымазаф агуашә дынтыцын агуарабжъара дыбжъаланы лөүфалхент. Уи дылаланы дисенуан өыц науны иштәтәс ас быпк, уақа ианны иубомызт уағытәйләсек иштәмтә затәйкгы, инсенуаз ачымазаф өаалтит:

— Ауағытәйләсек хир этам ишъапы мыңкъакуа ришшата макъана ианымлацаап гунаха змазам асы еизфыда науны ицкъакуауараңа ишътоу!.. Өаңхъа!.. Сиенует, снеи!

Агуеанызаара змаз ала лейлзацымзент ари ачымазаф. Уи наразнак итуанатеит апъшема дышдәйлтый. Ифагылан знык фынты адых-дыххә аеаршәштәйт аху наллататаз ахуа амиаршәшәрц, нас аеаарххент, зны апъхъатәи ашъапқуа заитнахит, нас, аштакхътәнкуа, өаңхъа нааेархасын ашъаңакуа иатахзамкуа иенхго апъшема прәэмис

и наалышталент, Абарца иныңдатылт, аха лара *уака*^{жыл} Камызт, ламбент. Иара ыңғаны ашәхымс илхытын ашта инықулсент, *уака* ашытада өңіркүндең ашылғанда *жайыл* оны, и мыңдакұзакуа ихылжыптушаша ачымаңдайт: *анықта* ихыланы.

Атакуаже уажаңгы илызгуамтазаңызт ачымазаф дәэылтиң дышиз. Уи дтахухуа дышыңдац дышсан өңіртүс лымазамкуа.

Зака енпъшымыз қазшыала иңрази иңази. Баша ирым-жәозаап: аңстазаара үоуқы рзы набуп, үоуқы рзы — набарсоуп.

XXII

ИШЭНИУ АЗТЛАРА

Кырыса мза ашының жыл акуни.

Макъана цыагы имшацкуаны өмциә ахышыңда азбұтра илталаң ф-тыки шыкусык сиха зхыңдуаз ху-сараки аатырган ираптщаны ақыта ракъ ирыманы иңент. — Иахъя мыхдоуп, атебаара итңитид ауаа, издыруада нахшытир, ргувакун. Атсаа иенкүнарчон, зехъынцьара иенхашэнди икан. Арт атқуа акуата-куатахәа асы бывк икаждыз аграта-пара илаланы ицион ркъяңдакуа рышашәо. Ахышыңда арыхтышын ақуараңда иеншасуа налагеит, рнапкуа шәйт, зны-зыпла идиркүнчуан, рнапы аштақуа иенхыр-шыуан, идиркүхарц рөйтца ишарк'уан. Урт иара убассты ироғытракын рыхъла лаба дукуагы.

Арт злацоз амға ақыта нышэнтракуа ирылганы иған, уаҳа еа мәфак ықајамызт убастәи имцакуа, уа ииншени — нас нақ дара ақыцоз ақытах ибжъагалас амғахуастала иавалар акуни. Убри амғахуаста хучы инаныларц акғы аарыгымкуа рлымха нааңасит қрым-өрим бжызык.

— Дарбан арака ихуаауа? — дәзаант ахышыңда руазәйк.

— Издыруада, бекін аззы инышэнтре ажуазар? Уааи, ихаршәеп, пъсаңбоуп! — ихшент руазәйк, длахангы итапанча имақа наавтихит.

Агуздаа нааңткысит: ақрым-өрим бжызы азнык азы ми-нутк ақара наанкүтәсит, аха ғытрак аштыах иентаа-

гаҳт. Уажэы иғоз уи амацара акумызд, уи наңын ақыу
быжыгы.

— Сцаны избароуп абрақа икоу, — иңдеңтәхьшынтрах
руазэйк ахышэтхәагы анышәынтрах иңижеңхент.

Дышненуаз днадгылт лак, уи нышәынтрақ агу ал-
гугура икүтәэн, ашытакыла ашыапкуа ирыкутәэн ар-
хатәникуа рыла анышәынтра асаларпүс, ахы раданы ақы-
тахь ишшүа игүтшыаагаха ауура наңын.

Уамашәа ибент ахъча дназлашыз. Алигуа днени
дцыңза дааттылт дадырсызышәа. Ала уи азы наанымгы-
лазакуа тұхынк лыңсыбағ нахатәэн ақыура наңын.
Аръхәмс анышәынтра агу леахшыны дыкужын, лыңап-
куен лиапкуен нәк-аәк·илбаахәәо. Уи арыща, лиапхың-
куа аларъаны анышә наларқасаны икан. Лиапкуа еим-
баба анышәынтра агу икүжын, уақа икүз ахахәгы нар-
гыл илгүтталыхәаар лтахызшәа.

Ахъча дгачамкы наразнак иңиза икуөнит, аха уи
имаҳаңт, избап акузар ақыр днаскъахъан. Иқантса-
уз, иибаз үышыло иштакхъка днахынхәнт ари ахъча.

— Баазгазен бара рыщха, абри еңшш ацааршәмразы
abraқa! Бызшыда бара гуақцатъя? — дхуцуан нара, ам-
сан дахьцоз,

Дихъдент таку днаскъахъаны уи, иңиза, нағыненхәнт
иибаз-нахаз зегзы.

— Упъшиш, ала апъшема ишылтүримтүа, дкаждыны
имцакуа илхатәэн ақыура наңу! — наңенкит иңиза, ари
аръстәи иканатказ игу нахуаны. Афырхатса, уара ала,
афырхатса!

Ахъшыңза даара ибзизәнди ирдүруан, ари еңшш, гук-
пүсик ала иқаз аръстәи нарабан «хуаңхызузаалак» ишаң-
саз...

Урт акыта рөңи ирархәнт ирбаз атәи. Уи аены шкыр-
сазгы хучи-дун тұхынси хатсан ҳәа азәи даанымхакуа
зегзы иенбартыны анышәынтрах иңижеңхент.

Урт ирдүрит уақа иңсны иштәз Отараа рыпъхәыс-
себа шлакуз. Анышәынтра этәз (уи ҳаарас нахыну-
зен?) Георги иакуни.

Ала? Ала атәи усс измада?

Рыштыбжы цөгъяхент, ахәхәара, ақаара қалент. Иен-
заз зегзы, ари аус иенуа-иенпүшмекуа нахцәажәон. Ца-
быргыла, иухзашаң раңаан!

Рыненеңәзәжәара аңыха пүтәомызд. Иара убрина гырханарштит, аңсы лтып лыкуцара алаңәзәжәаррасы; и тахызгы. Урт зегеси рымхакуа икыйдәца дәзинчало үз ҳато акун ақы зһэлтаки ишизызырауаз, цюуки ендгылана ишениңәзәжәэ шаагуарталактықъя енбарсны уахь ифуан.

— Илзымчант ари, аңыр нағызаз аңхәйс! — ирхәен цюуки. Ашыапы итфырны икахант ари атлагы, изаку шыата ғубуакуаз иара иамаз ухарауазен.

— Зака ихъамтароузен аյға затсын ирзра! Насгы дзаку ғоузең ухарауазен! — рхәен изағумтуа ахаса. Абри ауп нағылзымычхаз лара, агуамч ду эмаз аңхәйс бъеш зырыхәоз.

Цоуктый ргу наланы ирхәен, Отараа рыпхәйсениба лытсышы абас игъамадаха нахықалаз, убас ргу наланы ирхәен, уни дызтәмыашаз уаңы дахылтнимхаз. Урымтамыуазакуа аңсабара акуттра даара иуадафуп. Усоуп, аха, иабахуартуу уигы? — ипъсыз ихы дапхент, — рхәонит анхаңа. Мшән, уни табыргзами нас?

— Мап, уни есымшатцекъагы изтабыргом! Дыккан арака азэй затсык лара лхы маңара дапхент ҳәа изымпхъязоз, уни ипъхъазон, наргы дипхент ҳәа. Уи Сосна иакун — азлагарахъча. Өажәнжәаба шыкуса рыштышакуа иара бзина дубон ари аңхәйс, лара ускан дикүпшәзи, дызбабын. Сосна дигары длыншыталент, аха дапсамкуа длыпхъазеит ускан. Убрин уажән рыбжъара, уаха таңы лахь игу ааизымшытзакуа даанхазеит нара ус.

Лара дыпхәйсенибаны данаанхагы Сосна игуаेы иза-цэрымтүр амуит анкъатән ибзиабара, үхәйсис дигары аэтән игубра, аха уни игу илтихәаант:

— Лара убри еиңш ахатца дылциңүсит — инапхыц сара сапъсазам. Мап, исзыгуузыум сара, уни лара лөң ахзара!

Убасгыны ихәент, уинакыс уахагы Отараа рыпхәйсениба лаалигуа дыкүмлент, ихы ләзыпхъенк'үан есымша, хара длыншылдон, лаҳатыр түимгемирц азы.

Уажән азлагарахъча — Сосна Отараа рыпхәйсениба дыпсыны дахъкаждыз диненни лапхъа днышынамхышлан лиапкуа ишәнни икъакъаңа иказ иштыхны импичарбуу, тынч ибжыы тымгаңзакуа акуцаңжәара даңын.

— Угыл наң, изакуэзи хыңдакырта эмам ала еиңш

узыркыутса! — дленкукаант иеилагылаз раҳътэ чуна
кульши. — Изакузен уара, ауаа рымканаа нахъ ухмугу
далухашаа узеккуоу! Гуалас иумон?

— Ус умхан, съя, — ишихалалысыз енпыш-имырда
кыакуа наағахтсаны атак қантент атахмада. —
Миңсан, дарбан издыруа азэы игу итоу, уни игу лакъакъас
намоу?

Икаларын, Сосна итлагы ихаакуаргы, аха абри амин-
нут азы нааргент ищакны наандыргуагуалашээ иккэрдэ-
жасакаса, ирыманы инени апсы дақурттарц наиниалыд-
гыла азлагарахъча ишьапы азэы днахъашент. Уи дгуаан
ғаанит:

— Ари араға дабаанагеи? Аччархуажэ, ҳшьапы да-
тахъеунит! — ишьапы рххангы ишилшоз атахмада дигу-
тасит. — Уахпъиркъя нак!

Атахмада шеаизнымкылазакуа дышненуаз түшэхэ
асы дылахант. Ииулакъ дмадасть-мадашээ деагылан
икуахъча къағ дасуа асы амыршашэара далагент. Нас,
иугасыз нахъ даахъахъын ғаанит:

— Лыпсы антаз ленгурьара сразкы иснамтент, дан-
пұсгы лтэзыуартта шэара исышэтом! Сразкы еикуатсан
съя, еикуатсан сразкы! Срыщашъя сара еитамхээ,
ма уара сразкы енпыш усыгутамсын!

Итабыргытәкъаны, ирыщашъатсау азэы накузами на-
ра? Даңсазами арыщашъара?

Дарбану адунен асы арыщашъара наңсам ауағы-
тығса?

Абар, ишьакунтсалам, нашара злам адунен асы
ишииккароу аздааракуа рахынитсо даеа этцааракгы!

1887 ш. декабр 6.

A X K U A

Адақъакуа

Амассы иантамтакуа	3
Атчына изкәабжы	27
Үбри дүафумай	123
Аниаҳартасы	236
Оңарағырымсызенба	256

п. չ չ չ չ չ չ չ
870164(76060)
տեղմ. ցըսօս ու., Խաչելիու շ.
(շքեանց ցեղ)

И. Чавчавадзе
РАССКАЗЫ
перевод Жвания О., Папаскири Г.
(на абхазском языке)

Аредантор Т. Бурчул.

Атехредантор М. Хахнигери.

Акорректорыа: Т. Ашхаруа, Т. Палба.

Асахъатыхеа В. Е р ш о в а.

Аус адулар. ирыт. 25.VII.1962 ш. Акыныхър. анапы атаауи
4.1.1962 ш. 21,5 кымъхъ ббъыц ыкоун. Атыжър. хыпъхъаз.
ббъыц 17,37. Акъаад эф. 84 X 108 1/2. Азак. № 3619.
Атираж 1000. Аху 62 и.

Кырттымлатыи ахадварта тыжъырта Акуатан атиография,
Ленин иул. № 8.

